

Jānis Bērziņš

LATVIJAS RŪPNIECĪBAS STRĀDNIĒKU DZĪVES LĪMENIS 1900 — 1914

BRANDTWEIN- und
Liquor- Balsam-

1. Fabrik: 1. Wobenschan, N. 25.
Compagnie: Schwanenstrasse

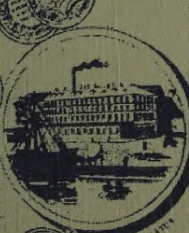
Filiale: St. Petersburg, Samojewskaja 17.

Spiritrectification,
und Hefe-Fabrik.

II. Fabrik: St. Münsterstr. 13.
N. 17, im eigenen Hause.

Filiale: Hamburg, Catharinenstr. N. 18.

A. Wolf Schmidt, Riga.

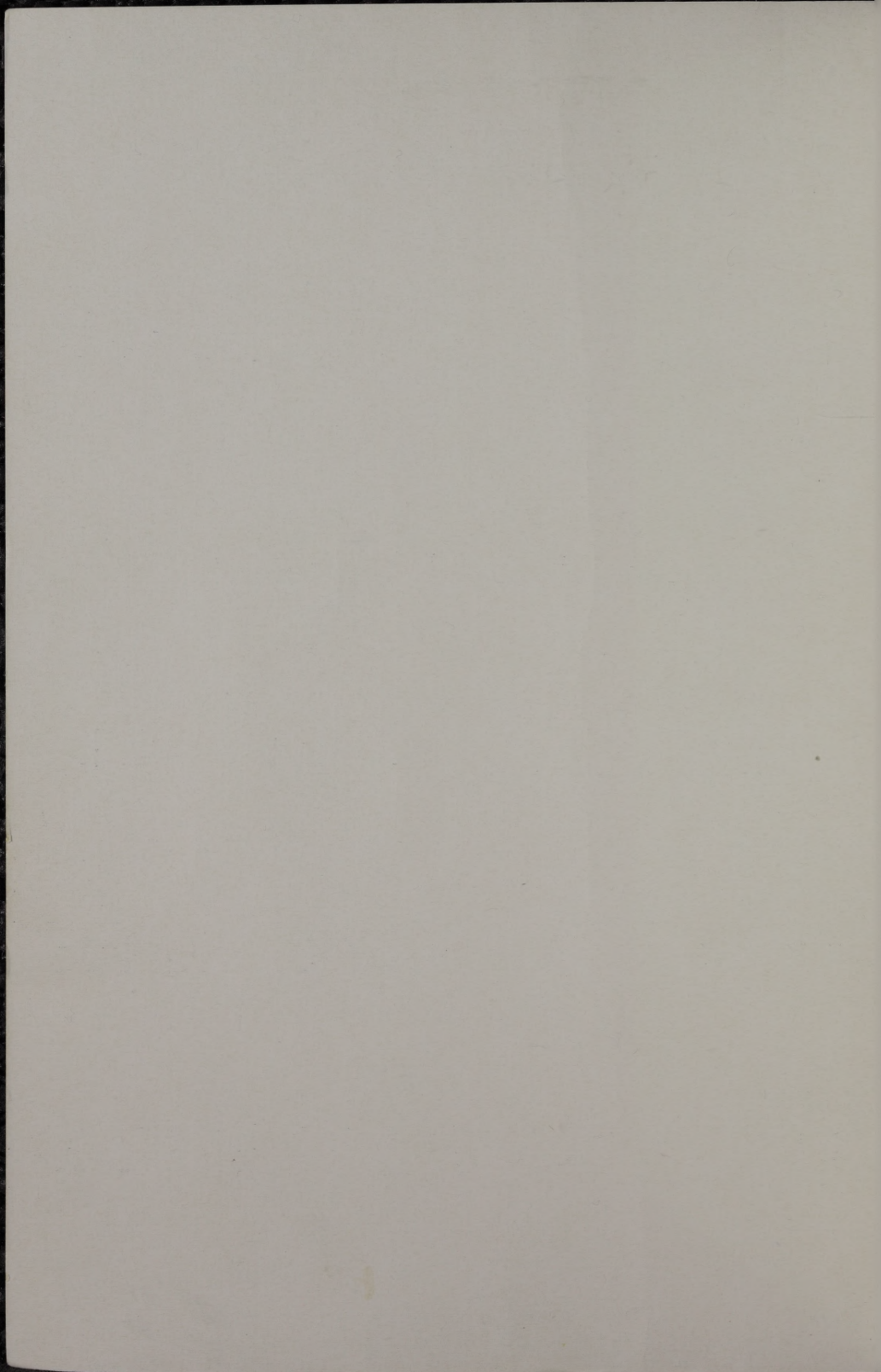
Verkauft
in allen
Gross- und
Kleinhandlungen
in
Riga, A.

1. Magazin Stadt, Nikolajestr.
N. 23, im eigenen Hause
2. Magazin Stadt, Neustra. N. 11.
Ecke der Palaststrasse
3. Magazin St. Petersburg, Varsa
Dolgoprystrojstr. N. 9.

Depôts:
Wien, Wobner, W. 12.
Lyon, Perrier, F. 10.
Göteborg, Berens, L. 10.
Erichsdorf, F. 10.
München, Baur, J. 10.

Teleshita:
in allen
Gross- und
Kleinhandlungen
in
Riga, A.

97-4
60

L
33

Jānis Bērziņš

**LATVIJAS
RŪPNIECĪBAS
STRĀDNIĒKU
DZĪVES
LĪMENIS**

1900—1914

Rīga «Latvijas vēstures institūta apgāds»

UDK-p 947.43.06
Be 777

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

94-9517
0304017486

Redaktore *Ilze Antēna*
Korektore *Brigita Vārpa*
Māksliniece *Ināra Jēgere*

Bērziņš J.

Be 777 Latvijas rūpniecības strādnieku dzīves līmenis.
1900—1914. — Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds,
1997. — 208 lpp.
ISBN 9984-601-36-6

UDK-p 947.43.06

Iespiesta IU «Mācību apgāds» K. Valdemāra ielā 163,
Rīga, LV-1013, Latvija

ISBN 9984-601-36-6

- © Jānis Bērziņš, 1997
- © Ināra Jēgere, mākslinieciskais
noformējums, 1997
- © Latvijas vēstures institūts, 1997

Saturs

Ievads	5
Izmantoto avotu un literatūras apskats	8
1. nodaļa. Rūpniecības strādnieku skaitliskā dinamika	
un sastāvs	23
1.1. Rūpniecības strādnieku kopskaits	23
1.2. Rūpniecības uzņēmumu un strādnieku izvietojums	29
1.3. Uzņēmumu un strādnieku koncentrācija	33
1.4. Energoietilpība un darba intensifikācija	40
1.5. Strādnieku dzimums un vecums	44
1.6. Strādnieku nacionālais sastāvs	51
2. nodaļa. Strādnieku darba alga	58
2.1. Nominālā darba alga	58
2.1.1. Algas veidi	58
2.1.2. Virsstundu darba un premiālās piemaksas	60
2.1.3. Darba algas līmeņa īpatnības	62
2.1.4. Darba alga ekonomiskās krīzes laikā 1900.—1903. gadā	66
2.1.5. 1905. gada revolūcijas ietekme uz darba algu	70
2.1.6. Darba alga pa rūpniecības nozarēm	71
2.1.7. Sieviešu, pusaudžu un mazgadīgo strādnieku darba alga	80
2.1.8. Melnstrādnieku darba alga	82
2.1.9. Darba algas izmaksas kārtība	86
2.2. Reālā darba alga	90
2.2.1. Strādnieku ģimenes eksistences minimums	90
2.2.2. Strādnieku budžets	112
2.2.3. Strādnieku pārtika	118
3. nodaļa. Strādnieku darbalaika budžets	130
3.1. Noteiktā darbadiena	130
3.2. Virsstundu darbs	140
3.3. Vidējais gada darba periods	144
4. nodaļa. Dzīvokļi un sadzīves apstākļi	156
4.1. Strādnieku īres dzīvokļi	156
4.2. Strādnieku personiskās mājas	172
4.3. Uzņēmumu dzīvokļi un kazarmas	179
4.4. Naktspatversmes	186
4.5. Strādnieku dzīvokļu iekārtojums un sanitārais stāvoklis	189
Nobeigums	199
Pielikumi	200
Rūpniecības uzņēmumu rādītājs	200
Zusammenfassung	203

IEVADS

Pasaules vēsturnieku uzmanības centrā ievērojamu vietu ieņem to sabiedrisko struktūru pētniecība, kas dod ieguldījumu materiālo vērtību ražošanā un kurām vēsturiskās attīstības pagrieziena punktos ir svarīga loma politiskās, sabiedriskās dzīves ietekmēšanā un pārveidošanā. Latvijā laika posmā no 1900. līdz 1914. gadam — un ne tikai šajos gados — šādas pašas ievērojamākās sabiedriskās struktūras ir zemniecība un strādniecība. Visu lielāko Rietumvalstu historiogrāfijā uzkrāti pētījumi par strādniecības problemātiku. Turklāt raksturīgi, ka pasaules attīstīto valstu vēsturnieki nodarbojas ne tikai ar savu zemju strādnieku vēstures izpēti, bet — it sevišķi pēdējos gados — arvien lielāku interesi sāk izrādīt par Krievijas strādnieku vēsturi.¹ Rodas interese dziļāk noskaidrot sociālistiskā režīma izveidošanās fenomenu Krievijas impērijā, bet bez strādnieku šķiras vēsturiskās attīstības izpratnes to nav iespējams izdarīt.

Tajā pašā laikā Latvijas politizētajā sabiedrībā interese par strādnieku vēstures problēmām salīdzinājumā ar pirmsatmodas laiku ir mazinājusies. Šādas attieksmes pamatā ir stihiskā pretestība sociālistiskajā iekārtā vispārpieņemtajai un vienmēr propagandētajai dogmatiskajai tēzei par strādnieku šķiras galveno un nenovēršamo būtību — sagraut brīvās konkurences sabiedrību un tās vietā likt proletariāta diktatūru. Taču šāds masu noskaņojums nebūt nemazina strādnieku šķiras objektīvo vietu vēsturē un sevišķi vēl tādā Latvijas sabiedrības un ekonomiskās dzīves attīstības izšķirošā posmā kā 20. gs. sākumā. Šodien, skatoties uz Latvijas vēstures zinātņi no nākotnes izaugsmes perspektīvas un pieņemot, ka tā attīstīsies kopā ar Rietumeiropas un pasaules vēstures zinātņi pa progresu ceļu, var paredzēt, ka, lai pilnīgāk atsegtu Latvijas un latviešu tautas sarežģīto vēstures gaitu, strādnieku vēstures izpētes problemātikai tiks ierādīta ne mazāka, varbūt pat svarīgāka vieta, nekā tai šodien ir Rietumeiropā. Strādnieku vēstures pētniecībai, atbrīvojoties no marksistiskās metodoloģijas dogmatiskajiem ierobežojumiem, tiek rastas jaunas iespējas šo problemātiku risināt augstākā līmenī, tā iegūstot dziļākas atziņas.

Laika posmā no 19. gs. beigām līdz 1914. gadam Latvijas etnogrāfiskā teritorija joprojām bija iekļauta Krievijas impērijas sastāvā. Latvijas teritorijas administratīvais sadalījums ievērojami kavēja latviešu tautas apvienošanas centienus. Vidzemes guberņā līdz ar Rīgas, Cēsu, Valmieras un Valkas apriņķi ietilpa igauņu apdzīvotie apriņķi, Vitebskas guberņā bez Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas apriņķa — baltkrievu apdzīvotie apriņķi. Vienīgi Kurzemes guberņa teritoriāli aptvēra gandrīz tikai latviešu apdzīvotās zemes.

Ekonomiskā dzīve, tajā skaitā rūpniecības attīstība un rūpniecības strādnieku² vēsturiskā problemātika visās šajās trijās teritorijās —

Vidzemē, Kurzemē un Latgalē — bija ļoti atšķirīga. Īpaši tas sakāms par Latgali. Latviešu apdzīvoto teritoriju ekonomiskās attīstības līmeņu atšķirības pamatā bija to dažāda vēsturiskā gājuma ceļš. Baltijas guberņu — Vidzemes, Kurzemes, Igaunijas — pakļaušana Krievijas politikai un ekonomiskai virskundzībai 18. gs. neradīja straujas dzīves pārmaiņas tajās. Baltijas guberņas vēl arvien spēcīgi ietekmēja vācu muižniecība un buržuāzija. Vācieši enerģiski cīnījās par Baltijas pašvaldības tiesībām, kuru pastāvēšana ievērojami kavēja Baltijas īpatnību nivelēšanu un tās pielīdzināšanu Krievijai. Baltijā valdošās vācu aprindas uzturēja nepārtrauktus sakarus ar Rietumeiropu, kas gan ekonomiski, gan kulturāli atradās uz ievērojami augstākas attīstības pakāpes nekā Krievija. Baltijas guberņās salīdzinājumā ar Krieviju sociālekonomiskā attīstība notika paātrināti. To veicināja arī Latvijas teritorijas ģeogrāfiskais stāvoklis: iespēja izmantot jūras un upju transportu un Rietumeiropas tuvums. Līdz 1. pasaules karam 52 % no visa importa un 70 % no eksporta gāja pa jūras ceļu.³ 1913. gadā Krievijas impērijas ārējās tirdzniecības apgrozījumā Latvijas ostu īpatsvars sasniedza 24,5 %, bet eksportā — 28,2 %.⁴

Visās ekonomiskās dzīves sfērās Vitebskas guberņas Latgales apriņķi atpalika no Vidzemes un Kurzemes. Tie bija iekļauti Krievijas impērijas citā reģionā — Ziemeļrietumu apgabalā. Latgales ekonomisko atpalicību noteica 250 gadu ilga tās atšķirīgais vēsturiskās attīstības ceļš — Latgale daudz lielākā mērā bija atšķirta no Rietumeiropas modernizācijas procesiem, tā nonivelējās pēc Krievijas guberņu ekonomiskā un ražotāju kultūras profila. Baltijā ekonomiskās un kultūras pārmaiņas lielā mērā risinājās pēc Rietumeiropas parauga, bet Latgale attīstījās pēc Iekšķrievijas normām. Latgales tautsaimniecība atradās pārejas stāvoklī no Baltijas uz Iekšķrievijas saimniecisko dzīvi.⁵

Savas specifiskās attīstības rezultātā Krievijas impērijas sastāvā Baltijas guberņas zināmā mērā saglabāja savu relatīvu nošķirtību no Krievijas politiskās un sabiedriskās dzīves. Baltijas sakari ar Iekšķrieviju sāka nostiprināties tikai tad, kad izbūvēja dzelzceļa līnijas, kas savienoja Baltiju ar Krievijas vidieni, tās dienvidu un austrumu guberņām. Latvijai svarīgākās bija Rīgas—Orlas, Liepājas—Romnu, Rīgas—Pleskavas un Ventpils—Ribinskas—Maskavas dzelzceļa līnijas. Dzelzceļu izbūve veicināja lielu darba meklētāju pieplūdumu Latvijas rūpniecības centros un vispirms jau Rīgā. Tie ieradās no Iekšķrievijas, Lietuvas, Baltķrievijas un citiem impērijas novadiem.

Vislielākā rūpniecības strādnieku masa dzīvoja pilsētās, kur iedzīvotāju kopskaits ļoti strauji pieauga. 1897. gadā pilsētu iedzīvotāji veidoja 29,4 % no 1 924 400 cilvēkiem, kas dzīvoja Latvijas teritorijā,⁶ bet 1914. gada sākumā — jau 37,3 % no 2 552 000 cilvēkiem.⁷ Oficiāli Latvijā bija 20 pilsētu, Vidzemē atradās sešas pilsētas — Rīga, Cēsis, Limbaži, Valka, Valmiera, Sloka; Kurzemē — vienpadsmit — Liepāja, Jelgava, Bauska, Kuldīga, Jēkabpils,

Ventspils, Aizpute, Tukums, Jaunjelgava, Grobiņa, Piltene; Latgalē — trīs pilsētas — Daugavpils, Rēzekne, Ludza.

Vislielākais pilsētnieku īpatsvars bija Vidzemē — 54,15 %, Kurzemē savukārt — 27,97 %, bet Latgalē — 19,90 %. Krievijā šis rādītājs bija tikai 14,4 %. Salīdzinājumam: Polijas pilsētās dzīvoja 24,7 % iedzīvotāju, Somijas — 15,5 %, Zviedrijas — 21,1 %, bet Vācijas pilsētās — 56,1 % iedzīvotāju. Tātad Latvijā pilsētu iedzīvotāju bija samērā daudz. Pēc 1897. gada datiem Latvijas iedzīvotāji veidoja 1,5 % no visas impērijas un ap 2 % no Krievijas Eiropas daļas iedzīvotājiem. Tajā pašā laikā Latvijas rūpniecības gada apgrozījums 1900. gadā bija 5,7 % no visas impērijas rūpniecības apgrozījuma.⁸ Latvijas strādnieku skaits — 134 800 — veidoja vairāk nekā 5 % no visiem Krievijas impērijas fabriku un rūpnīcu strādniekiem — 2 467 200.⁹ Kas tad ietekmēja šādu strauju rūpniecības attīstību Latvijas teritorijā? 19. gs. 90. gados Krievijā ieviešot jaunus aizsargmuitu tarifus, Rietumeiropa no preču importēšanas Baltijā pārgāja pie kapitāla ieviešanas. Svarīgi bija arī tas, ka salīdzinājumā ar Rietumeiropu Latvijā bija lētāks darbaspēks. Specifiskā vēstures attīstība Baltijas guberņu iedzīvotājus bija audzinājusi Rietumeiropas iedzīvotājiem līdzīgās darba un sadzīves tradīcijās. Tās sevi nesa vietējie strādnieki.

Aplūkojamā laika periodā notika straujš rūpniecības strādnieku īpatsvara pieaugums. 1914. gada sākumā Latvijā iedzīvotāju skaits salīdzinājumā ar 1897. gadu bija pieaudzis 1,3 reizes, bet strādnieku skaits fabrikās un rūpnīcās — 4,4 reizes (1895. gada dati).

Latvijā strauji izvērsās vagonbūve, mašīnu, instrumentu, elektrotehnikas ražošana un ķīmiskā rūpniecība. Attīstījās kokapstrāde. Arvien skaļāk sevi pieteica militārā rūpniecība. Savukārt lauksaimniecības mašīnu būve un tekstilrūpniecība attīstījās lēnāk.

Pat pēc ļoti aptuveniem aprēķiniem rūpniecības strādnieki kopā ar saviem ģimenes locekļiem, kuriem nebija noteiktas nodarbošanās, veidoja ne mazāk kā 9—10 % no visiem Latvijas iedzīvotājiem, tā iņemot svarīgu vietu ne tikai materiālo vērtību ražošanas sfērā, bet arī kvantitatīvi — starp visiem sabiedrības locekļiem.

Latvijas rūpniecības strādnieku šķiras sociālekonomiskā vēsture vēl nav bijusi speciāla pētījuma objekts. Latvijas historiogrāfijā līdz šim ir veikti tikai strādnieku vēstures izpētes aizsākumi, kuros galvenā uzmanība veltīta strādnieku šķiras kustības problemātikai. Latvijas rūpniecības strādnieku sastāva, skaitliskās dinamikas un sevišķi jau dzīves līmeņa problēmas skartas vienīgi pakārtoti šai prioritātei, turklāt gandrīz nemaz nav aplūktas Latgales strādnieku problēmas. Pētniecības darbu apgrūstina arī vēstures avotu fragmentārā saglabātība.

Šajā darbā izpētei ir pakļautas Latvijas rūpniecības strādnieku sastāva skaitliskās izmaiņas un dzīves līmeņa vēsturiskās attīstības problēmas laika posmā no 1900. līdz 1914. gadam.

Priekšstatu par strādnieku dzīves līmeni sniedz daudzveidīgu rādītāju kopa. Svarīgākie ir strādnieku darba alga, strādnieku izdevumi

un vispirms jau tēriņi par pārtiku, dzīvokli un apģērbu. Nozīmīgi ir dzīvokļu apstākļi, darba un brīvā laika attiecības. Virkne būtisku strādnieku dzīves līmeni raksturojošu lielumumu — medicīniskā apkalpošana, sociālā nodrošināšana un vēl daži citi — šajā darbā nav skarta.

Strādnieku dzīves līmeni ietekmēja kapitālistiskās ražošanas attīstības un rūpniecības izaugsmes īpatnības, strādnieku apzinīguma, organizētības pakāpe un spēja aizstāvēt savas intereses. Lielā mērā to iespaidoja ekonomiskās krīzes, depresijas un kara gadi. Šis svarīgais rādītājs bija atkarīgs arī no valsts politiskās sistēmas. Krievijas impērijā valdošais carisms kavēja kapitālisma attīstību un tas nebija savienojams ar citās kapitālistiskās valstīs pastāvošajām demokrātiskajām brīvībām.

Izmantoto avotu un literatūras apskats

Darba uzrakstīšanai izmantoti materiāli no Latvijas Valsts vēstures, Igaunijas Valsts vēstures, Krievijas Valsts vēstures un Krievijas Jūras kara flotes arhīva fondiem. No Latvijas Valsts vēstures arhīva apgūti Vidzemes gubernatora kancelejas (3. fonds), Vidzemes guberņas vecākā fabriku inspektora (104. fonds), Vidzemes guberņas fabriku inspektora (105. fonds), Rīgas apgabala tiesas prokurora (117. fonds), Valsts Statistiskās pārvaldes (1308. fonds), a/s Rīgas Baltijas vagonu rūpnīcas (1770. fonds), a/s Vagonu mehāniskās rūpnīcas «Fenikss» (1787. fonds), Rīgas Fabrikantu biedrības (2765. fonds), Rīgas pilsētas Statistiskās komisijas (2791. fonds) un Rīgas pilsētas Statistikas biroja (3076. fonds) fondi, no Igaunijas Valsts vēstures arhīva — Vidzemes guberņas vecākā fabriku inspektora (558. fonds), no Krievijas Valsts vēstures arhīva — Tirdzniecības un rūpniecības ministrijas (23. fonds), Iekšlietu ministrijas Centrālās statistikas komitejas (1290. fonds), no Krievijas Jūras kara flotes arhīva — Imperatora Aleksandra III kara ostas (928. fonds) fondu dokumenti.

No arhīvu materiāliem pamatiegulājumu tēmas izstrādē dod avoti, kas saistīti ar Vidzemes, Kurzemes un Vitebskas guberņas fabriku inspekcijas darbību. Fabriku inspekcijas institūts sniedz faktus par atsevišķu uzņēmumu un guberņas kopējo rūpniecības attīstības un tajā nodarbināto strādnieku vēstures problemātiku. Šīs ziņas ietvertas uzņēmumu apsekošanas atzīmēs, dažāda veida fabriku inspekciju sagatavotās apkopojošās atskaitēs, ko fabriku inspektori sastādīja guberņas vecākajam fabriku inspektoram, un daudzajās strādnieku iesniegtajās sūdzībās. Apkopoti materiāli vecāko fabriku inspektoru atskaitēs gubernatoriem, tirdzniecības un rūpniecības centrālajām iestādēm un visdažādākā rakstura sarakstēs ar citām administratīvajām iestādēm. Fabriku inspekciju materiālos atrodams visdažādākā rakstura statistiskās ziņas par inspekcijai pakļautajiem atsevišķajiem uzņēmumiem. Latvijas teritorijas rūpniecības strādnieku dzīves atspoguļojums fabriku inspekciju materiālos tomēr ir gaužām

nepilnīgs, jo šis vēstures avots līdz mūsdienām ir saglabājies tikai daļēji. Par daudziem jautājumiem tas var sniegt vienīgi fragmentāras ziņas. No Vidzemes guberņas fabriku inspekcijas sešu iecirkņu materiāliem saglabājies un turklāt nepilnīgi tikai otrā fabriku iecirkņa¹⁰ un vecākā fabriku inspektora fonds. Par Kurzemes guberņu nav saglabājušies atsevišķos fondos apkopoti fabriku inspekcijas materiāli. No Vitebskas guberņas fabriku inspekcijas dokumentu klāsta uz Latgales rūpniecību attiecas tikai atsevišķas lietas.

Latvijas vēsturnieku centieni atrast zudušos fabriku inspekcijas materiālus, kas, iespējams, no Latvijas teritorijas tika izvesti sakarā ar I. pasaules kara gados notikušo Latvijas rūpniecības masveida evakuāciju, pagaidām nav devuši nekādus rezultātus. No pārējiem daudzajiem izmantotajiem arhīvu fondiem nav iegūstami pirmās nozīmes materiāli, un nereti, pateicoties vienīgi šādu avotu ļoti plašajai izmantošanai, izdodas restaurēt notikušo vai arī izdarīt tikai pieņēmumu par pētāmo problemātiku.

Fabriku inspekcijas materiālu sagatavošanas process parasti noris divās pakāpēs. Pirmā bija saistīta ar rūpniecības uzņēmuma īpašnieka, direktora, pārvaldnieka vai ierēdņa aktivitātēm, sagatavojot guberņas fabriku inspekcijas pieprasītās ziņas. Tās tika sniegtas par katru fabriku inspekcijai pakļauto uzņēmumu. No šī avota iegūstami statistiski rādītāji par vairākiem Vidzemes rūpniecības strādnieku dzīvi raksturojošiem jautājumiem: par uzņēmumu un strādnieku skaitu, par mehānisko dzinēju jaudu, saražotās produkcijas vērtību, strādnieku nacionālo sastāvu, par strādnieku nominālo algu, darbadienas garumu un par to, cik dienas gadā darbojās uzņēmums. Tālāk guberņas fabriku inspekcijā, ja tas bija vajadzīgs, sākās no katra uzņēmuma iesūtīto rādītāju apkopošana un secinājumu noformēšana. Tātad sekoja šo materiālu apstrādes otrā pakāpe, kurā piedalījās iecirkņa inspektors, pēc tam vecākais fabriku inspektors, un, ja bija nepieciešams, šo materiālu nosūtīja augstākajām administratīvajām instancēm — parasti Tirdzniecības un rūpniecības ministrijai.

Pirmās avotu pakāpes «pamatzānu» veido ļoti daudzveidīgi kvantitatīvie rādītāji, kas uzņēmumā visbiežāk sagatavoti pēc augstākajās instancēs agrāk izstrādātajām atskaites formām. Šādi iegūtie rādītāji dod būtisku ieskatu rūpniecības strādnieku darba dzīvē. Mazo uzņēmumu materiālus, kas atradās fabriku inspekcijas fondos, bija sastādījuši uzņēmumu direktori vai pārvaldnieki, lielo — zemākie ierēdņi, un to sagatavoto materiālu bija akceptējusi administrācijas vadība. Ne visiem rūpniecībā nodarbinātajiem ierēdņiem bija speciālā tehnikā izglītība, ne visi orientējās ražošanas tehniskajos procesos un izprata strādnieku lomu ražošanā un sabiedriskajā dzīvē. Taču visiem ierēdņiem, kuri sastādīja dažādās atskaites, bija skaidrība par to, kāds atskaitē norādītais faktu apkopojums var izsaukt pret uzņēmuma administrāciju nelabvēlīgu reakciju no rūpniecības uzraudzības instancēm un vispirms jau no fabriku inspekcijas. Tas attiecas uz

tiem gadījumiem, kad uzņēmumā kaut kādā jautājumā tika pārkāpta fabriku likumdošana, piemēram, darba normu izcenojumu patvarīgas izmaiņas, oficiāli neatļautais virsstundu darbs, aizliegtā mazgadīgo strādnieku nodarbināšana u.tml. Tāpēc, izmantojot šādus rādītājus, ir nepieciešama uzmanīga, kritiska pieeja to izvērtējumam. Tomēr jāsecina, ka šādas sīkas novirzes no objektīvās īstenības nav būtiskas, nosakot procesa vispārīgās attīstības tendences katras guberņas un reizē arī visas Latvijas rūpniecības strādnieku dzīves ainā. Dažas neprecizitātes šajos vēstures avotos ieviesās sakarā ar dažu strādnieku dzīvi raksturojošu jautājumu novērtējuma sarežģītību. Piemēram, tas sakāms par Vidzemes guberņas fabriku inspekcijas pieprasītām ziņām par uzņēmumos strādājošo strādnieku tautību. Tās visbiežāk tika savāktas, vadoties pēc strādnieka piederības baznīcai, dažviet — pēc sarunvalodas. Parastais pieņēmums: luterticīgie — latvieši un vācieši; katoļticīgie — poļi un lietuvieši; pareizticīgie — krievi. Šādas ziņas tika komplektētas vai nu pēc meistaruru norādījumiem, vai pēc pašu strādnieku uzrādījuma.

Neskatoties uz šīm un līdzīgām neprecizitātēm fabriku inspekcijas materiālu sastādīšanas pirmajā pakāpē, kā jau teikts, analizējamo procesu attīstības tendenču atspoguļojums necieta. Šos no uzņēmumiem saņemtos pirmmateriālus bieži vien tālāk apkopoja fabriku inspekcijas ierēdņi. Fabriku inspekcijas institūta galvenais uzdevums bija, balstoties uz impērijā izdotajiem fabriku likumiem, nodrošināt normālas ražošanas attiecības starp strādniekiem un rūpniekiem. Fabriku inspekcijas darbības rezultātā 20. gs. sākumā Latvijas rūpniecībā aizvien vairāk nostiprinājās fabriku likumu prasības. Rūpnieki un fabriku inspekcijas pārstāvji strādnieku jautājumus sāka skatīt kompleksā ar visu ražošanas procesu. Tika mēģināts rūpnieku un strādnieku attiecības virzīt pa evolūcijas ceļu. Sava laika progresīvākie fabriku inspekcijas darbinieki — tehniski izglītoti cilvēki un rūpnieki, kas bija apguvuši attīstītāko rūpniecības valstu pieredzi, skaidrāk sāka izprast, ka, lai straujāk attīstītu ražošanu, paaugstinātu ražojumu kvalitāti, varētu ar saražoto precī konkurēt, vispirms nepieciešams strādniekiem nodrošināt elementārākos ražošanas un dzīves apstākļus. Latvijas teritorijā strādājošie fabriku inspekcijas ierēdņi, kas bija iepazinušies ne tikai ar Krievijas, bet arī ar Rietumeiropas attīstīto rūpniecības valstu pieredzi, pamazām nāca pie atziņas, ka cariskajai valdībai jāveic kardinālas izmaiņas valsts ekonomiskajā un politiskajā dzīvē. Ir pamats uzskatīt, ka fabriku inspektori, kas darbojās Latvijas teritorijas uzņēmumos, centās strādnieku stāvokļa raksturojumu ražošanas procesā sniegt objektīvi, daudzreiz nerodot uz pastāvošās fabriku likumdošanas nepilnībām un tādā veidā cenšoties panākt jaunu būtisku reformu uzsākšanu, kas nodrošinātu strādniekam kļūt par pilntiesīgu sabiedrības locekli. Fabriku inspekcijas darbinieku sastādītie dokumenti, kuru saturu ir fiksējusi autoru apziņa, ataino objektīvo īstenību. Tomēr, ja tas vien

iespējams, pētniecībā dodama priekšroka uzņēmumos sastādītajam pirmmaterīālam. Tas ir svarīgi galvenokārt tāpēc, ka fabriku inspekcija apkopojusi rādītājus par visu Vidzemes un Vitebskas guberņu un no šāda materiāla grūti izdalīt rādītājus, kas attiecas tieši uz Vidzemes un Latgales novadu rūpniecības strādniekiem. Tā kā fabriku inspekcijas materiāls saglabājies nepilnīgi, tad svarīgi visu esošo izmantot pēc iespējas pilnīgāk.

Bieži šādas pētniecības aktivitātes ir ļoti darbietilpīgas. Tā, piemēram, lai analizētu darbadienas garuma izmaiņas vairāku gadu gājumā, autors plaši ir izmantojis Vidzemes rūpniecības uzņēmumu iekšējos kārtības noteikumus.

Vērtīgs avotu materiāls iegūts no šādu statistisko iestāžu fondiem: Rīgas pilsētas Statistiskās komisijas, Rīgas pilsētas Statistikas biroja, Valsts Statistiskās pārvaldes un Iekšlietu ministrijas Centrālās statistikas komitejas. Apstrādājot šo materiālu, var risināt jautājumus, kas saistīti ar strādnieku eksistences minimuma noteikšanu: pārtikas produktu sīktirdzniecības cenas, dzīvokļu īres maksas, izdevumi par dzīvokļu apgaismošanu un apsildīšanu, strādnieku aptauju rezultāti par lietoto preču cenām pirms 1. pasaules kara.

Plaši izmantoti publicētie statistisko materiālu krājumi. Bagātīgu rūpniecības strādniekiem veltītu statistisko ziņu bāzi atklāj «Fabriku inspektoru atskaišu apkopojumi».¹¹ Tajos par katru guberņu, sākot ar 1901. gadu, var iegūt hronoloģiski salīdzināmus rādītājus — fabriku inspekcijai pakļauto rūpniecības uzņēmumu un strādnieku skaits, strādnieku sastāvs pēc dzimuma, darba algu vidējais līmenis utt. Šī vēstures avota izmantošanas iespējas ir ierobežotas, taču nav pamata apšaubīt tā objektivitāti.

Faktu materiāls par fabriku inspekcijai pakļauto rūpniecības uzņēmumu un strādnieku skaitu, strādnieku sadalījumu pa rūpnieciskās ražošanas nozarēm, strādnieku skaitu pēc dzimuma, dažreiz rādītāji par darba algas līmeni iegūstami no Vidzemes, Kurzemes un Vitebskas guberņas ikgadējām oficiālajām atskaitēm.¹² Šo avotu izmantot sarežģīti tāpēc, ka dotie rādītāji grūti salīdzināmi, jo tie regulāri pa atsevišķiem gadiem neatkārtojās. Vērtīgs ir statistikas krājums, kas atsedz 19. gs. beigu Vidzemes guberņas strādnieku vidējā darbalaika un nominālās darba algas rādītājus.¹³

Svarīga informācija ir iegūta no Latvijas teritorijā izdotajiem vietējiem statistisko ziņu apkopojumiem.¹⁴

Par uzņēmumiem un strādnieku skaitu tajos, uzņēmumu energoietilpību, saražotās produkcijas kopapjomu ziņas sniedz oficiāli izdotie Krievijas impērijas fabriku un rūpnīcu saraksti.¹⁵ Šajos unikālajos izdevumos tomēr ir daudz nepilnību un neprecizitāšu. Pirms izmantošanas, ja vien tas iespējams, tos nepieciešams pakļaut nopietnam izvērtējumam un salīdzinājumam ar citiem avotiem. Ja uzņēmumu saraksti izdoti ar nelielu gadu atstarpi, tos ir iespējams salīdzināt. Tādā veidā var rīkoties ar vismaz diviem izdevumiem.¹⁶ Šo abu krā-

jumu sagatavotāji ir darbojušies neatkarīgi viens no otra, lietojot katrs savu uzskaites metodiku. Tāpēc no šiem izdevumiem par vairākiem rūpniecības uzņēmumiem iespējams gūt iztrūkstošos rādītājus. Savukārt, ja no arhīvu materiāliem par atsevišķu uzņēmumu var iegūt paralēlus rādītājus, tad tie salīdzināmi ar publicēto izdevumu dotumiem. Tā ir iespējams restaurēt minētajās publikācijās iztrūkstošos datus. Tomēr arī šādi rādītāji dod tikai aptuvenu attīstības ainu. Salīdzinoši vistrūcīgākais statistikas materiāls iegūstams par Latgales rūpniecību. Vidzemes un Kurzemes rūpniecībā visnepilnīgākais materiāls ir par pārtikas un garšvielu ražošanas nozari.

Šī rakstura avotiem kopīgs ir tas, ka uzskaites materiāls visvienmērīgāk tajos sniegts par sīkajiem uzņēmumiem, t.i., par tādiem, kuros strādāja mazāk nekā 15 strādnieku un kuros netika izmantots mehānisks dzinējs. Tāpēc, iekļaujot aprēķinos visus sīkos uzņēmumus un to darbību raksturojošos parametrus, rūpniecības attīstības vispārīgā objektīvā aina tiek ievērojami izkropļota. Tādēļ šajā darbā par rūpniecības uzņēmumu ir uzskatīti tikai tie, kuros strādāja 15 strādnieku un vairāk, bet ar mazāku strādnieku skaitu vienīgi tādā gadījumā, ja tajos bija mehāniskais dzinējs.¹⁷ Tas darīts tāpēc, ka oficiālās valsts iestādes zināmu precizitāti uzņēmumu uzskaitē sāka ievērot tikai attiecībā uz šādiem uzņēmumiem.

Nemot vērā, ka par daudziem pētāmo problēmu aspektiem ir saglabājies nepilnīgs arhīvu materiāls, par dažiem vispār tas nav atrodamas, bet nedaudzie statistikas izdevumi sniedz tikai to vai citu aptverošu rādītāju, turklāt guberņu administratīvajās robežās, sevišķa uzmanība pētniecībā tika orientēta uz laika posmā no 1900. līdz 1914. gadam Latvijas teritorijā izdotās preses apzināšanu. Izmantoti gan latviešu,¹⁸ krievu,¹⁹ gan arī vācu valodā²⁰ iznākušie preses izdevumi.

No preses ir iegūti materiāli, kas ļauj dziļāk pētīt strādnieku dzīves līmeņa jautājumus. Vēsturiskā materiāla trūkuma dēļ sevišķa uzmanība veltīta avīzēm, kas var sniegt vairāk faktu par Latgales problemātiku.²¹ Tādi preses izdevumi saglabājušies Pēterburgā, Krievijas Zinātņu akadēmijas bibliotēkā. Tā kā preses izdevumi izteica dažādu politisko strāvojumu intereses, tajos parādās dažādas niansas strādnieku dzīves līmeni raksturojošo iezīmju atsegšanā. Sociāldemokrātiskie izdevumi, runājot par pētāmajiem jautājumiem, savos secinājumos centās akcentēt strādnieku dzīves negatīvās puses. Savukārt pilsoniskā prese nereti lūkoja izcelt pozitīvās iezīmes strādnieku dzīvē. Tāpēc preses materiāls iespēju līmenī vienmēr tiek pakļauts kritiskai analīzei.

Tā kā vēstures avoti par daudziem jautājumiem ir gaužām trūcīgi, tad ļoti svarīgas arī nedaudzās atmiņas, kas ir saglabājušās. Plašu, atziņām dāsnu Liepājas strādnieka ģimenes dzīves tēlojumu savās atmiņās sniedzis M. Valters.²² Konkrētiem objektīviem faktiem bagātas ir J. Ripas atmiņas, kurās ļoti sīki analizētas Rīgas strādnieka ģimenes pārtikas devas.²³ Atmiņās koncentrējas autora visnotaļ

subjektīvais skatījums, taču par vairākām strādnieku dzīvi raksturojošām iezīmēm tas līdz šim ir vienīgais, lai arī tikai aptuveni orientējošs materiāls.

Latvijas strādnieku vēstures problemātika historiogrāfijā ir ienākusi ar ļoti lielām grūtībām. Baltvācu vēsturnieki galveno uzmanību veltīja politiskajai vēsturei, bet no ekonomiskajiem jautājumiem — agrārājai un tirdzniecības vēsturei. Rūpniecības strādnieku vēstures problēmām no 19. gs. beigām līdz 1. pasaules karam tie vispār nepieskārās. Atsevišķos vēstures darbos rūpniecība tika pieminēta tikai dažos vārdos.²⁴ Mazliet konkrētāk par Kurzemes rūpniecības attīstību ir izteicies A. fon Engelhards.²⁵ Latviešu vēsturnieki K. Landers²⁶ un J. Krodznieks,²⁷ kuri jau pirms 1. pasaules kara izstrādāja Latvijas vēstures apkopujošus kursus, šai tematikai nepieskārās. Latvijas Republikas laikā sarakstītajos vēstures apcerējumos gandrīz nekas nav teikts ne tikai par rūpniecības strādnieku dzīves līmeni, bet pat par rūpniecības attīstību.²⁸ Latvijas rūpniecības vēstures problemātikai — rūpnicu, strādnieku skaits, ražojumu kopvērtība — pirmo reizi dziļāk pieskārās Latvijas Republikas tautsaimniecības pētnieki M. Skujenieks²⁹ un A. Buševics.³⁰ Abu autoru sniegtās aplēses par Latvijas rūpniecības strādnieku skaitu savu nozīmi historiogrāfijā nav zaudējušas arī šodien. A. Buševics ir pirmais pētnieks, kas, lai arī fragmentāri, nebalstoties uz kritiski izvērtētu avotu materiālu, ir pievērsis lasītāja uzmanību strādnieku dzīves līmeņa problēmas esamībai. Latvijas strādnieku reālās darba algas līmeni pirms 1. pasaules kara viņš centās noteikt samērā vienkāršoti, tāpēc pašlaik A. Buševica aprēķinus pamatoti var apšaubīt.

Analizējamo problēmu izpētes jomā 20.—30. gados nekādu pozitīvu ieguldījumu nedeva arī latviešu izcelsmes vēsturnieki, kuri darbojās Padomju Savienībā. Šajā sakarībā jāmin vēsturnieks K. Landers³¹ un Sarkanās Armijas ievērojams politiskais darbinieks J. Rings.³² Balstoties uz marksistisko metodoloģiju, kas par svarīgāko izpētes tēmu izvirza strādnieku vēstures jautājumus, viņu pētniecības intereses šajā jomā tomēr aprobežojas vienīgi ar ļoti pavisu strādnieku šķiras cīņas gaitas apzināšanu. Strādnieku dzīves līmeņa zinātniskā izpēte šajos darbos netika skarta.

Jaunu posmu Latvijas rūpniecības un strādnieku vēstures pētniecībā uzsāka Padomju Latvijas historiogrāfija. Rūpniecības uzņēmumu, kas Latvijas teritorijā atradās pirms 1. pasaules kara, un to strādnieku skaita problemātikai pieskārās I. Markons³³ un L. Starodubskis.³⁴ Viņu darbos izmantoto avotu loks ir šaurs, tie ir politizēti un iezīmējas ar voluntārisma piedevu. Šiem darbiem bija svarīgs politisks virsuzdevums — parādīt, ka rūpniecība, tai atrodoties Krievijas impērijas sastāvā, bijusi ļoti attīstīta, kamēr Latvijas Republikas pastāvēšanas gados šajā sfērā valdījis pagrimums. Minētajām problēmām, balstoties uz jau agrāk veiktajiem pētījumiem, pēc iespējas objektīvi pieskārās ekonomists P. Guļāns.³⁵

Pirmie pētījumi par rūpniecības strādnieku vēstures atsevišķām problēmām, kas balstās uz nopietnu avotu bāzi, jāsaista ar B. Vilkas un J. Ņetjosina zinātniskajām aktivitātēm. B. Vilka risina 19. gs. otrās puses, J. Ņetjosins — 20. gs. sākuma problemātiku. B. Vilka savus pirmos darba rezultātus pieteica 50. gados.³⁶ Pirmo reizi zinātniski analizēti jautājumi par strādnieku sastāvu pēc dzimuma, strādnieku darbadienas garumu, darba algu. Pozitīvi jāvērtē autore korektais darbs ar vēstures avotiem. Taču tajā pašā laikā marksistiskās metodoloģijas pamatnosacījumu ietekmē autore spiesta bez jebkāda pierādījuma secināt, ka strādnieku reālā darba alga samazinās³⁷ un ka kapitālisma ražošanas sistēmai vispārakksturīga ir pastāvīga strādājošo dzīves apstākļu pasliktināšanās.³⁸ Vēlākajā pētniecības darbā B. Vilka ietvēra dziļāku Latvijas rūpniecības vēstures izpēti, deva rūpniecības strādnieku skaita precizējumu gadsimtu mijā.³⁹ Taču strādnieku dzīves līmeņa problemātikas kardināli izvērstāka izpēte nenotika.⁴⁰ Pēdējos gados autore savu uzmanību šajā problēmu blokā fokusēja galvenokārt uz Latvijas rūpniecības strādnieku izglītības jautājumiem.⁴¹

Samērā plašā darbu klāstā pētāmajai problēmai ir pieskāries vēsturnieks un ekonomists J. Ņetjosins. Par savu mērķi viņš nav izvirzījis atsevišķi pētīt Latvijas rūpniecības strādnieku sastāva un dzīves līmeņa vēsturisko problemātiku, šos jautājumus J. Ņetjosins ir risinājis darbos par Rīgas strādnieku kustību, Latvijas rūpniecības vēstures un rūpniecības kapitāla attīstības problēmām.⁴² Viņš ir nodarbojies ar padomju historiogrāfijā tik aktuālo jautājumu kā «strādnieku aristokrātijas» attīstība Krievijas impērijas rūpniecībā.⁴³

Aplūkojamajā hronoloģiskajā posmā visplašāko fabriku un rūpnīcu strādnieku dzīves līmeņa problemātikas izpēti ir guvuši Rīgas strādnieki J. Ņetjosina 50. gados uzrakstītajā monogrāfijā.⁴⁴ Pirmo reizi, balstoties uz nopietniem avotu materiāliem, tiek skatīti darbadienas, virsstundu darba, darba algas un vēl daži citi jautājumi. Pēc marksistiskās metodoloģijas norādījumiem, ka vēstures attīstības pamatā ir šķiru cīņa, ko izraisa strādnieku dzīves līmenis, autora secinājumos uzsvars likts uz strādnieku smago ekonomisko stāvokli. J. Ņetjosins raksta, ka Rīgas strādnieku stāvoklis laika posmā no 1907. līdz 1912. gadam pasliktinās.⁴⁵ Paralēli ir izteikts otrs secinājums — strādnieku stāvoklis pirmskara gados paliek tāds pats kā pirmsdepresijas gados.⁴⁶ Līdzīgs materiāls un secinājumi atrodami J. Ņetjosina uzrakstītajos paragrāfos darbā «Latvijas ekonomiskās vēstures apcerējumi».⁴⁷ Jauni atzinumi par Latvijas fabriku un rūpnīcu strādnieku reālās darba algas izmaiņām izteikti J. Ņetjosina 1980. gadā izdotajā monogrāfijā.⁴⁸ Balstoties uz PSRS zinātnieku aprēķināto preču cenu indeksu sistēmu un fabriku inspekcijas atskaitēs doto statistisko materiālu par Krievijas strādnieku nominālās darba algas līmeni, J. Ņetjosins secina, ka Latvijas fabriku un rūpnīcu strādnieku reālā darba alga no 1900. līdz 1913. gadam atradās aptuveni vienā un

tajā pašā līmenī.⁴⁹ Pamatojoties uz Latvijas strādnieku dzīves līmeni raksturojošiem vēstures avotiem, apšaubāms šķiet J. Ņetjosina aprēķins, ka 1913. gadā viena strādnieka eksistences minimums Krievijā bija 484 rbļ. gadā.⁵⁰ (Krievijas Eiropas daļā 1913. gadā strādnieka vidējā gada alga bija 264 rbļ.) Tātad, ja strādnieku ģimenē ir četri cilvēki (pats, sieva, divi bērni), tad izdevumi ģimenes eksistences minimuma nodrošināšanai pārsniegs 1,5 tūkst. rbļ. gadā. Tādējādi pat tiem 4 % no visiem Krievijas strādniekiem, kurus J. Ņetjosins pieskaita «strādnieku aristokrātijai», tas nav pa spēkam. Tātad neviens Krievijas strādnieks saviem ģimenes locekļiem nevar nodrošināt eksistences minimumu!

Un tomēr J. Ņetjosins jau 50. gados veiktajos pētījumos ar viņam piemītošo zinātnisko erudīciju ir centies norobežoties no klasiskās marksistiskās metodoloģijas tēzes par strādnieku absolūto grīšanu nabadzībā.

Pētāmā problemātika skarta J. Ripas un I. Apineš kopīgā grāmatā⁵¹ un apkopojoša rakstura vēstures izdevumos.⁵² Šiem darbiem nav raksturīga padziļināta strādnieku dzīves līmeņa problēmas izpēte, visbiežāk tiek manipulēts ar zinātniskajā aprītē jau esošajiem faktiem un secinājumiem. Tajos dominē centieni likt uzsvāru uz strādnieku dzīves līmeni raksturojošām negatīvajām iezīmēm.

Par sarežģītu pētniecības jautājumu historiogrāfijā ir kļuvusi Latvijas rūpniecības strādnieku skaita noteikšana. Aprēķinus ir veikuši vairāki zinātnieki. Padomju varas gažos ar panākumiem šajā jomā ir strādājuši ekonomisti J. Ņetjosins⁵³ un K. Bērziņš,⁵⁴ vēsturnieces B. Vilka⁵⁵ un A. Mieriņa.⁵⁶

Sevišķi komplicēta šī jautājuma risināšana ir par 1913. gadu, laiku, kad Krievijas impērijas sastāvā atrodošā Latvijas rūpniecība sasniedza savu augstāko attīstības pakāpi. J. Ņetjosina aprēķini gažu gaitā ir ievērojami mainījušies. Tā kā pie šī jautājuma ar pilnīgi atšķirīgu metodiku ir strādājuši vairāki pētnieki, tad, salīdzinot viņu aprēķinus un autora darbā sniegtās aplēses, J. Ņetjosina tieši sākuma gažos izdarītie izskaitļojumi ir vistuvāk objektīvajai īstenībai.⁵⁷

K. Bērziņš pētniecību ir veicis, balstoties uz katra uzņēmuma atsevišķu uzskaiti, cenšoties izmantot pēc iespējas plašāku avotu bāzi. Jāpiekrīt J. Ņetjosina kritiskajai piezīmei, ka K. Bērziņa zinātniskos rezultātus pazemina metodoloģiski nepareizs dotumu grupējums: autors izdala «sīkos» (no 5 līdz 15 strādniekiem), «vidējos» un «lielos» uzņēmumus, bet nav centies tos grupēt pēc tehniski organizatoriskajām pazīmēm.⁵⁸

Autors uzskata, ka viens no galvenajiem K. Bērziņa pētījuma trūkumiem ir tas, ka viņa aprēķinus par rūpniecības strādnieku sadalījumu pa atsevišķām ražošanas nozarēm un rūpniecības izvietojuma rādītājus nav iespējams salīdzināt ar 19. gs. beigu un 20. gs. sākuma līdzīgiem rādītājiem. Aprēķini grupēti tā, lai tos pēc pozīcijām varētu salīdzināt ar Latvijas Republikas rūpniecības statistiku, nevis

ar Krievijas impērijā pastāvošo. Jāatzīmē, ka, tā kā K. Bērziņš uzskaitē nav ņēmis vērā uzņēmumu tehniski organizatoriskās pazīmes, bet vadījies tikai pēc strādnieku skaita, uzņēmumu kopskaita noteikšanā līdz ar to radušās lielas neprecizitātes. Krietni mazāk šāda metodika iespaidoja rūpniecības strādnieku skaita noteikšanu, jo pat ievērojams mazo uzņēmumu daudzums deva niecīgu strādnieku kopskaitu. Sīko uzņēmumu grupā par uzskaites pazīmi var uzskatīt nevis strādnieku skaitu, bet gan tvaika mašīnu, iekšdedzes dzinēju vai elektromotoru. Oficiālās administratīvās iestādes interesi izrādīja tieši par šādiem uzņēmumiem. Pārējo šīs grupas uzņēmumu uzskaitē bija pilnīgi atkarīga no nejausības. Dažā rūpniecības nozarē šādus sīkos uzņēmumus uzskaitīja nopietnāk, citā — mazāk vērtīgi, bet par citu nozari vispār gandrīz netika sniegtas šādas ziņas. Tāda veida uzskaitē ir atšķirīga arī starp pilsētām, miestiem vai apdzīvotām vietām. Šādus rādītājus, lai arī ļoti rūpīgi savāktus, mehāniski apvienojot, var iegūt vienīgi lielu rūpniecības uzņēmumu kopskaitu, kas galu galā maz ko atsedz un neatspoguļo objektīvo īstenību, jo ir nepilnīgs. Autors uzskata, ka sīko uzņēmumu grupā var uzskaitīt vienīgi tos, kuros darbojas tvaika mašīna, iekšdedzes dzinējs vai arī elektromotors. Vadoties pēc šādas metodes, par dažādām rūpniecības nozarēm, par dažādām rūpniecības izvietojuma vietām iegūstami savstarpēji salīdzināmi lielumi.

Kas attiecas uz J. Ņetjosina norādi, ka K. Bērziņš savos aprēķinos ir par 25 % pārspilējis esošo strādnieku skaitu,⁵⁹ šim secinājumam negribētu pievienoties. K. Bērziņš aprēķinos ir balstījies uz atsevišķu uzņēmumu rādītāju uzskaiti, bet J. Ņetjosins savu aprēķinu metodiku šajā gadījumā nemaz neatsedz. Šim J. Ņetjosina aplēsēm neatbilst A. Mieriņas sniegtie rādītāji par Rīgas rūpniecības strādnieku skaitu 1913. gadā.⁶⁰ Turklāt A. Mieriņa ir izmantojusi 1913. gada 5. decembra Rīgas iedzīvotāju skaitīšanas materiālu nepublicēto daļu, un šis avots neapstrīdami sniedz vispilnīgākās ziņas.

Latviešu emigrācijas vēsturnieki nav pētījuši Latvijas strādnieku vēstures problemātiku. Ievērojamais vēsturnieks A. Švābe apkopojošajā darbā «Latvijas vēsture»,⁶¹ rakstot par rūpniecības strādniekiem un viņu dzīves līmeni, izmanto A. Buševica un M. Skujenieka tautsaimnieciskajos pētījumos dotās atziņas.

Vēsturnieki A. Balodis⁶² un U. Ģērmanis⁶³ savos Latvijas vēsturesursos strādnieku vēstures jautājumus neskar. Nekādas atziņas par šo jautājumu nav izteiktas nesen iznākušajā Vācijas vēsturnieka G. fon Pistolkorsa apjomīgajā izdevumā.⁶⁴

Tā kā Latvijas teritorijā izvietotā rūpniecība attīstījās Krievijas impērijas administratīvajā un ekonomiskajā sistēmā, tad arī Latvijas rūpniecības strādnieku dzīves līmeņa analizē parādās daudzi aspekti, kas ir līdzīgi visas impērijas rūpniecības strādnieku ekonomiskā stāvokļa attīstībai. Zinot vispārējās izaugsmes tendences un balstoties uz plašu avotu materiālu, labāk var izdalīt tikai Latvijas rūpniecības

strādniekiem raksturīgās iezīmes. Starp PSRS vēsturnieku daudzajiem darbiem par Krievijas strādnieku vēsturi ir vairāku autoru pētījumi, kuru secinājumi balstīti uz plašu avotpētniecības un literatūras bāzi, uz viņu bagāto zinātnisko erudīciju, un tāpēc marksistiskās metodoloģijas dogmatiskās prasības viņus tomēr nav kavējušas atsegt lielu daļu no strādnieku dzīves līmeni raksturojošām problēmām. Autors gadījumos, ja secinājumiem par Latvijas strādnieku dzīves līmeņa izpēti atsevišķiem aspektiem nav bijis pietiekama vēstures avotu materiāla, izmantojot analogiju, dažreiz ir saņēmis palīdzību no Krievijas strādnieku ekonomiskā stāvokļa pētīnieku darbiem. Atzīmējami K. Pažitnova un S. Strumiļina atsevišķi darbi.⁶⁵ Plašu faktū materiālu un pārdomātus secinājumus sniedz vēsturnieki V. Laveričevs,⁶⁶ S. Semanovs⁶⁷ un A. Rašins.⁶⁸

Sevišķa vērtība izvirsīto problēmu izpētē ir tiem darbiem, kas uzrakstīti pēdējos gadu desmitos. Vispirms jāatzīmē J. Kirjanova⁶⁹ un E. Krūzes⁷⁰ pētījumi. Atsevišķu zinātnisko secinājumu kvintesence atrodamā apkopojošo darbu sērijā «PSRS strādnieku šķiras vēsture».⁷¹ Šajos izdevumos sniegts bagāts materiāls par Krievijas strādnieku vēsturi. Autors par šīs sērijas darbiem savas kritiskās piezīmes ar kopumā pozitīvu vērtējumu izteicis jau pirms vairākiem gadiem recenzijā (kā līdzautors).⁷²

Atzīmējami arī vairāki citi apkopojošā rakstura darbi, kas līdz pat mūsu dienām pieder augstvērtīgākajam devumam par Krievijas strādnieku vēstures problemātiku.⁷³

Kas attiecas uz Krievijas vēsturnieku pašu pēdējo gadu pētījumiem, to klāsts ir ļoti sarūcis. Zināms tikai dažas avotu publikācijas, un tās izdotas visai mazā tirāžā.⁷⁴ Pazīstama pagaidām tikai viena monogrāfija, kuras autors ir V. Skubņevskis.⁷⁵

Lai iezīmētu Latvijas rūpniecības strādnieku vēstures pētāmo problemātiku salīdzinājumā ar tuvākajiem kaimiņiem — Igauniju un Lietuvu, izmantoti šo valstu vēsturnieku analoģu problēmu izklāsti. Vislielākā līdzība rūpniecības strādnieku šķiras izveidošanās un dzīves līmeņa problemātikā ir starp Latviju un Igauniju, vēl precīzāk — starp Igaunijas un Vidzemes guberņas rūpniecības strādniekiem. Šajā sakarībā ievērību pelna Igaunijas Republikas vēsturnieces M. Pihlamjagi darbos sniegtais vēstures avotu materiāls un uz to balstītie secinājumi.⁷⁶ V. Merķa⁷⁷ un M. Meškauskienes⁷⁸ darbi dod ieskatu 19. gs. beigū un 20. gs. sākuma Lietuvas rūpniecības strādnieku vēstures izpētē.

Izmantoti ir arī Baltkrievijas vēsturnieku pētījumi, kuri pēdējos gadu desmitos veltīti strādnieku ekonomiskās dzīves jautājumu izpētei. Minams M. Biča pētījums⁷⁹ un apkopojošais darbs par Baltkrievijas strādnieku vēsturi.⁸⁰ Par pēdējo izdevumu plašāku izvērtējumu autors ir sniedzis recenzijā.⁸¹

Izpēti darba metodikas paplašināšanas nolūkos izmantoti vairāki Vācijas vēsturnieku pētījumi par strādnieku vēstures problemātiku.⁸²

ATSAUCES

- ¹ Отечественная история. — 1994. — № 2. — С. 206.
- ² Ar rūpniecības strādniekiem autors apzīmē fabriku un rūpnīcu strādniekus. 20. gs. sākumā Krievijas impērijā par rūpniecības strādniekiem dēvēja tos, kuri bija pakļauti fabriku inspekcijas pārraudzībai. Padomju historiogrāfijā ar jēdzienu «rūpniecības strādnieki» parasti apzīmēja fabriku un rūpnīcu, kalnrūpniecības, dzelzceļa un kuģniecības strādniekus. Sk.: Рабочий класс России. 1907—февраль 1917 г. — Москва, 1982. — С. 35—39.
- ³ Девятый очередной съезд представителей промышленности и торговли. Доклад Совета съездов о мерах к развитию производительных сил России. — Петроград, 1915. — С. 102.
- ⁴ Очерки экономической истории Латвии, 1900—1917. — Рига, 1968. — С. 210.
- ⁵ *Skujenieks M.* Nacionālais jautājums Latvijā. — Pēterburga, 1913. — 145. lpp.
- ⁶ Очерки экономической истории Латвии. 1900—1917. — С. 6.
- ⁷ Dažos avotos ir minēti 40 %; sk.: *Skujenieks M.* Latvija. Zeme un iedzīvotāji. 3. pārstr. un papild. izd. — R., 1927. — 211. lpp.
- ⁸ Очерки экономической истории Латвии. 1900—1917. — С. 6.
- ⁹ Aprēķināts pēc: Рабочий класс России. 1907—февраль 1917 г. — С. 36; sk. šī darba 1. tabulu.
- ¹⁰ Pirmais, otrais un trešais fabriku inspekcijas iecirknis aptvēra visus Rīgas uzņēmumus, kuros 1902. gadā strādāja ap 85 % no visiem guberņas strādniekiem. Otrajā fabriku inspekcijas iecirknī ietilpa Pēterburgas priekšpilsētas fabrikas un rūpnīcas, un pēc strādnieku skaita tas bija lielākais Rīgā. Aprēķināts pēc: Latvijas Valsts vēstures arhivs (turpmāk LVVA), 104. f., 1. apr., 22. l., 106. lp.
- ¹¹ Свод отчетов фабричных инспекторов за 1901 год. — Санкт-Петербург, 1903; .. за 1902 год. — 1904; .. за 1903 год. — 1906; .. за 1905 год. — 1908; .. за 1906 год. — 1908; .. за 1907 год. — 1909; .. за 1908 год. — 1910; .. за 1909 год. — 1910; .. за 1910 год. — 1911; .. за 1912 год. — 1913; .. за 1913 год. — 1914.
- ¹² Обзор Лифляндской губернии за 1900 год. — Рига, 1902; .. за 1901 год. — 1903; .. за 1902 год. — 1903; .. за 1903 год. — 1904; .. за 1904 год. — 1905; .. за 1905 год. — 1907; .. за 1906 год. — 1907; .. за 1907 год. — (б.г.); .. за 1908 год. — 1911; .. за 1909 год. — 1910; .. за 1910 год. — 1912; .. за 1911 год. — 1913; Обзор Курляндской губернии за 1900 год. — Митава, 1901; .. за 1901 год. — 1902; .. за 1902 год. — 1903; .. за 1903 год. — 1904; .. за 1904 год. — 1905; .. за 1905 год. — 1907; .. за 1906 год. — 1907; .. за 1907 год. — 1908; .. за 1908 год. — 1909; .. за 1909 год. — 1910; .. за 1911 год. — 1913; Обзор Витебской губернии за 1900 год. — Витебск, 1900; .. за 1901 год. — 1902; .. за 1902 год. — 1903; .. за 1903 год. — 1904; .. за 1904 год. — 1905; .. за 1906 год. — 1907; .. за 1907 год. — 1908; .. за 1909 год. — 1910; .. за 1910 год. — 1911.
- ¹³ Продолжительность рабочего дня и заработная плата рабочих в 20 наиболее промышленных губерниях Европейской России. — Санкт-Петербург, 1896.
- ¹⁴ *Лудмер Я. И.* Справочная книга по Курляндской губернии 1901 года. — Митава, 1901. — С. 424; Beitrage zur Statistik der Stadt Riga und ihrer Verwaltung / Herausgegeben von V. von Schrenck. — Bd 1. — Riga, 1909. — 347. S.
- ¹⁵ Перечень фабрик и заводов. Фабрично-заводская промышленность России / Сост. В. И. Михайловский и Н. П. Ланговой. Министерство финансов. Департамент торговли и мануфактур. — Санкт-Петербург, 1897. — 313 с.; Список фабрик и заводов Европейской России / Министерство финансов.

- Сост. В. Е. Варзар. — Санкт-Петербург, 1903. — 839 с; Фабрично-заводские предприятия Российской империи / Сост. Л. К. Езиоранский. — Санкт-Петербург, 1909. — 1—8 (А) — 212—219 (М); Вся Россия 1912 г. / Изд. Т-ва Л. М. Фишь. — Т. 2. — Киев, 1911—1912. — 7—1617 кол.; Фабрично-заводские предприятия Российской империи (искл. Финляндию) / Изд-е Путей сообщений. Д. П. Кандауров. Ред. Ф. А. Шоберъ. Изд-е 2-е. — Петроград, 1914. — 1593 с.
- ¹⁶ Вся Россия 1912 г. — 7—1617 кол.; Фабрично-заводские предприятия Российской империи (искл. Финляндию). — 1593 с.
- ¹⁷ Šāds rūpniecības uzņēmuma apzīmējums ir nosacīts, un tas kalpo vienīgi kā pētniecības instruments.
- ¹⁸ Arodnieks. — 1909—1914; Baltijas Vēstnesis. — 1900—1906; Balss. — 1900—1907; Cīņa. — 1904—1906; Dienas Lapa. — 1900—1907; Dzīve. — 1908—1910; Dzīves Atbalss. — 1914; Dzīves Balss. — 1913—1914; Dzīves Spēks. — 1914; Dzimtenes Vēstnesis. — 1908—1913; Drywa. — 1908—1913; Jaunā Balss. — 1914; Jaunā Dienas Lapa. — 1905—1914; Latvietis. — 1905; Latvija. — 1906; Liepājas Atbalss. — 1909—1914; Mājas Viesis. — 1907; Pēterburgas Latvietis. — 1905; Pēterburgas Avīzes. — 1902—1903; Rita Vēstnesis. — 1910—1912; Rīgas Avīze. — 1905; Rīgas Apskats. — 1908; Sociāldemokrāts. — 1900—1905; Strādnieka Balss. — 1914; Vārds. — 1902; Vārpa. — 1909.
- ¹⁹ Двинский листок. — 1902—1908, 1910—1911; Двинская мысль. — 1913; Двинское эхо. — 1913; Северо-западный голос. — 1908; Северо-западный край. — 1904; Рижский вестник. — 1896, 1900—1913.
- ²⁰ Dūna Zeitung. — 1897, 1904—1908; Libausche Zeitung. — 1905—1906; Rīgaer Tageblatt. — 1897, 1900, 1914; Rigasche Hausfrauen-Zeitung. — 1897, 1904; Rigasche Rundschau. — 1897; Rigasche Zeitung. — 1908.
- ²¹ Двинский листок; Двинская мысль; Двинское эхо; Северо-западный голос; Северо-западный край.
- ²² *Valters M.* Atmiņas un sapņi. — Stokholma: Daugava, 1969. — 1. d. — 337 lpp.
- ²³ Rīpas Jekaterīnas un Skujiņas Helēnas (dzim. Ripa) atmiņas par bērnības gadiem XX gs. sākumā strādnieku ģimenē (uzrakstītas 1986. g. 12. septembrī) // Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs. — 8 lpp.
- ²⁴ *Transehe-Roseneck A., von.* Die lettische Revolution. — Bd 1, 2. — Berlin, 1906—1907; Bd 1. — 1906. — 153 S.; Bd 2. — 1907. — 411 S.; *Wittram R.* Baltische Geschichte. Die Ostseelände Livland, Estland, Kurland 1180—1918. — München, 1954. — 323 S.
- ²⁵ *Engelhardt A., von.* Die deutschen Ostseeprovinzen Russlands. — München, 1916. — 278 S.
- ²⁶ *Landers K.* Latvijas vēsture. Kultūrvēsturiski apcerējumi. 1.—3. d. — Pēterburga, 1908—1909; 1. d. — 1908. — 176 lpp.; 2. d. — 1908. — 195 lpp.; 3. d. — 1909. — 228 lpp.
- ²⁷ *Krodznieks J.* Iz Baltijas vēstures. 1.—3. d. — R., 1912—1914; 1. d. — 1912. — 99 lpp.; 2. d. — 1913. — 198 lpp.; 3. d. — 1914. — 248 lpp.
- ²⁸ Pasaules vēsture. Pasaules karš un revolūcija / Al. Grīna redakcijā. — R., 1930. — 4. sēj. — 795 lpp.; *Zālītis F.* Latvijas vēsture vidusskolām. — R., 1937. — 242 lpp.
- ²⁹ *Skujenieks M.* Latvija. Zeme un iedzīvotāji. 3. pārstr. un papild. izd. — R., 1927. — 752 lpp.; *Buševics A.* Kur izeja? Latvijas tautsaimniecības attīstības problēmi. — R., 1930. — 259 lpp.
- ³⁰ *Buševics A.* Kur izeja? Latvijas tautsaimniecības attīstības problēmi. — 83., 84. lpp.

- ³¹ Ландер К. Исторический очерк: Латвия // Большая советская энциклопедия. — Т. 36. — М., 1938. — С. 39—47.
- ³² Ринг И. Г. Латвия. — Ленинград, 1936. — 280 с.
- ³³ Маркон И. Очерки по истории промышленности Латвии. — Рига, 1951. — 127 с.
- ³⁴ Стародубский Л. В. Упадок фабрично-заводской промышленности в буржуазной Латвии. — Рига, 1952. — 223 с.; Стародубский Л. В. Развитие и упадок фабрично-заводской промышленности в Латвии при капитализме. Автореф. ...дисс. канд. ист. наук. — Рига, 1951. — 41 с.
- ³⁵ Гулян П. В. Латвия в системе народного хозяйства СССР. — 2-е изд., переработ. и доп. — Рига, 1982. — 294 с.
- ³⁶ Вилкс Б. Я. Формирование промышленного пролетариата в Латвии во второй половине XIX века. — Рига, 1957. — С. 120—153.
- ³⁷ Turpat. — 143. lpp.
- ³⁸ Turpat. — 153. lpp.
- ³⁹ Очерки экономической истории Латвии. 1860—1900. — Рига, 1972. — С. 107—213, 371—445; Riga. 1860—1917. — R., 1978. — 33.—59. lpp.
- ⁴⁰ Очерки экономической истории Латвии. 1860—1900. — С. 201—213.
- ⁴¹ Bērziņš J., Vilka B. Par dažiem Rīgas proletariāta politiskā apzinīguma veidošanās aspektiem 19. un 20. gs. mijā // Kapitālisma attīstības un revolucionārās kustības problēmas Latvijā. — R., 1980. — 105.—118. lpp.
- ⁴² Нетесин Ю. Н. Рабочее движение в Риге в период столыпинской реакции. — Рига, 1958. — 192 с.; Нетесин Ю. Н. Промышленность Латвии накануне и в период революции 1905—1907 гг.; Промышленность Латвии в годы предвоенного подъема (1909—1913 гг.) // Очерки экономической истории Латвии. 1900—1917. — Рига, 1968. — С. 13—39, 90—132; Netjosins J. 1900.—1903. g. krīze Rīgas rūpniecībā un rūpniecības monopolizācija; Rīgas rūpniecība krievu un japāņu kara un Krievijas pirmās buržuāziski demokrātiskās revolūcijas laikā; Pirmskara ražošanas kāpinājums Rīgas rūpniecībā // Rīga. 1860—1917. — 149.—160. lpp.; Нетесин Ю. Н. Промышленный капитал Латвии (1860—1917 гг.). — Рига, 1980. — 240 с.; Нетесин Ю. Н. О всеобщем законе капиталистического накопления в империалистической России // Известия АН ЛатвССР. — 1962. — № 10. — С. 19—31.
- ⁴³ Нетесин Ю. Н. К вопросу о социально-экономических корнях особенностях «рабочей аристократии» в России // Большевицкая печать и рабочий класс России в годы революционного подъема. — М., 1965. — С. 192—211.
- ⁴⁴ Нетесин Ю. Н. Рабочее движение в Риге в период столыпинской реакции.
- ⁴⁵ Turpat. — 54., 146. lpp.
- ⁴⁶ Turpat. — 139. lpp.
- ⁴⁷ Очерки экономической истории Латвии 1900—1917. — С. 13—39, 90—132.
- ⁴⁸ Нетесин Ю. Н. Промышленный капитал Латвии. — С. 239.
- ⁴⁹ Turpat. — 166. lpp.
- ⁵⁰ Turpat. — 45. lpp.
- ⁵¹ Ripa J., Apine I. Jaunie revolucionārie uzplūdi Latvijā. 1910—1914. — R., 1964. — 163 lpp.
- ⁵² Latvijas PSR vēsture. No vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām. — 1. sēj. — R., 1986. — 399 lpp.; Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi. 1893—1919. — 1. sēj. — R., 1961. — 458 lpp.

- ⁵³ *Нетесин Ю. Н.* К вопросу о численности и составе пролетариата Латвии перед первой мировой войной. — М., 1959. — С. 3—21; Очерки экономической истории Латвии. 1900—1917. — С. 139; *Нетесин Ю. Н.* Промышленный капитал Латвии. — С. 158.
- ⁵⁴ *Берзиньш К. Я.* Промышленный уровень Латвии накануне первой мировой войны // Известия АН ЛатвССР. — 1957. — № 3. — С. 5—22; *Bērziņš K.* Latvijas rūpniecības izvietojums un nozaru struktūra 1913. gadā // Latvijas Valsts universitātes Zinātniskie raksti. — 18. sēj. — 1958. — 5.—52. lpp.
- ⁵⁵ Очерки экономической истории Латвии. 1860—1900. — С. 373—377; Rīga. 1860—1917. — 47. lpp.
- ⁵⁶ *Mieriņa A.* Rīgas strādnieki Pirmā pasaules kara priekšvakarā (skaitis, vecums, profesionālais sastāvs) // Kapitālisma attīstības un revolucionārās kustības problēmas Latvijā. — R., 1980. — 119.—139. lpp.
- ⁵⁷ *Нетесин Ю. Н.* К вопросу о численности и составе пролетариата Латвии перед первой мировой войной. — С. 17; Очерки экономической истории Латвии. 1900—1917. — С. 139.
- ⁵⁸ *Нетесин Ю. Н.* Промышленный капитал Латвии. — С. 126.
- ⁵⁹ Turpat.
- ⁶⁰ *Mieriņa A.* Rīgas strādnieki Pirmā pasaules kara priekšvakarā. — 119.—139. lpp.
- ⁶¹ *Švābe A.* Latvijas vēsture. 1800—1914. — [Stokholma]: Daugava, 1962. — 772 lpp.
- ⁶² *Balodis A.* Latvijas un latviešu tautas vēsture. — R., 1991. — 429 lpp.
- ⁶³ *Gērmanis U.* Latviešu tautas piedzīvojumi. — [Stokholma]: Daugava, 1959. — 1.—4. d. — 358 lpp.
- ⁶⁴ Deutsche Geschichte im Osten Europas. Baltische Länder / Hrsg. von Gert von Pistorh Kors. — Berlin, 1994. — 607 S.
- ⁶⁵ *Лажитнов К. А.* Положение рабочего класса в России. Период свободного договора в условиях самодержавного режима (с 1861 по 1905 г.). Изд. 3-е заново переработ. — Ленинград, 1924. — Т. 2. — 296 с.; *Струмилин С. Г.* Заработная плата и производительность труда в русской промышленности в 1913—1922. — Москва, 1923. — 88 с.
- ⁶⁶ *Лавричев В. Я.* Царизм и рабочий вопрос в России (1861—1917 гг.). — Москва, 1972. — 340 с.
- ⁶⁷ *Семанов С. Н.* Петербургские рабочие накануне первой русской революции. — Москва; Ленинград, 1966. — 171 с.
- ⁶⁸ *Рашин А. Г.* Формирование рабочего класса России. — Москва, 1958. — 623 с.
- ⁶⁹ *Кирьянов Ю. И.* Жизненный уровень рабочих России. — Москва, 1979. — 285 с.; *Кирьянов Ю. И.* Источники о положении рабочего класса России в конце XIX—начале XX в. // Вопросы источниковедения истории первой русской революции. Сборник статей. — Москва, 1977. — С. 220—265; *Кирьянов Ю. И.* Экономическое положение рабочего класса России накануне революции 1905—1907 гг. Исторические записки. — Москва, 1977. — Т. 98. — С. 147—189; *Кирьянов Ю. И.* Изучение советскими экономистами и историками условий труда и быта рабочих капиталистической России // История и историки. Историографический ежегодник, 1976. — Москва, 1979. — С. 87—115.
- ⁷⁰ *Крузе Э. Э.* Положение рабочего класса России в 1900—1914 гг. — Ленинград, 1976. — 299 с.; *Крузе Э. Э.* Условия труда и быта рабочего класса России в 1900—1914 годах. — Ленинград, 1981. — 143 с.

- ⁷¹ Рабочий класс России от зарождения до начала XX в. — Москва, 1983. — 310 с.; Рабочий класс в первой российской революции 1905—1907 гг. — Москва, 1981. — 432 с.; Рабочий класс России 1907—февраль 1917 г. — Москва, 1982. — 464 с.
- ⁷² *Бирон А. К., Вилкс Б. Я., Берзиньш Я. П.* Ценное исследование по истории рабочего класса // *LPSR ZA Vēstis*. — 1984. — Nr. 3. — 126.—132. lpp.
- ⁷³ История рабочих Ленинграда. — Ленинград, 1972. — Т. 1. — 555 с.; Рабочий класс Сибири. В дооктябрьский период. — Новосибирск, 1982. — 457 с.; Российский пролетариат: Облик борьбы гегемония. — Москва, 1970. — 361 с.; Рабочий класс центра страны и Сибири (конец XIX—начало XX в.). — Новосибирск, 1981. — 255 с.; Промышленность и рабочие Сибири в период капитализма. — Новосибирск, 1980. — 344 с.
- ⁷⁴ Рабочее движение в России в период революции 1905—1907 гг. Материалы для «Хроники рабочего движения». — Москва, 1991. — 298 с.; Рабочее движение в России. 1895—февраль 1917 г. Хроника. Вып. 1. 1895 год. — Москва, 1992. — 173 с.; Рабочее движение в России 1895—февраль 1917 г. Хроника. Вып. 2. 1896 год. — Москва; С-Петербург, 1993. — 246 с.; Рабочее движение в России 1895—февраль 1917 г. Хроника. Вып. 3. 1897 год. — Москва; С-Петербург, 1995. — 352 с.
- ⁷⁵ *Скубневский В. А.* Рабочие обрабатывающей промышленности Сибири (90-е гг. XIX в.—февраль 1917 г.). — Томск, 1991. — 271 с.
- ⁷⁶ *Пихламяги М. А.* Социально-экономическое положение промышленных рабочих Эстонии в начале XX века (1900—февр. 1917). Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. — Таллин, 1986; *Пихламяги М. А.* Заработная плата рабочих фабрично-заводской промышленности Эстонской губернии в начале XX в. // Известия Академии Наук Эстонской ССР. — 1984. — № 3. — С. 216—227; On the Conditions of the Estonian Working Class at the beginning of the 20th century — The Baltic Countries 1900—1914. — Stockholm, 1990. — P. 299—308.
- ⁷⁷ *Меркис В.* Развитие промышленности и формирование пролетариата Литвы в XIX в. — Вильнюс, 1969. — 447 с.
- ⁷⁸ *Мешкаускаене М.* Промышленность Литвы в период монополистического капитализма. — Вильнюс, 1981. — 270 с.
- ⁷⁹ *Бич М. О.* Рабочее движение в Белоруссии в 1861—1904 гг. — Минск, 1983. — 280 с.
- ⁸⁰ История рабочего класса Белорусской ССР. — Минск, 1984. — Т. 1. — 400 с.
- ⁸¹ *Берзиньш Я. П., Вилкс Б. Я.* Новое исследование по истории революционного пути Белорусского рабочего класса // *LPSR ZA Vēstis*. — 1985. — Nr. 11. — 132.—135. lpp.
- ⁸² *Nipperdey T.* Deutsche Geschichte 1866.—1918. Arbeitswelt und Bürgergeist. — München, 1990. — Bd 1. — 885 S.; *Rürup R.* Deutschland im 19. Jahrhundert 1815. —1871. — Göttingen, 1984. — 228 S.; *Jürgen K.* Arbeitsverhältnisse und Arbeitsexistenzen. Grundlagen der Klassenbildung im 19. Jahrhundert. — Bonn, 1990. — Bd 2. — 722 S.; *Industrielle Welt.* Schriftenreihe des Arbeitskreises für moderne Sozialgeschichte / Hrsg. von Werder Conze. — Bd 33: Arbeiterexistenz im 19. Jahrhundert. Lebensstandort und Lebensgestaltung deutscher Arbeiter und Handwerker / Hrsg. von Werner Conze und Ulrich Engelhardt. Ernst Klett. — Stuttgart, 1981. — 543 S.

1. nodaļa

Rūpniecības strādnieku skaitliskā dinamika un sastāvs

1.1. Rūpniecības strādnieku kopskaits

Latvijas teritorijā izvietotai rūpniecībai no 19. gs. beigām līdz 1. pasaules karam, īslaicīgi pierimstot un nevienmērīgi attīstoties 1900.—1903. gada ekonomiskās krīzes, krievu-japāņu kara un 1905. gada revolūcijas laikā, bija raksturīga strauja izaugsme. Sevišķi ātri pieauga rūpniecības strādnieku skaits. Šī strādnieku kategorija, pēc aptuveniem līdzšinējiem aprēķiniem, 1897. gadā no visa Latvijas pilsētu strādnieku kopskaita veidoja ap 37 %, bet 1913. gadā — jau ap 50 %.¹

Kā parādījusi Latvijas strādnieku vēstures pētniecība, līdzšinējais zinātnieku aplēstais rūpniecības strādnieku kopskaits, kas ar nevienādu aprēķinu precizitāti iegūts no dažādiem avotiem, atšķirīgām šo avotu kombinācijām, ir dažāds un reizē aptuvenš lielums. Pēc iespējas precīzāka strādnieku kopskaita noteikšana ļauj uzskatāmāk parādīt strādnieku kvantitatīvās izmaiņas tendenci sabiedriskajās struktūrās, par vairākām strādnieku vēstures problēmām ir iespējams izdarīt pamatīgākus un dziļākus secinājumus. Visnotaļ pozitīvi vērtējot līdzšinējos pētnieku darbus par rūpniecības strādnieku kopskaita noteikšanu, autors tomēr ir spiests vēlreiz padziļināti piešķirties šim jautājumam. Šo darbietilpīgo pasākumu vajadzēja veikt, lai, sākot ar gadsimta miju līdz 1913. gadam, ar vienotu metodi iegūtu strādnieku vēsturi raksturojošus vairākus salīdzināmus rādītājus. Tie ir — strādnieku skaits rūpniecības nozarēs, uzņēmumu un strādnieku skaita izmaiņas pilsētās un laukos, sieviešu, pusaudžu un mazgadīgo strādnieku skaita dinamika, energoietilpība, strādnieka gada laikā saražotās produkcijas vidējā vērtība utt. Lai iedziļinātos atsevišķu jautājumu izpētē, to raksturošanai nevar izmantot no dažādu zinātnieku pētījumiem ņemtus atbilstošos rādītājus. Viens autors ar savu metodi pētījis diferencēti izvēlētos avotus 19. gs. beigās, cits savukārt ar atšķirīgu pieeju analizējis laika posmu pirms 1. pasaules kara. Vēl biežāk viens autors eksponējis vienu rādītāju, bet cits līdzīgā nozīmē to nemaz nav tvēris savā izpētes lokā. Arī izmantotie avoti ir būtiski atšķirīgi.

Autors, līdzīgi kā vēsturniece B. Vilka un ekonomists K. Bērziņš, par katru atsevišķu rūpniecības uzņēmumu ir izanalizējis uzrādīto strādnieku skaitu un citus uzņēmuma darbību raksturojošos rādītājus. Aprēķinu pamatā ir oficiāli izdotie Krievijas impērijas fabriku un rūpniecību saraksti.² Ja vien tas bija iespējams, statistiskie rādītāji par

rūpniecības uzņēmumiem tika koriģēti ar Latvijas Valsts vēstures, Igaunijas Centrālā Valsts vēstures un Krievijas Centrālā Valsts vēstures arhīva fondu materiāliem. Par vienu un to pašu uzņēmumu dažādos avotos atrodot vairākus dažāda lieluma radniecīgus rādītājus, no tiem tika aprēķināts viens vidējais aritmētiskais lielums.

Rādītāji par 1913. gadu arī iegūti, savstarpēji salīdzinot, kritiski analizējot jau minētos Krievijas impērijas fabriku un rūpniecību sarakstus³ un reizē izmantojot esošos arhīvu materiālus.

Lietojot šo metodi, iegūtie aprēķini par Latvijas rūpniecības strādnieku skaitu 1900. gadā ir aptuveni līdzīgi ar līdz šim vēstures literatūrā zināmajiem (1. tab.). Autora aprēķinātais strādnieku skaits 1900. gadā — 62 306 (B. Vilkas izkairnotais — 60 636 strādnieki).⁴ Aptuveno strādnieku skaitu var pieņemt ap 61 000—62 000 cilvēku.

1. tabula

LATVIJAS RŪPniecības STRādnieku SKAITS
1900. UN 1913. GADĀ*

Rūpnieciskās ražošanas nozares	1900. g.					
	VIDZEME			KURZEME		
	uzņēmumu skaits	strādnieku skaits	% pret visu strādnieku skaitu	uzņēmumu skaits	strādnieku skaits	% pret visu strādnieku skaitu
Tekstilrūpniecība	31	8097	16,70	7	1049	9,51
Papīra un kartona ražošana. Izstrādājumi no papīra un kartona. Poligrāfijas rūpniecība	44	3920	8,08	7	285	2,59
Koka mehāniskā apstrāde	40	6101	12,58	10	1096	9,94
Metālapstrāde, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošana	55	15343	31,64	14	3074	27,88
Minerālvielu apstrāde	22	5299	10,93	46	3430	31,11
Dzīvnieku produktu apstrāde	10	562	1,16	3	283	2,57
Pārtikas un garšvielu ražošana	33	3992	8,23	21	1076	9,76
Ķīmiskā rūpniecība	26	5175	10,68	6	732	6,64
Kopā	261	48489	100,00	114	11025	100,00

Problemātiskāks ir jautājums par rūpniecības strādnieku skaitu Latvijā 1913. gadā. Pēc autora aprēķiniem šajā gadā nodarbināti 134 810 strādnieku (sk. 1. tab.). J. Ņetjosins savas zinātniskās darbības sākumposmā, balstoties uz A. Buševica, M. Skujenika,⁵

1. tabula (turpinājums)

Rūpnieciskās ražošanas nozares	1900. g.					
	Latgale			Latvi- jas uzņē- mumu kop- skaits	strād- nieku kop- skaits	nozares strādnieku īpatsvars pret visu Latvijas strādnieku skaitu, %
	uzņē- mumu skaits	strād- nieku skaits	% pret visu strād- nieku skaitu			
Tekstilrūpniecība	2	46	1,65	40	9192	14,75
Papīra un kartona ražošana. Izstrādājumi no papīra un kartona. Poligrāfijas rūpniecība	3	199	7,13	54	4404	7,07
Koka mehāniskā apstrāde	6	260	9,31	56	7457	11,97
Metālapstrāde, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošana	4	611	21,88	73	19028	30,54
Minerālvielu apstrāde	2	222	7,95	70	8951	14,37
Dzīvnieku produktu apstrāde	10	607	21,74	23	1452	2,33
Pārtikas un garšvielu ražošana	4	170	6,09	58	5238	8,41
Kīmiskā rūpniecība	2	677	24,25	34	6584	10,56
Kopā	33	2792	100,00	408	62306	100,00

L. Starodubskā aplēsēm, kā arī uz 1913. gada Rīgas pilsētas iedzīvotāju skaitīšanas materiālu publicēto daļu, uzskatīja, ka Latvijas fabriku un rūpniecību strādnieku kopskaits ir 135 100 cilvēku.⁶ Pēc desmit gadiem šo skaitli viņš mazliet palielināja līdz 135 200 strādniekiem,⁷ bet vēl pēc gadiem J. Ņetjosins bez aprēķinu pamatojuma šo rādītāju ir samazinājis jau līdz 110 000 strādniekiem.⁸

Pēc K. Bērziņa aprēķiniem 1913. gadā Latvijā ir bijuši 138 773 rūpniecības strādnieki.⁹ Par 1913. gada rūpniecības strādnieku kopskaitu pārdomas izraisa arī lielākā Baltijas un Latvijas rūpniecības centra Rīgas uzņēmumu strādnieku kopskaita analīze. Pēc autora aplēses un ņemot vērā 1913. gadā nodarbināto strādnieku vidējo skaitu uzņēmumos, Rīgā strādāja 100 079 strādnieki. K. Bērziņa aprēķinos minēti 99 693 rūpniecības strādnieki Rīgā.¹⁰ Vispilnīgākās ziņas par Rīgas rūpniecības strādnieku skaitu ieguvusi A. Mieriņa, apstrādājot 1913. gada Rīgas iedzīvotāju vispārējās skaitīšanas materiālus. Pēc viņas aprēķiniem Rīgā 1913. gadā strādāja 108 080 rūpniecības strādnieku.¹¹ Turklāt A. Mieriņa šādu strādnieku skaitu uzskata par minimālu. Pēc skaitīšanas materiāliem aplēstais strād-

1. tabula (turpinājums)

Rūpnieciskās ražošanas nozares	1913. g.					
	Vidzeme			Kurzeme		
	uzņēmumu skaits	strādnieku skaits	% pret visu strādnieku skaitu	uzņēmumu skaits	strādnieku skaits	% pret visu strādnieku skaitu
Tekstilrūpniecība	56	13519	12,39	11	1775	8,56
Papīra un kartona ražošana. Izstrādājumi no papīra un kartona. Poligrāfijas rūpniecība	96	6532	5,99	20	937	4,52
Koka mehāniskā apstrāde	106	12541	11,49	30	2334	11,25
Metālapstrāde, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošana	146	33562	30,75	25	4952	23,88
Minerālvielu apstrāde	61	8205	7,52	74	6465	31,17
Dzīvnieku produktu apstrāde	44	5380	4,93	5	481	2,32
Pārtikas un garšvielu ražošana	125	9674	8,86	41	1849	8,91
Ķīmiskā rūpniecība	52	19718	18,07	6	1948	9,39
Kopā	686	109131	100,00	212	20741	100,00

nieku daudzums ir par 8 % lielāks nekā šī darba autora sniegtais Rīgas rūpniecības strādnieku skaits — 100 079. Pieņemot, ka rūpniecības strādnieku skaits pārējā Latvijas teritorijā satur tikpat lielu procentu uzskaites nepilnību, kā tas, izrādās, bija Rīgā, var pieņemt, ka Latvijas rūpniecības strādnieku kopskaits var būt ap 145 000 cilvēku.

Darba tālākajā izklāstā tomēr izmantosim tos rādītājus, kurus esam ieguvuši, uzskaitot atsevišķus uzņēmumus un aprēķinot, cik vien tas bija iespējams, strādājošo strādnieku skaitu tajos, t.i., 965 uzņēmumi ar 134 810 strādniekiem (sk. 1. tab.).

No 19. gs. vidus līdz 1. pasaules karam rūpniecības uzņēmumu skaits Latvijas teritorijā pieauga vairāk nekā trīs reizes, bet strādnieku skaits — vairāk nekā četras reizes.¹² Par atskaites punktu izvēloties 1900. gadu, uzņēmumu skaits pieauga 2,4, bet strādnieku skaits 2,2 reizes (sk. 1. tab.). Salīdzinoši jānorāda, ka Krievijas impērijā kopumā laika posmā no 1900. līdz 1913. gadam rūpniecības strādnieku skaits pieauga tikai 1,6 reizes.¹³

1. tabula (nobeigums)

Rūpnieciskās ražošanas nozares	1913. g.					
	Latgale			Latvijas uzņēmumu kop-skaits	Latvijas strādnieku kop-skaits	nozares strādnieku īpatsvars pret visu Latvijas strādnieku skaitu, %
	uzņēmumu skaits	strādnieku skaits	% pret visu strādnieku skaitu			
Tekstilrūpniecība	4	93	1,88	71	15387	11,42
Papīra un kartona ražošana. Izstrādājumi no papīra un kartona. Poligrāfijas rūpniecība	6	123	2,49	122	7592	5,63
Koka mehāniskā apstrāde	8	429	8,69	144	15304	11,35
Metālapstrāde, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošana	7	1610	32,60	178	40124	29,76
Minerālvielu apstrāde	6	618	12,52	141	15288	11,34
Dzīvnieku produktu apstrāde	15	1105	22,38	64	6966	5,17
Pārtikas un garšvielu ražošana	18	425	8,61	184	11948	8,86
Ķīmiskā rūpniecība	3	535	10,83	61	22201	16,47
Kopā	67	4938	100,00	965	134810	100,00

* Sast. pēc: LVVA, 104. f., 1. apr., 49. l., 70., 71., 82., 84., 85. lp.; 2791. f., 1. apr., 42. l., 74.—97. lp.; *Фабрично-заводские предприятия Российской империи (искл. Финляндию); Вся Россия. 1912 г.; Список фабрик и заводов Европейской России; Вилкс Б. Я. Формирование промышленного пролетариата Латвии во второй половине XIX века. — С. 108.*

Rūpniecības uzņēmumu un strādnieku skaita rādītājus analizējot pa atsevišķiem Latvijas novadiem, paveras šāda aina: Vidzemes uzņēmumu skaits no 19. gs. 90. gadu vidus līdz 1. pasaules karam pieauga 3,5 reizes, bet strādnieku skaits 4,4 reizes; Kurzemē — atbilstoši 3 un 4,4 reizes, bet Latgalē — pat 6,7 un 5,4 reizes.

Vislielākais strādnieku skaita pieaugums Latvijas teritorijā pa atsevišķām ražošanas nozarēm bija dzīvnieku produktu apstrādē — vairāk nekā 7 reizes; ķīmiskajā rūpniecībā — apmēram 7 reizes; metālapstrādē, mašīnbūvē, aparātu un instrumentu ražošanā — 5 reizes. Vismazākā strādnieku skaita palielināšanās bija notikusi koka mehāniskās apstrādes nozarē. Latvijas rūpniecībai raksturīga iezīme ir tā, ka visu ražošanas nozaru vidū relatīvi lielākais strādnieku skaits bija metālapstrādes, mašīnbūves, aparātu un instrumentu ražošanas nozarē: 19. gs. 90. gadu vidū — 26,3 %; 1900.

gadā — 30,5 %; 1913. gadā — 29,8 %.¹⁴ Krievijas impērijā kopumā šīs ražošanas nozares strādnieku skaita īpatsvars 1900. gadā bija 15,1 %, bet 1913. gadā — vēl tikai 18,3 %.¹⁵ Nodarbināto strādnieku skaits Latvijas teritorijā izvietotajās tekstila, mehāniskās kokapstrādes, minerālvielu apstrādes un ķīmiskās ražošanas nozarēs gandrīz 20 gadu, citai citu nomainot, atradās tūlīt aiz metālapstrādes, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošanas nozares.

Krievijas impērijā pēc nodarbināto strādnieku skaita un ražošanas apjoma vadošo vietu ieņēma tikai trīs nozares — tekstilrūpniecība; metālapstrāde, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošana; pārtikas un garšvielu apstrāde. Šajās nozarēs laika posmā no 1900. līdz 1913. gadam bija nodarbināti 73 % no visiem fabriku un rūpniecības strādniekiem.¹⁶ Krievijas impērijā bija neliels strādnieku īpatsvars minerālvielu apstrādē, koka mehāniskās apstrādes nozarē un ķīmiskajā rūpniecībā. Visās šajās nozarēs strādnieku īpatsvars Latvijā bija lielāks un ne tik atšķirīgs pa atsevišķām ražošanas nozarēm.

Kāds tad bija rūpniecības strādnieku īpatsvars Latvijas teritorijā izvietotajās rūpniecības nozarēs 1913. gadā? Kā jau atzīmēts, visvairāk strādnieku bija nodarbināts metālapstrādē, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošanā — 29,8 %. Savukārt Krievijas impērijā pirmajā vietā strādnieku īpatsvara ziņā atradās tekstilnieki — 37,6 %.¹⁷

Latvijas tekstilnieku īpatsvars 1913. gadā bija tikai 11,4 %, turklāt, sākot ar 90. gadu vidu, tas nekad nepārsniedza 15 % robežu. Nākamās ražošanas nozares ar lielāku strādnieku skaitu bija ķīmiskā rūpniecība — 16,5 %, tekstilrūpniecība — 11,4 %, koka mehāniskā apstrāde — 11,4 %. Krievijas impērijā tekstilstrādnieku un pārtikas ražošanas nozares strādnieku īpatsvars bija 54,9 % un tas trīs reizes pārsniedza metālapstrādes, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošanas nozares strādnieku īpatsvaru.¹⁸

Strādnieku skaitliskā sastāva izpēte liecina, ka Latvijas rūpniecības strādnieku sadalījums pa rūpnieciskām ražošanas nozarēm, to īpatsvars strādnieku kopskaitā ieņēma specifisku vietu Krievijas impērijas rūpnieciskajā sistēmā.

Kāds tad 1. pasaules kara priekšvakarā bija rūpniecības strādnieku īpatsvars Latvijas teritorijas iedzīvotāju vidū?

No visiem Baltijas lielākajā pilsētā Rīgā nodarbinātajiem strādniekiem rūpniecības strādnieki veidoja 62,3 %.¹⁹ Ņemot vērā visus Latvijas pilsētu algotos strādniekus, šis rādītājs ir 49,8 %, bet no visiem Latvijas teritorijas iedzīvotājiem, kas veica algotu darbu, — 21,7 %.²⁰ Savukārt no visiem Latvijas iedzīvotājiem rūpniecības strādnieku bija ap 5—6 %.²¹

Tātad rūpniecības strādnieku kvantitatīvi nosacītā vieta Latvijas sabiedriskajā struktūrā bija samērā ievērojama.

1.2. Rūpniecības uzņēmumu un strādnieku izvietojums

Rūpniecības vispār un strādnieku personības attīstībā liela loma bija rūpnīcu un fabriku teritoriālajam izvietojumam. No tā daudzējādā ziņā bija atkarīgs, vai cilvēks, ieradoties strādāt rūpnīcā vai fabrikā pilnīgi no citas dzīves vides un darbavietas, ātrāk vai lēnāk zaudēja vienu otru no sev līdzī nākušajām sadzīves tradīcijām un uzskatiem par dzīvi. Šis apstāklis ietekmēja strādnieku attieksmi pret ģimeni, darbabiedriem, darba pienākumiem. Nozīmīgs bija tas, vai ārējās vides iespaidā ātrāk bagātināsies viņa zināšanas par apkārtējo sabiedrību, pastāvošo politisko iekārtu, vai arī viss paliks bez būtiskām izmaiņām, kā veidosies strādnieku nākotnes sapņi, cerības, dzīves mērķi un kā vispār formēsies cilvēka garīgās dzīves komplekss. Būtiski bija, vai fabrika un rūpnīca atradās lielā rūpniecības centrā vai arī nelielā pilsētā, kur bija nedaudz rūpniecības uzņēmumu, vai arī pilnīgi lauku apvidū. Nav jācenšas pierādīt, ka cilvēku — jauno strādnieku, kurš tikko kā ieradies no lauku darba un sadzīves atmosfēras, visvairāk iespaidoja lielas pilsētas un rūpniecības centra straujais un līdz šim nepierastais dzīves ritējums.

2. tabula

LATVIJAS PILSĒTĀS IZVIETOTO RŪPNIĒCĪBAS UZŅĒMUMU UN STRĀDNIĒKU ĪPATSVARS ATTIECĪBĀ PRET VISIEM RŪPNIĒCĪBAS UZŅĒMUMIEM UN STRĀDNIĒKIEM 1900. UN 1913. GADĀ, %*

Novads	1900. g.		1913. g.	
	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits	Uzņēmumu skaits	Strādnieku skaits
Vidzeme	86,92	92,44	85,13	93,07
Kurzeme	52,21	64,42	54,72	65,38
Latgale	64,52	59,18	61,19	67,07
Visa Latvijas teritorija	75,50	85,81	76,68	87,86

* Sast. pēc: LVVA, 104. f., 1. apr., 49. l., 70., 71., 82., 84.—86. lp.; 2791. f., 1. apr., 42. l., 57.—97. lp.; Список фабрик и заводов Европейской России; Вся Россия. 1912. г.; Фабрично-заводские предприятия Российской империи (искл. Финляндию).

Tātad 1913. gadā 76,7 % visu Latvijas teritorijā izvietoto rūpniecības uzņēmumu ar 87,9 % strādnieku atradās pilsētās. Aprēķini rāda, ka no 1900. līdz 1913. gadam būtiskas izmaiņas rūpniecības uzņēmumu un strādnieku teritoriālajā izvietojumā nenotika (2. tab.).

LATVIJAS PILSĒTĀS IZVIETOTO RŪPNIECĪBAS UZŅĒMUMU
UN STRĀDNIĒKU ĪPATSVARS ATTIECĪBĀ PRET VISIEM
RŪPNIECISKĀS RAŽOŠANAS NOZARU UZŅĒMUMIEM UN
STRĀDNIĒKIEM 1913. GADĀ, %*

Rūpnieciskās ražošanas nozares	Vidzeme		Kurzeme		Latgale		Vidēji visā Latvijas terito- rijā	
	uzņē- mumu skaits	strād- nieku skaits	uzņē- mumu skaits	strād- nieku skaits	uzņē- mumu skaits	strād- nieku skaits	uzņē- mumu skaits	strād- nieku skaits
Tekstilrūpniecība	89,29	88,96	90,90	92,96	75,00	91,40	88,73	89,43
Papīra un kartona ražo- šana. Izstrādāju- mi no papīra un kartona. Poligrāfi- jas rūpniecība	83,33	76,81	95,00	97,33	83,33	82,93	85,25	79,44
Koka mehāniskā apstrāde	79,25	79,30	70,00	77,59	87,50	97,44	77,78	79,55
Metālapstrāde, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošana	100,00	100,00	92,00	99,50	85,71	74,53	97,75	98,92
Minerālvielu ap- strāde	68,85	89,63	9,46	4,04	—	—	34,75	49,81
Dzīvnieku pro- duktu apstrāde	97,73	96,13	100,00	100,00	53,33	57,38	87,50	90,25
Pārtikas un garš- vielu ražošana	72,80	95,79	60,98	84,91	50,00	79,53	67,93	93,53
Ķīmiskā rūpniecība	92,31	97,51	100,00	100,00	100,00	100,00	93,44	97,79
Vidēji	85,13	93,07	54,72	65,38	61,19	67,07	76,68	87,86

* Sast. pēc: LVVA, 2791. f, 1. apr., 42.l., 57.—97. lp.; Фабрично-заводские предприятия Российской империи (искл. Финляндию); Вся Россия. 1912. г.

Pati augstākā rūpniecības koncentrācija 1913. gadā bija Vidzemes pilsētās; tur izvietojās 85,1 % no visiem rūpniecības uzņēmumiem un bija nodarbināts 93,1 % no visiem rūpniecības strādniekiem. Viszemākā rūpniecības koncentrēšanās pilsētās bija Kurzēmē (54,7 % uzņēmumu ar 65,4 % strādnieku). Kaut gan Kurzēmē bija visvairāk pilsētu Latvijā (11 no 20), tikai dažās no tām noritēja nopietna rūpnieciska ražošana (sk. 4. tab.). Tādās pilsētās kā Grobiņā un Piltenē nebija nevienas ražotnes, kuru pēc autora pieņemtajiem nosacījumiem varētu uzskatīt par rūpniecības

uzņēmumu. Kurzemē ražošanas apjoma ziņā visplašākā bija minerālvielu apstrādes nozare, noteicošo vietu tajā ieņēma ķieģelrūpniecība, taču tā atradās laukos.

Latgalē šis rādītājs bija nedaudz augstāks kā Kurzemē. Šeit pilsētās darbojās 61,2 % rūpniecības uzņēmumu ar 67,1 % strādnieku.

Pēc rūpnieciskās ražošanas nozarēm visaugstākā rūpniecības strādnieku koncentrācija Latvijas pilsētās bija metālapstrādē, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošanā — 98,9 %, ķīmiskajā ražošanā — 97,8 %, pārtikas un garšvielu apstrādē — 93,5 % un dzīvnieku produktu apstrādē — 90,3 % no visiem šo nozaru strādniekiem (sk. 3. tab.).

4. tabula

RŪPNIĒCĪBAS UZŅĒMUMU UN STRĀDNIEKU SKAITS
LATVIJAS PILSĒTĀS 1913. GADĀ, SKAITĪTĀJĀ — FABRIKU
UN RŪPNĪCU SKAITS, SAUCĒJĀ — STRĀDNIEKU SKAITS*

Rūpnieciskās ražošanas nozares	Vidzeme						Kopā
	Rīga	Cēsis	Lim- baži	Valka	Val- miera	Sloka	
Tekstilrūpniecība	$\frac{45}{11576}$	—	$\frac{2}{350}$	$\frac{1}{62}$	$\frac{2}{38}$	—	$\frac{50}{12026}$
Papīra un kartona ražošana. Izstrādājumi no papīra un kartona. Poligrāfijas rūpniecība	$\frac{75}{4144}$	$\frac{3}{47}$	$\frac{1}{17}$	—	—	$\frac{1}{809}$	$\frac{80}{5017}$
Koka mehāniskā apstrāde	$\frac{82}{9914}$	—	—	—	$\frac{2}{31}$	—	$\frac{84}{9945}$
Metālapstrāde, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošana	$\frac{145}{33512}$	$\frac{1}{50}$	—	—	—	—	$\frac{146}{33562}$
Minerālvielu apstrāde	$\frac{40}{7281}$	—	—	$\frac{1}{57}$	—	$\frac{1}{16}$	$\frac{42}{7354}$
Dzīvnieku produktu apstrāde	$\frac{43}{5172}$	—	—	—	—	—	$\frac{43}{5172}$
Pārtikas un garšvielu ražošana	$\frac{90}{9252}$	—	—	$\frac{1}{15}$	—	—	$\frac{91}{9267}$
Ķīmiskā rūpniecība	$\frac{48}{19228}$	—	—	—	—	—	$\frac{48}{19228}$
Kopā	$\frac{568}{100079}$	$\frac{4}{97}$	$\frac{3}{367}$	$\frac{3}{134}$	$\frac{4}{69}$	$\frac{2}{825}$	$\frac{584}{101571}$

4. tabula (turpinājums)

Rūpnieciskās ražošanas nozares	Kurzeme								
	Jel- gava	Lie- pāja	Baus- ka	Kul- dīga	Jē- kab- pils	Vents- pils	Aiz- pu- te	Tu- kums	Jaun- jel- gava
Tekstilrūpniecība	$\frac{3}{1463}$	$\frac{3}{98}$	$\frac{1}{42}$	$\frac{1}{22}$	$\frac{1}{15}$	$\frac{1}{10}$	—	—	—
Papīra un kartona ražo- šana. Izstrādājumi no papīra un kartona. Poligrāfijas rūpniecība	$\frac{3}{140}$	$\frac{12}{562}$	—	$\frac{1}{15}$	—	$\frac{1}{20}$	$\frac{2}{175}$	—	—
Koka mehāniskā apstrāde	$\frac{5}{250}$	$\frac{11}{1079}$	$\frac{1}{20}$	—	$\frac{2}{289}$	$\frac{1}{98}$	—	—	$\frac{1}{75}$
Metālapstrāde, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošana	$\frac{5}{940}$	$\frac{14}{3769}$	$\frac{1}{62}$	$\frac{2}{116}$	—	—	—	—	$\frac{1}{40}$
Minerālvielu apstrāde	$\frac{5}{206}$	$\frac{2}{55}$	—	—	—	—	—	—	—
Dzīvnieku produktu apstrāde	$\frac{1}{46}$	$\frac{3}{395}$	—	—	—	—	—	$\frac{1}{40}$	—
Pārtikas un garšvielu ražošana	$\frac{10}{350}$	$\frac{10}{1069}$	$\frac{3}{104}$	—	$\frac{1}{22}$	—	—	$\frac{1}{25}$	—
Ķīmiskā rūpniecība	$\frac{1}{30}$	$\frac{4}{1018}$	—	$\frac{1}{900}$	—	—	—	—	—
Kopā	$\frac{33}{3425}$	$\frac{59}{8045}$	$\frac{6}{228}$	$\frac{5}{1053}$	$\frac{4}{326}$	$\frac{3}{128}$	$\frac{2}{175}$	$\frac{2}{65}$	$\frac{2}{115}$

Lielākajā Latvijas rūpniecības pilsētā Rīgā 1913. gadā atradās 58,9 % visu Latvijas rūpniecības uzņēmumu. Tajos strādāja 74,2 % visu Latvijas rūpniecības strādnieku. Citās Latvijas pilsētās šī attiecība bija šāda: Liepājā — 6,1 % un 6,0 %, Jelgavā — 3,4 % un 2,5 %, Daugavpilī — 3,8 % un 2,4 %. Tātad šajās četrās pilsētās strādāja ap 85,1 % no visiem Latvijas rūpniecības strādniekiem.²²

Rūpniecības uzņēmumu un strādnieku izvietojums Latvijas pilsētās bija ļoti atšķirīgs no Krievijas impērijas kopainas. Impērijā 1902. gadā tikai 31,9 % rūpniecības uzņēmumu ar 30,4 % no visiem Krievijas strādniekiem izvietojās pilsētās.²³

Tas liecina, ka Krievijā salīdzinājumā ar Latviju relatīvi gandrīz trīs reizes mazāk rūpniecības strādnieku bija nodarbināts pilsētās. Krievijā galvenais rūpniecības potenciāls bija izvietots lauku reģionos.

Impērijas Finanšu ministrija 1900. gadā norādīja, ka Krievijā patstāvīgo strādnieku īpatsvars ir vairāk nekā 90 %.²⁴ Ievērojot materiālu par rūpniecības izvietojumu Latvijā, ir pamats izteikt domu, ka patstāvīgo strādnieku īpatsvaram šeit bija jābūt ievērojami augstākam, it sevišķi jau Vidzemes rūpniecībā.

4. tabula (nobeigums)

Rūpnieciskās ražošanas nozares	Kurzeme			Latgale				Kopā visās Lat- vijas pilsētās
	Gro- biņa	Pil- tene	Kopā	Dau- gav- pils	Rē- zek- ne	Lu- dza	Kopā	
Tekstilrūpniecība	—	—	$\frac{10}{1650}$	$\frac{2}{60}$	$\frac{1}{25}$	—	$\frac{3}{85}$	$\frac{63}{13761}$
Papīra un kartona ražo- šana. Izstrādājumi no papīra un kartona. Poli- grāfijas rūpniecība	—	—	$\frac{19}{912}$	$\frac{5}{102}$	—	—	$\frac{5}{102}$	$\frac{104}{6031}$
Koka mehāniskā apstrāde	—	—	$\frac{21}{1811}$	$\frac{6}{398}$	—	$\frac{1}{20}$	$\frac{7}{418}$	$\frac{112}{12174}$
Metālapstrāde, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošana	—	—	$\frac{23}{4927}$	$\frac{6}{1200}$	—	—	$\frac{6}{1200}$	$\frac{175}{39689}$
Minerālvielu apstrāde	—	—	$\frac{7}{261}$	—	—	—	—	$\frac{49}{7615}$
Dzīvnieku produktu apstrāde	—	—	$\frac{5}{481}$	$\frac{8}{634}$	—	—	$\frac{8}{634}$	$\frac{56}{6287}$
Pārtikas un garšvielu ražošana	—	—	$\frac{25}{1570}$	$\frac{8}{304}$	$\frac{1}{34}$	—	$\frac{9}{338}$	$\frac{125}{11175}$
Ķīmiskā rūpniecība	—	—	$\frac{6}{1948}$	$\frac{2}{493}$	$\frac{1}{42}$	—	$\frac{3}{535}$	$\frac{57}{21711}$
Kopā	—	—	$\frac{116}{13560}$	$\frac{37}{3191}$	$\frac{3}{101}$	$\frac{1}{20}$	$\frac{41}{3312}$	$\frac{741}{118443}$

* Sast. pēc: LVVA, 2791. f., 1. apr., 42.l., 57.—97. lp.; Фабрично-заводские предприятия Российской империи (искл. Финляндию); Вся Россия. 1912. г.

Liela rūpniecības strādnieku koncentrācija pilsētās, no vienas puses, jaunajos strādniekos nogludināja daudzās agrākajās dzīvesvietās, galvenokārt lauku apvidos, no kurienes viņi bija ieradušies darbā, pastāvošās sadzīves rakstura atšķirības. Straujāk sāka izzust patriarhālās attiecības. Taču tajā pašā laikā pilsētas dzīve, izglītības un kultūras paplašināšanas iespējas, garīgo spēju lielāka individuālā attīstība nekā laukos starp strādniekiem, kas bija progresējošas personības, un pārējiem savukārt veidoja ievērojamas atšķirības.

1.3. Uzņēmumu un strādnieku koncentrācija

Strādnieku savstarpējo attiecību veidošanā būtiska nozīme bija rūpniecības uzņēmuma lielumam, kurā viņi strādāja. Vēl lielāks svars šim apstāklim bija perspektīvo savstarpējo attiecību izveidē

starp uzņēmuma īpašnieku un administrāciju no vienas puses un strādnieku masas izaugsmē no otras puses. Jo lielāks bija uzņēmums, jo tiešie kontakti starp šīm divām rūpniecībā pastāvošajām, praktiskajā darbībā saistītajām pusēm varēja veidoties tikai pastarpināti, t.i., ar meistara, inženiera vai dažādo tehniskā procesa uzraugu palīdzību.

Praktiskajā dzīvē uzņēmuma īpašnieks vai direktors saskarsmē strādniekam bija tikpat nesasniedzams kā policijmeistars, gubernators vai ministrs. Krievijas impērijā strādnieks, it sevišķi lielā uzņēmumā, iestājoties par savu pašu elementārāko dzīves apstākļu uzlabošanu, nonāca ne tik daudz kontaktā ar uzņēmuma administrāciju kā ar Krievijā valdošo administratīvo varu — policiju, žandarmēriju, karaspēku, tiesu un cietumu, kas pamatos aizstāvēja īpašnieka intereses.

Vārdu sakot, ja valsts politiskajā, administratīvajā iekārtā un sabiedriskajās attiecībās pastāv specifiski nosacījumi, lielākā uzņēmumā valdošās attiecības un iekšējās dzīves kārtība strādnieku vieglāk virzīja no ikdienas dzīves uzlabošanas centienu apmierināšanas uz politisko cīņu pret pastāvošo valsts iekārtu. Tāpēc dziļāk ieskatīsimies strādnieku koncentrācijas jautājumā uzņēmumos. Vispirms aplūkosim koncentrācijas attīstības tendenci 1903., 1906., 1910. un 1913. gadā Vidzemes, Kurzemes un Latgales rūpniecībā (5. tab.).

1903. gadā Latvijā no visām fabrikām un rūpnīcām visvairāk bija nelielo uzņēmumu, kuros bija nodarbināti no 21 līdz 50 cilvēkiem (33,9 %), tad sekoja uzņēmumi, kuros strādāja līdz 20 cilvēkiem (28,6 %), un trešo vietu pēc šī rādītāja ieņēma fabrikas un rūpnīcas ar nodarbināto skaitu no 101 līdz 500 strādniekiem (18,7 %).²⁵ Pēc 5. tabulas datiem redzam, ka arī 1913. gadā Latvijā pēc skaita, līdzīgi kā 1903. gadā, pirmajā vietā bija uzņēmumi no 21 līdz 50 strādniekiem (30,2 %), otrajā vietā uzņēmumi, kuros strādāja līdz 20 cilvēkiem (25,1 %), un trešā vietā no 101 līdz 500 strādniekiem (20,8 %). Taču, salīdzinot šos skaitļus, redzams, ka arvien lielāku nozīmi Latvijas rūpniecībā ieguva uzņēmumi ar lielāku strādnieku skaitu.

Tomēr strādnieku koncentrācijas pieaugums vislabāk ir vērojams, analizējot, cik liels strādnieku īpatsvars no visa kopējā strādnieku skaita strādāja noteikta lieluma grupas uzņēmumos. 1903. gadā vislielākais strādnieku īpatsvars bija uzņēmumos, kas nodarbināja no 101 līdz 500 strādniekiem (38,0 %), otrajā vietā ierindojās strādnieki, kas darīja darbu uzņēmumos no 501 līdz 1000 cilvēkiem (19,9 %), bet trešajā vietā uzņēmumi ar vairāk nekā 1000 strādniekiem (17,4 %). Tātad vislielākajos uzņēmumos, t.i., virs 500 strādniekiem, 1903. gadā nodarbināti vairāk nekā 37 % no kopējā strādnieku skaita.

5. tabula

RŪPNIECISKĀS RAŽOŠANAS KONCENTRĀCIJA PĒC
UZŅĒMUMU LIELUMA GRUPĀM, SKAITĪTĀJĀ — ĪPATSVARŠ
PRET VISU UZŅĒMUMU SKAITU, %; SAUCĒJĀ —
ĪPATSVARŠ PRET VISU STRĀDNIĒKU SKAITU, %*

Gads	Līdz 20 strādnieku	21—50 strādnieku	51—100 strādnieku	101—500 strādnieku	501—1000 strādnieku	Vairāk nekā 1000 strādnieku
Vidzemes guberņa						
1903. g.	$\frac{17,69}{1,55}$	$\frac{33,99}{7,75}$	$\frac{18,26}{9,61}$	$\frac{23,88}{35,75}$	$\frac{4,78}{23,65}$	$\frac{1,40}{21,69}$
1906. g.	$\frac{15,25}{1,26}$	$\frac{30,50}{6,27}$	$\frac{20,82}{9,07}$	$\frac{26,39}{33,0}$	$\frac{4,69}{18,35}$	$\frac{2,35}{32,05}$
1910. g.	$\frac{13,99}{1,22}$	$\frac{29,26}{5,50}$	$\frac{22,39}{9,48}$	$\frac{27,74}{36,62}$	$\frac{4,07}{16,49}$	$\frac{2,55}{30,69}$
1913. g.**	$\frac{24,34}{2,42}$	$\frac{28,28}{5,99}$	$\frac{19,83}{9,27}$	$\frac{22,30}{32,25}$	$\frac{3,06}{13,46}$	$\frac{2,19}{36,61}$
Kurzemes guberņa						
1903. g.	$\frac{26,14}{3,95}$	$\frac{37,26}{18,08}$	$\frac{17,65}{16,61}$	$\frac{17,65}{43,81}$	$\frac{0,65}{5,95}$	$\frac{0,65}{11,60}$
1906. g.	$\frac{14,63}{2,34}$	$\frac{42,28}{16,65}$	$\frac{23,58}{19,07}$	$\frac{17,89}{43,41}$	$\frac{0,81}{5,58}$	$\frac{0,81}{12,95}$
1910. g.	$\frac{16,46}{2,51}$	$\frac{31,71}{12,05}$	$\frac{23,78}{18,01}$	$\frac{25,61}{46,53}$	$\frac{1,83}{13,96}$	$\frac{0,61}{6,94}$
1913. g.***	$\frac{22,17}{3,10}$	$\frac{34,43}{12,90}$	$\frac{21,70}{16,51}$	$\frac{18,40}{37,99}$	$\frac{2,83}{20,34}$	$\frac{0,47}{9,16}$
Vitebskas guberņa						
1903. g.	$\frac{51,34}{7,84}$	$\frac{31,02}{21,65}$	$\frac{6,95}{10,35}$	$\frac{9,62}{42,91}$	$\frac{1,07}{17,25}$	—
1906. g.	$\frac{37,80}{6,53}$	$\frac{32,93}{15,23}$	$\frac{17,07}{14,43}$	$\frac{8,54}{26,69}$	$\frac{3,66}{37,12}$	—
1910. g.	$\frac{35,96}{6,90}$	$\frac{35,96}{14,91}$	$\frac{15,73}{15,06}$	$\frac{10,11}{37,52}$	$\frac{1,12}{8,22}$	$\frac{1,12}{17,39}$
1913. g.****	$\frac{41,79}{7,01}$	$\frac{35,82}{16,22}$	$\frac{5,97}{6,54}$	$\frac{13,43}{41,68}$	$\frac{2,99}{28,55}$	—
Krievijas impērija						
1903. g.	$\frac{36,34}{3,88}$	$\frac{32,00}{9,67}$	$\frac{14,35}{9,56}$	$\frac{13,24}{28,25}$	$\frac{2,56}{16,85}$	$\frac{1,51}{31,79}$
1913. g.	$\frac{33,65}{3,27}$	$\frac{29,66}{7,66}$	$\frac{14,90}{8,46}$	$\frac{16,89}{26,58}$	$\frac{2,75}{15,12}$	$\frac{2,15}{38,91}$

* Sast. pēc: LVVA, 2791. f., 1. apr., 42. l., 57.—59. lp.; Вся Россия. 1912 г.; Фабрично-заводские предприятия Российской империи (искл. Финляндию); Свод отчетов фабричных инспекторов за 1903 год. — С. 42, 43; Свод отчетов фабричных инспекторов за 1906 год. — С. 44, 45; Свод отчетов фабричных инспекторов за 1910 год. — С. 84, 85; Свод отчетов фабричных инспекторов за 1913 год. — С. 82—85.

** Rādītāji aprēķināti par Vidzemes guberņas Latvijas daļas rūpniecību.

*** Rādītāji aprēķināti par Kurzemes rūpniecību.

**** Rādītāji aprēķināti par Latgales rūpniecību.

6. tabula

LATVIJAS RŪPniecības STRĀDnieku KONCENTRĀCIJA
ATSEVIŠKĀS RAŽOŠANAS NOZARĒS 1913. GADĀ*

Rūpnieciskās ražošanas nozares	Līdz 20 strādniekiem				21—50 strādnieki			
	absolūtos skaitļos		īpatsvars pret visas nozares rādītājiem, %		absolūtos skaitļos		īpatsvars pret visas nozares rādītājiem, %	
	uzņē- mumu skaits	strād- nieku skaits	uzņē- mumu skaits	strād- nieku skaits	uzņē- mumu skaits	strād- nieku skaits	uzņē- mumu skaits	strād- nieku skaits
Tekstilrūpniecība	17	286	23,94	1,86	21	734	29,58	4,77
Papīra un kartona ražo- šana. Izstrādāju- mi no papīra un kartona. Poligrāfijas rūpniecība	34	558	27,87	7,35	51	1611	41,80	21,22
Koka mehānis- kā apstrāde	29	514	20,14	3,36	39	1298	27,09	8,48
Metālapstrāde, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošana	21	339	11,80	0,84	53	1883	29,78	4,69
Mīnerālvielu ap- strāde	27	467	19,15	3,05	49	1845	34,75	12,07
Dzīvnieku pro- duktu apstrāde	12	220	18,75	3,16	21	730	32,81	10,48
Pārtikas un garšvielu ražošana	89	1017	48,37	8,51	40	1364	21,74	11,42
Ķīmiskā rūpniecība	13	223	21,31	1,00	17	551	27,87	2,49
Kopā	242	3624	25,08	2,69	291	10016	30,16	7,43

6. tabula (turpinājums)

Rūpnieciskās ražošanas nozares	51—100 strādnieki				101—500 strādnieki			
	absolūtos skaitļos		īpatsvars pret visas nozares rādītājiem, %		absolūtos skaitļos		īpatsvars pret visas nozares rādītājiem, %	
	uzņē- mumu skaits	strād- nieku skaits	uzņē- mumu skaits	strād- nieku skaits	uzņē- mumu skaits	strād- nieku skaits	uzņē- mumu skaits	strād- nieku skaits
Tekstilrūpniecība	11	880	15,49	5,72	13	3482	18,32	22,63
Papīra un kartona ražošana. Izstrādāju- mi no papīra un kartona. Poligrāfijas rūpniecība	22	1556	18,03	20,50	12	1723	9,84	22,69
Koka mehāniskā apstrāde	28	2162	19,44	14,13	45	9047	31,25	59,12
Metālapstrāde, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošana	42	3049	23,59	7,60	43	11467	24,16	28,58
Minerālvielu apstrāde	31	2352	21,99	15,39	30	5971	21,28	39,06
Dzīvnieku produktu apstrāde	12	861	18,75	12,36	18	3155	28,13	45,29
Pārtikas un garšvielu ražošana	32	2390	17,39	20,00	21	5897	11,41	49,36
Ķīmiskā rūpniecība	8	609	13,11	2,74	19	4393	31,15	19,79
Kopā	186	13859	19,27	10,28	201	45135	20,83	33,48

Salīdzinājumam sniegsim skaitļus par strādnieku koncentrāciju Latvijā 1913. gadā (6. tab.). Pirmajā vietā paliek to strādnieku grupa, kas strādāja uzņēmumos ar 101—500 strādniekiem (33,5 %). Toties otrajā vietā izvirzās tā strādnieku grupa, kurus aptvēra uzņēmumi ar nodarbināto skaitu virs 1000 cilvēkiem (31,1 %), bet trešajā vietā — strādnieki uzņēmumos no 501 līdz 1000 strādniekiem (15,1 %). Uzņēmumos virs 500 strādniekiem 1913. gadā darbojās jau vairāk nekā 46 % no visa Latvijas fabriku un rūpniecību strādnieku kopskaita. Šis rādītājs ievērojami pārsniedza 1903. gada līmeni. Turklāt 1913. gadā gandrīz divas reizes pieaudzis to strādnieku īpatsvars, kas strādāja uzņēmumos ar vairāk nekā 1000 strādniekiem. Salīdzinot šo kopējo strādnieku koncentrācijas ainu Latvijā ar Krievijas impēriju, šī procesa pieaugošā tendence ir līdzīga, bet Krievijas impērijā tā tomēr ir sasniegusi vēl augstāku pakāpi (sk. 5. tab.). Tā kā rūpniecības attīstības līmenis atsevišķos Latvijas novados — Vidzemē, Kurzemē un Latgalē — nebija vienāds, tad arī strādnieku koncentrācija šo novadu uzņēmumos ir atšķirīga. Visaugstākā strādnieku koncentrācija Latvijā bija Vidzemes rūpniecībā un tā 1913. gadā bija vistuvāk Krievijas im-

6. tabula (turpinājums)

Rūpnieciskās ražošanas nozares	501—1000 strādnieki				Vairāk nekā 1000 strādnieku			
	absolūtos skaitļos		īpatsvars pret visas nozares rādītājiem, %		absolūtos skaitļos		īpatsvars pret visas nozares rādītājiem, %	
	uzņēmumu skaits	strādnieku skaits	uzņēmumu skaits	strādnieku skaits	uzņēmumu skaits	strādnieku skaits	uzņēmumu skaits	strādnieku skaits
Tekstilrūpniecība	4	2620	5,63	17,03	5	7385	7,04	47,99
Papīra un kartona ražošana. Izstrādājumi no papīra un kartona. Poligrāfijas rūpniecība	3	2144	2,46	28,24	—	—	—	—
Koka mehāniskā apstrāde	2	1116	1,39	7,29	1	1167	0,69	7,62
Metālapstrāde, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošana	12	8752	6,74	21,82	7	14634	3,93	36,47
Minerālvielu apstrāde	3	2003	2,13	13,10	1	2650	0,70	17,33
Dzīvnieku produktu apstrāde	—	—	—	—	1	2000	1,56	28,71
Pārtikas un garšvielu ražošana	2	1280	1,09	10,71	—	—	—	—
Ķīmiskā rūpniecība	3	2403	4,92	10,82	1	14022	1,64	63,16
Kopā	29	20318	3,00	15,07	16	41858	1,66	31,05

pērijas vidējam rādītājam. Krievijas impērijas uzņēmumos, kuros bija nodarbināti vairāk nekā 500 cilvēki, strādāja ap 54 % no visiem strādniekiem, Vidzemes rūpniecībā — ap 50 %, Kurzemes — ap 30 %, bet Latgales — 29 %.²⁶ 1903. gadā Vidzemē vislielākais strādnieku skaits — 36 % — bija nodarbināts uzņēmumu grupā no 101 līdz 500 strādniekiem, bet 1913. gadā jau ap 37 % no visiem Vidzemes rūpniecības strādniekiem strādāja uzņēmumos, kuros bija vairāk nekā 1000 strādnieku (sk. 5. tab.).

Arī Kurzemē 1903. gadā visvairāk strādnieku nodarbināts fabrikās vai rūpniecās, kur strādnieku skaits svārstās no 101 līdz 500 cilvēkiem (48,8 %), taču 1913. gadā Kurzemē salīdzinājumā ar Vidzemi parādās atšķirības. Lai arī Kurzemē pa šo laiku strauji pieaudzis to strādnieku skaits (no 6,0 % 1903. gadā līdz 20,3 % 1913. gadā), kas strādāja uzņēmumos ar strādnieku skaitu no 501 līdz 1000 strādniekiem, tomēr Kurzemes rūpniecībā visvairāk strādnieku, kā rāda 5. tabula, bija grupā no 101 līdz 500 strādājošiem (38,0 %).

Vislielākais skaits no fabriku un rūpniecību strādniekiem 1903. gadā Vitebskas guberņā (42,9 %) un 1913. gadā Latgalē

6. tabula (nobeigums)

Rūpnieciskās ražošanas nozares	Kopā	
	absolūtos skaitļos	
	uzņēmumu skaits	strādnieku skaits
Tekstilrūpniecība	71	15387
Papīra un kartona ražošana. Izstrādājumi no papīra un kartona. Poligrāfijas rūpniecība	122	7592
Koka mehāniskā apstrāde	144	15304
Metālapstrāde, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošana	178	40124
Minerālvielu apstrāde	141	15288
Dzīvnieku produktu apstrāde	64	6966
Pārtikas un garšvielu ražošana	184	11948
Ķīmiskā rūpniecība	61	22201
Kopā	965	134810

* Sast. pēc: LVVA, 2791. f., 1. apr., 42. l., 57.—59. lp.; Вся Россия. 1912 г.; Фабрично-заводские предприятия Российской империи (искл. Финляндию).

(41,7 %) strādāja fabrikās un rūpniecās no 101 līdz 500 strādniekiem.

Aplūkosim, kā 1913. gadā strādnieku koncentrācijas process izpaudās atsevišķās Latvijas rūpnieciskās ražošanas nozarēs. Visaugstākais strādnieku īpatsvars no ražošanas nozarēs nodarbināto strādnieku skaita uzņēmumos ar vairāk nekā 500 strādniekiem bija ķīmiskajā rūpniecībā — 74,0 %, tekstilrūpniecībā — 65,0 %, metālapstrādē, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošanā — 58,3 % un minerālvielu apstrādē 30,4 % (sk. 6. tab.).

Atšķirības strādnieku koncentrācijā pa rūpnieciskās ražošanas nozarēm vērojamas Vidzemē, Kurzemē un Latgalē. Vidzemē visaugstākais strādnieku īpatsvars uzņēmumos ar vairāk nekā 500 strādniekiem bija ķīmiskajā ražošanā²⁷ — 75,2 %, tekstilrūpniecībā²⁸ — 69,6 %, metālapstrādē, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošanā²⁹ — 57,0 %.³⁰ Savukārt Kurzemē ķīmiskā ražošanā — 81,5 %, metālapstrādē, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošanā — 67,5 %, bet tekstilrūpniecībā — 33,8 %.³¹ Latgalē tik augsta strādnieku koncentrācija bija sastopama vienīgi divās rūpnieciskās ražošanas nozarēs: minerālvielu apstrādē — 82,5 % un metālapstrādē, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošanā — 55,9 %.³² 1913. gadā vidēji vienā Latvijas fabrikā vai rūpniecā (pēc autora uzskaites nosacījumiem) strādāja 140 strādnieki: Vidzemē — 159, Kurzemē — 98, bet Latgalē — 74. Straujo rūpniecības uzņēmumu un strādnieku koncentrācijas tendenci pārtrauca 1. pasaules karš.

1.4. Energoietilpība un darba intensifikācija

Rūpnieciskās ražošanas attīstībai bija nepieciešamas jaunas ražošanas mašīnas un pēc iespējas ātrāka to ieviešana. Reizē ar modernām mašīnām pieauga ražošanas energoietilpība, palielinājās darba intensifikācija, cēlās darba ražīgums. Savukārt visām šīm izmaiņām sekoja strādnieku profesionālā līmeņa paaugstināšanās. Dati par pārmaiņām strādnieku nodrošinātībā ar enerģiju atsevišķās Latvijas rūpniecības ražošanas nozarēs laikā no 1894. līdz 1913. gadam raksturo izmaiņas industrijas struktūrā un reizē arī strādnieku profesionālajā sastāvā (7. tab.). Vidējais darba enerģētiskās nodrošinātības rādītājs Rīgā 1894. gadā bija 0,5 ZS, bet 1900. gadā — jau 0,7 ZS vidēji uz vienu strādnieku. 1900. gadā šis vidējais rādītājs Krievijas impērijā bija 0,6 ZS uz vienu strādājošo.³³ Metālapstrādes, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošanas nozares mehanizācija Rīgā bija vienādā līmenī ar attiecīgās nozares mehanizācijas pakāpi visā Krievijas impērijā, kur priekšgalā bija Dienvidu metalurģisko un lielāko Pēterburgas uzņēmumu augstā energoietilpība.

7. tabula

DZINĒJU JAUDA LATVIJAS RŪPNIĒCĪBĀ 1894.—1913. GADĀ,
ZS UZ VIENU STRĀDNIĒKU*

Rūpnieciskās ražošanas nozares	Rīga	Rīga	Latgale	Kurzeme	Vidzeme	Latvija
	1894. g.	1900. g.	1913. g.	1913. g.	1913. g.	1913. g.
Tekstilrūpniecība	0,9	0,9	1,13	0,62	0,87	0,84
Papīra un kartona ražošana. Izstrādājumi no papīra un kartona. Poligrāfijas rūpniecība	0,3	0,7	1,70	0,58	2,02	1,87
Koka mehāniskā apstrāde	0,4	0,6	1,16	0,77	0,83	0,82
Metālapstrāde, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošana	0,4	0,7	0,57	2,39	1,18	1,29
Minerālvielu apstrāde	0,4	0,4	0,38	0,29	0,68	0,50
Dzīvnieku produktu apstrāde	0,3	1,0	0,60	0,63	0,96	0,85
Pārtikas un garšvielu ražošana	0,6	0,4	0,73	1,16	0,68	0,79
Ķīmiskā rūpniecība	0,7	1,0	0,58	0,60	1,19	1,10
Vidēji	0,5	0,7	0,68	1,01	1,08	1,05

* Sast. pēc: *Bērziņš J., Vilka B.* Par dažiem Rīgas proletariāta apzinīguma veidošanās aspektiem 19. un 20. gs. mijā. — 110., 111. lpp.; *Фабрично-заводские предприятия Российской империи (искл. Финляндию); Вся Россия.* 1912 г.

Tabulas aprēķini dod tikai ļoti aptuvenu ainu. Par daudziem uzņēmumiem fabriku statistikā vispār nav ziņu par dzinēju jaudu. Citos gadījumos nav uzrādīts uzņēmumu strādnieku skaits. Aprēķini izdarīti tikai par tiem uzņēmumiem, par kuriem zināmi abi šie rādītāji. Raksturīgi, ka dzinēju jauda statistiskajos avotos uzskaitīta ļoti pavisām. Par to var pārliecināties, salīdzinot atsevišķu uzņēmumu uzskaites datus 1912. un 1914. gadā izdotajos fabriku un rūpniecības sarakstos. Tomēr aptuveni uzskaitīt dzinēju jaudas izmaiņas vidēji uz vienu strādnieku Rīgas, Latgales, Kurzemes un Vidzemes rūpniecībā ir iespējams. Sarežģītāk ir noteikt šī rādītāja tendenci atsevišķā ražošanas nozarē un it sevišķi vēl Latgalē, kur rūpniecības uzņēmumu maz, uzskaitē veikta nepilnīgi. Nereti ir pat gadījumi, ka viena uzņēmuma rādītājs kļūst par avotu atsevišķas ražošanas nozares vidējās dzinēja jaudas noteikšanā uz vienu strādnieku.

Dažās Rīgas rūpniecības nozarēs energoietilpība 1900. gadā ievērojami pārsniedza Krievijas vidējo līmeni: tekstilrūpniecības uzņēmumos — 0,9 ZS (Krievijā — 0,6 ZS), ķīmiskajā rūpniecības nozarē — 1,0 ZS (Krievijā — 0,8 ZS).³⁴

1900.—1903. gada ekonomiskā krīze un tai sekojošā depresija savā ziņā bija papildu stimuls, lai Latvijas uzņēmumos ieviestu jaunu tehniku un palielinātu energoapgādi, jo tikai uzņēmumi, kuri strauji intensificēja darbu, varēja gūt panākumus konkurences cīņā.

Salīdzinājumā ar 19. gs. beigām un 20. gs. sākuma gadiem Latvijas rūpniecībā 1913. gadā bija ievērojami pieaugusi energoietilpība — vidēji 1,05 ZS uz vienu strādnieku. Turklāt nav jāpiemirst, ka šajā laika posmā ļoti strauji pieauga strādnieku skaits. Vidzemē, kur rūpniecības attīstība bija sasniegusi augstāko pakāpi, arī energoietilpība bija visaugstākā — 1,08 ZS vidēji uz vienu strādnieku. Nedaudz atpalika Kurzemes rūpniecība — 1,01 ZS, bet Latgalē šis rādītājs sasniedza tikai 0,68 ZS uz strādnieku. Dažādās rūpniecības nozarēs energoietilpība bija atšķirīga (7. tab.). Visaugstākā tā bija papīra, kartona izgatavošanā, ražojumu izstrādē no papīra, kartona un poligrāfiskajā rūpniecībā — 1,87 ZS; metālapstrādē, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošanā — 1,29 ZS un ķīmiskajā rūpniecībā — 1,10 ZS vidēji uz vienu strādnieku. Viszemākais rādītājs bija minerālvielu apstrādē — 0,50 ZS; pārtikas un garšvielu apstrādē — 0,79 ZS. Visstraujāk energoietilpība rūpniecībā vidēji uz vienu strādnieku pieauga papīra, kartona ražošanā un poligrāfijas rūpniecībā (1894. gadā 0,3 ZS, 1913. gadā 1,87 ZS). Strauji palielinājās lielo auģošu rūpniecības uzņēmumu apgāde ar mašīnu jaudu. Tā, piemēram, darba energoapgādes līmenis ķīmiskajā rūpniecībā pieauga vispirms uz nozares vislielākā uzņēmuma — Krievu-franču sabiedrības gumijas rūpniecības «Provodņiks» izaugsmes rēķina, kur laika posmā no 1894. līdz 1900. gadam mašīnu parka jauda palielinājās vairāk nekā trīs reizes (no 781 līdz 2450 ZS), bet produk-

cijas apjoms palielinājās 2,25 reizes, strādnieku skaits pieauga 1,8 reizes.³⁵ Vienlaikus ar energoapgādes pieaugumu cēlās darba ražīgums, paaugstinājās strādnieku darba kvalifikācija. Taču, kā liecina vēstures avoti, darba ražīgums Latvijas rūpniecībā pieauga, ne tikai ieviešot mehanizāciju, bet arī darba intensifikācijas un darba procesa kāpināta sasprindzinājuma rezultātā. 1. pasaules kara priekšvakarā Latvijas rūpniecībā sāka ieviesties 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā ASV radusies darba organizācijas un rūpniecības vadības sistēma — teilorisms.

8. tabula

LATVIJĀ GADA LAIKĀ SARAŽOTĀS PRODUKCIJAS VĒRTĪBA
UZ VIENU RŪPNIČĪBAS STRĀDNIĒKU
1894./95. UN 1913. GADĀ*

Rūpnieciskās ražošanas nozares	1894./95. g., rbļ.	1913. g., rbļ.	Saražotās produkcijas vērtības palielinājums, %
Tekstilrūpniecība	1253	2284	82,28
Papīra un kartona ražošana. Izstrādājumi no papīra un kartona. Poligrāfijas rūpniecība	1563	1755	12,28
Koka mehāniskā apstrāde	1439	2039	41,70
Metālapstrāde, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošana	2118	2446	15,49
Minerālvielu apstrāde	708	939	32,63
Dzīvnieku produktu apstrāde	1483	5819	292,38
Pārtikas un garšvielu ražošana	3355	5790	72,58
Ķīmiskā rūpniecība	2711	3974	46,59
Vidēji	1843	2854	54,86

* Sast. pēc: LVVA, 2791. f., 1. apr., 42. l., 57.—97. lp.; Перечень фабрик и заводов. Фабрично-заводская промышленность России; Фабрично-заводские предприятия Российской империи (искл. Финляндию); Вся Россия. 1912 г.

Izmantojot zinātnes un tehnikas sasniegumus, izstrādājot jaunas darba organizācijas un normēšanas metodes, būtiski tika paaugstināts darba ražīgums un darba intensifikācija. Teilora sistēmas ietvaros Latvijas rūpniecībā arvien lielāku nozīmi ieguva gabaldarbs. Lielākajās rūpniecībās sākās nopietna darba procesa izpēte. Tā 1913. gadā «Provodņika» aušanas nodaļā speciāls ierēdnis ar pulksteni un piezīmju grāmatiņu rokā atzīmēja «katru mašīnas un strādnieka kustību»³⁶. Tas pats tika darīts daudzos citos uzņēmumos. Liepājas—Romnu dzelzceļa darbnīcu vadība no savas augstākās priekšniecības

bija saņēmusi cirkulāru par Teilora darba organizācijas sistēmas ieviešanu visās Liepājas—Romnu dzelzceļa darbnīcās.³⁷ Šie darba intensifikācijas paņēmieni izsauca strādnieku satraukumu un interesi par jaunajiem pārkartojumiem. Atsaucoties uz to, Izglītības un palīdzības biedrība «Laboremus» speciāli Rīgas strādniekiem organizēja priekšlasījumus par Teilora sistēmu, kuros aktīvi uzstājās LSD partijas pazīstamais darbinieks J. Daniševskis.³⁸ Rūpniecības uzņēmumos centās pēc iespējas produktīvāk izmantot darbalaiku. Dažās rūpnīcās tam veltītie pasākumi ieguva sarkastisku skanējumu. Piemēram, A. Leitnera un Ko velosipēdu fabrikā, K. Cizes (*Ziesche*) kuģubūves

9. tabula

GADA LAIKĀ SARAŽOTĀS PRODUKCIJAS VĒRTĪBA UZ VIENU RŪPNIECĪBAS STRĀDNIĒKU VIDZEMĒ, KURZEMĒ UN LATGALĒ NO 19. GS. VIDUS LĪDZ 1913. GADAM, RBL.*

Rūpnieciskās ražošanas nozares	Vidzeme				
	1894./95. g.	1910. g.	1911. g.	1912. g.	1913. g.
Tekstilrūpniecība	1290	2013	2088	2137	2286
Papīra un kartona ražošana. Izstrādājumi no papīra un kartona. Poligrāfijas rūpniecība.	1768	2005	1983	2072	1866
Koka mehāniskā apstrāde	1376	1772	1531	1740	2191
Metālapstrāde, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošana	2275	2070	2201	2293	2475
Minerālvielu apstrāde	777	1016	1077	1229	1526
Dzīvnieku produktu apstrāde	1527	4898	5201	5377	6317
Pārtikas un garšvielu ražošana	3019	5721	6373	6697	4535
Ķīmiskā rūpniecība	2895	4772	5000	5040	4219
Vidēji	1887	2671	2755	2893	2932

rūpnīcā, L. Goegingera 1. Rīgas konservu fabrikā notika regulāra strādnieku novērošana, lai viņi bieži neapmeklētu tualeti un lai tur ilgi neaizkavētos.³⁹

Svarīgs rādītājs Latvijas rūpniecībā, kas pētāmajā laika periodā apstiprina gan ražošanas procesa mehanizāciju, darba organizācijas uzlabošanu, strādnieku profesionalitātes izaugsmi, gan darba intensifikāciju un darba ražīguma celšanos, ir gada laikā viena strādnieka saražotās produkcijas vidējās vērtības pieaugums. No 19. gs. 90. gadu vidus līdz 1913. gadam gada laikā saražotās produkcijas vērtība uz vienu Latvijas rūpniecības strādnieku pieauga apmēram par 55 % (8. tab.). Šāds saražotās produkcijas vērtības pieaugums notika visu Latvijas novadu rūpniecībā: Vidzemē tā palielinājās par

9. tabula (nobeigums)

Rūpnieciskās ražošanas nozares	Kurzeme			Latgale		
	1894./95. g.	1900. g.	1913. g.	1894./95. g.	1908. g.	1913. g.
Tekstilrūpniecība	896	2127	2323	—	—	833
Papīra un kartona ražošana. Izstrādājumi no papīra un kartona. Poligrāfijas rūpniecība	642	771	870	974	1239	1611
Koka mehāniskā apstrāde	1985	1675	1766	—	1485	1637
Metālapstrāde, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošana	1157	1718	2897	526	1030	1032
Minerālvielu apstrāde	508	391	479	622	1161	355
Dzīvnieku produktu apstrāde	1956	1526	9167	1102	2276	3800
Pārtikas un garšvielu ražošana	4594	8550	10668	1285	2940	1923
Ķīmiskā rūpniecība	1778	6684	2823	—	1509	1693
Vidēji	1801	1930	2768	853	1554	1923

* Sast. pēc: LVVA, 2791. f., 1. apr., 42. l., 75.—97. lp.; Обзор Курляндской губернии за 1905 год. Приложение к всеподданнейшему отчету Курляндского губернатора. — [Б. г. и б. м.]. — С. 40; Фабрично-заводские предприятия Российской империи / Сост. Л. К. Езиоранский; Фабрично-заводские предприятия Российской империи (искл. Финляндии); Вся Россия. 1912 г.

55,4 %, Kurzēmē — par 53,7 %, bet Latgalē — par 125,4 %. Tātad Latgales rūpniecībā šajā ziņā bija visstraujākā attīstība (9. tab.). 1. pasaules kara priekšvakarā Vidzemes, Kurzemes un Latgales rūpniecības saražotās gada produkcijas vērtība vidēji uz vienu strādnieku bija atšķirīga: Vidzemē — 2932 rbļ.; Kurzēmē — 2768 rbļ.; Latgalē — 1923 rbļ. Līdzīgi kā citos attīstības rādītājos starp Vidzemi un Kurzemi ir neliela atšķirība, taču tā ir ievērojama starp Vidzemi un Kurzemi kopumā un Latgali atsevišķi.

1.5. Strādnieku dzimums un vecums

Latvijas rūpniecības strādnieku spektrs no 19. gs. 90. gadu vidus līdz 1913. gadam saglabājās bez krasām izmaiņām. Pieaugušo vīriešu īpatsvars nedaudz samazinājās (1894./95. gadā 68,6 %; 1913. gadā 66,6 %), palielinājās tikai pieaugušo sieviešu darba izmantošana. 19. gs. 90. gadu vidū sievietes strādnieces bija 22,6 % no visiem strādniekiem, bet 1913. gadā — 24,5 % (10. tab.). Tomēr, strauji palielinoties rūpniecības strādnieku kopējam skaitam, norisa ievērojams sieviešu strādnieču absolūtā

skaita pieaugums. Šādu attīstības tendenci veicināja tālāka ražošanas mehanizācija, kas atviegloja rūpniecības strādnieka fizisko piepūli. Darbā arvien vairāk varēja piedalīties arī sievietes. Jāievēro, ka sieviešu darbs bija lētāks. Sievietes arī politiski bija mazāk aktīvs elements nekā vīrieši. Sieviešu emancipācijas kustībai Latvijā vēl nebija masveida rezultātu. Tas, ka sievietes vieglāk bija pakļaut administrācijas noteiktajai kārtībai, neapšaubāmi imponēja fabrikan tiem. Tomēr svarīgākais cēlonis, kāpēc sievietes iesaistījās ražošanā, bija strādnieku pieaugošās prasības savas labklājības paaugstināšanā. Šie priekšnoteikumi bija kopīgi gan Latvijas, gan arī visas Krievijas rūpniecībai. Sieviešu darba iekļaušanai Latvijas industrijā vērojamas reģionālas atšķirības. Visvairāk to izmantoja Vidzemes rūpniecībā. Krievijas impērijas Vidzemes guberņai, līdzīgi kā Maskavas un Pēterburgas guberņai, bija raksturīga relatīvi augsta sieviešu darba izmantošana.⁴⁰ Vidzemes industrijā 19. gs. 90. gadu vidū nodarbināto pieaugušo sieviešu bija 23,3 % no visiem strādniekiem, 1910. gadā — 30,2 %, 1911. gadā — 30,0 %, 1912. gadā — 30,0 % un 1913. gadā — 30,4 %.⁴¹ Latgalē atbilstošie aptuvenie rādītāji 1894./95. gadā bija ap 15 %, bet 1913. gadā — ap 23 %.⁴² Savukārt Kurzemē sieviešu strādnieču īpatsvars laika gaitā samazinājās: 1894./95. gadā — 20,01 %, 1913. gadā — 18,8 %.⁴³ Tomēr šie rādītāji par Kurzemes rūpniecību prasa īpašu skaidrojumu. Šeit vislielākais nodarbināto strādnieku skaits bija minerālvielu apstrādes nozarē, konkrētāk, ķieģelrūpniecībā. 19. gs. 90. gadu vidū šīs nozares strādnieki veidoja 24,2 % no visiem Kurzemes rūpniecības strādniekiem, bet 1913. gadā — jau 35,4 %. Minerālvielu apstrādē nodarbināto strādnieku absolūtais skaits bija palielinājies 6,8 reizes. Tajā pašā laikā 1894./95. gadā šajā nozarē no visiem strādniekiem strādāja tikai 5,7 % pieaugušo sieviešu, bet 1913. gadā — 5,4 %. Izslēdzot minerālvielu apstrādes nozarē iekļauto strādnieku skaita daļu, kurā sieviešu darba izmantošana nebija raksturīga, pārējās Kurzemes rūpniecības nozarēs 1913. gadā strādāja ap 26,2 % pieaugušo sieviešu no tajās nodarbināto strādnieku skaita.⁴⁴ Šis rādītājs ir visnotaļ līdzīgs Latvijas vidējam rādītājam.

Tā kā Latvijā Vidzemes, Kurzemes un it sevišķi Latgales rūpniecības struktūrā bija atšķirības, tad tās vērojamas arī sieviešu darba izmantošanā atsevišķās rūpniecības nozarēs. Vidzemē visvairāk pieaugušo sieviešu darbs laika posmā no 19. gs. 90. gadu vidus līdz 1913. gadam tika izmantots tekstilrūpniecībā: 1894./95. gadā — 51,3 % un 1913. gadā — 66,1 % no visiem nozares strādniekiem; pārtikas un garšvielu apstrādē — 45,7 % un 48,8 %, bet ķīmiskajā ražošanā — 35,7 % un 40,2 %. Relatīvi vismazāk pieaugušās sievietes bija nodarbinātas metālapstrādē, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošanā: 1894./95. gadā — 0,8 %, bet 1913. gadā — 7,6 % no visiem nozares strādniekiem.⁴⁵

Arī Kurzemē visvairāk pieaugušo sieviešu 1894./95. gadā bija nodarbināts tekstilrūpniecībā — 48,5 %, pēc tam — atšķirībā no Vidzemes — dzīvnieku produktu apstrādē — 35,0 % un pat koka mehāniskajā apstrādē — 30,6 %. 1913. gadā norādītajās trijās jomās konstatējamas izmaiņas: papīra, kartona ražošanas un poligrāfiskajā nozarē — 43,2 %, tekstilrūpniecībā — 39,7 %, bet ķīmiskajā rūpniecībā — 32,8 % no visiem nozares strādniekiem bija pieaugušas sievietes. Tātad tekstilrūpniecībā šajā gadā apjoms augošais sieviešu darbs ieņēma tikai otro vietu. Vismazāk Kurzemē, kā jau minēts, sievietes bija nodarbinātas minerālvielu apstrādē — 1894./95. gadā — 5,7 %, bet 1913. gadā — 5,4 %. Pēc šīs nozares nedaudz aktīvāk sieviešu darbu izmantoja metālapstrādē, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošanā: 1894./95. gadā — 13,2 %, bet 1913. gadā — 8,8 %.⁴⁶

Par Latgales rūpniecībā nodarbināto strādnieku dzimumu 1913. gadā nav atsevišķa statistiskā materiāla, tas ir tikai par Vitebskas guberņu kopumā. Taču, tā kā Latgales rūpniecībā nodarbināto strādnieku skaits veidoja aptuveni pusi no Vitebskas guberņas strādnieku skaita un rūpnieciskās ražošanas nozares, atskaitot tekstilrūpniecību, kas Latgalē vispār nebija attīstīta, savā būtībā ir līdzīgas, orientējošajā tendencē par strādniecības struktūras izmaiņām pēc dzimuma nevarētu būt vērā ņemamu atšķirību.

10. tabula

LATVIJAS RŪPNIĒCĪBAS UZŅĒMUMU STRĀDNIĒKU
DZIMUMS UN VECUMS 1894./95. UN 1913. GADĀ, %*

Rūpnieciskās ražošanas nozares	Pieaugušie vīrieši		Pieaugušās sievietes		Pusaudži vīrieši	
	1894./95. g.	1913. g.	1894./95. g.	1913. g.	1894./95. g.	1913. g.
Tekstilrūpniecība	36,78	29,37	51,07	61,00	4,16	2,70
Papīra un kartona ražošana. Izstrādājumi no papīra un kartona. Poligrāfijas rūpniecība	60,75	51,87	29,01	33,90	7,60	5,19
Koka mehāniskā apstrāde	74,86	71,45	21,03	23,49	2,75	3,73
Metālapstrāde, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošana	87,46	84,16	3,12	8,52	8,69	6,31
Minerālvielu apstrāde	75,18	71,81	14,16	16,00	5,19	5,98
Dzīvnieku produktu apstrāde	77,37	73,66	17,59	19,46	4,12	3,83
Pārtikas un garšvielu ražošana	51,75	52,86	38,51	40,72	2,35	1,28
Ķīmiskā rūpniecība	55,22	71,08	34,33	18,97	2,88	1,44
Vidēji	68,56	66,62	22,57	24,54	5,02	4,32

10. tabula (nobeigums)

Rūpnieciskās ražošanas nozares	Pusaudzes sievietes		Mazgadīgie vīrieši		Mazgadīgās sievietes	
	1894./95. g.	1913. g.	1894./95. g.	1913. g.	1894./95. g.	1913. g.
Tekstilrūpniecība	4,88	5,56	1,10	0,60	2,01	0,77
Papīra un kartona ražošana. Izstrādājumi no papīra un kartona. Poligrāfijas rūpniecība	2,02	6,76	0,41	0,49	0,21	1,79
Koka mehāniskā apstrāde	1,33	0,88	0,03	0,34	—	0,11
Metālapstrāde, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošana	0,61	0,79	0,01	0,10	0,11	0,12
Mīnērāvielu apstrāde	1,70	1,72	2,93	3,02	0,84	1,47
Dzīvnieku produktu apstrāde	0,41	2,18	0,51	0,57	—	0,30
Pārtikas un garšvielu ražošana	5,10	4,71	0,55	0,30	1,74	0,13
Ķīmiskā rūpniecība	5,76	7,57	0,78	0,32	1,03	0,62
Vidēji	2,47	3,19	0,71	0,73	0,67	0,60

* Sast. pēc: Перечень фабрик и заводов / Издание Министерства финансов. Типография И. А. Ефрона. — Санкт-Петербург, 1897. — 313 С.; Свод отчетов фабричных инспекторов за 1913 год. — С. 28—78.

Latgales rūpniecībā 1894./95. gadā relatīvi visvairāk pieaugušo sieviešu tika nodarbināts metālapstrādē, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošanas nozarē — 35,1 %, pārtikas un garšvielu apstrādē — 25,9 %, bet mīnērāvielu apstrādē — 9,6 %.⁴⁷ 1913. gadā pieaugušo sieviešu darba aptuvenais izmantojums bija šāds: ķīmiskajā ražošanā — ap 40 %, metālapstrādē, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošanā — 30 %, pārtikas un garšvielu apstrādē, kā arī koka mehāniskās apstrādes nozarē — ap 20 %. Toties vismazāk sieviešu — šis rādītājs ļoti atšķiras no Vidzemes un Kurzemes rūpniecības — strādāja dzīvnieku produktu apstrādē — ap 4 %. Ir pamats atzīt, ka Latgalē strādnieku struktūra rūpnieciskās ražošanas nozarēs ievērojami atšķirās no pārējiem Latvijas apvidiem. Šī īpatnība skaidrojama ar Latgales atšķirīgo vēsturisko attīstību.

Salīdzinot pieaugušo sieviešu darbaspēka līdzdalību Latvijas teritorijā izvietotajā rūpniecībā ar situāciju šajā jomā Krievijas impērijā un Vācijā, kopīga iezīme ir viena — sieviešu darbaspēka izmantošana pieauga. Vācijā sieviešu strādnieču procents 1882. gadā bija 13,3 %, bet 1907. gadā — 18,2 %.⁴⁸ Radniecīgs rādītājs 1913. gadā Krievijas impērijas rūpniecībā bija 32,04 %.⁴⁹ Tātad Latvijā

sieviešu darbu rūpniecībā izmantoja mazāk nekā caurmērā Krievijā, taču plašāk nekā Vācijā.

Acīmredzot noteicošā te bija strādnieku ekonomiskā nodrošinātība, kura Vācijā bija ievērojami labāka nekā Latvijā, bet Latvijas teritorijā esošajā rūpniecībā — labāka nekā vidēji Krievijas impērijā.

Sieviešu darba ienākšanu rūpniecībā jāvērtē divējādi. Vispirms tas ir progresīvs process, kas liecina par kapitālisma ražošanas procesa tālāku attīstību, par veco patriarhālo attiecību noārdīšanos, par sievietes emancipāciju un tās iekļaušanos sabiedriskajā dzīvē. Sevišķi tas attiecināms uz sievietēm, kuras nebija precējušās. Ja rūpniecības uzņēmumā strādāja precējušies sieviete, bērnu māte, regulārais darbs ārpus mājas tomēr negatīvi ietekmēja strādnieku jaunās paaudzes audzināšanu. Ārpusģimenes bērnu audzināšanas institūts strādnieku ģimenēm sāka spert pirmos vārgos soļus. Strādniece nevarēja pievērst vajadzīgo uzmanību ne bērnu audzināšanai, ne arī optimālā sadzīves klimata uzturēšanai ģimenē.

Kaut arī neliela, bet tomēr sava vieta Latvijas rūpniecībā bija pusaudžiem (15—17 gadi) un mazgadīgiem (12—15 gadi). Mazgadīgos un pusaudžus rūpniecībā galvenokārt izmantoja kā strādnieku speciālistu palīgus pie darbgaldiem, krāsnīm, tvaika katlu dūmvadu tīrīšanā, parasts to uzdevums bija pasniegt materiālus, apkopt darbvietu utt. Pirmām kārtām šādos darbos iestājās strādnieku bērni. Reizē šis darbs viņiem bija viens no ceļiem profesijas apguvei un savu darba iemaņu papildināšanai.

No 19. gs. beigām līdz 1. pasaules kara priekšvakaram sakarā ar rūpniecībā nodarbināto skaita straujo pieaugumu absolūtais nodarbināto pusaudžu un mazgadīgo strādnieku skaits palielinājās, taču būtisks ir tas, ka šo abu grupu strādnieku relatīvajam īpatsvaram Latvijas strādniecībā bija ļoti neliela attīstības tendence samazināšanās virzienā (10. tab.). Taču gan Vidzemes, gan Kurzemes, gan arī Latgales rūpniecībā ir konstatējamās atšķirības. Vidzemē pusaudžu īpatsvars strādājošo kopskaitā 1894./95. gadā veidoja 6,7 %, 1913. gadā — 6,1 %; mazgadīgo strādnieku — attiecīgi 1,1 % un 0,4 %.⁵⁰ Kurzemē pusaudžu īpatsvars 1894./95. gadā rūpniecisko strādnieku kopskaitā bija 10,7 %, bet 1913. gadā — 9,1 %, savukārt mazgadīgo strādnieku — 2,9 % un 2,0 %.⁵¹ Latgalē strādnieku pusaudžu īpatsvars 1894./95. gadā bija aptuveni 15 %, 1913. gadā — ap 13 %, bet mazgadīgo strādnieku ap 1 % un ap 7 %.⁵² Salīdzinot šīs strādnieku grupas īpatsvaru 1913. gadā ar līdzīgu parādību Krievijas impērijā kopumā (9,9 % pusaudžu un 1,5 % mazgadīgo),⁵³ jāsecina, ka Vidzemē pusaudžu un mazgadīgo darba izmantošana ir zemāka nekā vidēji Krievijā, Kurzemē līmenis aptuveni tāds pats kā Krievijā, bet Latgalē tas ir pat augstāks.

Analizējot pusaudžu un mazgadīgo strādnieku skaita īpatsvaru Latvijas novados, var secināt, ka vienīgi Latgalē mazgadīgo strād-

nieku īpatsvaram ir augoša tendence. Taču par Latgali trūcīgās statistikas dēļ tomēr jāizvairās izteikt galēju secinājumu. Pusaudžu un mazgadīgo strādnieku īpatsvars samazinājās lielajos rūpniecības uzņēmumos, bet sīkajos tas turpināja saglabāties esošajā līmenī.⁵⁴ Pusaudžu un mazgadīgo strādnieku īpatsvara samazināšanos izraisīja vairāki cēloņi: gan fabriku likumu stingrāka ievērošana, fabriku inspekcijas darbības aktivizēšanās, gan sabiedriskās domas negatīvā attieksme pret bērnu darbu, gan arī jaunas tehnikas ieviešana uzņēmumos, kas arvien vairāk prasīja celt strādnieku profesionalitāti, bet jaunās mašīnas atvietoja līdz tam pastāvošo palīgstrādnieku darbu.

Aplūkojot pusaudžu un mazgadīgo darbaspēka izmantošanu pa atsevišķām rūpnieciskās ražošanas nozarēm pēc dzimuma, ne jau visur šo strādnieku skaitliskais īpatsvars mūs interesējošajā laika posmā kopējā strādnieku masā samazinājās. Turklāt atšķirības ir Vidzemē, Kurzemē un Latgalē.

Vidzemē no 19. gs. 90. gadu vidus līdz 1913. gadam pusaudžu vīriešu īpatsvars pieauga dzīvnieku produktu apstrādē (no 0,6 % līdz 2,4 %), nedaudz pieauga arī koka mehāniskajā apstrādē (no 2,8 % līdz 3,0 %). Savukārt pusaudžu sieviešu skaitliskais īpatsvars nedaudz palielinājās visās nozarēs kopā (no 2,2 % līdz 2,9 %). Reljefāk šis process norisinājās papīra, kartona, poligrāfiskajā nozarē (no 1,5 % līdz 6,0 %) un dzīvnieku produktu apstrādē (no 0,8 % līdz 2,1 %).⁵⁵

Kurzemē šajā pašā laikā tikai nedaudz pieauga pusaudžu vīriešu darba izmantošana (no 6,5 % līdz 6,7 %), bet pusaudžu sieviešu īpatsvars samazinājās (no 4,2 % līdz 2,5 %). Mazgadīgo vīriešu īpatsvars nemainījās (1,2 %), bet mazgadīgo sieviešu īpatsvars samazinājās (no 1,7 % līdz 0,8 %).⁵⁶

Attiecībā uz Latgales rūpniecības strādniekiem var pieņemt, ka pusaudžu vīriešu īpatsvars pazeminājās, bet pusaudžu sieviešu, mazgadīgo vīriešu un mazgadīgo sieviešu īpatsvars pieauga.⁵⁷

Darbs rūpniecībā 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā prasīja lielu fizisko un garīgo spēku atdevi. Nodarbināto strādnieku vecums nežēlīgi noteica to vietu ražošanas procesā. Vispārīgas ziņas par šo problēmu Krievijas impērijā daļēji sniedz 1897. gada vispārējās iedzīvotāju skaitīšanas materiāli. Starp apstrādājošās rūpniecības un kalnrūpniecības strādniekiem līdz 20 gadu vecumam nodarbināti bija 25,8 %, vecumā no 20 līdz 39 gadiem — 54,9 %, vēl vecāki — tikai 19,3 % no visiem strādniekiem.⁵⁸

Par Latvijas rūpniecībā nodarbināto strādnieku vecuma grupām nav plaša materiāla. Jāsamierinās ar Rīgas strādnieku vecuma statistiku, kas apkopota 1. pasaules kara priekšvakarā: strādnieki vecumā līdz 19 gadiem no rūpniecības strādnieku kopskaita veidoja 17,7 %; no 20 līdz 29 gadiem — 34,3 %; no 30 līdz 39 ga-

diem — 24,5 %; no 40 līdz 49 gadiem — 14,1 %; no 50 līdz 59 gadiem — 6,4 %; vecāki par 60 gadiem — vairs tikai 2,9 %.⁵⁹ Tātad no 40 gadu vecuma strādniekiem vīriešiem sākās straujš kritums līdzdalībā darbā, labākie spēka gadi, kurus pieprasīja ražošanas process, bija jau aiz muguras. Zīmīgi par šo jautājumu teikts, vērojot Jelgavas M. Grebnera vaskadrānas fabrikas strādniekus: 30—40 gadus vecus strādniekus šī dzīve bija spējusi sakropļot tik tālu, ka tie līdzinājās 60 gadus veciem nespēka veciņiem.⁶⁰

Rīgas rūpniecībā strādājošo sieviešu vecuma struktūrā ir zināmas atšķirības: līdz 19 gadu vecumam sieviešu kārtas strādnieces no visu rūpniecībā nodarbināto sieviešu skaita veidoja 27,5 %; no 20 līdz 29 gadiem — 39,5 %; no 30 līdz 39 gadiem — 18,1 %; no 40 līdz 49 gadiem — 9,5 %; no 50 līdz 59 gadiem — 3,9 %; bet virs 60 gadu vecuma — 1,4 %.⁶¹ Šie skaitļi rāda, ka vislielākais strādnieču procents bija vecumā līdz 29 gadiem (67,0 %). Sākot ar 30—39 gadu vecumu, sieviešu strādnieču skaita īpatsvars strauji samazinās. Sieviešu darba karjeras ilgums tātad bija īsāks par vīriešu. Lielākā Latvijas uzņēmuma «Provodņiks» administrācijas sagatavotajā darba reklāmā bija norādīts, ka uzņēmumā ir pastāvīgs pieprasījums pēc strādniecēm no 16 līdz 30 gadiem.⁶² No citas informācijas tajā pašā laikā zināms, ka «Provodņikā» pieņem strādniekus, ne jaunākus par 25 un ne vecākus par 40 gadiem, bet strādnieces — ne jaunākas par 14 un ne vecākas par 28 gadiem.⁶³ Apmēram pēc 30 gadu sasniegšanas, domājams, strādniece vairs nevarēja kāpināt savu darba produktivitāti. Šīs izmaiņas sieviešu darba izmantošanā skaidrojamas arī ar to, ka strādniecei, kas kļuva ģimenē par māti, bija jā rūpējas par bērnu audzināšanu, zīdaiņa apkopšanu. Tā bija vienīgā izeja, jo strādnieku ģimenes nestabilās nodrošinātības rezultātā ģimenes dzīves un darba maiņas dinamikas dēļ strādnieku ģimenē nebija iespējams uzturēt trešās paaudzes pārstāvjus — viņu vecākus, kas varētu audzināt mazbērņus. Var izteikt domu, ka starp strādniecēm sievietēm liela daļa tomēr bija neprecētas. Ieskatīsimies statistikā par Vācijas rūpniecību: 1882. gadā 81 % no visām rūpniecībā nodarbinātajām sievietēm bija neprecējušās vai šķīrušās, 6,2 % — atraitnes un tikai 12,7 % strādnieču bija precējušās.⁶⁴ Vācijas rūpniecībai raksturīgs, ka strādniece pēc pirmā, vēlākais, pēc otrā bērna piedzimšanas aizgāja no darba fabrikā. Saprotams, ka Latvijas rūpniecībā, kur reālā darba alga bija ievērojami mazāka nekā Vācijā, precējušos strādnieču nodarbinātība bija daudz augstāka. Tomēr daļējas paralēles ar Vācijas rūpniecības strādnieču strukturālo vecuma sastāvu varam veidot. Tā, piemēram, 1907. gadā no visām Vācijas industrijas strādniecēm 59,5 % bija vecumā no 16 līdz 30 gadiem un tikai 29,8 % strādnieču bija vecumā no 30 līdz 70 gadiem.⁶⁵ Salīdzinot statistikas datus par 1913. gadā Rīgas rūpniecībā nodarbinātajām strādniecēm

minētajās divās vecuma grupās, tie ir ļoti līdzīgi Vācijas rādītājiem — 61,0 % un 32,1 %.⁶⁶

Tas, ka Rīgas rūpniecībā galvenokārt bija nodarbināti gados jauni strādnieki — gan vīrieši, gan sievietes, liecina par darba intensifikācijas augsto pakāpi, par nelabvēlīgiem strādnieka dzīves apstākļiem, kas saīsināja strādnieka darba mūžu, arī par lielo migrantu ieplūdumu, kas vairākumā bija gados jauni cilvēki.

Par rūpniecības strādnieku vecuma struktūru Liepājā, Jelgavā un Daugavpilī nav kaut cik respektablu statistisko materiālu. Taču no to fragmentiem var secināt, ka arī šajos rūpniecības centros lielāko strādnieku daļu veidoja gados jaunākie. Tiem, kas darbu turpināja vēl pēc 40 gadu vecuma sasniegšanas, vairākumā bija visaugstākā darba kvalifikācija.

1.6. Strādnieku nacionālais sastāvs

Latvijas strādniecības raksturīga iezīme bija tās daudznacionālais sastāvs. Šo īpatnību noteica gan Latvijas ģeogrāfiskā atrašanās pie Eiropas svarīgā tirdzniecības ceļa — Baltijas jūras, gan arī gadsimtiem rīsošie Rietumu, Austrumu un Ziemeļu kaimiņu mēģinājumi pakļaut Latvijas teritoriju savai varai un šo vēlmju īstenošana. Pēdējos divos gadsimtos citu tautību ieplūšanu Latvijā veicināja Krievijas impērijas centieni izveidot šo teritoriju par placdarmu savām tirdznieciskajām aktivitātēm, savai militārajai varenībai un 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā veicināt Baltijā sev izdevīgi izvērstu rūpniecības attīstību. Tas viss norisa impēriskā garā, pilnīgi ignorējot latviešu tautas nacionālās intereses.

Avotu materiāls par Latvijas rūpniecības strādnieku nacionālo sastāvu ir ļoti trūcīgs. Liela loma te ir Krievijas impērijā valdošajai šovīnistiskajai politikai, kuras mērķis nebūt nebija izcelt un speciāli interesēties par impērijas nacionālo nomaļu iedzīvotāju un strādnieku sastāvu. Izvērstas statistiskas ziņas pagaidām ir vienīgi par Rīgas rūpniecības strādniekiem. No vēstures literatūras zināms, ka no 1895. līdz 1913. gadam Rīgas rūpniecības strādnieku vidū latviešu strādnieku īpatsvars samazinājās no 50,7 % līdz 43,7 %, bet krievu strādnieku — pieauga no 16,4 % līdz 24,8 %.⁶⁷

Strādnieku nacionālais īpatsvars Rīgā bija mainīgs. Šo tendenci var noteikt tikai ļoti aptuveni. Aprēķini veicami, izmantojot grūti salīdzināmus avotus (11. tab.). Jau pirmajā brīdī pārdomas izraisa lietuviešu un poļu strādnieku skaitlisko izmaiņu dinamika no 1908. līdz 1913. gadam. Kaut arī 1908. gadā rūpniecības uzņēmumu strādnieku uzskaitē salīdzinājumā ar 1913. gada skaitīšanas materiāliem ir bijusi nepilnīga, lietuviešu strādnieku skaits 1908. gadā uzrādīts nesamērojami lielāks, nekā tas veidojies 1913. gadā, bet savukārt poļu strādnieku skaits 1913. gadā ir gandrīz četras reizes

RĪGAS RŪPNIECĪBAS STRĀDNIĒKU DALĪJUMS
NACIONALITĀTĒS 1908. UN 1913. GADĀ*

Gadi	Latvieši		Krievi		Lietuvieši		Poļi	
	abso- lūtos skaitļos	% no rūpniecībā nodarbināto strādnieku skaita	abso- lūtos skaitļos	% no rūpniecībā nodarbināto strādnieku skaita	abso- lūtos skaitļos	% no rūpniecībā nodarbināto strādnieku skaita	abso- lūtos skaitļos	% no rūpniecībā nodarbināto strādnieku skaita
1908. g.**	24409	48,85	7286	14,58	11225	22,47	2506	5,02
1913. g.***	48782	43,70	27733	24,84	8906	7,98	10273	9,20

11. tabula (nobeigums)

Gadi	Vācieši		Igaunī		Citas nacionali- tātes		Nav precīzu ziņu, vai tās trūkst		Kopā
	abso- lūtos skaitļos	% no rūpniecībā nodarbināto strādnieku skaita	abso- lūtos skaitļos	% no rūpniecībā nodarbināto strādnieku skaita	abso- lūtos skaitļos	% no rūpniecībā nodarbināto strādnieku skaita	abso- lūtos skaitļos	% no rūpniecībā nodarbināto strādnieku skaita	
1908. g.**	2927	5,86	1402	2,80	211	0,42	—	—	49966
1913. g.***	8707	7,80	1974	1,77	2886	2,58	2381	2,13	111642

* Sast. pēc: LVVA, 104. f., 1. apr., 67. l., 1.—199. lp.; 68. l., 1.—181. lp.; *Mieriņa A.* Rīgas strādnieki Pirmā pasaules kara priekšvakarā. — 135. lpp.

** Šie skaitļi iegūti no Rīgas 258 fabriku un rūpniecību administrāciju fabriku inspektoriem iesniegtajām atskaitēm. Iegūtie skaitļi ir ļoti aptuveni, jo uzrādīto uzņēmumu skaits ir nepilnīgs un daudzos gadījumos ziņas ir aptuvenas.

*** Vēsturniece A. Mieriņa savus aprēķinus ieguvusi no 1913. gada 5. decembra Rīgas iedzīvotāju skaitīšanas materiālu nepublicētās daļas. Avots sniedz ziņas tikai par ikdienas valodu, kādā strādnieki runāja ģimenē, nevis par etnisko piederību. Valoda nav precīzs rādītājs, un par to liecina Rīgas iedzīvotāju atsevišķo valodas grupu stāvoklis, pirmkārt jau vācu un krievu (tajās izmaiņas ienesa bieži pārvācošanās un pārkrievošanās gadījumi), sastopamā pārpoļošanās lietuviešu strādnieku vidē utt. Tomēr dotumi par 1913. gadu tuvāki objektīvajai īstenībai nekā attiecīgie skaitļi par 1908. gadu.

lielāks, nekā tas bija 1908. gadā. Domājams, ka te, uzskaitot poļus un lietuviešus, katru reizi ir izvirzītas atšķirīgas prasības nacionalitātes noteikšanai un beidzot šīs abas nacionalitātes saskaitītas kopā. 1913. gada uzskaitē acīmredzot pie poļu strādniekiem ir pieskaitīta ļoti liela daļa lietuviešu, bet iepriekšējie rādītāji par lietuviešu strādniekiem ir pārspīlēti uz poļu strādnieku rēķina.⁶⁸

Kā var spriest no rīcībā esošā materiāla par 1908. gadu, latviešu strādnieku īpatsvars nedaudz lielāks ir tajos uzņēmumos, kas atrodas ārpus Rīgas — Vidzemes latviešu daļā. Tā 1908. gadā Rīgā tas bija 48,85 %, bet, Rīgai pievienojot arī citas ārpus tās izvietotās fabrikas un rūpnīcas, šis rādītājs bija 50,81 %.

12. tabula

VIDZEMES STRĀDNIEKU DALĪJUMS NACIONALITĀTĒS PA RŪPNIECISKĀS RAŽOŠANAS NOZARĒM 1908. GADĀ, %*

Rūpnieciskās ražošanas nozares	Latvieši	Krievi	Lietuvieši	Poļi	Vācieši	Igauņi	Pārējās nacionalitātes
Tekstilrūpniecība	43,79	10,85	31,00	1,69	2,42	10,20	0,05
Papīra un kartona ražošana. Izstrādājumi no papīra un kartona. Poligrāfijas rūpniecība	66,34	11,62	6,86	3,39	9,02	1,87	0,90
Koka mehāniskā apstrāde	57,34	13,57	21,01	4,41	1,53	1,63	0,51
Metālapstrāde, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošana	64,97	7,93	11,77	3,59	9,53	1,86	0,35
Minerālvielu apstrāde	16,82	32,45	27,44	18,64	3,66	0,95	0,04
Dzīvnieku produktu apstrāde	38,99	14,52	22,42	3,61	6,04	7,31	7,11
Pārtikas un garšvielu ražošana	39,11	34,12	17,08	5,34	3,12	1,04	0,19
Ķīmiskā rūpniecība	45,46	9,27	38,08	1,99	4,19	0,97	0,04
Vidēji	50,81	14,11	21,56	4,75	5,48	2,89	0,40

* Sast. pēc: LVVA, 104. f., 1. apr., 67. l., 1.—199. lp.; 68. l., 1.—181. lp.

Daudz reljefāk nacionālā sadalījuma problēma atsedzās, izsekojot strādnieku relatīvajam sadalījumam pa nacionalitātēm atsevišķās rūpnieciskās ražošanas nozarēs. Šādu ainu iespējams sniegt tikai par Vidzemi un tās lielo rūpniecības pilsētu Rīgu 1908. gadā (12. tab.). Latviešu nacionalitātes strādnieku visaugstākais īpatsvars bija papīra,

kartona ražošanā, izstrādājumu izgatavošanā no papīra, kartona un poligrāfijas rūpniecībā (66,3 %). No minētajām apakšnozārēm visvairāk latviešu strādnieku bija nodarbināts poligrāfijas rūpniecībā, jo tieši tā no strādnieka prasīja augstāku izglītības pakāpi. Tad sekoja metālapstrāde, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošanas nozare, kurā latviešu strādnieku īpatsvars bija 65,0 %. Trešajā vietā ierindojās kokmateriālu mehāniskā apstrāde ar 57,3 % latviešu strādnieku. Vismazāk latviešu strādnieku bija minerālvielu apstrādē (16,8 %), dzīvnieku produktu apstrādē (39,0 %), pārtikas un garšvielu apstrādē (39,1 %). Šīs latviešu strādnieku vismazāk prestižās darbavietas ieņēma krievu un lietuviešu strādnieki.

Par citu Latvijas lielāko rūpniecības pilsētu strādnieku nacionālo sastāvu nav apkopojošu rādītāju. Zināmu ieskatu par Liepājas rūpniecisko reģionu — Liepājas pilsēta, Grobiņas, Aizputes un Kuldīgas apriņķis — sniedz 1900. gada Kurzemes guberņas otrā fabriku iecirkņa inspektora sniegtais materiāls. Fabriku un rūpniecību strādnieku nacionālais sastāvs ir šāds: 58,25 % latviešu, 15,50 % poļu,⁶⁹ 11,50 % vāciešu, 6,50 % ebreju, 4,0 % krievu un 4,25 % citu nacionalitāšu.⁷⁰ Turklāt atzīmēts, ka no šiem strādniekiem 96,7 % bija Krievijas, bet 3,3 % — ārzemju pavalstnieki.

Par Latgales rūpniecības strādnieku nacionālo sastāvu var teikt vienīgi to, ka te bija viszemākais latviešu strādnieku īpatsvars visā Latvijā. Ievērojamu daļu veidoja krievu, poļu un ebreju nacionalitātes strādnieki.

ATSAUCES

- ¹Aprēķināts pēc: *Нетесин Ю. Н.* К вопросу о численности и составе пролетариата Латвии перед первой мировой войной. — С. 17.
- ²Перечень фабрик и заводов. Фабрично-заводская промышленность России / Сост. В. И. Михайловский и Н. П. Ланговой. — 313 с.; Список фабрик и заводов Европейской России / Министерство финансов. Сост. В. Е. Варзар. — 839 с.; Фабрично-заводские предприятия Российской империи / Сост. Л. К. Езиоранский. — 1—8(А) — 212—219(М); Вся Россия. 1912 г. — 1617 кол.; Фабрично-заводские предприятия Российской империи (искл. Финляндию) / Изд-е Путей сообщений. О. П. Кандауров. — 1593 с.
- ³Фабрично-заводские предприятия Российской империи; Вся Россия. 1912 г.; Фабрично-заводские предприятия Российской империи (искл. Финляндию).
- ⁴Очерки экономической истории Латвии. 1860—1900. — С. 373.
- ⁵A. Buševics 1913. gadā Latvijas rūpniecības strādnieku skaitu vērtēja ap 155 000, bet M. Skujenieks pieņēma, ka tas ir par 23 % mazāks, t.i., 134 000 strādnieku (sk. *Švābe A.* Latvijas vēsture. 1800—1914. — 685. lpp.).
- ⁶*Нетесин Ю. Н.* К вопросу о численности и составе пролетариата Латвии перед первой мировой войной. — С. 17, 18.
- ⁷Очерки экономической истории Латвии. 1900—1917. — С. 139.
- ⁸*Нетесин Ю. Н.* Промышленный капитал Латвии. — С. 158.

- ⁹ *Bērziņš K.* Latvijas rūpniecības izvietojums un nozaru struktūra 1913. gadā. — 7. lpp.
- ¹⁰ *Bērziņš K.* Latvijas rūpniecības izvietojums un nozaru struktūra 1913. gadā. — 45. lpp.
- ¹¹ *Mieriņa A.* Rīgas strādnieki Pirmā pasaules kara priekšvakarā. — 126., 127. lpp.
- ¹² Aprēķināts pēc: LVVA, 104. f., 1. apr., 49. l., 70., 71., 82., 85., 86. lp.; 2791. f., 1. apr., 42. l., 74.—97. lp.; Перечень фабрик и заводов. Фабрично-заводская промышленность России; Вся Россия. 1912 г.; Фабрично-заводские предприятия Российской империи (искл. Финляндию); *Вилкс Б. Я.* Формирование промышленного пролетариата Латвии во второй половине XIX века. — С. 108.
- ¹³ Aprēķināts pēc: Рабочий класс России 1907—февраль 1917 г. — С. 36.
- ¹⁴ Aprēķināts pēc: LVVA, 104. f., 11. apr., 42. l., 70., 71., 82., 84., 85., 86. lp.; 2791. f., 1. apr., 42. l., 74.—97. lp.; Перечень фабрик и заводов. Фабрично-заводская промышленность России; Список фабрик и заводов Европейской России; Вся Россия. 1912 г.; Фабрично-заводские предприятия Российской империи (искл. Финляндию); *Вилкс Б. Я.* Формирование промышленного пролетариата Латвии во второй половине XIX века.
- ¹⁵ Aprēķināts pēc: Рабочий класс России 1907—февраль 1917 г. — С. 36.
- ¹⁶ Turpat.
- ¹⁷ Turpat.
- ¹⁸ Turpat.
- ¹⁹ *Mieriņa A.* Rīgas strādnieki Pirmā pasaules kara priekšvakarā. — 124., 125. lpp.
- ²⁰ Aprēķināts pēc: *Нетесин Ю. Н.* К вопросу о численности и составе пролетариата Латвии перед первой мировой войной. — С. 17.
- ²¹ Aprēķināts pēc: *Skujenieks M.* Latvija. Zeme un iedzīvotāji. — 202., 203. lpp.; 1. tab.
- ²² Aprēķināts pēc 1. un 4. tabulas datiem.
- ²³ *Ушаков В. А.* Борьба за единство рабочего класса. — М., 1981. — С. 21.
- ²⁴ Рабочий класс в первой российской революции 1905—1907 гг. — С. 41.
- ²⁵ Свод отчетов фабричных инспекторов за 1903 год. — С. 42, 43.
- ²⁶ Aprēķināts pēc: LVVA, 2791. f., 1. apr., 42. l., 57.—97. lp.; Вся Россия. 1912 г.; Фабрично-заводские предприятия Российской империи (искл. Финляндию); Свод отчетов фабричных инспекторов за 1913 год. — С. 82, 83.
- ²⁷ Rīgā 1913. gadā ķīmiskajā rūpniecībā ar vērienu darbojās Krievu—franču sabiedrības gumijas rūpnīca «Provodņiks» ar 14 000 strādniekiem. Šī rūpnīca bija pats lielākais Latvijas uzņēmums. Ievērojama bija a/s «Kaučuks» gumijas izstrādājumu fabrika ar vairāk nekā 800 strādniekiem (LVVA, 2791. f., 1. apr., 42.l., 91. lp.).
- ²⁸ Lielākie tekstilrūpniecības uzņēmumi: Rīgas sabiedrības kokvilnas vērpšanas un lentu aušanas manufaktūra, 1860 strādnieku; Zaslauka kokvilnas vērpšanas un aušanas manufaktūra, 1800 strādnieku; Rīgas akciju sabiedrība «Tekstils», 1500 strādnieku; Linu un džutas manufaktūra, 1400 strādnieku (LVVA, 2791. f., 1. apr., 42.l., 88 lp.).
- ²⁹ Lielākie metālapstrādes, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošanas uzņēmumi: Krievu-Baltijas vagonu rūpnīca, 3500 strādnieku; Elektrotehniskā fabrika «Unions», 2900 strādnieku, «Feniksa» vagonu rūpnīca, 2800 strādnieku (LVVA, 2791. f., 1. apr., 42.l., 62. lp.).

- ³⁰ Aprēķināts pēc: LVVA, 2791. f., 1. apr., 42. l., 57.—97. lp.; Вся Россия. 1912 г.; Фабрично-заводские предприятия Российской империи (искл. Финляндию).
- ³¹ Aprēķināts pēc: Вся Россия. 1912 г.; Фабрично-заводские предприятия Российской империи (искл. Финляндию).
- ³² Aprēķināts pēc tiem pašiem avotiem.
- ³³ Крузе Е. Е. Положение рабочего класса в России в 1900—1914 гг. — С. 126. Daži pētnieki gan min zemāku vidējā darba energoietilpības rādītāju Krievijā 1900. g. — 0,5 ZS (Курьянов Ю. И. Бюджет времени рабочего в капиталистической России // Исторические записки. — Москва, 1974. — Т. 94. — С. 172.).
- ³⁴ Bērziņš J., Vilka B. Par dažiem Rīgas proletariāta politiskā apzinīguma veidošanās aspektiem 19. un 20. gs. mijā. — 108. lpp.
- ³⁵ Turpat. — 108., 109. lpp.
- ³⁶ Jaunā Dienas Lapa. — 1913. — 13. maijs.
- ³⁷ Dzīves Balss. — 1914. — 22. janv.
- ³⁸ Jaunā Balss. — 1914. — 19. marts; Jaunā Dienas Lapa. — 1914. — 15. marts; Dzīves Spēks. — 1914. — 1. maijs.
- ³⁹ Arodnieks. — 1913. — 20. sept. — Nr. 25. — 420. lpp.; Jaunā Balss. — 1914. — 10. apr.; Jaunā Dienas Lapa. — 1912. — 9. jūl.
- ⁴⁰ Рабочий класс России 1907 — февраль 1917 г. — С. 51, 52.
- ⁴¹ Aprēķināts pēc: LVVA, 104. f., 1. apr., 49. l., 70., 71., 82., 84.—86. lp.; 104. f., 1. apr., 73. l., 1.—203. lp.; 2791. f., 1. apr., 42. l., 57.—97. lp.; Перечень фабрик и заводов. Фабрично-заводская промышленность России; Свод отчетов фабричных инспекторов за 1913 год. — С. 28—78.
- ⁴² Aprēķināts pēc: Перечень фабрик и заводов. Фабрично-заводская промышленность России; Свод отчетов фабричных инспекторов за 1913 год. — С. 28—78.
- ⁴³ Aprēķināts pēc tiem pašiem avotiem.
- ⁴⁴ Aprēķināts pēc: Свод отчетов фабричных инспекторов за 1913 год. — С. 28—78.
- ⁴⁵ Aprēķināts pēc: LVVA, 2791. f., 1. apr., 42. l., 57.—97. lp.; Перечень фабрик и заводов. Фабрично-заводская промышленность России; Фабрично-заводские предприятия Российской империи (искл. Финляндию); Вся Россия. 1912 г.; Свод отчетов фабричных инспекторов за 1913 год. — С. 28—78.
- ⁴⁶ Aprēķināts pēc: Перечень фабрик и заводов. Фабрично-заводская промышленность России; Свод отчетов фабричных инспекторов за 1913 год. — С. 28—78.
- ⁴⁷ Aprēķināts pēc tiem pašiem avotiem.
- ⁴⁸ Niperdey T. Deutsche Geschichte. 1866—1918. — S. 78.
- ⁴⁹ Aprēķināts pēc: Свод отчетов фабричных инспекторов за 1913 год. — С. 28—78.
- ⁵⁰ Aprēķināts pēc: Перечень фабрик и заводов. Фабрично-заводская промышленность России; Фабрично заводские предприятия Российской империи (искл. Финляндию); Вся Россия. 1912 г.; Свод отчетов фабричных инспекторов за 1913 год. — С. 28—78.

- ⁵¹ Aprēķināts pēc: Перечень фабрик и заводов. Фабрично-заводская промышленность России; Свод отчетов фабричных инспекторов за 1913 год. — С. 28—78.
- ⁵² Aprēķināts pēc tiem pašiem avotiem.
- ⁵³ Aprēķināts pēc: Свод отчетов фабричных инспекторов за 1913 год. — С. 28—78.
- ⁵⁴ Nav jāaizmirst, ka mazgadīgo strādnieku darbu galvenokārt izmantoja sīkie uzņēmumi, kuri nebija pakļauti fabriku inspekcijai. Tātad fabriku likums par mazgadīgo strādnieku darbu savu spēku zaudēja (LVVA, 104. f., 1. apr., 22. l., 98. lp.).
- ⁵⁵ Aprēķināts pēc: LVVA, 2791. f., 1. apr., 42. l., 57.—97. lp.; Перечень фабрик и заводов. Фабрично-заводская промышленность России; Фабрично заводские предприятия Российской империи (искл. Финляндию); Вся Россия. 1912 г.; Свод отчетов фабричных инспекторов за 1913 год. — С. 28—78.
- ⁵⁶ Aprēķināts pēc: Перечень фабрик и заводов. Фабрично-заводская промышленность России; Свод отчетов фабричных инспекторов за 1913 год. — С. 28—78.
- ⁵⁷ Aprēķināts pēc tiem pašiem avotiem.
- ⁵⁸ Рашин А. Г. Формирование рабочего класса России. — С. 281.
- ⁵⁹ Mieriņa A. Rīgas strādnieki Pirmā pasaules kara priekšvakarā. — 130., 131. lpp.
- ⁶⁰ Arodnieks. — 1911. — 10. apr. — Nr. 11. — 174. lpp.
- ⁶¹ Mieriņa A. Rīgas strādnieki Pirmā pasaules kara priekšvakarā. — 130., 131. lpp.
- ⁶² Jaunā Dienas Lapa. — 1913. — 5. nov.
- ⁶³ Arodnieks. — 1910. — 1. sept. — Nr. 20. — 315. lpp.
- ⁶⁴ Nipperdey T. Deutsche Geschichte 1866—1918. — S. 78.
- ⁶⁵ Turpat.
- ⁶⁶ Aprēķināts pēc: Mieriņa A. Rīgas strādnieki Pirmā pasaules kara priekšvakarā. — 130., 131. lpp.
- ⁶⁷ Sk. 11. tabulu; Очерки экономической истории Латвии. 1900—1917. — С. 124.
- ⁶⁸ Vēsturniece A. Mieriņa, analizējot šīs grūti salīdzināmās piepešās izmaiņas, izteikusi domu, ka lielais lietuviešu strādnieku skaits ir radies tāpēc, ka par lietuviešiem uzskaitīti visi ienācēji no Kauņas un Viļņas guberņas (Mieriņa A. Rīgas strādnieki Pirmā pasaules kara priekšvakarā. — 138. lpp.).
- ⁶⁹ Domājams, ka šeit pieskaitīti arī lietuviešu strādnieki.
- ⁷⁰ Rigaer Tageblatt. — 1900. — 14. Dezember; Обзор Курляндской губернии за 1900 год. — С. 75.

2. nodaļa STRĀDNIEKU DARBA ALGA

2.1. Nominālā darba alga

2.1.1. Algas veidi

Strādnieka ģimenes materiālo ienākumu lielāko daļu veidoja saņemtā darba alga. Atsevišķos gadījumos pie darba algas jāpieskaita tā naudas summa, kuru darba devējs jau pirms tās izmaksas bija atvilcis par strādniekam izīrēto dzīvokli, doto uzturu, malku utt. Visā Krievijas impērijas rūpniecībā strādnieku nopelnītā darba alga, kuru tie 1901. gadā saņēma naudā, veidoja 89,7 %, bet 1913. gadā — jau 92,5 % no visa atalgojuma.¹ Latvijas lielākajos rūpniecības centros strādniekiem uz rokas izmaksātās darba algas procents bija vēl augstāks. Ar gadiem tam bija tendence pieaugt. Blakus darba algai daža strādnieku ģimene savus ienākumus palielināja, gan izīrējot daļu no apdzīvojamā dzīvokļa vai savas mājiņas, gan sniedzot šim apakšīrniekam dažus dzīvei nepieciešamos pakalpojumus. Strādnieku sievas uzkopa tuvumā dzīvojošo turīgo pilsoņu dzīvokļus, mazgāja veļu. Strādnieks pēc darba brīvajā laikā dažreiz veica dažādus papilddarbus. Ja bija iespējams, ienākumi tika papildināti ar ieņēmumiem no mazdārziņa.

Latvijas rūpniecības strādnieku nominālās darba algas līmenis bija atkarīgs no ražošanas nozares, strādnieka dzimuma, specialitātes, profesionālajām iemaņām, vecuma, kā arī no ekonomiskās ražošanas sistēmas.

Latvijas rūpniecībā pastāvēja dažādi darba algas veidi: stundas, dienas, nedēļas, mēneša, gada, gabaldarba un akorddarba veids. Darba algu varēja aprēķināt arī jaukti. Krievijas rūpniecības strādniekiem algu aprēķināja līdzīgi, galvenās atšķirības bija vienīgi šo darba algas samaksas veidu lietošanas attiecībās. Pētot saglabājušos Vidzemes rūpniecības iekšējās kārtības noteikumus, var secināt, ka minerālvietu un dzīvnieku produktu apstrādes nozarēs darba algas izmaksas sistēma bija vienvēidīgāka salīdzinājumā ar citām nozarēm. Visdažādākie darba algas veidi tika izmantoti metālapstrādē, mašīnbūvē, aparātu un instrumentu ražošanas nozarē.

Dažādās rūpnieciskās ražošanas nozarēs ir sastopami atšķirīga tipa uzņēmumi, kuros lietoja pilnīgi visus minētos darba algas samaksas veidus. Tādi, piemēram, bija Rīgas gramofonu ražošanas sabiedrība, a/s Oto Erbes viļu rūpnīca un Rīgas akciju sabiedrība «Tekstils».² Algas aprēķināšanas veidus parasti kombinēja un mainīja. Turklāt galvenais izvirzītais uzdevums bija pēc iespējas efektīvāk izmantot algoto darbaspēku, ievērojot visstingrāko darba

uzskaiti. Tā, piemēram, G. Rozenkranca mašīnbūves un čugunliešanas rūpnīcā dienas algas strādniekam samaksa par kārtējo darba dienu tika rēķināta par 11 stundu garu darbalaiku, sestdienās un pirmssvētku dienās — par 10 stundu garu darbalaiku, turklāt no darbalaika tika izskaitīts tas laiks, kurā strādnieks tā vai cita iemesla dēļ nebija strādājis.³

Latvijas rūpniecībā bija raksturīga kāda kopīga iezīme: pieauga tendence pāriet uz gabaldarbu, reizē neignorējot akorddarbu un citus samaksas veidus. Līdzīgs process risinājās visā Krievijas impērijā. 19. gs. 80. gadu sākumā Maskavas guberņā no visiem darba algas aprēķināšanas veidiem dominējošā bija gabaldarba un mēneša alga. 1908. gadā gabaldarba algas veids šīs guberņas rūpniecībā veidoja 53 %. Augstāks rādītājs bija vilnas apstrādes nozarē, bet mazāks — koka mehāniskajā apstrādē, dzīvnieku produktu, ķīmiskajā, pārtikas un garšvielu ražošanā.⁴

Vadošies no atsevišķiem faktiem un pētnieku izteiktajām domām,⁵ Latvijas rūpniecībā 20. gs. sākumā gabaldarba algas veids ieņēma galveno vietu. Ievērojot, ka strādnieki pāreju uz gabaldarba algu, kas orientēja strādāt intensīvāk, bieži vien uzņēma ar nepatiku, Vidzemes fabriku un rūpnīcu iekšējās kārtības noteikumos bieži vien ir speciāli norādīts, ka uzņēmuma administrācija katrā laikā, ja tas nepieciešams, var strādniekus, kas strādā par stundu, dienas vai kāda cita veida darba algu, pārcelt strādāt par gabaldarba algu. Gabaldarba algas veidam bija raksturīgs tas, ka strādnieks saņēma noteiktu samaksu par stundām, bet virs tās, nosakot izdarītā gabaldarba daudzumu, vēl noteiktu naudas summu. Jo intensīvāk strādāja, jo šī algas daļa pieauga.

Darba intensifikācijas nolūkā tika izmantots akorddarbs, kas gadu gaitā arī guva arvien lielāku izplatību. Par akorddarba nozīmes pieaugšanu plašas ziņas sniedz vietējā prese. Jāatzīmē gan, ka ar nosaukumu — akorddarbs — presē bieži tiek apzīmēts arī gabaldarbs. Akorddarbs 20. gs. bija ienācis Latvijā gan lielajos rūpniecības centros, gan perifērijā esošajos uzņēmumos. 1912. gadā presē atrodams secinājums, ka «akords tā ir izplatījies, ka nevar atrast nevienu rūpniecības nozari, kurā tas lielākā vai mazākā mērā nebūtu ieviesies»⁶. Akorddarba strādnieki dažreiz strādāja ilgāk par paredzēto darbalaiku, strādāja pusdienas pārtraukumos un pat svētdienās.⁷ Piemēram, Hatkeviča ģipša ornamentu darbnīcā Rīgā strādnieki akorddarbā dažreiz strādāja augu nakti.⁸ Vidzemes guberņas vecākais fabriku inspektors 1909. gada 29. oktobrī norādīja, ka vagonu rūpnīcā «Fenikss» līdzīgi kā daudzos citos rūpniecības uzņēmumos strādniekiem par darbu maksā pēc tā sauktajām akorda lapām, samaksu nosakot, administrācijas pārstāvīm vienojoties ar atsevišķiem strādniekiem vai strādnieku grupām.⁹

Aktīvākie strādnieki, kas cīnījās par sava stāvokļa uzlabošanu, uzskatīja, ka, ieviešot akorddarbu, darba devēji kāpina darba intensitāti un paaugstina strādnieku ekspluatāciju. Šī strādnieku daļa mēģināja apkarot akorddarba izplatību.¹⁰ Savukārt daļa strādnieku šo darba sistēmas veidu atzina un uzskatīja, ka tas dod iespēju apzinīgam darba darītājam vairāk nopelnīt.

2.1.2. Virsstundu darba un premiālās piemaksas

Nominālo darba algu veidoja strādnieka izpeļņa uzņēmuma administrācijas oficiāli noteiktajā darbalaikā. Ja tika strādāts ārpus tā, algu papildināja samaksa par virsstundu darbu (sīkāk sk. 3. nodaļas «Strādnieku darbalaika budžets» 2. apakšnodaļu «Virsstundu darbs»). Parasti par virsstundu darbu strādniekiem maksāja vairāk nekā par oficiālā darbalaika stundām. Pašreiz nav vienkārši fiksēt šīs par virsstundu darbu saņemtās samaksas lielumu. Var mēģināt gūt zināmu ieskatu par obligātā virsstundu darba samaksu rūpniecības uzņēmumos Vidzemē, izmantojot specifisku vēstures avotu — fabriku un rūpniecību iekšējās kārtības noteikumus.¹¹ Šis avots dod iespēju pieņemt, ka vismaz 40 % no visiem Vidzemes rūpniecības uzņēmumiem tika praktizēts obligātais virsstundu darbs.¹²

115 rūpniecības uzņēmumos strādnieki par obligāto virsstundu darbu saņēma šādu samaksu: 72 uzņēmumos (63 %) maksāja 26—50 % vairāk nekā par parasto darbalaiku, 31 uzņēmumā (27 %) maksāja līdz 25 % vairāk, bet 12 uzņēmumos (10 %) bija paredzēta tāda pati samaksa kā par parasto darbalaiku.¹³ Samaksā par virsstundu darbu nozīme bija strādnieka darba algas nolīgtajam samaksas veidam. Ja strādnieks darbā bija pieņemts par dienas darba algu, tad par nostrādāto obligāto virsstundu darbu parasti maksāja vairāk, taču, ja par gabaldarbu, tad dažreiz tikai tik, cik tika paveikts, t.i., kā parasti. Nav precīzi nosakāms, kādu procentu no nominālās darba algas Latvijas rūpniecības strādnieks ieguva, strādājot virsstundu darbu. Ir zināms, ka Pēterburgas rūpniecībā 1914. gada jūnijā virsstundās nopelnītā strādnieku darba algas daļa veidoja vidēji 6,4 %. Šis rādītājs bija mazāks kokvilnas, vilnas, dzīvnieku produktu, pārtikas un garšvielu ražošanā, bet augstāks — papīra un poligrāfijas, kokapstrādes, metālapstrādes un ķīmiskās rūpniecības nozarēs.¹⁴ Vēsturnieks J. Kirjanovs, analizējot šo rādītāju, secina, ka algas daļa, kuru strādnieks ieguva no virsstundu darba, acīmredzot bija nedaudz augstāka. Latvijas strādnieku vēsturē par šo jautājumu materiālu trūkuma dēļ nav iespējams izdarīt apkopojošus aprēķinus. Lai par to gūtu kaut kādu priekšstatu, nepieciešams pētīt rūpniecības uz-

ņēmumu strādnieku algu sarakstus un meklēt virsstundu darba samaksas lielumu. Taču arī šādu avotu gandrīz nemaz nav saglabājis. Kā piemēru var minēt Krievu-Baltijas vagonu rūpnīcas martena krāšņu nodaļas strādnieku izpeļņu par virsstundu darbiem no 1914. gada aprīļa līdz augustam. Šīs nodaļas strādnieki par virsstundu darbiem vidēji saņēma 8,42 % no visas nopelnītās darba algas.¹⁵ Virsstundu darba izmantošana gada laikā nebija vienmērīga, līdz ar to arī saņemtā samaksa mainījās. Tā bija atkarīga no ražošanas pasūtījumu apjomiem, kā arī strādniekam uzticētajiem darba uzdevumiem. 13. tabula sniedz daļēju ieskatu Krievu-Baltijas vagonu rūpnīcas martena krāšņu nodaļas dažādu specialitāšu strādnieku par virsstundām nopelnītās samaksas īpatsvaru kopēji saņemtajā darba algas masā. Atšķirība, kā redzams, ļoti liela — sākot ar 0,59 % (malējiem) līdz 30,32 % (mūrniekiem). Gandrīz katram strādniekam šis samaksas lielums bija atšķirīgs. Vēl viens piemērs. Līgatnes rakstāmpapīra fabrikas pirmās kategorijas strādnieks A. Celms laika posmā no 1911. gada 31. jūlija līdz 1914. gada 31. augustam par virsstundu darbu saņēma 31,05 % no visas nopelnītās darba algas.¹⁶

Kaut arī nav aptveroša statistiskā materiāla, bet tikai atsevišķi fakti, tomēr autors uzdrīkstas izteikt domu, ka Latgales rūpniecībā, kur darba alga bija viszemākā Latvijā, virsstundu darba samaksas īpatsvars strādnieku darba algā bija lielāks nekā Rīgas uzņēmumos. Tāpat jāpieņem, ka pētāmajā laika periodā strādniekiem Latvijas rūpniecībā par virsstundām saņemtā samaksa līdzīgi kā nominālā darba alga nedaudz palielinājās.

Atsevišķu Latvijas rūpniecības strādnieku nominālo darba algu nedaudz palielināja administrāciju piešķirtās vienreizējās naudas prēmijas. Visbiežāk strādniekus prēmēja par rūpīgu, saimniecisku attieksmi pret ražošanas rīkiem un augstvērtīgas produkcijas ražošanu. Tā, piemēram, 1914. gadā Krievu-Baltijas vagonu rūpnīcas martena krāšņu nodaļā vecākos strādniekus prēmēja ar 3 rbļ., ja viņi spēja bez remonta saglabāt metālliešanas lielo kausu 50 kausējumiem. 20 rbļ. lielu prēmiju saņēma vecākais strādnieks, ja izdevās bez remonta saglabāt metālliešanas krāsni 200 kausējumiem.¹⁷ Kā rāda šī uzņēmuma strādnieku algu aprēķinu dokumenti, tad šādu prēmiju piešķiršana nebija retums.

Daudzos rūpniecības uzņēmumos strādniekiem, kas bija tajos nostrādājuši 15, 20 vai 25 gadus, izmaksāja vienreizējas naudas prēmijas vai arī piešķīra vērtīgas dāvanas — parasti kabatas pulksteņus.

Strādnieku nominālā darba alga tātad veidojās no vairākiem komponentiem. Svarīgākie no tiem bija šādi: strādnieku izpeļņa uzņēmuma administrācijas noteiktajā darbalaikā, virsstundu darbalaikā un vienreizējās naudas prēmijas.

KRIEVU-BALTIJAS VAGONU RŪPNĪCAS MARTENA KRĀŠŅU
NODAĻAS STRĀDNIĒKU VIRSSTUNDU DARBA SAMAKSAS
ĪPATSVARS 1914. GADA 19. APRĪLĪ—18. AUGUSTĀ*

Amats	Vidējā darba- dienas alga, rbl.	Virsstundu darba samak- sas īpatsvars pret visu no- pelnīto dienas darba algu, %
Kausēšanas krāsns vecākie strādnieki	3,69	3,39
Krāsns gāzes iestādītāji	2,93	8,92
Mūrnieki	2,83	30,32
Metālliešanas kausu vecākie strādnieki	2,75	—
Metālveidņu strādnieki	2,59	20,25
Viļķu smērētāji	2,46	12,97
Metālveidņu vecākie strādnieki	2,47	—
Paligstrādnieki pie krāsns	2,32	5,26
Atslēdznieki	2,30	13,47
Ķieģelnieki	2,29	10,31
Ogļinieki	2,24	1,50
Paligstrādnieki pie metālveidnēm	2,15	1,97
Krāsns aizvērtņu strādnieki	2,14	3,88
Veidņu tīrītāji	2,06	1,25
Malēji	1,89	0,59

* Sast. pēc: LVVA, 1770. f., 2. apr., 540. l., 1.—26., 48. —72., 95.—119., 157.—178., 205.—228., 253.—273. lp.; 541. l., 26.—45., 63.—79. lp.

2.1.3. Darba algas līmeņa īpatnības

Ieskatu par Latvijas rūpniecības strādnieku vidējo gada nominālo darba algu sniedz statistikas izdevums «Fabriku inspektoru atskaišu sakopojumi».¹⁸ Šis ir vienīgais avots, kaut arī ļoti vispārīgs, no kura pa gadiem hronoloģiski var saņemt informāciju par vidējās darba algas dinamiku ilgstošā laika posmā Vidzemē, Kurzemē un Latgalē. Šis informatīvais apkopojums rada izpētes grūtības vēl arī tāpēc, ka ziņas par strādnieku vidējo darba algu ir sniegtas par visu Vidzemes (kopā ar Dienvidigauniju) un Vitebskas (kurā ietilpa Latgale) guberniju. Kas attiecas uz Vidzemes (Latvijas daļas) rūpniecības strādnieku vidējo darba algu, tad tā bija nedaudz augstāka

nekā vidēji visā gubernā (sk. 21. tab.). Visaugstākā darba alga no visiem sešiem Vidzemes gubernas fabriku inspekcijas iecirkņiem bija tieši Rīgas rūpniecību aptverošajos pirmajos trijos fabriku inspektorū iecirkņos. Salīdzinājumam minēsim, ka Latgales rūpniecības strādnieku darba algas līmenis būtiski neatšķīrās no vidējā Vitebskas gubernas rādītāja.

Sakarā ar dažādo rūpniecības attīstības līmeni Latvijas trijos novados — Vidzemē, Kurzemē un Latgalē — strādnieku darba alga bija ļoti atšķirīga. Krievijas vēsturnieki L. Borodkins un I. Kovaļčenko matemātiski apstrādāja Krievijas impērijas 1900. gada rūpniecības materiālus, ņemot vērā šādas pazīmes: 1) rūpnieciskās ražošanas koncentrācija un tās attīstības kopējais līmenis; 2) rūpnieciskās ražošanas intensifikācija; 3) galveno ražošanas fondu izlietošanas efektivitāte; 4) strādnieku stāvoklis. Pēc šiem aprēķiniem Krievijas Eiropas daļas gubernas viņi iedalīja 8 tipiskās grupās — klasteros.¹⁹ Vidzemes gubernā, tai skaitā arī Vidzeme (Latvijas daļa), pēc šiem aprēķiniem ierindojās pašu attīstītāko Krievijas impērijas gubernu grupā — astotajā klasterā. Šī klastera gubernu strādnieki saņēma pašas lielākās darba algas. Kurzemes gubernā ierindojās sestajā, bet Vitebskas gubernā ar tajā ietilpstošo Latgali — tikai otrajā klasterā. Pēc šiem rādītājiem Vidzemes rūpniecība ir viena no visattīstītākajām visā Krievijas impērijā. Kurzemes rūpniecība atrodas augstāk par impērijas vidējo līmeni, bet Vitebskas gubernā ar Latgali pieder pie impērijas visvājāk attīstītajām rūpniecības gubernām. Viens no galvenajiem šāda stāvokļa iemesliem — Latvijas novadu vēsturiskā attīstība.

14. tabula

FABRIKU UN RŪPNĪCU STRĀDNIĒKU VIDĒJĀ GADA ALGA
1901.—1913. GADĀ, RBL.*

Gubernā	1901. g.	1902. g.	1903. g.	1904. g.	1905. g.	1906. g.
Vidzemes	290,56	281,97	292,57	296,76	259,54	313,18
Kurzemes	228,09	231,27	254,80	247,11	249,24	298,99
Vitebskas	128,12	129,56	118,53	134,09	138,45	141,20
Igaunijas	270,94	267,38	259,86	254,77	253,62	267,08
Kauņas	259,62	255,85	256,11	259,73	291,76	380,16
Pēterburgas	302,45	336,21	335,26	366,17	294,83	375,39
Pēterburgas rūpniecības apgabals	273,04	288,35	287,64	301,17	262,58	313,83
Vidēji visās impērijas gubernās	203	—	217,03	213,92	205,52	231,68

Guberņa	1907. g.	1908. g.	1909. g.	1910. g.	1912. g.	1913. g.
Vidzemes	324,34	334,27	322,04	319,43	334,95	356,98
Kurzemes	307,59	342,16	300,13	297,90	307,00	355,36
Vitebskas	177,87	173,06	159,64	160,27	169,55	165,77
Igaunijas	268,24	298,38	303,87	288,78	305,33	330,87
Kauņas	369,78	364,70	334,16	355,01	343,58	356,74
Pēterburgas	380,95	373,83	342,12	355,35	374,96	384,10
Pēterburgas rūpniecības apgabals	320,75	322,94	302,50	309,48	322,69	339,33
Vidēji visās impērijas guberņās	257,71	244,66	238,55	243,91	254,99	263,60

* Sast. pēc: Свод отчетов фабричных инспекторов за 1901 год. — С. 162, 163; Свод отчетов фабричных инспекторов за 1902 год. — С. 160, 161; Свод отчетов фабричных инспекторов за 1903 год. — С. 168, 169; Свод отчетов фабричных инспекторов за 1904 год. — С. 172, 173; Свод отчетов фабричных инспекторов за 1905 год. — С. 92—95; Свод отчетов фабричных инспекторов за 1906 год. — С. 92—95; Свод отчетов фабричных инспекторов за 1907 год. — С. 96—99; Свод отчетов фабричных инспекторов за 1908 год. — С. 142, 144; Свод отчетов фабричных инспекторов за 1909 год. — С. 142—145; Свод отчетов фабричных инспекторов за 1910 год. — С. 280—283; Свод отчетов фабричных инспекторов за 1912 год. — С. 234—237; Свод отчетов фабричных инспекторов за 1913 год. — С. 240—243.

No fabriku inspekcijas apkopotajiem materiāliem iegūstamas ziņas par Latvijas rūpniecības strādnieku vidējo gada darba algu (sk. 14. un 15. tab.). Vidējais statistiskais rādītājs un sevišķi šajā gadījumā — guberņas rūpniecības strādnieku gada darba algas vidējais rādītājs ir svarīgs salīdzinošs lielums. Taču tas ir ļoti vispārīgs un daudzus strādnieku darba algas būtiskus aspektus mazatsedzošs rādītājs. Tāpēc, lai nenonāktu pie objektīvās īstenības izkropļojumiem, autors cenšas nepārspīlēt tā nozīmi strādnieku darba algas izpētē. Vēsturē ir saglabājušās ASV prezidenta H. Trūmena saimnieciskā padomnieka L. H. Keizerlinga pārdomas par vidējo skaitļu izmantošanu: «Es nupat lasīju kādā nopietnā žurnālā, ka 6 pēdu garš cilvēks noslicis upē, kuras caurmēra dziļums bijis 2 pēdas.»²⁰ No šī piemēra sarkastiskā sniegumā ir redzams, ka vidējais upes dziļuma rādītājs minēto tragisko notikumu vispusīgi izskaidrot nevar. Taču no vidējiem rādītājiem neapstrīdami izriet secinājums, ka izpētes periodā notiek Latvijas rūpniecības strādnieku nominālās darba algas pieaugums. No 1901. līdz 1913. gadam rūpniecības strādnieku vidējās darba algas pieauguma dinamika guberņās, kuras ietvēra Latvijas teritoriju, salīdzinājumā ar Krievijas impērijas vidējo rādītāju ir šāda: procentuāli visstraujākais vidējās darba algas pieaugums notika Kurzemes guberņas rūpniecībā — par

56 % (absolūtos skaitļos par 127 rbl.), Krievijas impērijā — par 30 % (absolūtos skaitļos par 61 rbl.). Sakarā ar to, ka Vidzemes rūpniecībā bija vislabāk atmaksātie strādnieki, procentuālais darba algas pieaugums bija 23 %. Salīdzinājuma ar Krievijas impērijas vidējo pieauguma rādītāju tas zemāks, taču absolūtos skaitļos tomēr pārsniedza to ar 66 rbl. (sk. 15. tab.).

15. tabula

RŪPNIECĪBAS STRĀDNIĒKU VIDĒJĀS DARBA ALGAS
DINAMIKA 20. GS. SĀKUMĀ*

Rādītāji	Krievijas impērija				Vidzemes guberņa			
	1901. g.	1904. g.	1908. g.	1913. g.	1901. g.	1904. g.	1908. g.	1913. g.
Rbl.	203	214	245	264	291	297	334	357
%	100	105,4	120,7	130,0	100	102,1	114,8	122,7

15. tabula (nobeigums)

Rādītāji	Kurzemes guberņa				Vitebskas guberņa			
	1901. g.	1904. g.	1908. g.	1913. g.	1901. g.	1904. g.	1908. g.	1913. g.
Rbl.	228	247	342	355	128	134	173	166
%	100	108,3	150,0	155,7	100	104,7	135,2	129,7

* Sast. pēc: Свод отчетов фабричных инспекторов за 1901 год. — С. 162, 163.; Свод отчетов фабричных инспекторов за 1904 год. — С. 172, 173; Свод отчетов фабричных инспекторов за 1908 год. — С. 142, 144; Свод отчетов фабричных инспекторов за 1913 год. — С. 240—243.

Vitebskas guberņā darba alga pieauga vidēji par 30 %, tātad tikpat, cik vidēji impērijā, bet, tā kā te vidējās darba algas lielums bija mazāks nekā vidēji impērijā, tad absolūtos skaitļos darba algas pieaugums bija tikai 38 rbl.

Analizējamā laika posmā Latvijas rūpniecībā notika pakāpenisks strādnieku nominālās vidējās darba algas pieaugums. Parastākais ceļš, kas veicināja šādu tendenci, bija darba ražīguma kāpināšana. Tā tika sasniegta ar modernās tehnikas lietošanu. Līdz ar to vienā laika vienībā tika ražots vairāk produkcijas un samazinājās pieprasījums pēc strādājošo skaita. Sava vieta ražošanas procesa kāpināšanā bija darba organizācijas uzlabošanai un akorddarba izplatībai.

Taču, ieviešot modernās mašīnas, daudz strādnieku arvien biežāk zaudēja darbu, un viņu attieksme pret šādām izmaiņām bija sakāpināta. Piemēram, 1913. gadā Daugavpils a/s sērskociņu fabri-

kas «Dvina» administrācija, cenšoties palielināt ražošanas apjomus, paredzēja uzstādīt dažas modernas darba mašīnas un to apkalpei pieņemt jaunus strādniekus. Lai aizkavētu šo pasākumu, strādnieki apņēmas strādāt intensīvāk uz jau esošajiem ražošanas mehānismiem un dienas normu kāpināt no 6 līdz pat 13 %.²¹

Latvijas rūpniecībai gadu gaitā bija raksturīga pakāpeniska strādnieku vidējās darba algas līmeņa tuvināšanās starp dažādu specialitāšu strādniekiem, vispirms jau viena uzņēmuma ietvaros. Spilgti tas izpaudās J. Jesena porcelāna rūpnīcā Milgrāvī.²² Krievu-Baltijas vagonu rūpnīcā laika posmā no 1898. līdz 1910. gadam visu specialitāšu strādniekiem pašas augstākās un zemākās darba algas tuvinājās uzņēmuma strādnieku vidējai darba algai, kas laika gaitā ievērojami pieauga.²³ Šāds darba algu tuvināšanās process notika arī starp radnieciskiem ražošanas nozaru uzņēmumiem. Šajā virzienā darbojās arī fabrikantu apvienotie centieni ar Rīgas fabrikantu biedrību priekšgalā. Par to liecību sniedz Rīgas fabrikantu biedrības aktivitātes 1913. gadā tekstilrūpniecības nozarē.²⁴

Jāuzsver, ka Latvijā reģionu starpā gadu gaitā novērojama rūpniecības strādnieku vidējās darba algas līmeņa tuvināšanās tendence. To gan var teikt tikai par Vidzemes un Kurzemes rūpniecības strādnieku vidējo darba algu. Latgales strādnieku darba algas līmenis ļoti atpalika ne tikai no Vidzemes un Kurzemes, bet pat no Krievijas impērijas strādnieku vidējās darba algas.

Latvijas rūpniecības strādnieku vidējā darba alga, kaut arī pieauga, joprojām bija ievērojamāki mazāka ne tikai par pilsētas ierēdņu, bet arī par rūpniecības uzņēmumu administrācijas pārstāvju un meistarū vidējām darba algām.

2.1.4. Darba alga ekonomiskās krīzes laikā 1900.—1903. gadā

Latvijas rūpniecības strādnieku darba algas izmaiņas noteica Krievijas impērijas saimnieciskās, sociālās un politiskās dzīves vispārējā attīstība. 19. gs. 90. gadi Krievijas impērijā raksturojās ar strauju uzplaukumu rūpniecībā. Vēl spēcīgāk tas izpaudās tādā rūpnieciski attīstītā impērijas rajonā kā Baltija. 19. gs. beigās šeit bija jau izveidojusies lielindustrija, kuras struktūrā svarīgu vietu ieņēma nozares, kas ražoja ražošanas līdzekļus. Vadošajā vietā izvirzījās metālapstrāde, mašīnbūve, aparātu un instrumentu ražošana.

Latvijas rūpniecības strādnieku vidējās darba algas kvantitatīvās izmaiņas laikā no 1900. līdz 1913. gadam noteica šī laika raksturojošie periodi: 1900.—1903. gada ekonomiskā krīze; 1905.—1907. gada revolucionārie notikumi; 1908.—1910. gads — pēcrevolūcijas posms, kad vērojama rosība tikai atsevišķās rūpniecības nozarēs (papīra, tekstila un kokapstrādes); ekonomiskais pacēlums no 1911.

gada līdz 1. pasaules karam, kas saistīts ar Krievijas impērijas gatavošanos karam.

1900.—1903. gada ekonomiskās krīzes sākums Latvijas rūpniecībā bija jūtama jau 1899. gadā. Ekonomiskā krīze vistiešāk ietekmēja darba algas apmēru iesaldēšanu un samazināšanu. Vidzemes un Latgales rūpniecības strādniekiem vidējā gada darba alga pazeminājās. Kurzemē gada vidējās darba algas pazemināšanās 1900.—1903. gadā nenotika, šis process bija vērojams tikai 1904. gadā. Vidzemē un Latgalē 1904. gadā bija jau manāma neliela darba algas paaugstināšanās.

Ekonomiskā krīze strādnieku dzīvē bija smags pārbaudījums. Kā tas turpmāk būs redzams no reālās darba algas analīzes, Latvijas rūpniecības strādnieks nevarēja uzkrāt kaut cik nozīmīgus līdzekļus nebaltām dienām. Visa viņa labklājība bija atkarīga no darba. Pati lielākā strādnieka nelaime — bezdarbs. Līdz zināmam līmenim tā ir parasta parādība kapitālistiskajā ražošanas sistēmā. Taču ekonomiskās krīzes laikā bezdarba apmēri strauji pieaug un lielas strādniecības daļas stāvoklis kļūst traģisks. No 1899. līdz 1902. gadam Latvijā bija vairāk nekā 9000 bezdarbnieku.²⁵ Lielai daļai strādnieku, kuriem darbs vēl saglabājās, tika saīsināts darba stundu skaits. Sevišķi smagi ekonomiskā krīze skāra Rīgas rūpniecību: no 1899. līdz 1902. gadam Rīgā vien bija ap 6000—7000 bezdarbnieku.²⁶ Protams, krīze neietekmēja Rīgas rūpniecību vienmērīgi. Tās ražošanas nozares, kas izgatavoja plaša patēriņa preces,— tekstilaudašanas, porcelāna un fajansa, tabakas un gumijas preču ražošanas uzņēmumi ekonomisko krīzi pārdzīvoja samērā viegli. Toties mašīnbūves rūpniecības ekonomiskā krīze izpaudās sevišķi jūtami, it īpaši 1902. un 1903. gadā.²⁷ Gandrīz visos šīs nozares uzņēmumos lielākā vai mazākā mērā darba apjoms samazinājās. Sevišķi cieta paši varenākie mašīnbūves uzņēmumi, piemēram, Krievu-Baltijas vagonu rūpniecība un vagonu rūpniecība «Fenikss». 1903. gada sākumā salīdzinājumā ar 1899. gadu Krievu-Baltijas vagonu rūpniecībā strādnieku skaits samazinājās par 30,3 %, bet vagonu rūpniecībā «Fenikss» — par 59,6 %.²⁸ Paralēli strādnieku skaita samazināšanai pazeminājās strādnieku darba alga. Tā vagonu rūpniecībā «Fenikss» no 1902. gada jūlija līdz 1903. gada februārim strādnieku darba alga pazeminājās par 19,4 %²⁹ (sk. 17. tab.), bet Krievu-Baltijas vagonu rūpniecībā no 1902. gada novembra līdz 1903. g. janvārim — par 20,6 %³⁰ (sk. 16. tab.). Ekonomiskā krīze smagi ietekmēja metālapstrādes rūpniecības «Etna» un daudzu citu uzņēmumu strādnieku darba algu. Daļa nelielo Latvijas rūpniecības uzņēmumu bankrotēja, un to strādnieki mēnešiem ilgi gaidīja, prasīja un tiesājās ar administrācijām, lai saņemtu agrāk nopelnīto darba algu. Tā 1900. gada 16. septembrī Jelgavas E. Jākobsona kokzāģētavas strādnieki, kurā strādāja 16 cilvēki,³¹ finansu ministram nosūtīja šādu izmisuma

pilnu telegrammu: «Mēs, Jākobsona rūpnīcas strādnieki, Jelgavā nedabūjām par vasaru darba algu, mirstam no bada... saņēmām jau sen izpildrakstus... uz naudu arestu uzlika citi kreditori. Apgabala tiesa liek daudziem gaidīt... mēs, atbraukusī krievu tauta, vairs nevaram gaidīt, krītam pie Jūsu augstās ekselences kājām un lūdzam Jūsu palīdzību atsūtīt kādu, lai izskatītu mūsu prasību...»³² Ekonomiskā krīze smagi ietekmēja Latgales rūpniecības strādnieku stāvokli. Arī te bija aktuāls neizmaksāto darba algu jautājums.

16. tabula

KRIEVU-BALTIJAS VAGONU RŪPNĪCAS STRĀDNIĒKU DIVU NEDĒĻU VIDĒJĀ DARBA ALGA 1902. UN 1903. GADĀ (NO NOVEMBRA LĪDZ JANVĀRIM)*

Amats	Strādnieku skaits 1902. g. novembrī	Strādnieku skaits 1903. g. janvārī	Strādnieku skaita izmaiņas 1903. g. attiecībā pret 1902. g., %	Divu nedēļu vidējā darba alga, rubl.		
				1902. g. novembrī	1903. g. janvārī	divu nedēļu algas izmaiņas 1903. g. attiecībā pret 1902. g., %
Kalēji	209	205	-1,91	24,08	18,96	-21,26
Uzsītēji	232	202	-12,93	13,87	11,78	-15,07
Galdnieki	325	284	-12,62	15,58	13,61	-12,64
Pulētāji	58	46	-20,69	7,72	4,19	-45,73
Melnstrādnieki	31	31	—	10,12	7,91	-21,84
Virpotāji	43	27	-37,21	25,12	18,86	-24,92
Strādnieki	179	157	-12,29	15,14	12,47	-17,64
Formētāji	33	28	-15,15	26,83	24,52	-8,61
Modelētāji	8	10	+25,00	22,20	19,23	-13,38
Atslēdznieki	160	162	+1,25	22,15	13,28	-40,05
Mašīnu strādnieki	148	134	-9,46	17,14	13,38	-21,94
Tapsētāji	120	105	-12,50	15,09	13,94	-7,62
Palīgstrādnieki	13	11	-15,38	7,78	4,85	-37,66
Kopā	1559	1402	-10,07	222,82	176,98	-20,57

* Sast. pēc: РГИА, ф. 23, оп. 30, ед. хр. 28, л. 503.

VAGONU RŪPNĪCAS «FENIKSS» STRĀDNIĒKU VIDĒJĀ
MĒNEŠA DARBA ALGA 1902. UN 1903. GADĀ*

Rūpnīcas nodaļas	1902. g. (1.—31.07.) nopelnītā mēneša vidējā darba alga, rbl.	1903. g. (16.01.—15.02.) nopelnītā mēneša vidējā darba alga, rbl.	Mēneša darba algas izmaiņas 1903. g. attiecībā pret 1902. g., %
Lietuve	36,28	34,61	-4,60
Kalve	30,75	38,40	+24,88
Atslēdznieku darb- nīca	46,71	37,03	-20,72
Krāsotāju nodaļa	50,70	37,47	-26,09
Tvaika katlu nodaļa	38,78	31,46	-18,88
Tapsētāju nodaļa	42,79	20,97	-50,99
Virpošanas nodaļa	45,62	36,11	-20,85
Montēšanas nodaļa	32,97	31,31	-5,03
Galdnieku nodaļa	49,86	23,26	-53,35
Mašīnu nodaļa	43,78	38,70	-11,60
Skārda nodaļa	43,39	30,58	-29,52
Tēraudliešanas nodaļa	38,86	45,07	+15,98
Montāžas atslēdznieku nodaļa	40,92	26,21	-35,95
Remonta atslēdznie- ku nodaļa	39,71	35,18	-11,41
Kokzāģētava	24,60	20,00	-18,70
Kokmateriālu laukums	34,25	25,60	-25,26
Laukuma strādnieki	27,26	25,98	-4,70
Kopā	667,23	537,94	-19,38

* Sast. pēc: РГИА, ф. 23, оп. 30, ед. хр. 28, л. 502.

Tā 1902. gadā bankrota priekšā atradās tāds ievērojams Latgales uzņēmums ar 360 strādniekiem kā J. Fogesa stikla fabrika Līvānos. Te strādniekiem bija jānoiet smags, ilgs ceļš, lai panāktu savas nopelnītās darba algas saņemšanu.³³

Un tomēr jau 1903. un 1904. gadā Latvijas rūpniecība pakāpeniski atdzīvojās. To veicināja krievu-japāņu kara pasūtījumi atsevišķām mašīnbūves, metālapstrādes, konservu, desu ražošanas, ādas un apavu rūpniecām un fabrikām.³⁴

2.1.5. 1905. gada revolūcijas ietekme uz darba algu

1905. gada revolūcija pārtrauca ražošanas atdzīvošanās procesu, kas sākās Latvijas rūpniecībā. Revolūcija nevarēja veicināt strādnieku darba algas pieaugumu. Jau 1905. gada pirmās puses plašajos ekonomiskajos streikos Latvijas strādnieki nereti panāca darba algas paaugstinājumu. Taču tajā pašā laikā ilgstošie ekonomiskie un vispārējie politiskie streiki daudzas dienas pēc kārtas pārtrauca darbu uzņēmumos. Ne vienmēr šādos gadījumos strādniekiem izdevās piespiest rūpniekus samaksāt viņiem par streikos pavadīto laiku. Tāpēc galā panāktais darba algas paaugstinājums 1905. gadā nevarēja pozitīvi ietekmēt strādnieku vidējās darba algas pieaugumu. Šo secinājumu apstiprina arī statistiskais materiāls par Vidzemes gubernu (sk. 14., 18. un 19. tab.). Visvairāk streikojošajā Latvijas daļā — Vidzemes gubernā strādnieku vidējā darba alga 1905. gadā salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu bija samazinājusies par 12,5 %.³⁵

18. tabula

VIDZEMES GUBERŅAS RŪPNIECĪBAS STRĀDNIĒKU GADA VIDĒJĀ DARBA ALGA 1902.—1906. GADĀ, RBL.*

Vidzemes gubernas fabriku inspekcijas iecirkņi**	1902. g.	1903. g.	1904. g.	1905. g.	1906. g.
1. iecirknis	246,09	261,50	281,64	273,97	307,56
2. iecirknis	292,70	301,36	297,56	283,42	318,52
3. iecirknis	309,73	327,73	333,59	206,75	321,17
4. iecirknis	267,12	268,86	249,90	295,10	292,23
5. iecirknis	182,69	147,46	176,08	203,22	204,64
6. iecirknis	252,41	246,29	272,81	277,55	303,84
Vidēji Rīgas pilsētā	284,89	298,19	303,66	256,67	316,72
Vidēji Vidzemes gubernā	280,42	291,08	296,74	259,48	313,16

* Sast. pēc: LVVA, 104. f., 1. apr., 303. l., 115., 116. lp.; 304. l., 63., 64. lp.; 306. l., 40., 41., 57., 58., 94., 95. lp.; 307. l., 57., 58. lp.

** 1. iecirknis — Rīgas pilsētas Jelgavas priekšpilsēta, 2. iecirknis — Rīgas pilsētas Pēterburgas priekšpilsēta, 3. iecirknis — Rīgas pilsētas Iekšpilsēta un Maskavas priekšpilsēta, 4. iecirknis — Pērnavas, Vilandes un Valmieras apriņķis, 5. iecirknis — Tērbatas, Valkas un Viru apriņķis, 6. iecirknis — Rīgas, Cēsu un Sāmsalas apriņķis.

Vislielākā vidējās darba algas pazemināšanās bija Rīgas rūpniecībā — par 16,3 %, ³⁶ kurai streiku kustībā neapstrīdami bija galvenā loma ne tikai Vidzemes guberņā, bet arī visā Latvijā. Kurzemes guberņā 1905. gadā strādnieku vidējā darba alga saglabājās iepriekšējā gada līmenī (pieauga par 0,9 %), bet Vitebskas guberņā, tātad arī Latgalē, pieauga par 3,3 %.

Kurzemes strādnieki ar savu labi organizēto streiku kustību, kuras rezultātā nereti tika paaugstināta darba alga, un streikošanas aktivitātes samazināšanu 1905. gada beigās bija saglabājuši vidējo darba algu iepriekšējā gada līmenī. Latgalē, kur streiku kustība bija visvājākā, mazāk bija arī streiku rezultātā zaudēto darbadienu un strādnieka gada vidējās darba algas pieaugums — vislielākais.

Revolūcija Krievijā un it sevišķi Latvijā spieda rūpniekus vairāk nekā parasti pievērst uzmanību savu strādnieku atalgojuma paaugstināšanai. 1906. un 1907. gadā, revolūcijas atplūdu posmā, strādnieku cīņas enerģija, it sevišķi jau Vidzemes guberņā, vēl bija augsta, taču ilgstošā streiku kustība bija jau atslābusi. Tajā pašā laikā rūpnieki bija spiesti strādniekiem maksāt 1905. gadā panākto darba algas paaugstinājumu. Domājams, ka tieši tāpēc strādnieku vidējā gada darba alga 1906., 1907. un 1908. gadā jūtami pieauga. Turklāt zināmus panākumus darba algas paaugstināšanā strādnieki guva arī 1906. gadā. Piemēram, presē atzīmēts, ka Liepājas strādnieku darba alga 1906. gadā, neskatoties uz darbadienas saīsināšanu, paaugstinājās par 25 %. ³⁷

2.1.6. Darba alga pa rūpniecības nozarēm

Strādnieku vidējās darba algas īpatnībās dziļāk iespējams ieskatīties, ja tās analizējam pa atsevišķām rūpniecības nozarēm Vidzemē, Kurzemē un Latgalē. Visaugstāk apmaksātās ražošanas nozares (sk. 19. tab.) Vidzemē ir metālapstrāde, mašīnbūve, instrumentu ražošana, kurā strādnieku vidējā gada darba alga 1913. gadā bija 456,3 rbļ., un tādu samaksu saņēma 30,5 % no visiem rūpniecībā nodarbinātajiem strādniekiem; ķīmiskā rūpniecība, kurā strādnieku vidējā gada alga — 367,6 rbļ., un to saņēma 18,9 % no visiem strādniekiem; minerālvielu apstrādes nozare, kurā gada vidējā darba alga — 371,9 rbļ., un tajā strādāja 4,3 % no visiem rūpniecības strādniekiem. Tātad Vidzemes rūpniecības pašās labāk apmaksātās trijās nozarēs strādāja vairāk nekā puse no visiem strādniekiem. Kurzemē šajā pašā gadā vislabāk apmaksātais darbs arī bija metālapstrādē, mašīnbūvē, instrumentu ražošanā, kurā strādnieka vidējā gada alga — 429,2 rbļ., un tādu samaksu saņēma 22,2 % no visiem rūpniecībā nodarbinātajiem strādniekiem. Tad sekoja tekstilrūpniecība ar gada vidējo izpeļņu — 317,6 rbļ., un to saņēma 7,8 % no visiem strādniekiem. Trešā labāk apmak-

sātā nozare bija pārtikas un garšvielu pārstrāde ar gada vidējo darba algu 316,0 rbļ., un tādu samaksu saņēma 7,3 % no visiem Kurzemes rūpniecības strādniekiem. Kurzemē šajās trijās nozarēs strādāja 37,3 % no visiem rūpniecības strādniekiem. Latgalē, kur strādnieka darba alga bija ievērojami zemāka nekā Vidzemē un Kurzemē, šīs trīs vislabāk apmaksātās rūpniecības nozares grupējās šādi: dzīvnieku produktu apstrāde, kurā strādnieka gada vidējā darba alga — 275,0 rbļ. un tādu atalgojumu saņēma 14,2 % no visiem strādniekiem; minerālvielu apstrādes nozare, kurā gada vidējā darba alga — 185,3 rbļ., un tādu strādnieku bija 27,3 %; trešā — mehāniskā kokapstrāde, kurā gada vidējā darba alga — 165,0 rbļ., un to saņēma 11,8 % no visiem rūpniecības strādniekiem.³⁸ Pašās labāk apmaksātajās trijās rūpniecības nozarēs strādāja vairāk nekā puse no visiem strādniekiem. Tomēr Vidzemes un Latgales visvairāk apmaksātajās rūpniecības nozarēs strādnieku saņemtās darba algas līmenis ir visai atšķirīgs.

19. tabula

VIDZEMES, KURZEMES UN VITEBSKAS GUBERŅAS
RŪPNIECĪBAS STRĀDNIĒKU VIDĒJĀ GADA DARBA ALGA
DAŽĀDĀS RAŽOŠANAS NOZARĒS 1913. GADĀ*

Rūpnieciskās ražošanas nozares	Vidzemes guberņa		Kurzemes guberņa		Vitebskas guberņa	
	gada vidējā darba alga, rbļ.	strādnieku īpatsvars pret visiem gu- berņas strādnie- kiem, %	gada vidējā darba alga, rbļ.	strādnieku īpatsvars pret visiem gu- berņas strādnie- kiem, %	gada vidējā darba alga, rbļ.	strādnieku īpatsvars pret visiem gu- berņas strādnie- kiem, %
1	2	3	4	5	6	7
Kokvilnas apstrāde	231	5,18	—	—	—	—
Vilnas apstrāde	317	3,70	—	—	—	—
Linu, kaņepāju un džutas apstrāde	194	4,28	211	4,38	134	19,51
Jaukto šķiedru materiālu apstrāde	295	2,14	453	3,45	—	—
Papīra, perga- menta un tapešu ražošana	325	3,39	232	0,76	131	9,69
Tipogrāfiju un litogrāfiju darbi	275	2,21	—	—	—	—

1	2	3	4	5	6	7
Pārējā papīra un kartona ražošana. Poli-grāfijas rūpniecība	345	4,03	153	2,08	58	0,87
Kokzāģēšana, finiera ražošana	265	6,41	200	3,92	165	11,76
Pārējie koka mehāniskās apstrādes darbi	296	4,65	290	10,60	—	—
Dzelzsapstrāde un tēraudliešana	434	8,46	469	13,42	—	—
Mašīnbūve	491	17,64	417	6,79	—	—
Pārējie metālapstrādes, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošanas darbi	360	4,39	207	2,03	160	8,81
Stikla ražošana	382	1,51	55	0,70	189	22,49
Akmens trauku izgatavošana	372	0,80	211	36,20	168	4,84
Pārējie minerālvietu apstrādes darbi	364	1,96	—	—	—	—
Dzīvnieku produktu apstrāde	329	2,80	267	2,23	275	14,24
Miltu malšana	190	0,17	—	—	—	—
Pārējie pārtikas un garšvielu ražošanas darbi	276	7,42	316	7,33	161	7,79
Ķīmiskā rūpniecība	448	1,59	551	0,69	—	—
Naftas produktu apstrāde	465	0,51	—	—	—	—
Pārējie ķīmiskās rūpniecības darbi	357	16,76	234	5,42	—	—

* Sast. pēc: Свод отчетов фабричных инспекторов за 1913 год. — Петроград, 1914. — С. 28—78.

VIDZEMES UN KRIEVIJAS IMPĒRIJAS RŪPNIECĪBAS
STRĀDNIĒKU VIDĒJĀS GADA DARBA ALGAS
1900.—1912. GADĀ, RBL.*

Rūpnieciskās ražošanas nozares	1900. g.	1908. g.	1909. g.	1910. g.		1911. g.	1912. g.
	Krievijā	Krievijā	Vidze- mē	Krievijā	Vidze- mē**	Vidze- mē	Krievijā
Kokvilnas apstrāde	164,6	214,3	277,3	218,0	235,1	220,7	(220,0)
Vilnas apstrāde	168,1	227,1	261,7	239,0	252,3	284,8	(245,0)
Linu, kaņepāju un džutas apstrāde	130,4	169,3	212,8	169,0	216,5	206,6	(180,0)
Jaukto šķiedru ma- teriālu apstrāde	214,2	267,4	234,0	285,0	294,3	271,0	(272,0)
Papīra un kartona ražošana. Izstrādājumi no papīra un kartona. Poligrāfi- jas rūpniecība	204,3	298,8	327,7	277,0	306,1	340,1	(288,0)
Koka mehāniskā apstrāde	207,6	226,4	274,5	250,0	274,4	299,2	(258,0)
Metālapstrāde, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošana	338,2	377,7	427,7	380,0	389,9	433,1	(400,0)
Minerālvielu ap- strāde	204,2	217,1	278,8	224,0	282,0	297,9	(239,0)
Dzīvnieku produk- tu apstrāde	190,8	244,0	303,0	294,0	335,4	344,8	(300,0)
Pārtikas un garš- vielu ražošana	181,5	219,3	255,7	(149,0)	244,5	254,3	(156,0)
Ķīmiskā rūpniecība	251,4	320,1	374,2	260,0	359,4	356,9	(273,0)

* Sast. pēc: LVVA, 104. f., 1. apr., 308. l., 42.—45. lp.; 316. l., 14.—201. lp.; 317. l., 2.—180. lp.; 320. l., 61. —206. lp.; 321. l., 1.—209. lp.; *Кирьянов Ю. И. Жизненный уровень рабочих России.* — С. 104. (Skaitļi iekavās ir ļoti aptuveni.)

** Dati par Vidzemes guberņu.

Plašu ieskatu var gūt, pētot darba algas izmaiņas atsevišķās rūpniecības nozarēs vairāku gadu ritumā (sk. 20. tab.). Ievērojamas atšķirības strādnieku saņemtajā darba algā, ko noteica ražošanas nozares, bija arī šo nozaru iekšienē. Tas bija atkarīgs no tā, cik izdevīgā vietā attiecīgajā apvidū atradās uzņēmums, cik tas bija nozīmīgs un cik liels, kādu produkciju ražoja.

21. tabula

VIDZEMES GUBERŅAS RŪPNIECĪBAS STRĀDNIĒKU VIDĒJĀ
DARBA ALGA FABRIKU INSPEKCIJAS IECIRKŅOS 1911. G.,
RBL.*

Rūpnieciskās ražošanas nozares	1. iecirknis	2. iecirknis	3. iecirknis	4. iecirknis	5. iecirknis	6. iecirknis
Kokvilnas apstrāde	218,60	—	261,78	—	—	—
Vilnas apstrāde	264,41	—	—	231,00	—	—
Linu, kaņepāju un džutas apstrāde	—	232,56	188,15	163,73	—	180,4
Jaukto šķiedru materiālu apstrāde	323,02	195,60	261,20	—	—	—
Papīra un kartona ražošana. Izstrādājumi no papīra un kartona. Poligrāfijas rūpniecība	303,76	125,91	287,06	340,67	199,46	360,67
Koka mehāniskā apstrāde	255,26	216,80	289,48	161,57	251,20	317,60
Metālapstrāde, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošana	209,48	447,91	457,26	449,14	216,70	253,21
Minerālvielu apstrāde	486,34	314,57	238,21	229,59	—	266,65
Dzīvnieku produktu apstrāde	316,45	289,79	342,20	—	—	294,01
Pārtikas un garšvielu ražošana	330,47	207,87	236,84	330,58	—	232,60
Ķīmiskā rūpniecība	332,54	364,67	443,23	158,57	—	269,27
Vidējā gada darba alga	312,30	341,95	356,69	228,54	208,62	294,25

* Sast. pēc: LVVA, 104. f., 1. apr., 30. l., 121., 123., 125., 129., 131., 133. lp.

21. tabulā koncentrēti aprēķini par strādnieku vidējās gada algas apmēriem 1911. gadā Vidzemes guberņā atkarībā no rūpniecības nozares uzņēmumu izvietojuma. No Vidzemes guberņas sešiem fabriku inspekcijas iecirkņiem visaugstākā darba alga bija pirmajos trijos, kas aptvēra visus Rīgas pilsētā darbojošos uzņēmumus, attiecīgi 312,3 rbl., 342,0 rbl. un 356,7 rbl. Nākošais pēc darba algas lieluma bija 6. fabriku inspekcijas iecirknis (294,3 rbl.), kurā ietilpa galvenokārt Rīgas apriņķa uzņēmumi un daži no Cēsu un Sāmsalas apriņķiem. 4. un 5. fabriku inspekcijas iecirknī darba alga bija viszemākā, un tie aptvēra galvenokārt Igaunijas teritorijas daļas uzņēmumus. Savukārt Rīgā vislielākā darba alga bija 3. fabriku inspekcijas iecirknī, kurā ietilpa Iekšpilsētas un Rīgas Maskavas

priekšpilsētas uzņēmumi. Tajā atradās vairākas ievērojamas metālapstrādes un mašīnbūves rūpnīcas: Krievu-Baltijas vagonu rūpnīca, čuguna liešanas un mašīnbūves rūpnīca bij. Felzers un Ko, elektrotehniskā fabrika «Unions»; ķīmiskajā ražošanā: Krievu-Reinas svina krāsu rūpnīca; dzīvnieku produktu apstrādē: G. Armitsteda kaulu malšanas rūpnīca, vairāki ādas pārstrādes uzņēmumi u. c. 1911. gadā visā Vidzemes gubernā gada vidējā darba alga bija 330,5 rbl.³⁹

22. tabula

KRIEVU-BALTIJAS VAGONU RŪPNĪCAS ATSEVIŠĶU CEHU STRĀDNIEKU VIDĒJĀ DARBA ALGA 1905.—1914. GADĀ, RBL.*

Cehs	1905. g.			1910. g.			1913.—1914. g.		
	Die-nas vidējā darba alga	Mē-neša vidējā darba alga**	Gada vidējā darba alga	Die-nas vidējā darba alga	Mē-neša vidējā darba alga**	Gada vidējā darba alga	Die-nas vidējā darba alga	Mē-neša vidējā darba alga**	Gada vidējā darba alga
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Vagonu montāžas darbnīca	2,30	55,96	671,52	2,56	62,28	747,36	3,30	80,29	963,48
Automobiļu montāžas cehs	2,71	65,93	791,16	2,26	54,99	659,88	2,68	65,20	782,40
Kalēju darbnīca	2,11	51,34	616,08	2,07	50,36	604,32	2,21	53,77	645,24
Martena krāšņu nodaļa	2,42	58,88	706,56	2,03	49,39	592,68	2,13	51,82	621,84
Presu cehs	—	—	—	2,08	50,61	607,32	2,10	51,09	613,08
Koku apdares darbnīca	1,80	43,79	525,48	2,01	48,90	586,80	2,07	50,36	604,32
Veidņu cehs	—	—	—	—	—	—	2,06	50,12	601,44
Kokmateriālu noliktava	1,57	38,20	458,40	1,70	41,36	496,32	1,95	47,44	569,28
Modeļu darbnīca	—	—	—	—	—	—	1,73	42,09	505,08
Rūpnīcas laukums	—	—	—	—	—	—	1,55	37,71	452,52
Resoru cehs	—	—	—	2,26	54,99	659,88	—	—	—
Atslēdznieku cehs	1,78	43,31	519,72	2,30	55,96	671,52	—	—	—
Krāsotāju cehs	1,78	43,31	519,72	2,18	53,04	636,48	—	—	—

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Tapsēšanas cehs	1,88	45,74	548,88	1,96	47,69	572,28	—	—	—
Riteņu virpošanas cehs	2,03	49,39	592,68	2,19	53,28	639,36	—	—	—
Mazā virpošanas darbnīca	—	—	—	2,04	49,63	595,56	—	—	—
Galdnieku darbnīca	2,19	53,28	639,36	2,09	50,85	610,20	—	—	—
Metāla apdares darbnīca	2,18	53,04	636,48	2,04	49,63	595,56	—	—	—
Remonta darbnīca	2,01	48,90	586,80	1,49	36,25	435,00	—	—	—
Instrumentu cehs	—	—	—	2,00	48,66	583,92	—	—	—
Elektrotehniskais cehs	2,29	55,72	668,64	1,46	35,52	426,24	—	—	—

*Sast. pēc: LVVA, 1770. f., 2. apr., 512. l., 2. lp.; 531. l., 1.—225. lp.; 533. l., 31.—89. lp.; 535. l., 1.—567. lp., 538. l., 31.—104. lp.; 539. l., 7.—50. lp.

**Gada vidējais darba periods — 292 dienas, t.i., vidēji 24,33 dienas mēnesī. Aprēķini izdarīti, pieņemot, ka strādnieks darbu nekavēja.

Analizējot atsevišķu rūpniecības uzņēmumu, strādnieku darba algu var precizēt. Aplūkosim divus pašus lielākos Latvijas rūpniecības uzņēmumus — Krievu-Baltijas vagonu rūpnīcu (1905. gadā tajā strādāja ap 3680 strādnieku⁴⁰) un Krievu-franču sabiedrības gumiņas rūpnīcu «Provodņiks» (1905. gadā — ap 4730 strādnieku⁴¹). Krievu-Baltijas vagonu rūpnīcā bija vienas no visaugstākajām strādnieku darba algām Latvijā. Šīs rūpnīcas strādnieku dienas vidējā darba alga 1905. gadā bija 2,00 rbļ.⁴² Ja nebūtu norisinājušies revolūcijas notikumi, mēneša vidējā alga būtu 48,66 rbļ.,⁴³ bet gada vidējā alga — 583,92 rbļ.⁴⁴

1910. gadā dienas vidējā darba alga šajā rūpnīcā bija 2,01 rbļ.,⁴⁵ mēneša — 48,90 rbļ., gada — 586,80 rbļ., bet 1913. gadā attiecīgi 2,25 rbļ.,⁴⁶ 54,74 rbļ. un 656,88 rbļ. 22. tabulā ir aprēķināta šī uzņēmuma vidējā strādnieku darba alga atsevišķi pa cehiem un darbnīcām. Pēc tabulas datiem redzams, ka pastāv ievērojama atšķirība starp zemāko un augstāko ieņēmumu līmeni. Piemēram, 1910. gadā visaugstākā strādnieku gada darba alga Krievu-Baltijas vagonu rūpnīcā bija vagonu montāžas darbnīcā — ap 747 rbļ., bet viszemākā — 426 rbļ. elektrotehniskajā cehā. Tātad atšķirība — 321 rbļ. 1913.—1914. gada dotumi par visiem

rūpnīcas cehiem nav zināmi, taču dati par 10 cehiem liecina, ka strādnieku gada vidējās darba algas atšķirības bija vēl lielākas: vagonu montāžas darbnīcā — 963 rbl., bet laukuma strādniekiem — 453 rbl. (starpība 510 rbl.). Te parādās samaksas liela diference starp augsti kvalificētu un nekvalificētu darbu.

Vēl lielākas vidējās darba algas atšķirības konstatējamas starp uzņēmuma dažādu specialitāšu strādniekiem. No Krievu-Baltijas vagonu rūpnīcas atalgojuma sarakstiem izdalot pašus vislabāk apmaksātos strādniekus, kuru skaits nebija liels, iegūstam rezultātus, kas apkopoti 23. tabulā. Šo strādnieku darba alga 1,4—2,1 reizi pārsniedza Krievu-Baltijas vagonu rūpnīcas strādnieku vidējo darba algu.

Lai pilnībā izprastu jautājuma komplikētību par rūpniecības strādnieku darba algas jautājuma izpēti, sniegsim paša lielākā Latvijas rūpniecības uzņēmuma Krievu-franču sabiedrības gumijas rūpnīcas «Provodņiks» strādnieku darba algas struktūru 1905. gada beigās un 1906. gada sākumā. Šī uzņēmuma strādnieku darba alga salīdzinājumā ar citām ķīmiskās ražošanas nozares rūpnīcām Vidzemē nebūt neizcēlās ar augstāko līmeni (24. tab.). Dienas vidējā darba alga tajā bija 1,18 rbl.⁴⁷ vai teorētiski 30,48 rbl. mēnesī⁴⁸ un 365,76 rbl. gadā.⁴⁹

Atcerēsimies, ka Vidzemes guberņā 1905. gadā rūpniecības strādnieka gada vidējā darba alga bija 259,54 rbl., bet 1906. gadā — 313,18 rbl.⁵⁰ Pieaudzis vīrietis rūpnīcā «Provodņiks» dienā pelnīja vidēji 1,51 rbl. vai ap 468 rbl. gadā. Pieaugusi sieviete dienā varēja nopelnīt ap 0,86 rbl., t.i., ap 267 rbl. gadā. Pusaudži dienā vidēji saņēma 0,72 rbl. vai ap 223 rbl. gadā.⁵¹

Lai izdarītu konkrētākus secinājumus par vidējās darba algas diferenci uzņēmumā, jāatsedz tā strādnieku skaitliskais sastāvs. No rūpnīcas «Provodņiks» 4734 strādniekiem 48,4 % bija vīrieši, 50,7 % sievietes un 0,9 % pusaudžu. 97,1 % vīriešu dienā vidēji saņēma 1—2 rbl., bet sieviešu vidū šāds atalgojums bija tikai 9,3 %; 90,7 % sieviešu saņēma dienas algu, kas bija mazāka par 1 rbl. Savukārt visi pusaudži nopelnīja dienas darba algu, kura svārstījās, sākot ar mazāku par 1 rbl. līdz 1,5 rbl.⁵² Tomēr jāatzīmē, ka strādnieku skaitliskā attiecība starp vīriešiem, sievietēm un pusaudžiem, kā arī to algu līmenis nebija statistisks lielums. Aplūkojot rūpnīcas «Provodņiks» strādniekus kopumā, to darbadienas vidējās algas sadalījums bija šāds: 47,6 % no visiem rūpnīcas strādniekiem (2256 strādnieki) saņēma līdz 1 rbl.; 25,6 % (1211 strādnieki) — no 1 rbl. līdz 1,50 rbl.; 26,4 % (1248 strādnieki) — no 1,50 rbl. līdz 2 rbl. un 0,4 % (19 strādnieki) — saņēma vairāk par 2 rbl. dienā.

KRIEVU-BALTIJAS VAGONU RŪPNĪCAS VISAUGSTĀK
APMAKSĀTO STRĀDNIĒKU DARBA ALGA
1913.—1914. GADĀ, RBL.*

Specialitāte	Dienas vidējā darba alga	Mēneša vidējā darba alga**	Gada vidējā darba alga	Cehs
Slipētājs	4,67	113,62	1363,44	Automobiļu montāžas cehs
Ēvelētājs	4,04	98,29	1179,48	Automobiļu montāžas cehs
Metāla kausēšanas krāšņu vecākais strādnieks	3,98	96,83	1161,96	Martena krāšņu nodaļa
Vagonu iezīmētājs	3,94	95,86	1150,32	Vagonu montāžas darbnīca
Tapsētājs	3,57	86,86	1042,32	Automobiļu montāžas cehs
Auto montētājs	3,52	85,64	1027,68	Automobiļu montāžas cehs
Taisnotājs	3,45	83,94	1007,28	Presu cehs
Atslēdznieks	3,33	81,02	972,24	Automobiļu montāžas cehs
Vagonu montētājs	3,28	79,80	957,60	Vagonu montāžas darbnīca
Frēzētājs	3,27	79,56	954,72	Automobiļu montāžas cehs
Kokdobējs	3,21	78,10	937,20	Automobiļu montāžas cehs
Virpotājs	3,20	77,86	934,32	Automobiļu montāžas cehs
Varkalis	3,16	76,88	922,56	Automobiļu montāžas cehs
Formētājs	3,07	74,69	896,28	Formētava

* Sast. pēc: LVVA, 1770. f., 2. apr., 531. l., 1.—225. lp.; 533. l., 31.—89. lp.; 535. l., 1.—567. lp.; 536. l., 1.—39. lp.; 538. l., 31.—104. lp.; 539. l., 7.—50. lp.

** Gada vidējais darba periods — 292 dienas, t.i., vidēji 24, 33 dienas mēnesī. Aprēķini izdarīti, pieņemot, ka strādnieks darbu nekavēja.

Par augsti kvalificētu darbu tika maksāta visaugstāka atlīdzība. Rūpniecībā augstākā kvalifikācija bija strādniekiem vīriešiem. Ņemot vērā kvalifikācijas pakāpi un fiziskos dotumus, vīrieši no visiem nodarbinātajiem strādniekiem saņēma visaugstāko darba algu.

KRIEVU-FRANČŪ SABIEDRĪBAS GUMIJAS RŪPNĪCAS
«PROVODŅIKS» STRĀDŅIEKU SADALĪJUMS ATKARĪBĀ NO
DARBADIENAS VIDĒJĀS ALGAS LIELUMA, DZIMUMA UN
VECUMA 1905. GADA BEIGĀS UN 1906. GADA SĀKUMĀ*

Strādnieki pēc dzimuma un vecuma	1905. g. 14. novembris—10. decembris						
	Kopējais strādnieku skaits	% no visa uzņēmuma strādnieku skaita	Saņēma mazāk par 1 rbl.	% no šīs grupas strādniekiem	% no visiem uzņēmuma strādniekiem	Saņēma 1—1,5 rbl.	% no šīs grupas strādniekiem
Strādnieki vīrieši	2292	48,42	47	2,05	0,99	986	43,02
Strādnieces sievietes	2399	50,67	2176	90,71	45,97	215	8,96
Strādnieki pusaudži	43	0,91	33	76,74	0,70	10	23,26
Kopā	4734		2256		47,66	1211	

24. tabula (nobeigums)

Strādnieki pēc dzimuma un vecuma	1906. g. 9. janvāris—21. janvāris						
	% no visiem uzņēmuma strādniekiem	Saņēma 1,5—2 rbl.	% no šīs grupas strādniekiem	% no visiem uzņēmuma strādniekiem	Saņēma vairāk par 2 rbl.	% no šīs grupas strādniekiem	% no visiem uzņēmuma strādniekiem
Strādnieki vīrieši	20,84	1240	54,10	26,19	19	0,83	0,40
Strādnieces sievietes	4,53	8	0,33	0,17	—	—	—
Strādnieki pusaudži	0,21	—	—	—	—	—	—
Kopā	25,58	1248		26,36	19		0,40

* Sast. pēc: LVVA, 104. f., 1. apr., 202. l., 2.—10. lp.

2.1.7. Sieviešu, pusaudžu un mazgadīgo strādnieku darba alga

Arī Latvijā strādnieču sieviešu, pusaudžu un mazgadīgo strādnieku darba alga, līdzīgi kā tas bija Krievijas impērijā un pat Rietumeiropas attīstītajās rūpniecības valstīs, strādājot vienā un tajā pašā

ražošanas nozarē, bija ievērojami mazāka par vīriešu darba algu. Šo atšķirību precīzi noteikt nevar, jo tai ir savas nianšes gan atsevišķās ražošanas nozarēs, gan uzņēmumos. Minēsim dažus piemērus. Rīgas akciju sabiedrības «Tekstils» sieviešu darba alga 1900. gadā bija 60,3 % no vīrieša darba algas.⁵³ «Provodņikā» 1905. gada beigās un 1906. gada sākumā sievietes saņēma 56,7 % no vīrieša vidējās darba algas.⁵⁴ Zasulauka kokvilnas vērpšanas un aušanas manufaktūrā 1902. gadā sievietes darba alga veidoja 62,4 % no pieauguša vīrieša algas.⁵⁵ A/s Jelgavas (bij. M. Grebnera) vaskadrāņu fabrikā sievietes saņēma 50—83 % no vīrieša darba algas,⁵⁶ bet L. Krāmera un dēlu atslēgu, durvju un logu piederumu fabrikas strādnieces — ap 45 % no kvalificēta vīrieša un 54—59 % no mazkvalificēta strādnieka vīrieša darba algas.⁵⁷

Aptuveni līdzīgi šie rādītāji ir arī par Latgali, lai gan te strādnieka darba alga salīdzinājumā ar Vidzemi un Kurzemi bija ievērojami zemāka. Tā Daugavpils a/s sērskociņu fabrikā «Dvina» strādnieki vīrieši saņēma 40—45 %, bet sievietes 38—50 % mazāk nekā bij. L. Hiršmaņa sērskociņu fabrikas «Vulkāns» strādnieki.⁵⁸

Plaši izmantojot 1911.—1914. gada preses materiālus par Rīgas, Jelgavas, Liepājas un Kuldīgas rūpniecības uzņēmumiem,⁵⁹ uzzinām, ka sieviešu darba alga tajos sasniedza tikai 51,4—57,3 % no darba algas līmeņa, kādu nopelnīja vīrieši.⁶⁰ Pēc preses avotu materiāliem redzams, ka arī ārpus Latvijas rūpniecības centriem atrodošajos nelielajos rūpniecības uzņēmumos stāvoklis līdzīgs — sieviešu darba alga sasniedza 51,3—54,8 % no vīrieša darba algas.⁶¹

Iepazīstoties ar Vidzemes un Kurzemes fabriku lietu komisijas uzrādīto strādnieku vīriešu un sieviešu atalgojumu attiecībām, iegūstam apstiprinājumu atšķirīgajiem rādītājiem. Te gan nav saņemtas darba algas attiecības, bet komisiju teorētiski noteiktā naudas atīdzība strādniekiem un visbiežāk tā, kas nepieciešama izmaksāt nelaimes gadījumos. Tā 1909. gadā Liepājas un Jelgavas strādniecēm nepieciešamais atalgojums rēķināts kā 80 % no vīriešu algas.⁶² 1912. gadā nelaimes gadījumos Rīgā sievietei strādniecei paredzēts izmaksāt 59,1 %, bet Vidzemē — 64,7 % no vīrietim paredzētās summas lieluma.⁶³ Līdzīgus aprēķinus par tekstilrūpniecības strādnieču darba algu 1913. gadā veica Rīgas fabrikantu biedrība: sieviešu alga ir 65,0—72,7 % no vīriešu darba algas apjoma.⁶⁴

Kopumā jāsecina, ka Latvijas rūpniecībā nodarbinātās sievietes saņēma tikai 50—80 % no vīriešu darba algas apjoma. Analizējamā laika posmā vīriešu darbs izteikti atbilda augstākajai kategorijai. Sievietēm bija zemāka kvalifikācija, un to darbs pastāvošajā rūpniecības attīstības līmenī bija mazražīgāks. Turklāt jāatzīmē, ka strādnieces šādu darba algu parasti saņēma, strādājot tādās ražošanas nozarēs, kur strādnieku vidējā darba samaksa bija viszemākā; metālapstrādē un mašīnbūvē sieviešu darbs tika izmantots ļoti maz.

Vēl lielākas darba algas atšķirības bija starp vīriešu, pusaudžu (15—17 gadus veci) un mazgadīgo (12—15 gadus veci) strādnieku algu. «Provodņikā» 1905. gada beigās un 1906. gada sākumā pusaudžu (15—17 gadus veci) darba alga salīdzinājumā ar pieaugušu vīriešu darba algu bija tikai 47,7 %.⁶⁵ Jelgavā L. Krāmera un dēlu atslēgu, durvju un logu piederumu fabrikā 1912. gadā strādnieku zēnu (acīmredzot gan pusaudžu, gan mazgadīgo) darba alga bija 31,3—54,6 % no kvalificēta strādnieka vīrieša un 38,5—70,6 % no mazkvalificēta strādnieka vīrieša darba algas.⁶⁶ Jelgavas lina aušanas uzņēmumos mazgadīgie strādnieki pelnīja tikai ap 25 % no tā, cik pieaugušie vīrieši.⁶⁷ Atgriezīsimies pie Vidzemes un Kurzemes guberņas fabriku lietu komisiju pieņēmumiem par strādnieku darba algām. 1909. gadā Jelgavas strādnieka pusaudža vīrieša darba alga noteikta 60 %, pusaudzes sievietes — 48 %, mazgadīga vīrieša — 40 %, bet mazgadīgas sievietes — 32 % apmērā no vīrieša darba algas.⁶⁸ 1912. gadā Vidzemē pusaudža vīrieša alga bija 64 %, pusaudzes sievietes — 45 %, mazgadīga vīrieša — 32 %, bet mazgadīgas sievietes 27 % no pieauguša vīrieša darba algas lieluma.⁶⁹ Savukārt Rīgas fabrikantu biedrības tekstilražošanas grupa 1913. gadā savai nozarei noteica, ka pusaudžu vīriešu darba alga ir 65—73 % no vīriešu algas apmēra, bet pusaudzēm sievietēm jāmaksā tikpat, cik pieaugušām sievietēm.⁷⁰ Balstoties uz šo faktu materiālu, var pieņemt, ka Vidzemē un Kurzemē pusaudža vīrieša darba alga svārstījās 60—64 %, pusaudzes sievietes 45—48 %, mazgadīgā vīrieša 25—40 % un mazgadīgās sievietes 27—32 % no pieauguša strādnieka vīrieša darba algas līmeņa.

2.1.8. Melnstrādnieku darba alga

Dziļāk analizējot pieaugušu strādnieku un sevišķi vīriešu vidējo darba algu, kā jau iepriekš teikts, jākonstatē liela atšķirība starp rūpnieciskās ražošanas nozarēm, dažādām strādnieku specialitātēm un vecumu. Viena no svarīgākajām atšķirībām, kura savu zīmogu atstāja arī uz darba algas līmeni, pastāvēja starp kvalificētajiem un nekvalificētajiem strādniekiem, kuri savā pamatmasā bija melnstrādnieki. Dažādās ražošanas nozarēs bija dažāda melnstrādnieku skaita attiecība pret kvalificētajiem strādniekiem. Samērā liels melnstrādnieku īpatsvars tika nodarbināts metālapstrādes un mašīnbūves nozarē. Uz esošā vēstures avotu materiāla bāzes sniegsim šī jautājuma analīzi dažos pazīstamākajos Rīgas uzņēmumos (25. tab.). Melnstrādnieku skaits tajos vidēji bija ap 8 % no visiem strādniekiem. Domājams, ka līdzīgs rādītājs bija visā Latvijas metālapstrādes un mašīnbūves nozarē. Citās nozarēs tas bija atšķirīgs, bet šķiet, ka lielāks kā metālapstrādē un mašīnbūvē nebija. Melnstrādnieku darba algas līmenis katrā rūpnieciskās ražošanas nozarē ierindoja

starp zemākajiem. Saprotams, ka metālapstrādē un mašīnbūvē, kur strādniekiem Latvijā bija visaugstākā vidējā darba alga, arī melnstrādnieku izpeļņa salīdzinājumā ar citu rūpniecības nozaru melnstrādniekiem bija augstāka.

25. tabula

MELNSTRĀDNIĒKU SKAITS DAŽĀS RĪGAS
METĀLAPSTRĀDES UN MAŠĪNBŪVES RŪPNĪCĀS
1914. GADA SĀKUMĀ*

Rūpnīca	Melnstrādnieku skaits uzņēmumā	Kopējais strādnieku skaits	Melnstrādnieku īpatsvars uzņēmumā, %
Mašīnbūves un čugunliešanas rūpnīca «Motors»	7	250	2,80
G. Pirvica un Ko mašīnbūves rūpnīca	12	300	4,00
Rīgas mašīnbūves un čugunliešanas rūpnīca «Atlass»	15—20	400	4,50
Čugunliešanas un mašīnbūves rūpnīca bij. Felzers un Ko	60	1200	5,00
F. Bartuševice čuguna un tērauda liešanas rūpnīca	5	96	5,21
Brāļu Kleinu mašīnbūves rūpnīca	25—30	400	7,00
R. Poles mašīnbūves rūpnīca	60	650	9,23
A/s «R. Mantels» mašīnbūves rūpnīca	60	600	10,00
H. Ostvalda čugunliešanas un mašīnbūves rūpnīca	10	70	14,29
Čuguna izstrādājumu rūpnīca «Siriuss»	60—80	177	39,55
Kopā	330	4143	7,97

* Sast. pēc: LVVA, 2765. f., 1. apr., 18. l., 35. lp.; Фабрично-заводские предприятия Российской империи (искл. Финляндию) / Изд-е Путей сообщений. Д. П. Кандауров. — 266—279(Б), 280—308(Б); Вся Россия. 1912 г. — 118 гранка.

DAŽU RĪGAS METĀLAPSTRĀDES UN MAŠĪNBŪVES
RŪPNĪCU MELNSTRĀDNIĒKU VIDĒJĀ DARBA ALGA
1912. GADĀ, RBL.*

Uzņēmums	Dienas vidējā darba alga	Mēneša vidējā darba alga**	Gada vidējā darba alga
Mašīnbūves un čugunliešanas rūpnīca «Motors»	1,00—1,10	24,50—26,95	294,00—323,40
Mašīnbūves rūpnīca «Stella»	1,10	26,95	323,40
G. Rozenkranca mašīnbūves un čugunliešanas rūpnīca	1,10—1,20	26,95—29,40	323,40—352,80
A/s Oto Erbes vīļu rūpnīca	1,00—1,20	24,50—29,40	294,00—352,80
Elektrotehniskā fabrika «Unions»	1,00—1,20	24,50—29,40	294,00—352,80
Čugunliešanas un mašīnbūves rūpnīca bij. Felzers un Ko	1,00—1,25	24,50—30,63	294,00—367,56
R. Poles mašīnbūves rūpnīca	1,00—1,30	24,50—31,85	294,00—382,20
A/s «R. Mantels» mašīnbūves rūpnīca	1,10—1,30	26,95—31,85	323,40—382,20
F. Meijera un Ko mehāniskā iestāde	1,10—1,30	26,95—31,85	323,40—382,20
Brāļu Kleinu mašīnbūves rūpnīca	1,10—1,60	26,95—39,20	323,40—470,40

* Sast. pēc: LVVA, 2765. f., 1. apr., 136. l., 5. lp.

** 1910. gadā Vidzemes rūpniecībā metālapstrādes, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošanas nozarē gada vidējais darba periods — 294 dienas, t.i., vidēji 24,50 dienas mēnesī. Aprēķini izdarīti, pieņemot, ka strādnieks darbu nekavēja.

Pēc 26. tabulas datiem redzams, ka Rīgas metālapstrādes, mašīnbūves un instrumentu ražošanas nozares melnstrādnieku vidējā darba alga 1912. gadā bija aptuveni līdzīga visu Vidzemes guberņas rūpniecības strādnieku gada vidējās darba algas rādītājam (334,95 rbl.). Jāsecina, ka Vidzemē, Kurzemē un Latgalē citās rūpniecības nozarēs strādājošo melnstrādnieku vidējās darba algas līmenis ir zemāks par Vidzemes, Kurzemes un Vitebskas guberņas fabriku inspekcijas oficiāli uzrādītajiem strādnieku gada vidējās darba algas rādītājiem (Vidzemes guberņā — 334,95 rbl.; Kurzemes guberņā — 307,00 rbl.; Vitebskas guberņā — 169,55 rbl.).⁷¹

Tā kā Latvijas rūpniecībā pieauga strādnieku vidējā nominālā darba alga, tāda pati tendence bija raksturīga arī melnstrādnieku darba algām. Rīgas fabrikantu biedrība ar sevišķu rūpību sekoja tieši melnstrādnieku algu izmaiņām, centās tās saskaņot biedrības

locekļu starpā un izlīdzināt līmeni starp atsevišķiem uzņēmumiem. Vasaras mēnešos, kad daudzos sezonas darba uzņēmumos radās pieprasījums pēc melnstrādniekiem, rūpnieki bija spiesti viņu darba algu paaugstināt. 1914. gada sākumā Rīgas fabrikantu biedrības metālapstrādāšanas un mašīnbūves nozares rūpnieku lielākā daļa, rūpējoties par to, lai varētu nodrošināt melnstrādnieku darba vakanču aizpildīšanu, uzstājās par melnstrādnieku algas paaugstināšanu.⁷²

Rūpniecībā nodarbināto melnstrādnieku darba algas līmenis, vismaz vasaras sezonas laikā, bija zemāks nekā pilsētu melnstrādniekiem vispār (27. tab.), kuri augstāku samaksu saņēma parasti tāpēc, ka tā bija rēķināta par melnstrādnieka piedalīšanos pilsētas darbos ar savu zirgu un aizjūgu.⁷³

27. tabula

MELNSTRĀDNIĒKU DARBA ALGA LATVIJĀ
1911. GADĀ, RBL.*

Pilsēta	Melnstrādnieku dienas vidējā darba alga	
	vasaras sezonā	ziemas sezonā
Rīga	3,00	1,60
Ventspils	2,00	2,00
Liepāja	1,40	1,75
Jelgava	1,30	1,00
Kuldīga	1,25	0,95
Daugavpils	1,25	0,85
Rēzekne	1,25	0,90
Valka	1,20	0,70
Jēkabpils	1,12	0,80
Valmiera	1,10	0,80
Cēsis	1,00	1,25
Kijeva	1,50	1,00
Kauņa	1,50	0,80
Rēvele	1,50	1,35
Jurjeva	1,50	1,00
Minska	1,25	0,85
Vitebska	0,60	0,80

* Sast. pēc: РГИА, ф. 1290, оп. 5, ед. хр. 262, л. 1, 3—7, 15.

Melnstrādnieku darbu uzdevumus Latvijas rūpniecības uzņēmumos bieži vien veica no Krievijas laukiem ieradušies bijušie zemnieki, kuriem parasti nebija jebkādas elementāras izglītības. Tās trūkums arī turpmāk strādniekam kavēja apgūt specialitāti un līdz ar to iespēju saņemt augstāku darba algu. Tā kā latviešu nacionalitātes strādnieku izglītības līmenis bija augstāks nekā krievu, baltkrievu, lietuviešu, ukraiņu un poļu nacionalitāšu strādniekiem, latviešu īpatsvars starp melnstrādniekiem nebija liels. Zīmīgi, ka latviešu un vāciešu nacionalitāšu strādnieki salīdzinājumā ar krievu un lietuviešu strādniekiem vidēji saņēma augstākas darba algas. Par to uzskatāmu liecību sniedz 28. tabula, kurā apkopoti dati par 1020 dažādu nacionalitāšu strādnieku dienas darba algas lielumumu. Viszemāko darba algu saņēma krievu strādnieki, kuru vidū bija visvairāk analfabētu.

28. tabula

LATVIJAS STRĀDNIĒKU DIENAS ALGAS LIELUMS
ATKARĪBĀ NO NACIONALITĀTES 1. PASAULES KARA
PRIEKŠVAKARĀ*

Strādnieku nacionalitāte	50—75 kap.		76—100 kap.		101—150 kap.		151 kap. un vairāk		Strādnieku kopskaitis
	strādnieku skaits	%	strādnieku skaits	%	strādnieku skaits	%	strādnieku skaits	%	
Latvieši	15	2,29	110	16,79	395	60,31	135	20,61	655
Vācieši	—	—	20	14,29	45	32,14	75	53,57	140
Lietuvieši	30	30,00	45	45,00	17	17,00	8	8,00	100
Krievi	60	48,00	40	32,00	22	17,60	3	2,40	125
Kopā	105	10,29	215	21,08	479	46,96	221	21,67	1020

* Sast. pēc: Arodnieks. — 1911. — 20. sept. — Nr. 27. — 418. lpp. Skaitlisko materiālu sniedz arodbiedrību 1020 savāktās strādnieku aptaujas anketas.

2.1.9. Darba algas izmaksas kārtība

Darba algas līmenis parasti neļāva strādniekam radīt būtiskus naudas līdzekļu uzkrājumus. Tāpēc strādnieku dzīvē svarīga bija darba algas izmaksas regularitāte. Latvijas rūpniecībā strādājošiem darba algu izmaksā nebija vienveidības: algu izmaksāja divas reizes mēnesī, vienu reizi mēnesī un pat vienu reizi nedēļā. Pati izplatītākā darba algas aizmaksas kārtība bija ik pēc divām nedēļām — sestdienā. Tā tika parasti darīts lielos rūpniecības uzņēmumos. Salīdzinoši retāk algu izmaksāja katru nedēļu (Vidzemes rūpniecībā

šādu uzņēmumu skaits varēja būt ap 30 %). Izņēmums bija fabrikas un rūpnīcas, kur algas izmaksa notika vienu reizi mēnesī. Vidzemes tekstilrūpniecības nozarē strādniekiem darba algas parasti izmaksāja divas reizes mēnesī un tikai dažos nelielajos uzņēmumos — ik nedēļu, piemēram, 1913. gadā J. Šmita lenšu fabrikā, kurā strādāja 15 strādnieki; K. Šveinfurta 1. Rīgas pievadsiksnu, ugunsdzēsēju šļūteņu un presētā tūka rūpnīcā — 55 strādnieki; T. Krona veļas fabrikā — 100 strādnieki un dažos citos.⁷⁴

Papīra, kartona ražošanas un poligrāfijas rūpniecībā visizplatītākais darba algas izmaksas veids strādniekiem — ik nedēļu. Visplašāk šādu norēķināšanās veidu lietoja tipogrāfijās un litogrāfijās. Koka mehāniskās apstrādes nozarē noteicošais darba algas izmaksas veids — divas reizes mēnesī. Ik nedēļas ar strādniekiem norēķinājās tikai dažos uzņēmumos, piemēram, 1900. gadā N. Maksimova kokzāģēšanas un sērkociņu skaliņu fabrikā — 151 strādnieks; 1908. gadā H. Mihelsoņa kokzāģētavā — 185 strādnieki; 1913. gadā R. Geizermaņa galdniecības rūpnīcā — 94 strādnieki; R. Deiča mēbeļu fabrikā, G. Merka un Ko krievu sabiedrības ēvelēšanas iestādē un citos.⁷⁵

Metālapstrādes, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošanas nozarē ik nedēļas darba algu izmaksāja tikai dažos uzņēmumos. Kā nozīmīgākos var minēt K. Bergmaņa naudas skapju fabriku (1900. gads — 232 strādnieki), A. Štrauha un M. Krūmiņa mašīnu un kuģubūves rūpnīcu (1900. gads — 95 strādnieki) un J. Rāšes mehānisko iestādi (1900. gads — 50 strādnieki).⁷⁶

Ik nedēļas darba algu izmaksāja atsevišķos uzņēmumos arī minerālapstrādes un ķīmiskās rūpniecības nozarēs. Plašāk to praktizēja pārtikas un dzīvnieku produktu pārstrādes nozarēs, it sevišķi ādas pārstrādē, apavu virsu izgatavošanā, arī konservu ražošanas un tabakas uzņēmumos.

Minēsim dažus no tiem: L. Visora tabakas fabrika (1900. gads — 255 strādnieki); K. Mindeļa tabakas un cigāru fabrika (1900. gads — 490 strādnieki); F. Rigērtas šokolādes fabrika (1900. gads — 101 strādnieki); L. Goegingera 1. Rīgas konservu fabrika (1900. gads — 101 strādnieks).⁷⁷

Vidzemē, lai arī reti, sastopami rūpniecības uzņēmumi, kuros daļai strādnieku algu izmaksāja divas reizes mēnesī, bet daļai — ik nedēļas. Tā tas notika K. Heses korku un kapsētu fabrikā (1900. gads — 551 strādnieks).⁷⁸ Ir uzņēmumi, kuros daļai strādnieku algu izmaksāja divas reizes mēnesī, bet daļai — tikai vienu reizi. Piemēram, E. Brunsa un Ko papīra fabrikā (1900. gads — 49 strādnieki); H. Lihtenšteina stikla rūpnīcā Stokmanshofā (Plavīnās; 1900. gads — 247 strādnieki); Stikla rūpnīcā «Mariengutte» (1913. gads — 50 strādnieki).⁷⁹ Šādu specifisku darba algas izmaksu noteica tas, uz kādiem noteikumiem strādnieki bija noformē-

ti darbā. Ja tie pieņemti uz noteiktu laiku, viņiem parasti maksāja vienu reizi mēnesī, ja uz nenoteiktu laiku, tad reizi divās nedēļās vai katru nedēļu.

Taču, lai arī kāda bija darba algas izmaksas kārtība, šī diena bija ļoti gaidīta gan strādniekam, gan viņa ģimenei, gan dažādiem naudas aizdevējiem un visiem tiem, kas kaut nedaudz centās nopelnīt uz strādnieku rēķina. Spilgtu strādnieku darba algas izmaksas dienas tēlojumu, reizē arī plašu Rīgas strādnieku dzīves vēsturisko ainu sniedzis rakstnieks A. Deglavs: «Tukšajām bleķa kafejas kaniņām un maizes knuņšiem rokās strādnieki strīpām vien steidzās uz vārtu pusi pie kantora, kurā dabūs savu divnedēļu gājumu. It kā uz kādu burvja saucienu mazais pagalmis kantora priekšā bija melns vien. Darba bites pūlē ņudzēdamas gaidīja uztrauktas un nemierīgas uz savu daļu no laupījuma.

Pa tam ārā uz ielas pie fabrikas vārtiem attīstījās vēl raibāks ņudzeklis. Kādi žīdu pauninieki uzstādīja otrpus ielas savas preces un nemierīgi braucīja bārzdās: kādas rebes gan būs šovakar? Vaj dabūs pārdot kādu nazi un koka kaļķīti? — Tur kāds kolportiers dižojās uz vienu kāju, uz otru kāju, jo tam sāka stirpi vien salt, bet viņa mape padusē bija tā piebāzta bilžainu vāku lubu literatūras un trīskapeiku singu. Dažreiz gan te derēja atnākt, varēja it labi tikt no tām vaļā, dažreiz arī iznāca tā, ka ļaudīm it neko nevarēja «iesmērēt»,[..] šovakar viņš savā sirdī paredzēja, ka iznāks kāda kapeika, un tādēļ nopirka no veģu sievas pīrāgu un labās cerībās to uzkoda. Tai tātšu tas drošākais un labākais veikals, jo par maizes vajadzību un derīgumu neviens nešaubās[..]. Tādēļ arī tuklā, sārtā veģu pārdevēja nemaz neuztraucās, sēdēja mierīgi un apzinīgi pie sava kurvja, it labi zinādama, ka viņai no šī pūļa darīšana ar pašiem labākajiem un kārtīgākajiem ļaudīm, kuri nenes savu naudu krodziniekiem, bet iet no šejienes tūlīt «smuki» un godīgi uz mājām, nopirkuši pirms pie viņas priekš sievas un bērniem baltu maizi.

Bet visi tādi ļaudis nav! Citādi te tik daudz sievas nebūtu saņākušas gan jaunas, gan padzīvojušas. Citas bija ļoti uztrauktas un sarunā — domās viena otrai savu sirdi izkratīja, ka šovakar ne par ko no vīra neatstāsies, ne par ko! Lai tik viņš nāk taisni uz mājām! Bodē tik daudz saņemts uz parāda, rītā īre jāmaksā, kādu drēbju lupatu arī vajaga, un divi garas nedēļas vajaga pašiem un bērniem ēst! Bāršanās jau nu būs, bet neko darīt! — Bet bija arī citas, kuras tik pārlieku cietsirdīgā nolūkā nebija atnākušas. Ja vīrs visai tiepsies un lūgsies, tad viņa ies uz krogu līdz. Iedzers viņi, dabūs arī viņas kādu nieku, noklausīsies, noskatīsies, tad pāries reizē uz mājām. Kas visvairāk plātījās un sirdījās, tās bija maizes mātes.⁸⁰ Jau vairāk «cālūngas»⁸¹ no vietas viņas tvarstīja parādā palikušos «kosteniekus»⁸². Tie izmanījās un

izmanījās, bet šoreiz viņas domāja ķerties taisni pie rīkles. Kas mans pienākums, tas mans pienākums, pārējo dzer nost, liec, kur gribi! — Viņas laikam cerēja, ka tām vienām pašām nācās, — arī žīdu skroderi un kurpnieki nebija nākuši velti, un tiem varbūt vēl vairāk vajadzēja! Tie tādēļ bija ļoti uzmanīgi, [...] tikpat kā vana-giem viņiem šaudījās acis pūlī uz saviem upuriem, un, tiklīdz konverts būs rokās, visi gāzīsies tiem virsū un ātrāki neatlaidīsies, kamēr vismaz nebūs dabūjuši kādu daļu no viņu algas. Īsi sakot, sagaidāmais maizes kumoss bija šovakar visus ļoti uztraucis un uzbudinājis.»⁸³

Strādnieki ik reizi nonāca sarežģītā situācijā, ja uzņēmuma administrācija paredzētajā laikā darba algu neizmaksāja. Latvijas rūpniecībā šādi gadījumi nebija retums. Vidzemes guberņas vecākais fabriku inspektors par šo jautājumu 1902. gada atskaitē ir izteicies šādi: «Strādnieku sūdzības par viņiem pienākošās naudas aizturēšanu un par nepareizu aprēķinu[...] ir parasta parādība; fabriku un rūpniecību neakurātība šinī ziņā strādnieku intereses ietekmē smagāk nekā liela daļa citu likumu pārkāpumu.»⁸⁴ Rūpniecības noteikumi, kas veidoja rūpnieka un strādnieka attiecības, jautājumā par darba algas izmaksas pārkāpumiem nebija efektīvi. Tajos bija paredzēts, ka, ja strādnieks noteiktajā laikā nesaņēma savu nopelnīto algu, tam parastajā kārtībā pret fabrikantu tiesā bija jāiesniedz civilprasība. Tiesas process bija sarežģīts, ilgstošs un zināmā mērā strādniekam arī dārgs. Rūpniecības noteikumu 98. pants paredzēja, ka strādnieks tiesā varēja uzsākt civilprasību tikai tadā gadījumā, ja viņš pilnīgi bija nolēmis aiziet no darba uzņēmumā. Vidzemes guberņas fabriku inspektors tāpēc arī ir norādījis, ka, «dabīgi, šādos apstākļos nezina vai prasības pret fabrikām izvirzīs viens no divi simti vai trīs simti strādniekiem, kas cieš no fabriku puses pieļautajiem neregulārajiem maksājumiem»⁸⁵.

Fabrikantiem par šādu pārkāpumu juridiski daudz nebija jābaidās. Cita lieta, ka algas neizmaksāšana parastajā laikā gandrīz vienmēr izsauca masveidīgu strādnieku neapmierinātību, kura visbiežāk pieņēma streika formu, un pret šādu strādnieku darbību uzņēmuma administrācija nevarēja palikt vienaldzīga. Iepazīsimies ar dažiem darba algas izmaksāšanas kārtības pārkāpumiem. 1905. gada 10. februārī strādnieki rakstīja Vidzemes guberņas fabriku inspektoram: «Mēs, Brigera ādas rūpnīcas strādnieki, prasām, lai mums izmaksā nopelnīto naudu. Algas izmaksa mums noteikta ik pēc katrām divām nedēļām. Pienāk algas diena, mums vajag gaidīt līdz plkst. 22⁰⁰, tad ierodas mūsu Brigers un paskaidro, ka šodien jūs naudu nedabūsiet, bet saņemsiet otrdienā vai ceturtdienā, un šādas nekārtības notiek gandrīz katrā algas reizē. [...] Tā kā mēs arī tā maz nopelnām un vēl savā laikā nevaram to saņemt, ko esam nopelnījuši, tad mēs pat negribot esam spiesti tai-

sīt pret savu administrāciju dumpi...»⁸⁶ Sastopami arī tādi gadījumi, kā tas, piemēram, norisa E. Natera koka kastu rūpnīcā, kur strādniekiem darba algu izsniedza ne tikai neregulāri, bet izmaksāja tikai daļu no nopelnītās naudas.⁸⁷ Dažos uzņēmumos no strādnieku algas tika atvilks noteikts procents naudas un tā uz zināmu laiku ieturēta. Ar šādu nelikumīgu paņēmieni rūpnieki centās strādnieku vairāk disciplinēt un piesaistīt pie uzņēmuma. Ja strādnieku par nepaklausību atbrīvoja no darba vai viņš pats aizgāja strādāt uz citu uzņēmumu, ieturētie strādnieka darba algas procenti palika uzņēmuma kasē. 20. gs. sākumā šāda kārtība bija pazīstama metālapstrādes rūpnīcā «Etna», T. Firta un dēlu vīļu fabrikā, Krievu-Reinas svina krāsu rūpnīcā⁸⁸ un citos uzņēmumos.

Strādnieki pie uzņēmuma tika piesaistīti arī ar citāda veida darba algas izmaksas manipulācijām. Dažos uzņēmumos, kad strādnieks kāda iemesla dēļ bija spiests lūgt, lai viņam darba algu izsniedz uz priekšu, t.i., uz parāda, tas arī tika darīts. Nākošajā algas izmaksas reizē šo parādu vajadzēja atdot. Tādā veidā strādniekam no saņemtās darba algas maz kas palika pāri, un, lai izdzīvotu, viņš atkal bija spiests lūgt no administrācijas aizdevumu. Šādas izdarības strādnieku algas izmaksas reizēs 1902. gadā notika pat lielajā M. Kuzņecova porcelāna un fajansa rūpnīcā.⁸⁹

Latvijas rūpniecības strādnieku nominālā darba alga tika nopelnīta dažādos veidos ar atšķirīga lieluma virsstundu un premiātajām piemaksām. Neskatoties uz to, ka nominālo darba algu negatīvi ietekmēja gan 1900.—1903. gada ekonomiskā krīze, gan 1905. gada revolūcija, ka tā bija ļoti atšķirīga dažādās rūpniecības nozarēs un pat vienā uzņēmumā starp dažādas kvalifikācijas strādniekiem, vīriešiem, sievietēm, pusaudžiem un mazgadīgiem strādniekiem, tomēr nominālās darba alga attīstības tendence bija viennozīmīga — gadu gājumā tā pieauga. Daudzie pārliecinošie fakti par to, ka darba algas regulārai izmaksai strādnieku dzīvē bija sevišķi noteicoša loma, liek secināt, ka nominālā darba alga strādniekam tomēr neļāva izdarīt būtiskus naudas uzkrājumus.

2.2 Reālā darba alga

2.2.1. Strādnieku ģimenes eksistences minimums

Latvijas strādnieku reālās darba algas jautājums ir cieši saistīts ar eksistences minimumam nepieciešamo preču cenu izmaiņām. Vēstures avotos sastopami visdažādākie secinājumi par dzīves dārdzības pieaugumu Vidzemē, Kurzemē, Latgalē un it sevišķi Baltijas lielākajā rūpniecības pilsētā Rīgā. Presē bieži vien par šo jautājumu doti pat apkopojosi skaitliski rādītāji. «Jaunā Dienas Lapa» 1912. gadā ziņoja, ka dzīves apstākļi Rīgā salīdzinājumā ar stāvokli pirms desmit gadiem ir pasliktinājušies, jo «pieņēmušās cenas vairāk nekā

par 10 %»⁹⁰. 1914. gada sākumā Krievu-Baltijas vagonu rūpnīcas korespondents rakstīja, ka dzīves dārdzība ir pieaugusi divas līdz trīs reizes.⁹¹ Atsaucoties uz Rīgas Biržas komitejas datiem, «Liepājas Atbalsī» secināts, ka no 1898.—1914. gadam dzīves dārdzība pieaugusi par 35 %.⁹² Šie fakti palīdz apjaust pētāmās problēmas attīstības tendences, taču nepieciešams konkretizēt šo problēmu, atsedzot strādnieku reālo darba algu.

Strādnieku ģimenes eksistences nodrošināšanas pirmais noteikums bija pārtikas produktu nepieciešamā apjoma iegāde. Vispazīnāms fakts, ka kapitālisma attīstības sākumos un arī vēlāk valstīs ar zemu ekonomiskās ražošanas līmeni lielākā daļa darba algas strādniekiem bija jāizmanto pārtikas produktu iepirkšanai. Tā, piemēram, 19. gs. pirmajā pusē Vācijā, kur kapitalistiskā ražošana vēl tikai attīstījās, ap 70 % no strādnieku ģimenes ienākumiem bija jāatdod par pārtikas precēm.⁹³ Krievijas impērijā, kur strādnieku dzīves standarts salīdzinājumā ar Rietumeiropu bija zems, šis rādītājs arī bija augsts. Tā 19. gs. 80. gados Maskavas gubernā strādnieku ģimene par pārtiku izdeva 70—73 %, bet pirms 1. pasaules kara — 57 % no budžeta izdevumiem.⁹⁴ Savukārt Pēterburgas strādnieku ģimenei 1907.—1908. gadā šis rādītājs bija ap 49 %, bet Kijevas strādnieku ģimenei 1912. gadā — ap 47 %.⁹⁵ Pēc atsevišķiem Rīgas strādnieku budžeta aprēķiniem 1895. un 1913. gadā strādnieku ģimenes izdevumi pārtikai svārstījās 47 % robežās no tās rīcībā esošajiem budžeta līdzekļiem.⁹⁶

No 19. gs. beigām līdz 1. pasaules karam Latvijā, līdzīgi kā Krievijas impērijā, pārtikas preču cenas pieauga. Salīdzinot visas Latvijas pilsētas, vislielākā pārtikas dārdzība bija Rīgā, tai sekoja Jelgava, Kuldīga, Daugavpils un Liepāja (30. tab.). Par Rīgas strādnieku visbiežāk lietoto pārtikas produktu tirgus cenām, kas bija aptuveni vienādas ar veikalu cenām, izdevies savākt hronoloģiski salīdzināmus rādītājus. Galveno pārtikas preču cenas pieauga, taču atsevišķām precēm šī cenu palielināšanās bija atšķirīga, rādītāji atšķīrās arī pa gadiem. 1913. gadā vidējais pārtikas preču cenu pieaugums salīdzinājumā ar 1897. gadu Rīgā rupjmaizei bija 11 %, sviestam — 31 %, cūkgaļai — 31 %, krējumam — 33 %, pienam — 33 %, kartupeļiem — 41 %, liellopu gaļai — 67 %, aitas gaļai — 73 %.⁹⁷ Taču tajā pašā laikā reņģu cenas bija pazeminājušās par 16 %.

Svarīga iezīme pārtikas preču cenu attīstībā bija tā, ka visā apskatāmajā laika posmā pastāvēja ļoti lielas svārstības starp zemākajām un pašām augstākajām cenām. Šo cenu lielās svārstības Rīgā no 1897. līdz 1913. gadam parādītas 31. tabulā, kurā uz regulāri fiksēta un bieži presē sniegta materiāla bāzes atsegta svarīgāko pārtikas preču — rudzu maizes, cūkgaļas, liellopu gaļas, sviesta, krējuma un kartupeļu — kopējā cenu dinamika.

PĀRTIKAS PREČU CENU LĪMEŅA SALĪDZINĀJUMS*
1911. GADA JŪLIJĀ**

Latvijas pilsētu pārtikas cenu attiecība		Ukrainas, Lietuvas, Igaunijas, Baltkrievijas pilsētu pārtikas cenu attiecība	
Jelgava	85	Kijeva	100
Valmiera	79	Viļņa	79
Kuldīga	78	Tērbata	77
Daugavpils	78	Minska	67
Liepāja	76	Kauņa	60
Sloka	76	Vitebska	55
Valka	75		
Jēkabpils	73		
Ludza	59		
Rēzekne	52		

* Rīga = 100; aprēķinā iekļauti šādi pārtikas produkti: rudzu maize, baltmaize, gaļa, sviests, piens, kartupeļi, sāls.

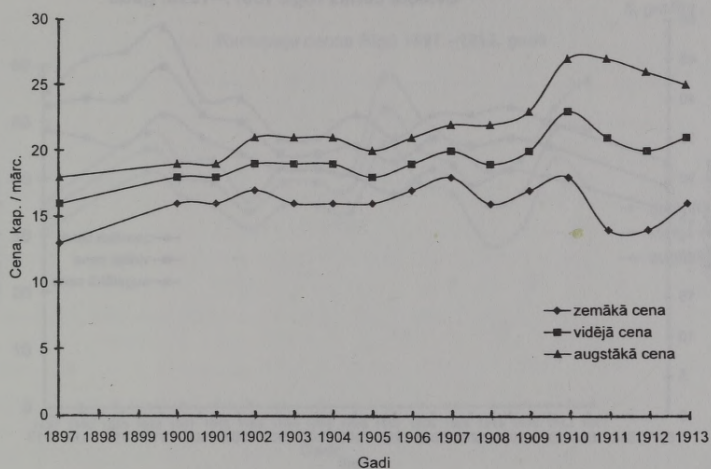
** Sast. pēc: РГИА, ф. 1290, оп. 6, ед. хр. 290, л. 1—2.

Tā kā autora rīcībā nav salīdzināmu rādītāju par Rīgas rūpniecības strādnieku gada vidējo darba algu, ir izmantoti dati par Vidzemes guberņas strādnieku vidējo darba algu, kas gan bija zemāka nekā Rīgā.

Plašais materiāls par katra mēneša pārtikas cenām dod iespēju Rīgā aprēķināt trīs dažādus pārtikas cenu rādītājus — zemākās, augstākās un vidējās cenas. Minēto pārtikas produktu kopējais cenu pieaugums bija šāds: zemākās cenas pieauga par 33 %, vidējās — par 37 %, bet augstākās — pat par 42 %. Savukārt Vidzemes guberņas rūpniecības strādnieku vidējā darba alga šajā pašā laika posmā bija pieaugusi par 35 %. Šāds preču cenu izmaiņas kopējais rādītājs neatklāj atsevišķu pārtikas preču cenu izmaiņas. Risināmā problēma kļūst nedaudz uzskatāmāka, aprēķinot katra atsevišķa produkta cenu svārstības (32. tab.) un attēlojot cenas grafiski (1.—6. grafiks). Pārtikas produktu cenu pazemināšanās vai paaugstināšanās un savstarpējās izmaiņas gadu ritumā ir ļoti dažādas (7. grafiks). Līdzīgi šie procesi noris starp vidējās cenas un vidējās darba algas izmaiņām (8. grafiks). 31., 32. tabulas un 1.—8. grafika dati tikai iezīmē strādnieku reālās darba algas problemātiku. Šie aptuvenie aprēķini rāda, ka Rīgas pārtikas preču cenu paaugstināšanās Rīgā daudzos gadījumos notiek, apsteidzot Vidzemes rūpniecības strādnieku vidējās darba algas pieaugumu. Taču pētāmā perioda beigās strādnieku vidējās darba algas pieauguma tendence nedaudz sāka nostiprināties.

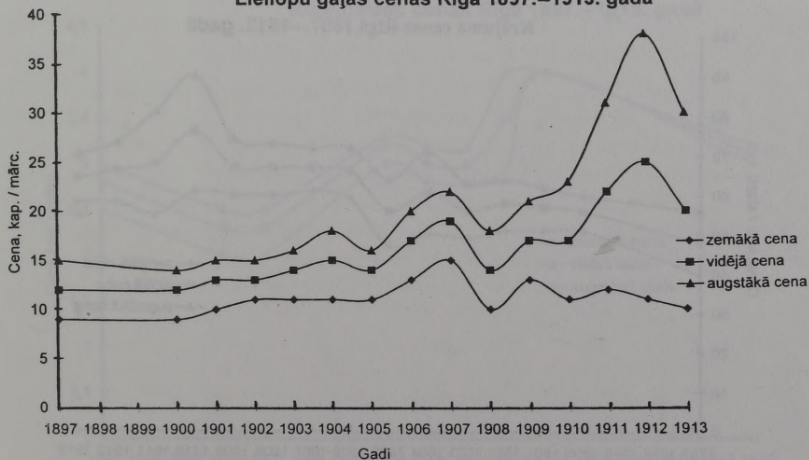
1. grafiks

Cūkgaļas cenas Rīgā 1897.–1913. gadā

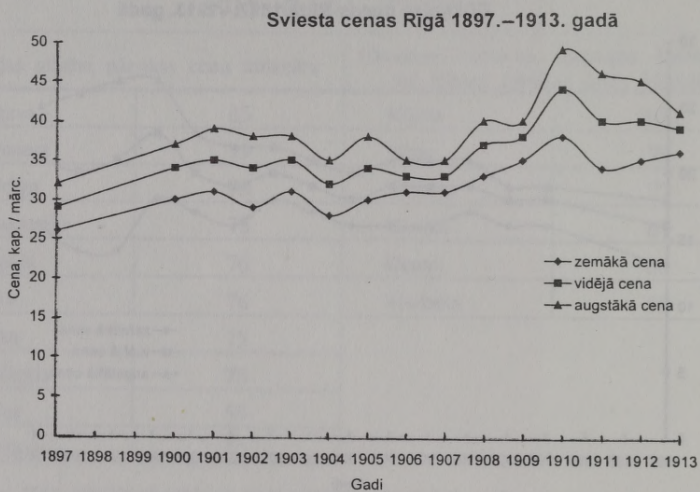

2. grafiks

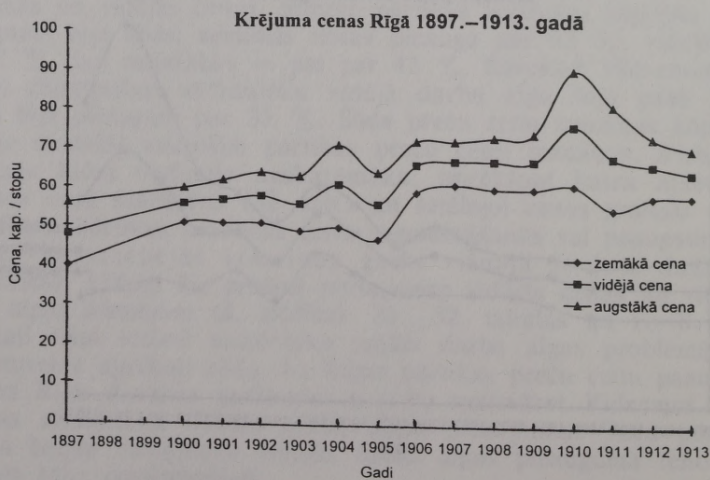
Liellopu gaļas cenas Rīgā 1897.–1913. gadā

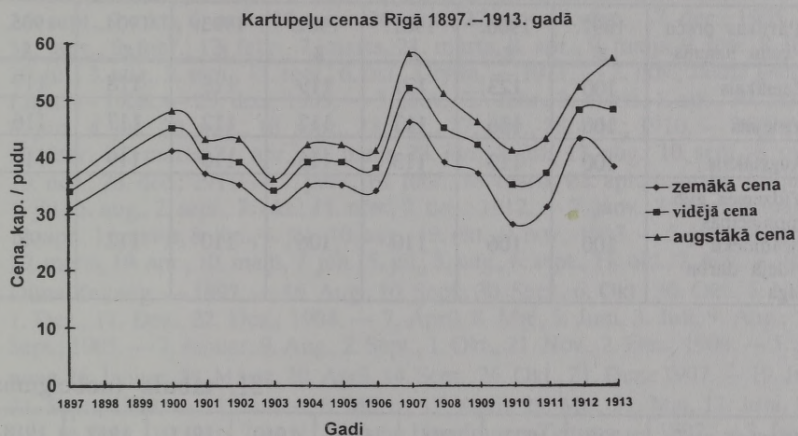
3. grafiks

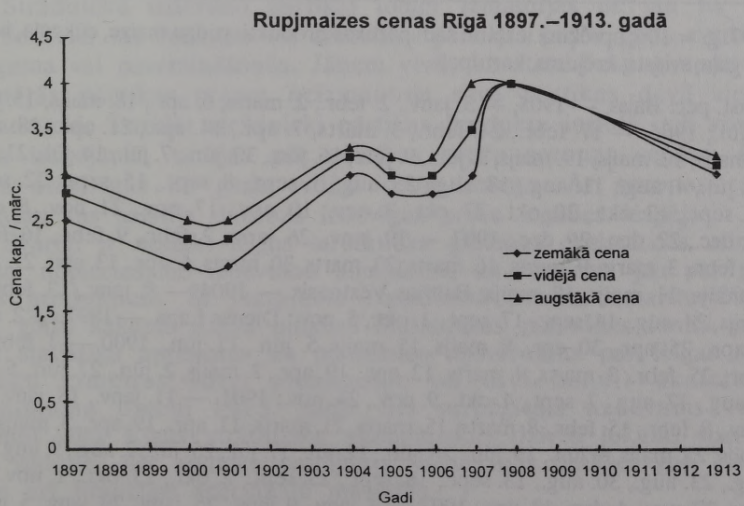
4. grafiks

5. grafiks

6. grafiks

SVARĪGĀKO PĀRTIKAS PREČU* CENU DINAMIKA RĪGĀ
1897.—1913. GADĀ**

Pārtikas preču cenu līmenis	1897. g.	1900. g.	1901. g.	1902. g.	1903. g.	1904. g.	1905. g.
Zemākais	100	123	121	119	115	118	117
Vidējais	100	116	117	117	112	117	116
Augstākais	100	113	113	115	110	119	115
Vidzemes gub. rūpniecības strādnieku vidējā darba alga	100	106	110	106	110	112	98

31. tabula (nobeigums)

Pārtikas preču cenu līmenis	1906. g.	1907. g.	1908. g.	1909. g.	1910. g.	1911. g.	1912. g.	1913. g.
Zemākais	129	143	133	137	132	123	136	133
Vidējais	124	135	131	132	139	135	142	137
Augstākais	120	133	130	130	146	145	149	142
Vidzemes gub. rūpniecības strādnieku vidējā darba alga	118	122	126	122	121	—	126	135

* 1897. g. = 100; aprēķinā iekļauti šādi pārtikas produkti: rudzu maize, cūkgaļa, liellopu gaļa, sviests, krējums, kartupeļi.

** Sast. pēc: Balss. — 1905. — 5. janv., 2. febr., 2. marts, 6. apr., 18. maijs, 15. jūn., 6. jūl.; 1906. — 17. febr., 24. febr., 3. marts, 7. apr., 14. apr., 21. apr., 28. apr., 5. maijs, 12. maijs, 19. maijs, 2. jūn., 9. jūn., 16. jūn., 30. jūn., 7. jūl., 14. jūl., 21. jūl., 28. jūl., 4. aug., 11. aug., 18. aug., 25. aug., 1. sept., 8. sept., 15. sept., 22. sept., 29. sept., 13. okt., 20. okt., 27. okt., 3. nov., 10. nov., 17. nov., 21. nov., 8. dec., 15. dec., 22. dec., 29. dec.; 1907. — 19. janv., 26. janv., 2. febr., 9. febr., 16. febr., 23. febr., 3. marts, 9. marts, 16. marts, 23. marts, 30. marts, 6. apr., 13. apr., 27. apr., 4. maijs, 11. maijs, 18. maijs; Baltijas Vēstnesis. — 1904. — 9. janv., 13. febr., 4. maijs, 24. aug., 14. sept., 17. sept., 1. okt., 5. nov.; Dienas Lapa. — 1897. — 2. apr., 8. apr., 25. apr., 30. apr., 8. maijs, 15. maijs, 5. jūn., 11. jūn.; 1900. — 1. febr., 9. febr., 25. febr., 3. marts, 9. marts, 12. apr., 19. apr., 2. maijs, 2. jūn., 27. jūn., 5. jūl., 2. aug., 17. aug., 7. sept., 4. okt., 9. nov., 24. nov.; 1901. — 11. janv., 18. janv., 23. janv., 8. febr., 15. febr., 8. marts, 15. marts, 21. marts, 11. apr., 19. apr., 3. maijs, 11. maijs, 23. maijs, 8. jūn., 19. jūn., 28. jūn., 12. jūl., 17. jūl., 25. jūl., 2. aug., 9. aug., 17. aug., 23. aug., 30. aug., 13. sept., 18. sept., 25. sept., 2. okt., 23. okt., 1. nov., 23. nov., 27. nov., 4. dec., 13. dec.; 1902. — 3. janv., 9. janv., 25. janv., 29. janv., 5. febr.,

14. marts, 18. apr., 21. maijs, 30. maijs, 12. jūn., 19. jūn., 27. jūn., 3. jūl., 17. jūl., 31. jūl., 7. aug., 15. aug., 30. aug., 5. sept., 18. sept., 3. okt., 25. okt., 31. okt., 15. nov., 28. nov., 17. dec.; 1903. — 6. febr., 20. febr., 7. marts, 25. marts, 10. apr., 17. apr., 1. maijs, 29. maijs, 4. jūl., 28. aug., 2. sept., 18. sept., 25. sept., 2. okt., 8. okt., 15. okt., 23. okt., 30. okt., 12. nov., 19. nov., 26. nov., 3. dec.; 1904. — 25. sept., 7. okt., 6. nov., 13. nov., 20. nov., 27. nov., 8. dec., 17. dec.; 1905. — 31. janv., 9. febr., 17. febr., 7. marts, 21. marts, 8. apr., 9. maijs, 9. jūn., 8. jūl., 20. jūl., 3. aug., 2. sept., 13. sept., 6. okt.; Drywa. — 1911. — 2. nov.; Jaunā Dienas Lapa. — 1908. — 29. dec.; 1909. — 3. janv., 27. febr., 3. marts, 1. apr., 30. maijs, 8. jūn., 4. jūl., 29. aug., 18. sept., 23. okt., 27. nov., 28. dec.; 1910. — 26. janv., 20. febr., 12. marts, 21. apr., 20. maijs, 23. jūn., 2. jūl., 13. aug., 10. sept., 8. okt., 19. nov., 28. dec.; 1911. — 7. janv., 18. febr., 18. marts, 22. apr., 6. maijs, 11. jūn., 1. jūl., 5. aug., 2. sept., 7. okt., 11. nov., 9. dec.; 1912. — 7. janv., 3. febr., 9. marts, 13. apr., 11. maijs, 8. jūn., 6. jūl., 10. aug., 19. okt., 9. nov.; 1913. — 5. janv., 8. febr., 29. marts, 19. apr., 10. maijs, 7. jūn., 5. jūl., 5. aug., 6. sept., 11. okt., 2. nov., 7. dec.; Dūna Zeitung. — 1897. — 16. Aug., 10. Sept., 30. Sept., 6. Okt., 30. Okt., 5. Nov., 1. Dez., 11. Dez., 22. Dez.; 1904. — 7. April, 8. Mai, 5. Juni, 3. Juli, 9. Aug., 13. Sept.; 1905. — 7. Januar, 9. Aug., 2. Sept., 1. Okt., 21. Nov., 2. Dez.; 1906. — 5. Januar, 26. Januar, 24. März, 20. April, 14. Sept., 26. Okt., 21. Dez.; 1907. — 19. Juli, 21. Sept.; 1908. — 11. Januar, 8. März, 17. April, 29. Mai, 31. Mai, 12. Juni, 12. Juli, 14. Sept., 10. Okt., 7. Nov.; Rigache Hausfrauen-Zeitung. — 1897. — 3. Januar, 6. Februar, 7. März, 3. April, 8. Mai, 5. Juni, 3. Juli, 7. Aug., 4. Sept., 2. Okt., 6. Nov., 11. Dez.; 1904. — 16. Januar, 20. Februar, 15. März, 16. April, 6. Mai, 18. Juni; Rigaer Tageblatt. — 1897. — 10. Januar; Rigasche Zeitung. — 1908. — 5. Januar, 2. Februar, 1. März, 7. April, 3. Mai, 3. Juni, 5. Juli, 2. Aug., 6. Sept., 11. Okt., 1. Nov., 13. Dez.

Izmantoti 14. tabulas avoti: Вулкс Б. Я. Формирование промышленного пролетариата в Латвии во второй половине XIX века. — С. 138; *Bērziņš J.* Strādnieku ekonomiskais stāvoklis Latvijā 19. gadsimta 90. gados. — 12. lpp.

Strādnieku izdevumi pārtikai tomēr izmainījās ne jau tik vienkāršoti, kā tas redzams no atsevišķu pārtikas preču gada cenu pieauguma vai pazemināšanās. Jāņem vērā, ka strādnieku ģimene visas minētās pārtikas preces neizmantoja savā pārtikas devā vienādā daudzumā. Turklāt strādnieki pārtikas produktu iegādē, cik vien tas bija iespējams, vadījās pēc pārtikas preču sezonas cenām, kuras bija atšķirīgas no gada vidējā cenu līmeņa. Ar sezonas cenām strādniekus saistīja dažādas izdevīgas preču iegādes iespējas.

Svarīgi ir noteikt Rīgas strādnieka ģimenes eksistences minimumam nepieciešamo izdevumu kompleksu un vispirms jau par pārtikas produktiem. Šī jautājuma risināšanā autors izmanto 20. gs. 20. gadu sākumā Rīgas pilsētas Statistiskās pārvaldes fondā uzkrātos statistiķu aprēķinus un pieņemtos apsvērumus par Rīgas strādnieku ģimenes (divi pieaugušie un divi bērni) eksistences minimuma līmeni 1913. gadā. Šis sarežģītais uzdevums veikts, ņemot vērā Rīgas strādnieku ekonomiskās dzīves lokālās īpatnības un vadoties pēc analoga jautājuma risināšanas prakses gan Vācijas, gan arī Francijas speciālistu aprindās.

SVARĪGĀKO PĀRTIKAS PREČU VIDĒJO CENU IZMAIŅAS
RĪGĀ 1897.—1913. GADĀ*

Pārtikas preces	1897. g.	1900. g.	1901. g.	1902. g.	1903. g.	1904. g.	1905. g.
Rudzu maize	100	74	85	85	—	119	111
Cūkgaļa	100	106	106	119	119	113	113
Liellopu gaļa	100	92	108	108	108	125	117
Sviests	100	117	128	117	121	110	117
Krējums	100	106	119	121	117	121	117
Kartupeļi	100	132	118	115	100	115	115
Vidzemes gu- berņas rūpniecī- bas strādnieku vidējā darba alga	100	106	110	106	110	112	98

32. tabula (nobeigums)

Pārtikas preces	1906. g.	1907. g.	1908. g.	1909. g.	1910. g.	1911. g.	1912. g.	1913. g.
Rudzu maize	—	—	148	—	—	—	—	111
Cūkgaļa	119	125	119	125	138	125	125	131
Liellopu gaļa	142	150	117	142	142	183	200	167
Sviests	114	114	128	128	152	138	138	131
Krējums	138	138	138	140	156	142	135	133
Kartupeļi	109	153	132	124	103	109	141	141
Vidzemes gu- berņas rūpniecī- bas strādnieku vidējā darba alga	118	122	126	122	121	—	126	135

* Sast. pēc: 31. tabulas avotiem.

Autors šos atzinumus pārbaudes nolūkā ir salīdzinājis ar Rīgas un Krievijas impērijas vadošo rūpniecības centru strādnieku budžeta aprēķiniem un uzskata tos par orientējoši objektīviem. Tā pētāmajā laika posmā Rīgas strādnieka ģimenes (divi pieaugušie un divi bērni) mēneša eksistences minimumam bija nepieciešama šāda pār-

tikas deva: 140 mārciņu rudzu maizes, 40 mārciņu liellopu gaļas, 4 mārciņas speķa, 6 mārciņas sviesta, 30 stopu piena, 240 mārciņu kartupeļu un 4 mārciņas cukura.⁹⁸

Naudas izteiksmē pēc tirgus zemākajām cenām 1897. gadā izdevumi par pārtiku veidoja 14,16 rbļ., bet 1913. gadā 17,54 rbļ. Šādus aprēķinus izdarot pēc vidējām cenām, 1897. gadā šī summa bija 16,44 rbļ., bet 1913. gadā — 22,74 rbļ.⁹⁹ Gadu gaitā atstarpe starp zemākajām un vidējām cenām palielinājās (sk. 36. tab.). Strādnieku ģimenes izdevumi par pārtiku no 19. gs. beigām līdz 1. pasaules karam pieauga. Taču šī tendence nebija stabila. Sākot ar 1907. gadu, lētāko, svarīgāko pārtikas preču cenām bija tendence pazemināties, bet vidējās pārtikas preču cenas palika aptuveni vienā un tajā pašā līmenī. Jāatzīmē, ka pētāmajā laika posmā ievērojami palielinājās pārtikas preču kvalitāte. Kalorijām bagātākas un kvalitatīvi augstvērtīgākas kļuva arī pašas lētākās pārtikas preces. Kāpinātā veidā šis process turpinājās pēc 1905. gada revolūcijas, kad veidojās lauksaimniecības biedrības. Viens no galvenajiem šo biedrību darbības aspektiem bija pacelt lauksaimniecības ražojumu kvalitāti.

33. tabula

RĪGAS STRĀDNIEKA ĢIMENES LOCEKĻU MĒNEŠA
IZDEVUMI PAR PĀRTIKU 1897. UN 1913. GADĀ, RBL.

Ģimenes locekļi	1897. g.		1913. g.	
	zemākās cenas	vidējās cenas	zemākās cenas	vidējās cenas
Strādnieks — ģimenes galva	5,06	5,87	6,26	8,12
Sieva	4,04	4,70	5,02	6,50
Divi bērni	5,06	5,87	6,26	8,12
Kopā	14,16	16,44	17,54	22,74

Strādnieku reālās darba algas problemātikā palīdz iedziļināties arī par pārtiku iztērētās naudas sadalījums pa atsevišķiem ģimenes locekļiem. Pēc Rīgas pilsētas Statistiskās pārvaldes 20. gadu sākumā izdarītā aprēķina strādnieka ģimenes galvas izdevumi pārtikai veidoja 5/14 no četrp cilvēku ģimenes (vīrs, sieva, divi bērni) kopējiem pārtikas maksājumiem.¹⁰⁰ Savukārt viena bērna pārtikas izdevumi vecumā no 7 līdz 20 gadiem bija 50 %, ¹⁰¹ bet sievas no 75 līdz 80 % no ģimenes galvas izlietotās pārtikas vērtības.¹⁰² Tātad ģimenes izdevumi par pārtiku, vienkāršoti rēķinot, sadalījās šādi: 36 % — ģimenes galvai; 28 % — sievai; 18 % — vienam

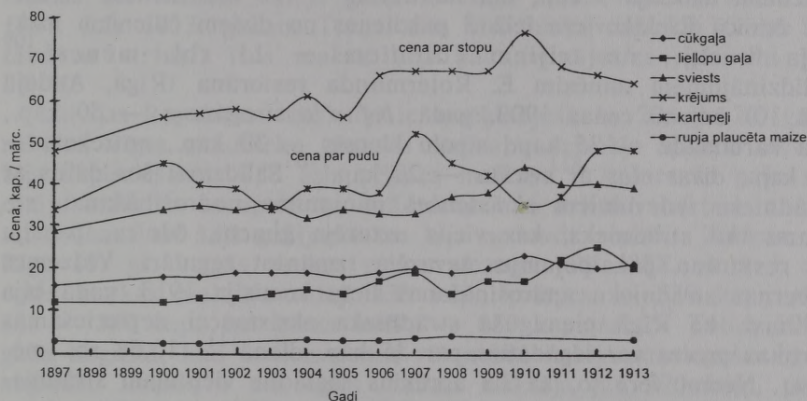
bērnam; 18 % — otram bērnam. Autors uzskata, ka pēc šiem rādītājiem var vadīties, nosakot Rīgas strādnieku ģimenes locekļu pārtikas izdevumu attiecības (33. tab.).

Ja pārtiku iegādājās par vidējām pārtikas cenām, tad strādnieks ģimenes galva 1897. gadā vienā dienā vidēji varēja iztērēt 19,2 kap.,¹⁰³ sieva — 15,4 kap., bet katrs bērns — 9,6 kap. 1913. gadā strādnieks ģimenes galva vienā dienā pārtikai varēja iztērēt 26,6 kap., sieva — 21,3 kap., bet katrs bērns — 13,3 kap. Tas, ka šie aprēķini ir objektīvi, liecina atsevišķi vēsturiskie fakti. Tā 20. gs. sākumā presē sastopams norādījums, ka Rīgā pieaugušam cilvēkam visvienkāršāko uzturu var rēķināt uz 20 kap., bet bērnam — uz 10 kap. dienā.¹⁰⁴ Ja vidēji mēnesī skaitām 30,5 dienas, tad šajā gadījumā mēneša izdevumi pārtikai pieaugušam ģimenes loceklim veido 6,10 rbļ., katram bērnam — 3,05 rbļ. Tātad šie rādītāji dod aptuveni tādu pašu ainu, kā uzrādīts 33. tabulā. Domājams, ka, lai strādnieks būtu darbaspējīgs, eksistences minimums pārtikai nevarēja būt daudz zemāks. Var gan atzīmēt, ka tie naudas līdzekļi, kas paredzēti cietumnieku ēdināšanai, bija daudz mazāki. Oficiāli noteiktie izdevumi pieauguša arestanta pārtikai bija šādi: 1904. gadā Vidzemes un Kurzemes cietumos, t.i., Rīgā, Jelgavā un Ventspilī, — 7 kap. dienā, bet Liepājā un Kuldīgā — 9 kap. dienā.¹⁰⁵ Pēc autora aprēķiniem, pieaugušam vīrietim cietumā mēneša pārtikai tērēja tikai no 2,14 līdz 2,75 rbļ. 1910. gadā Vidzemes cietumos viena cietumnieka dienas pārtikai bija paredzēts izdot no 9 līdz 13 kap. (no 2,75 līdz 3,97 rbļ. mēnesī), bet Kurzemē — no 8 līdz 12 kap.¹⁰⁶ (no 2,44 līdz 3,66 rbļ. mēnesī). Neapšaubāmi šie izdevumi par pārtiku bija ļoti zemi, bet tajā pašā laikā nav pamata apgalvot, ka Vidzemes un Kurzemes cietumos cilvēki būtu miruši bada nāvē.

Jāuzsver, ka autora aprēķinātie Rīgas strādnieka ģimenes pārtikas izdevumi konstatētajās robežās varēja noturēties tikai tādā gadījumā, ja strādnieks un viņa ģimene iztika mājas kārtībā. Tas nozīmē, ka strādniekiem pārtikas preces bija jāiegādājas pēc iespējas lētāk (par zemākajām vai labākajām gadījumā vidējām cenām) un ģimenes saimniecei vajadzēja ēdienus kombinēt budžeta robežās. Ja strādnieks un viņa ģimene gribētu izmantot sabiedriskās ēdināšanas pakalpojumus, tad izdevumi būtu ievērojami lielāki. Tā 1899. gadā A. Nikolajeva māksliniecišķi virpoto celtniecības izstrādājumu fabrikas strādniekiem piedāvāto ēdienu izcenojumi bija šādi: brokastis kafijas krūze (1/4 stopa) maksāja 4 kap.; 1/4 mārciņas maizes ar sviestu, uz kuras uzlikts siers, desa vai šķiņķis, — 5 kap. Pusdienā: 1 stops putraimu vai skābu kāpostu zupas ar 1/4 mārciņas gaļu — 15 kap. Launagā: glāze tējas — 2 kap. un 1/4 mārciņas maizes ar sviestu un biezpienu — 3 kap. Vakariņās: kartupeļi ar siļķi un mērci, citreiz sēnes vai ceptas olas — 10 kap. Ēdot uzņē-

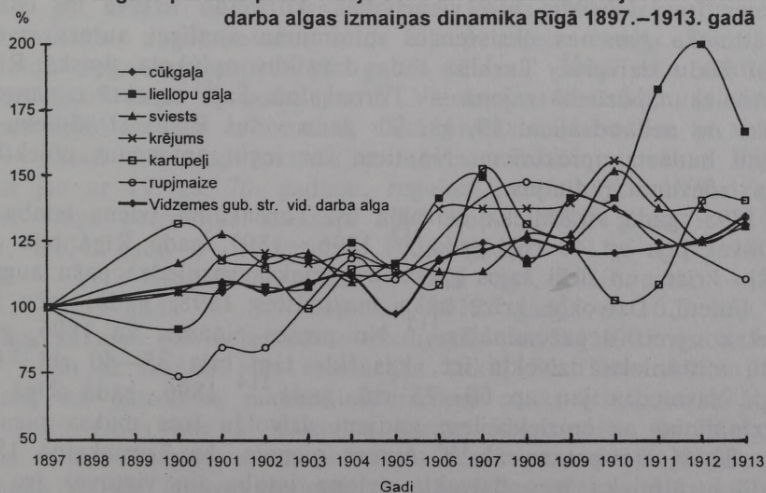
7. grafiks

Svarīgāko pārtikas preču vidējās cenas Rīgā 1897.–1913. gadā

8. grafiks

Svarīgāko pārtikas preču vidējo cenu un strādnieku vidējās nominālās darba algas izmaiņas dinamika Rīgā 1897.–1913. gadā

mumā gatavoto ēdienu, strādniekam vienā dienā par pārtiku bija jāmaksā jau 39 kap.¹⁰⁷ (11,90 rbļ. mēnesī). Rīgas pansijās un ēdnīcās pārtikas cenas bija vēl augstākas. Tā, piemēram, 1903. gadā pansijā, kas atradās Marijas ielā 5, tikai pusdienas vien no diviem ēdieniem maksāja 9 rbļ., bet no trijiem — 12 rbļ. mēnesī.¹⁰⁸ Biržas ēdnīcā L. Jakovļeva ielā 3 pusdienas no diviem ēdieniem maksāja 8 rbļ., no trijiem ēdieniem — 11 rbļ. mēnesī.¹⁰⁹ Salīdzinājumam minēsim E. Rotermunda restorāna (Rīgā, Audēju ielā 10) ēdienu cenas 1903. gadā: *bef d'la* stroganovs — 50 kap., teļa karbonāde — 35 kap., sīpolu klopsis — 30 kap., antrekots — 35 kap., divas olas ar sviestu — 20 kap.¹¹⁰ Salīdzinot šos datus ar strādnieka izdevumiem eksistences minimuma nodrošināšanai, redzams, ka strādnieks, kas viens uzturēja ģimeni, ēdnīcu, pansiju un restorānu pakalpojumus nevarēja izmantot regulāri. Vidzemes guberņas strādnieku apdrošināšanas lietu komisija 1913. gadā bija atzinusi, ka Rīgā pieauguša strādnieka eksistencei nepieciešamās pārtikas preces var iegādāties par 35 kap. dienā¹¹¹ (10,68 rbļ. mēnesī). Ņemot vērā to, ka šis aprēķins sastādīts vientuļam strādniekam, kas pats mājā negatavoja, šī aplēse nebūt nav pretrunā ar 33. tabulā norādīto. Tādējādi ir pamats uzskatīt, ka autora sniegtais izcenojums pārtikas minimumam, ja strādnieks ir ģimenes cilvēks un viņa ģimene ēdienu gatavo mājās, acīmredzot tuvojas objektīvajai realitātei.

Otru svarīgāko vietu Rīgas strādnieka ģimenes eksistences minimuma aplēsēs ieņem izdevumi par dzīvokļa īri. Plašs avotu materiāls par šo jautājumu 19. gs. beigās nav atrodams. Vadoties pēc atsevišķiem faktiem, kas liecina, ka pats izplatītākais strādnieka ģimenes īres dzīvoklis bija vienistabas, ko veido virtuve un istaba, strādnieka ģimenes eksistences minimuma analīzei autors izvēlas tieši šādu dzīvokli. Turklāt šāds dzīvoklis aplūkots tipiskā Rīgas strādnieku apdzīvotā rajonā — Torņakalnā. Šajā aspektā izmantotas ziņas no nedaudzajiem 19. gs. 90. gadu vidus Rīgas strādnieku ģimeņu budžeta aprēķiniem. No tiem var iegūt aptuvenus objektīvus īres izdevumu rādītājus.

1895. gadā strādnieka dzīvokļa īre Torņakalnā (viena istaba un virtuve) bija ap 40 rbļ. gadā.¹¹² 1896.—1897. gadā Rīgā bija dzīvokļu krīze, un tieši šajos gados īres maksa sasniedza pašu augstāko līmeni. Dzīvokļu krīze sāka mazināties 1898. gadā, taču īres maksa uzreiz nepazeminājās.¹¹³ No preses zināms, ka 1896. gada vidū strādnieka dzīvokļa īre, kas līdz tam bija 35—40 rbļ., šajā gadā sasniedza jau ap 60—75 rbļ. gadā.¹¹⁴ 1896. gadā Rīgā salīdzinājumā ar iepriekšējiem gadiem dzīvokļu īres maksa pieauga par 30 % un pat vairāk.¹¹⁵ Autors pieņem, ka Torņakalnā 1897. gadā strādnieka īres dzīvokļa (viena istaba un virtuve) īre salīdzinājumā ar 1895. gadu pieaugusi par 30 %. 1895. gadā tāda

dzīvokļa īres maksa bija 40 rbl., bet 1897. gadā tā varēja būt ap 52 rbl. gadā.

Pēc statistikas rādītājiem, šāda lieluma dzīvokļa īres maksa Torņakalnā 1913. gadā bija 70,44 rbl.¹¹⁶ (Šajā gadā Rīgā vienas istabas un virtuves vidējā gada īre bija 78,85 rbl.¹¹⁷) Tātad no 1897. līdz 1913. gadam Torņakalna strādnieka dzīvokļa (viena istaba ar virtuvi) īres maksa bija paaugstinājusies aptuveni par 35 %.

Latvijas Republikas statistiķi ir aprēķinājuši, ka 20. gs. 20. gadu sākumā Rīgas strādnieku ģimenes divistabu dzīvokļa apkurei mēnesī bija nepieciešamas 1/6 asis priedes malkas.¹¹⁸ Autors šo pašu rādītāju attiecina uz apskatīto strādnieka īres dzīvokli (virtuve un istaba), kaut arī šajā gadījumā tas bija nedaudz zemāks. Zināms, ka Rīgā 19. gs. beigās malkas cenas pieauga. Tā 1888. gadā 1 ass egles malkas maksāja vidēji 430 kap., priedes — 530 kap., alkšņa — 540 kap., bet bērza malka — 650 kap. asi.¹¹⁹ Toties 1900. gada augustā, kad malkas cenas vēl nebūt nebija sasniegušas gada augstāko līmeni, 1 ass egles malkas maksāja jau 720 kap., priedes — 800 kap., alkšņa — 780—800 kap. un bērza — ap 860 kap.¹²⁰ No 1888. līdz 1900. gadam malkas cenas Rīgā bija cēlušās par 47 %. Malkas cenas Rīgā strauji pieauga — no 1897. līdz 1913. gadam vairāk nekā par 100 % (34. tab.). Jāatzīmē, ka 1905. gada revolūcijas laikā straujš malkas vidējās cenas kāpums nav vērojams. Salīdzinot 1904. un 1905. gada novembra un decembra malkas vidējās cenas Rīgā, egles malkai tās palielinājās par 8,1 %, bērza malkai — par 1,6 %, priedes — par 0,8 %, bet alkšņa malkas cenas bija pat samazinājušās par 8,1 %.¹²¹

19. gs. beigās un 20. gs. sākumā Rīgas strādnieka dzīvokļa visizplatītākais apgaismošanas veids bija petrolejas lampa. Divistabu dzīvokļa apgaismošanai 1913. gadā mēnesī vidēji tika rēķināti 7 litri (5,69 stopi¹²²) petrolejas.¹²³ Vienistabas dzīvoklim ar virtuvi petroleju lēsa par 1/3 mazāk nekā divistabu dzīvoklim ar virtuvi — tātad 3,8 stopi petrolejas mēnesī. Petrolejas cenas Rīgā, sākot jau ar 19. gs. 70. gadiem, regulāri pazeminājās. 1870. gadā viens stops petrolejas maksāja 28,8 kap., 1888. gadā — 24,4 kap., 1904. gadā — 10,5 kap., 1905. gadā — 11,5 kap., 1907. gadā — 11,2 kap., 1909. gadā — 10,5 kap., 1910. gadā — 9,0 kap., 1911. gadā — 8,7 kap. un 1912. gadā — 10,3 kap.¹²⁴

20. gs. sākumā petrolejas cenas visaugstāk pacēlās 1905. gada beigās¹²⁵ un tā turējās visu revolūcijas laiku. Pēc šiem datiem redzams, ka petrolejas mazumtirdzniecības cenas Rīgā no 19. gs. 90. gadu vidus līdz 1. pasaules karam samazinājās vairāk nekā divas reizes. Domājams, ka petrolejas cenas pazeminājās tāpēc, ka pieauga naftas ieguves apjomi un apstrādes efektivitāte, kā arī vienkāršojās šīs preces piegāde no ieguves rajoniem pa dzelzceļu.

MALKAS VIDĒJĀS CENAS RĪGĀ 1897. UN 1913. GADĀ*

Malkas veids	1897. g.		1913. g.			
	zemākā cena par vienu ass mēru, kap.**	vidējā cena par vienu ass mēru, kap.	zemākā cena par vienu ass mēru, kap.	zemākās cenas pieaugums salīdzinājumā ar 1897. g., %	vidējā cena par vienu ass mēru, kap.	vidējās cenas pieaugums salīdzinājumā ar 1897. g., %
Egle	605	609	1236	104	1257	106
Priede	580	718	1362	135	1381	92
Alksnis	560	664	1343	140	1364	105
Bērzs	725	772	1484	105	1518	97

* Sast. pēc: *Düna Zeitung*. — 1897. — 2. Aug., 30. Sept., 5. Nov., 1. Dez., 11. Dez.; *Jaunā Dienas Lapa*. — 1913. — 5. janv., 9. febr., 15. marts, 6. apr., 19. apr., 6. maijs, 10. maijs, 13. jūl., 17. aug., 26. aug., 12. okt., 22. okt., 28. okt., 2. nov., 9. nov., 18. nov., 23. nov., 3. dec., 16. dec., 21. dec.

** Malkas ass krievu mērā = kubiksažens (3 x 3 x 3 aršinas) = 9,7126 kubikmetri (*Zemzaris J. Mērs un svars Latvijā 13.—19. gs. — R., 1981. — 132. lpp.*).

Sarežģīti risināt jautājumu par strādniekam un viņa ģimenei nepieciešamā apģērba un apavu sortimenta cenu izmaiņām. Vispirms jāatzīmē, ka Latvijas pilsētu un lauku iedzīvotājiem izmaksas par apģērbu daudz neatšķiras.¹²⁶

No autora rīcībā esošā materiāla var spriest, ka Rīgā līdz 1. pasaules karam strādnieku apģērbu un apavu cenām bija raksturīga tendence pazemināties (35. tab.). Pēc autora aprēķiniem, kas ņemti no datiem par strādnieku budžetu un citiem vēstures avotiem, kā arī pēc Latvijas Republikas statistiķu atzinumiem, noteikts aptuvenais strādnieka ģimenes eksistences minimuma izdevumu klāsts par apģērbu un apaviem.

Ziņas par šī izdevumu posteņa preču cenām nepilnīgas, tāpēc pieņemam, ka no 19. gs. beigām līdz 1913. gadam strādnieka ģimene apģērba un apavu iegādei tērēja vienādu naudas daudzumu. Tomēr jāpiebilst, ka apģērba un apavu cenas samazinājās un sakarā ar patēriņa preču ražošanas efektivitātes un to kvalitātes strauju paaugstināšanos 1913. gadā strādnieku apģērbs un apavi bija daudz augstvērtīgāki nekā 19. gs. beigās.

RĪGAS STRĀDNIĒKU APĢĒRBU UN APAVU CENAS
1905. UN 1913. GADĀ, RBL.*

Apģērba un apavu sortiments	1905. g.	1913. g.
Vīrieša vatēts mētelis	25,00—30,00	18,47
Vīrieša vilnas uzvalks	25,00	19,87
Vīrieša darba uzvalks	—	6,88
Vīrieša darba mančestra bikses	—	1,25
Kokvilnas apakšveļas komplekts	2,00	1,55—1,84
Darba virskrekls	—	1,09
Īsas kokvilnas zeķes (viens pāris)	0,25	0,15—0,22
Vilnas cimdi (viens pāris)	0,50	0,35—0,48
Krāga ar divām apkaklītēm	0,90	0,90
Kaklasaite	0,60	0,48
Spilvendrāna	0,60	0,43
Kokvilnas palags	1,20	1,07
Kabatlakatiņš	—	0,11
Dvielis	—	0,59
Vīrieša darba kurpes	—	3,16
Vīrieša šņorzābaki	5,00	5,53
Zābaku pazoļu piesišana	1,40	1,30

* Sast pēc: Tautas labklājības ministrijas bijušo strādnieku aptauju anketas // LVVA, 1308. f., 2. apr., 4071. l., 1.—19. lp.; Baltijas Vēstnesis. — 1905. — 22. sept.; Jaunā Dienas Lapa. — 1913. — 12. okt.

Ģimenes eksistences minimuma izdevumos ir iekļauti arī maksājumi par higiēnu (pirts, ziepes), nodokļiem, skolas nauda diviem bērniem, maksājumi bērnu kasei, sarīkojumiem, reliģiskajam kultam, preses izdevumu iegāde utt. Visi šie izdevumi ģimenei mēnesī kopā veidoja ap 6 rbl. Autora rīcībā nav ziņu par to, ka šie izdevumi par atsevišķiem posteņiem no 1897. līdz 1913. gadam strādnieka ģimenes patēriņa robežās būtu palielinājušies vai arī pazeminājušies. Izdevumi kultūras vajadzībām vienmēr veidojās pēc pārpalikuma principa. Jāatzīmē, ka ievērojamai strādnieku daļai izdevumus par bērnu skolas naudu sedza uzņēmumu administrācija, dažreiz no skolas naudas maksāšanas strādniekus atbrīvoja izglītības pārvaldes iestādes, bet citiem, saprotams, šie izdevumi bija jāsedz pašiem.

Tādējādi, apkopojot visus datus, autors aprēķinājis Rīgas strādnieka ģimenes — vīrs, sieva, divi bērni — eksistences minimumu 1897. un 1913. gadā (36. tab.).

RĪGAS STRĀDNIĒKU ĢIMENES — VĪRS, SIEVA,
DIVI BĒRNI — MĒNEŠA EKSISTENCES MINIMUMS
1897. UN 1913. GADĀ*

Izdevumu veids	1897. g.				1913. g.			
	zemākās cenas		vidējās cenas		zemākās cenas		vidējās cenas	
	vienas vienī- bas cena, kap.	preces cena kopumā, rbļ.	vienas vienī- bas cena, kap.	preces cena kopumā, rbļ.	vienas vienī- bas cena, kap.	preces cena kopumā, rbļ.	vienas vienī- bas cena, kap.	preces cena kopumā, rbļ.
1	2	3	4	5	6	7	8	9
140 mārci- ņas rudzu maizes	1 mārc. = 2,5	3,50	1 mārc. = 2,8	3,92	1 mārc. = 3,0	4,20	1 mārc. = 3,1	4,34
40 mārciņas liellopu gaļas	1 mārc. = 9,0	3,60	1 mārc. = 12,0	4,80	1 mārc. = 10,0	4,00	1 mārc. = 20,0	8,00
4 mārciņas speķa	1 mārc. = 18,0	0,72	1 mārc. = 18,0	0,72	1 mārc. = 28,0	1,12	1 mārc. = 28,0	1,12
6 mārciņas sviesta	1 mārc. = 26,0	1,56	1 mārc. = 29,0	1,74	1 mārc. = 36,0	2,16	1 mārc. = 38,0	2,28
30 stopu piena	1 stops = 8,0	2,40	1 stops = 9,0	2,70	1 stops = 11,0	3,30	1 stops = 12,0	3,60
240 mārci- ņas kartu- peļu (6 pudi)	1 puds = 31,0	1,86	1 puds = 34,0	2,04	1 puds = 38,0	2,28	1 puds = 48,0	2,88
4 mārciņas cukura	1 mārc. = 13,0	0,52	1 mārc. = 13,0	0,52	1 mārc. = 12,0	0,48	1 mārc. = 13,0	0,52
Kopā par pārtiku		14,16		16,44		17,54		22,74
Īres maksa par dzīvokli (viena istaba ar virtuvi) Torņakalnā		4,33		4,33		5,87		5,87
1/6 asis priedes mal- kas dzīvokļa apkurei		0,97		1,20		2,27		2,30

1	2	3	4	5	6	7	8	9
3,8 stopi petrolejas dzīvokļa apgaismošanai		0,93		0,93		0,39		0,39
Kopā izdevumi par pārtiku, dzīvokļa īri, apkurināšanu un apgaismošanu		20,39		22,90		26,07		31,30
Apģērbs un apavi		5,40		5,40		5,40		5,40
Skolas nauda diviem bērniem		2,58		2,58		2,58		2,58
Higiēnas, kultūras u.c. izdevumi		3,25		3,25		3,25		3,25
Kopā izdevumi mēneša laikā		31,62		34,13		37,30		42,53
Kopā izdevumi gada laikā		379,44		409,56		447,60		510,36

* Sast. pēc: LVVA, 1308. f., 2. apr., 4071. l., 1.—19. lp.; 2791. f., 1. apr., 40. l., 17., 172. lp.; 147. l., 1., 2. lp.; 3076. f., 1. apr., 90. l., 1.a, 4. lp.; Baltijas Vēstnesis. — 1905; Dienas Lapa. — 1895, 1897; Jaunā Dienas Lapa. — 1913; Dūna Zeitung. — 1897; Rigasche Hausfrauen-Zeitung. — 1897; Rigaer Tageblatt. — 1897. (Izvērstākas atsauces 31., 34. un 35. tabulās.)

Rīgas pilsētas Statistikas pārvaldes darbinieki 20. gadu sākumā savos zinātniskajos meklējumos bija nākuši pie atziņas, ka 1913. gadā Rīgas strādnieka ģimenes eksistences minimuma izdevumu attiecības ir šādas: 75 % veidoja pārtikas, dzīvokļa īres, apkures un apgaismojuma maksājumi; 15 % — izdevumi par apģērbu un apaviem un 10 % — par pārējo. Pēc autora izdarītiem eksistences minimuma aprēķiniem 1913. gadā izdevumi par pārtiku, dzīvokļa īri, apkuri, apgaismošanu, ja pārtiku iegādājās par pašām zemākajām cenām, veidoja 70 % no visiem izdevumiem; par apģērbu un apaviem — 14 %; higiēnai, kultūrai, izglītībai — 16 %. Ja šajā pašā gadā pārtiku un malku dzīvokļa apkurei pirka par vidējām cenām, tad šī attiecība mainījās šādi: 73 %; 13 % un 14 %. Tas nozīmē, ka autora aprēķini ir ļoti tuvi Rīgas pilsētas Statistikas pārvaldes teorētiskajiem pieņēmumiem par atsevišķu strādnieku ģimenes izdevumu posteņu attiecībām. Tālab autors, balstoties uz minētajiem vēstures avotiem, ir aprēķinājis, ka Rīgas strādnieka

ģimenes — vīrs, sieva, divi bērni — eksistences minimumu nodrošinošie aptuvenie rādītāji bija šādi: 1897. gadā no 379 līdz 410 rbļ. un 1913. gadā no 448 līdz 510 rbļ. gadā (sk. 36. tab.). Ģimenes eksistences minimumam nepieciešamo pārtiku un malku iegādājoties par vidējām tirgus cenām, strādnieka ģimenei, dzīvojot Rīgas priekšpilsētā vienistabas dzīvoklī ar virtuvi un dzīvokli apgaismojot ar petrolejas lampu, 1897. gadā izdevumi veidoja 410 rbļ., bet 1913. gadā — 510 rbļ. gadā. Divistabu dzīvoklis un elektriskais apgaismojums — tas jau būtu daudz dārgāk. Rīgas statistiķi savos daļēji teorētiskajos aprēķinos par 1913. gadu sniedz šādu ainu: par divistabu dzīvokli maksājot pilsētas vidējo īres maksu, to apgaismojot ar elektrību, strādnieka ģimenes — vīrs, sieva, divi bērni — eksistences minimums veidoja 606,84 rbļ. gadā.¹²⁸

Mēģināsim noskaidrot, vai autora aprēķinātais strādnieka ģimenes eksistences minimuma rādītājs atbilst reālās dzīves prasībām. Daļēji to iespējams izdarīt par laiku pirms 1. pasaules kara, jo ir saglabājušies dažu valsts ierēdņu, strādnieku un žurnālistu izteikumi par to, cik nepieciešams gadā nopelnīt, lai nodrošinātu ģimenei eksistences minimumu. 1913. gadā Rīgas pastnieki saņēma no 288 līdz 408 rbļ. (no 24 līdz 34 rbļ. mēnesī). Presē par tiem, kas saņēma 288 rbļ. gadā, rakstīja: «24 rbļ. mēnesī! Šausmas iet caur kauliem, kad iedomājas šādu algu Rīgā. Jāievēro, ka pastiljonu lielākā daļa ir ģimēņu cilvēki, tad viņu stāvoklis paliek vēl neapskaužamāks.»¹²⁹

1913. gadā presē ir atzīmēts, ka Rīgas tramvaju mašīnistu dienā saņēma 1,05 rbļ. (ap 315 rbļ. gadā), bet konduktori — 1,23 rbļ. dienā (ap 369 rbļ. gadā). Turklāt uzsvērts, ka šajos dārgajos laikos ar šādu izpeļņu nevar iztikt.¹³⁰ 1910. gadā Rīgas būvstrādnieka gada vidējā darba alga bija 322 rbļ.¹³¹ «Jaunā Dienas Lapā» atzīmēts, ka ar šādu naudas daudzumu nevar nodrošināt ģimenes eksistences minimumu: «Ka tāda summa ir vairāk kā nepietiekoša priekš ģimēņu cilvēka..., par to laikam nešaubīsies arī tie ļaudis, kas parasti želojas par augstajām strādnieku algām.»¹³² Līdzīgu apgalvojumu var atrast arī Liepājā, kur dzīves dārdzība bija zemāka nekā Rīgā. Tā Imperatora Aleksandra III Liepājas kara ostas darbnīcu sarga I. Volgunasa administrācijai iesniegtā lūgumā teikts, ka, pelnot gadā 324 rbļ. un ar šo naudu apgādājot sevi, savu slimo sievu un četrus bērnus, viņš nonācis «pašā nožēlojamākajā un bezizejas stāvoklī»¹³³.

Iepazīsimies ar Rīgas apriņķa priekšnieka 1913. gadā izteiktajām domām par nepieciešamību paaugstināt policistu algu. Viņš norāda, ka Bolderājas fabriku un rūpnīcu uradņikam un gorodovajam jāpāceļ alga līdz 60 rbļ. mēnesī¹³⁴ (720 rbļ. gadā). Tad policijas ierēdņi saņemtu tādu naudas summu, ar kuru pilnībā nodrošinātu savas ģimenes labklājību. Ar šādiem ienākumiem tie kļūtu neatkarīgi no

ekonomiskajām rūpēm un paceltos pāri lielākajai daļai fizisku darbu strādājošiem. Tas būtu līmenis virs eksistences minimuma.

Pāriesim pie vispārinātākiem šī jautājuma risinājumiem. 1907. gada jūnijā pēc mācītāja O. Šaberta ierosinājuma bija paredzēts noorganizēt strādnieku dzīvokļu un pārtikas izstādi, kuras uzdevums būtu pamācīt jaunos laulātos strādnieku pārus, kā tiem kombinēt izdevumus par dzīvokli un pārtiku, ja gada vidējie ienākumi bija ap 400 rbl.¹³⁵ Te tātad parādās jau sabiedrībā aptuveni pieņemts rādītājs, kas nosaka, ka ar 400 rbl. lieliem ienākumiem tajā laikā bija iespējams uzsākt ģimenes dzīvi. Saprotams, ka ģimenei ar diviem bērniem šiem eksistences minimuma izdevumiem pirms I. pasaules kara bija ievērojami jāpārsniedz 400 rbl. atzīme. Un, beidzot, vēl viens rādītājs, kas zināmā mērā izpētei var palīdzēt, balstoties uz analogijas principu. Igaunijas Republikas vēsturniece M. Pihlamjagi norāda uz Tallinas Arodbiedrības padomes sastādīto strādnieka ģimenes — 5 cilvēki — eksistences minimumu 1909. gadā, un tas ir 600 rbl.¹³⁶ (37. tab.). Tallina un Rīga ir ne tikai ģeogrāfiski tuvas pilsētas, bet to rūpniecība 20. gs. sākumā iekļāvās līdzīgā rūpniecības attīstības līmeņa grupā. Starp šo pilsētu strādnieku nominālo darba algu nebija būtisku atšķirību.

37. tabula

TALLINAS STRĀDNIKA ĢIMENES — PIECI CILVĒKI —
1909. GADA VIDĒJIE IZDEVUMI*

Izdevumu veids	Rbl.	%
Pārtika	230	38,3
Dzīvoklis	84	14,0
Apkure un apgaismošana	29	4,8
Apģērbs un apavi	108	18,0
Apgaismības un kultūras pasākumi	30	5,0
Ziepes un citas higiēnas vajadzībām nepieciešamās preces	15	2,5
Nodokļi	10	1,7
Nodrošinājums «melnajai dienai»	50	8,3
Citi izdevumi	44	7,4
Kopā	600	100,0

* Sast. pēc: *Пихлямяги М.* Заработная плата рабочих фабрично-заводской промышленности Эстонской губернии в начале XX в. — С. 222.

Lai salīdzinātu autora aprēķināto Rīgas strādnieka ģimenes eksistences minimumu ar Tallinas strādnieka ģimenes vidējiem izdevumiem, vispirms jānorāda, ka pēdējais nav strādnieka ģimenes eksistences minimums, bet gan strādnieka ģimenes vidējo izdevumu apkopojums. Turklāt šī Tallinas Arod biedrības padomes dotā shēma, domājams, vairāk atbilst teorētiski vēlamajam un ne tik daudz reālajām iespējām, no kurām tieši izaug strādnieka ģimenes eksistences minimums. Nākošais moments, ka tajā doti aprēķini par 5 cilvēku ģimeni, bet autors operē ar 4 cilvēku lielu ģimeni. Tallinas strādnieka ģimenes izdevumu ainā zināmas pārdomas izsauc aprēķinātie maksājumi par pārtiku: tie veido tikai 38 % no visiem izdevumiem. Līdzīgi šķiet, ka paredzētie maksājumi par nodrošinājumu «melnajai dienai», apģērbu, apaviem un «citiem izdevumiem» nevarētu būt tik lieli.

Nemot vērā visu teikto, starp Rīgas strādnieku ģimenes eksistences minimuma un Tallinas strādnieku ģimenes izdevumu aprēķiniem nav nekādu būtisku pretrunu. Autors ir pārliecināts, ka aprēķinātais Rīgas strādnieka ģimenes — vīrs, divi bērni — eksistences minimums 1897. gadā, kas svārstījās starp 379 un 410 rbļ., un 1913. g. — starp 448 un 510 rbļ. (sk. 36. tab.), tuvojās objektīvajai īstenībai. Ar Rīgas strādnieka ģimenes eksistences minimuma aprēķinu izveidi 1897. un 1913. gadam autors mēģina pārvarēt statistisko datu trūkumu, kas neatļauj restaurēt reālās darba algas izmaiņas tendenci.

Latvijas strādnieku reālās darba algas līmeņa noteikšanai līdz šim nopietnāk pieskāries vienīgi vēsturnieks un ekonomists J. Ņetjosins. Pēc viņa aprēķiniem, Latvijas fabriku un rūpniecību strādnieku reālā darba alga no 1900. līdz 1913. gadam aptuveni palika vienā un tajā pašā līmenī.¹³⁷ Vienīgi nav zināms, uz kādiem avotiem, izņemot uzrādīto «Fabriku inspektorū atskaišu apkopojumu» 1900.—1913. gadam, J. Ņetjosins ir balstījies, izdarot šo komplicēto aprēķinu.

Pētījuma autors ir mēģinājis šajā virzienā iet tālāk, analizējot Rīgas strādnieka ģimenes eksistences minimuma rādītājus. No 1897. līdz 1913. gadam, pārtikā lietojot pašas lētākās preces, visi eksistences izdevumi kopā pieauga par 17,96 % (1897. gadā — 379,44 rbļ.; 1913. g. — 447,60 rbļ.). Pārtikai lietojot preces par vidējām cenām, kopējie ģimenes izdevumi pieauga par 24,61 % (1897. gadā — 409,56 rbļ.; 1913. gadā — 510,36 rbļ.).¹³⁸ Savukārt rūpniecības strādnieku nominālā darba alga Vidzemes guberņā laika posmā no 1897. līdz 1913. gadam paaugstinājās par 34,71 %¹³⁹ (1897. gadā — 265,00 rbļ.; 1913. gadā — 356,98 rbļ.). 1897. gadā starpība starp strādnieka ģimenes eksistences minimumam nepieciešamo vidējo naudas summu (409,56 rbļ.) un vidējo strādnieka gada darba algu (265,00 rbļ.)

bija 144,56 rbļ. 1913. gadā šo pašu rādītāju (510,36 rbļ. un 356,98 rbļ.) starpība — 153,38 rbļ. Šī līdz eksistences minimumam iztrūkstošā naudas summa 1897. gadā veidoja 54,55 % no strādnieka gada vidējās darba algas, bet 1913. gadā — tikai 42,97 %. Visi šie aprēķini liecina, ka Rīgas rūpniecības strādnieku reālā darba alga no 1897. līdz 1913. gadam pieauga. Šis process līdzīgi norisa Vidzemes un Kurzemes rūpniecībā. Šajā sakarā vērts uzklaut Krievijas vēsturnieku jaunākos secinājumus. Barnaulas vēsturnieks V. Skubņevskis savā 1991. gadā izdotajā pētījumā atzīst, ka strādnieku nominālās un reālās darba algas pieaugumam nebija lokāls raksturs. Tas bija raksturīgs Krievijas impērijas galvenajiem rūpniecības rajoniem.¹⁴⁰ Savukārt jautājums par Latgales rūpniecības strādnieku reālās darba algas tendenci pašreiz paliek vēl atklāts.

Vēl viens problēmas aspekts — kāda strādnieku vīriešu daļa, strādājot vieni paši savai ģimenei — vīrs, sieva, divi bērni, varēja nopelnīt iztikas minimumu un kad darbā vajadzēja iekļauties sievai un bērniem. Par to arī var spriest tikai teorētiski. Viena lieta ir uzzināt, cik lielu darba algu strādnieks vidēji saņēma, bet pavisam cits jautājums — cik no šīs nopelnītās algas strādnieks izdeva ģimenes vajadzībām (cik nodzēra un izlietoja citām savām izpriecām). Šādas aplēses nav iespējams veikt un atliek vilkt paralēles vienīgi ar strādnieka nominālās darba algas līmeni.

Ņemot strādnieka gada nominālās darba algas vidējos rādītājus un salīdzinot tos ar eksistences minimumam nepieciešamajiem izdevumiem, pirmajā brīdī šķiet, ka tikai neliela strādnieku daļa ar savu izpeļņu tos spēja segt. Taču te nepieciešams ņemt vērā, ka strādnieka nominālā darba alga tika aprēķināta mehāniski, pieaugušo vīriešu, sieviešu, abu dzimumu pusaudžu un mazgadīgo strādnieku¹⁴¹ gada laikā nopelnītās darba algas kopsummu izdalot ar strādājošo kopskaitu. Taču vīriešu darba alga bija ievērojami lielāka par sieviešu, pusaudžu un mazgadīgo strādnieku darba algu. Tātad Vidzemes guberņas rūpniecības strādnieku gada darba algas vidējais līmenis ievērojami samazina galvenā ģimenes pelnītāja vīrieša gada darba algas vidējo lielumu. Kā rāda fakti, 1896. gadā, piemēram, 8 specialitāšu strādnieki no Vidzemes rūpniecībā minētajām 28 specialitātēm vieni paši savai ģimenei — vīrs, sieva, divi bērni — varēja nodrošināt eksistences minimumu (379—410 rbļ. gadā): virpotāji spēja nopelnīt 540 rbļ., metāllēji — 492 rbļ., kalēji — 468 rbļ., mucenieki — 468 rbļ., porcelāna apgleznotāji — 432 rbļ., asinātāji — 420 rbļ., kastu izgatavotāji — 420 rbļ., atslēdznieki — 396 rbļ.¹⁴²

Sakarā ar nominālās darba algas pieaugumu tas strādnieku īpatvars, kas vieni paši varēja segt savas ģimenes eksistences minimumu, salīdzinājumā ar 19. gs. beigām bija pieaudzis. (Var apgalvot,

ka daudzi kvalificētie strādnieki, vieni paši strādājot, varēja savai ģimenei nodrošināt augstāka dzīves līmeņa apstākļus, nekā tas atsedzās autora aprēķinātajā Rīgas strādnieku ģimenes eksistences minimumā.

Zīmīgu secinājumu šajā jautājumā izteicis «Jaunās Dienas Lapas» korespondents J. Lapiņš, rakstot, ka «kvalificēto strādnieku alga mūsu lielpilsētās nav niecīga... Šādu strādnieku, kas pelna 60—100 rbļ. mēnesī, Rīgā ir vairāki tūkstoši, ja ne desmit tūkstoši.»¹⁴³ 1913. gadā lielākajā Latvijas mašīnbūves uzņēmumā — Krievu-Baltijas vagonu rūpnīcā, kurā šajā gadā strādāja 3500 cilvēku,¹⁴⁴ katrs strādnieks vidēji nopelnīja 2,25 rbļ. dienā,¹⁴⁵ teorētiski rēķinot — ap 675 rbļ. gadā. Tātad, vadoties pēc šī rādītāja, visi strādnieki varēja pilnībā nodrošināt savas ģimenes eksistenci. Tajā pašā laikā šo rūpnīcas vidējās algas lielumu var precizēt, ja pētām algas līmeni atsevišķi katrā uzņēmuma cehā. Tas bija zemāks šīs rūpnīcas laukuma strādniekiem, kam nebija specialitātes, tomēr pat viņi spēja nodrošināt savas ģimenes eksistences minimumu, jo gadā varēja nopelnīt vidēji 465 rbļ.¹⁴⁶ Taču šo laukuma strādnieku īpatsvars visa uzņēmuma strādnieku vidū bija neliels.

Ņemot vērā strādnieku sastāvu pēc dzimuma un vecuma, metālstrādnieku īpatsvaru rūpniecības strādnieku vidū un to darba algas līmeni, atsevišķu nozaru uzņēmumu strādnieku izpeļņu, var uzskatīt, ka Rīgā 1913. gadā ne mazāk kā 30 % no visiem rūpniecības strādniekiem vīriešiem vieni paši spēja savām ģimenēm — vīrs, sieva, divi bērni — sagādāt eksistences minimumu. Vadoties pēc šī orientējošā procentuālā rādītāja, Rīgā vien varēja strādāt ap 19 000 šādu strādnieku. Tajā pašā laikā bija daļa strādnieku, ģimenes cilvēku, kuriem nebija kvalifikācijas vai kuru gādībā atradās ģimene, kas bija lielāka par četriem cilvēkiem. Tiem nebija iespējams ģimenei sagādāt eksistences minimumu. Tādām ģimenēm nebija citas iespējas, kā peļņas darbā iesaistīties sievai vai pašā smagākajā situācijā — arī bērniem.

2.2.2. Strādnieku budžets

Pētot reālās darba algas problēmu, svarīgi ir restaurēt strādnieku ienākumu un izdevumu ainu jeb, kā pieņemts teikt, strādnieku budžetu, atsegt budžeta attīstības tendenci un tā kopsakaru ar pastāvošo eksistences minimumu. Zinot strādnieku budžetu, iespējams konstatēt, vai strādnieku ienākumi un izdevumi tiem atļauj turēties eksistences minimuma ietvaros, kā sadalās atsevišķo izdevumu daļas, kādas izmaiņas notiek to savstarpējās attiecībās. Lai iegūtu ziņas par strādnieku ģimeņu budžetu, nepieciešams izmantot tālaka strādnieku aptauju rezultātus. Oficiālās varas iestādes par Latvijas teritorijas rūpniecības strādnieku budžetu nav interesējušās.

Krievijas impērijā šādas aptaujas ir aptvērušas Pēterburgas, Kijēvas, Baku un vēl dažu maznozīmīgāku rūpniecības centru strādniekus. Strādnieku budžeta jautājumam Latvijā uzmanību sāka pievērst arodnieciskā kustība, kuras darbība sākās kopš 1905. gada revolūcijas. Tika izstrādātas budžeta aptaujas anketas un ievāktas pirmās, kaut arī no nedaudziem korespondentiem iegūtās ziņas. Šīs anketas līdz mums nav nonākušas. Ir vienīgi daži raksti presē par strādnieku dzīves līmeņa jautājumiem, kuri sacerēti, balstoties uz šādu anketu sniegtajām ziņām. Tātad Latvijas strādnieku budžeta jautājuma analīzē arī jāsamierinās ar fragmentāru materiālu. Ieskatu Rīgas strādnieku budžetā sniedz presē publicēts atsevišķu strādnieku ģimeņu budžets. Tos snieguši strādnieki, acīmredzot žurnālistu ierosināti.

Par 1895. un 1910.—1913. gadu autora pētnieciskajā rīcībā bija 10 samērā vispusīgi sastādīti Rīgas strādnieku budžeti. Tie sniedz ziņas par Rīgas rūpniecības, ostu strādnieku un būvstrādnieku ekonomisko stāvokli. Tas, ka tieši šo strādnieku budžets bija publicēts presē, bija nejaušība, taču to saturs liecina, ka šie materiāli atsedz vidēji ekonomiski nodrošinātu strādnieku ģimeņu ienākumus un izdevumus. Daži no šiem budžetiem pretendē pat uz vispārīnājumu, kurš raksturīgs visiem tālāka Rīgas strādniekiem. Viens no tādiem, kuru, balstoties uz reālajiem strādnieku dzīves rādītājiem, ir sastādījis pirmskara sabiedriskais darbinieks J. Daniševskis.¹⁴⁷ Šī budžeta trūkums bija tas, ka tajā tikai daļēji atsegtas strādnieka ģimenes atsevišķas izdevumu grupas; uzrādīti savrupi izdevumi par pārtiku, dzīvokli, apģērbu un apaviem, bet visi pārējie apvienoti nodalījumā «dažādi».

Šajā pētījumā veikts mēģinājums publicētos budžetus apkopot, aprēķinot vidējos lielumus gan pa ienākumu, gan arī pa izdevumu atsevišķiem posteņiem (38. tab.). Salīdzinot 1895. un 1910.—1913. gada Rīgas strādnieku ģimeņu budžetu ar eksistences minimuma rādītājiem (sk. 36. tab.), budžetā uzrādītie ģimeņu izdevumi ir lielāki. 1895. gada budžets aprēķināts par trīs locekļu strādnieku ģimenes izdevumiem. Ja šajā budžetā iekļauj ceturto patērētāju, jo eksistences minimums rēķināts uz četriem ģimenes locekļiem, tad budžets, mehāniski rēķinot, veido 410,72 rbļ., taču, vadoties pēc vidējām pārtikas cenām, eksistences minimums 1897. gadā bija 409,56 rbļ. gadā. 1910.—1913. gadā piecu strādnieka ģimeņu budžets veidoja vidēji 530,40 rbļ.,¹⁴⁸ bet eksistences minimums četriem ģimenes locekļiem 1913. gadā, rēķinot pēc vidējām pārtikas cenām, bija 510,36 rbļ. gadā. Šie aprēķini, lai arī tie ir aptuveni, vēlreiz liecina, ka eksistences minimuma aplēse tuvojas objektīvajai īstenībai. Rīgas strādnieku ģimeņu budžeta analīze atļauj izteikt domu, ka Rīgas strādnieku reālā darba alga laika posmā no 19. gs. beigām līdz 1913. gadam lēnām paaugstinājās.

RĪGAS STRĀDNIKA ĢIMENES MĒNEŠA BUDŽETS
1895.—1913. GADĀ, RBL.*

Ienākumi un izdevumi	1895. g.**		1910.—1913. g.***	
	vidēji uz vienu ģimeni	vidēji uz vienu cilvēku	vidēji uz vienu ģimeni	vidēji uz vienu cilvēku
Ienākumi				
Pamatizpeļņa	22,50	7,50	40,92	12,04
Papildizpeļņa	3,17	1,06	2,53	0,74
Ienākumi kopā	25,67	8,56	43,45	12,78
Izdevumi				
Pārtika	12,00	4,00	21,31	6,27
Dzīvoklis (īre, apkure, apgaismošana)	5,00	1,67	10,23	3,01
Drēbes un apavi	5,42	1,81	5,10	1,50
Drēbju mazgāšana un higiēna	0,75	0,25	0,96	0,29
Kultūra un izglītība	1,42	0,47	2,35	0,71
Sabiedriski politiskie	0,58	0,19	1,19	0,36
Tabaka un alkohols	—	—	1,31	0,37
Ārstēšanās	—	—	0,87	0,26
Reliģiskais kults	—	—	0,05	0,01
Satiksmē	—	—	0,83	0,25
Dažādi	0,50	0,17	—	—
Izdevumi kopā	25,67	8,56	44,20	13,03
Iztrūkums budžetā	—	—	-0,75	-0,25
Izdevumi gada laikā	308,04	102,72	530,40	156,36

* Sast. pēc: Arodnieks. — 1910. — 1. apr. — Nr. 10. — 151. lpp.; 1912. — 20. janv. — Nr. 3. — 42., 43. lpp.; Dienas Lapa. — 1895. — 2. okt.; Dzīves Balss. — 1913. — 26. janv.; Jaunā Dienas Lapa. — 1912. — 20. janv., 4. febr.; 1913. — 26. janv.

** Ģimenē trīs locekļi — divi pieaugušie un viens bērns.

*** Divās ģimenēs četri locekļi — divi pieaugušie un divi bērni — un trijās ģimenēs trīs locekļi — divi pieaugušie un viens bērns.

38. tabulā sniegtajam Rīgas strādnieka ģimenes budžetam ir vispārīguma raksturs, taču uz tā pamata jāvirās izteikti striktus tālceļošus secinājumus. Tam galvenokārt ir orientējošs raksturs. Šo strādnieka ģimenes budžetu salīdzinot ar Krievijas impērijas atsevišķos rūpniecības centros, sevišķi Pēterburgā,¹⁴⁹ ievērojami lielākā skaitā apkopotajiem budžeta rādītājiem, var pilnīgāk izprast Rīgas strādnieku budžeta būtību, attīstības tendenci un specifiskās iezīmes. 39. tabulā Rīgas strādnieka ģimenes budžets salīdzināts ar Pēterburgas un Kijevas strādnieku budžetu. Tie gan ir grūti salīdzināmi lielumi, jo vispirms jau Rīgas strādnieka ģimenes budžeta ienākuma daļu pamatā veido viena ģimenes locekļa — ģimenes galvas izpeļņa, bet Pēterburgas un Kijevas strādnieku ģimenes ienākumus veidoja ne tikai ģimenes galvas darba alga vien. Turklāt Pēterburgas un Kijevas strādnieku ienākumi bija augstāki par vidējo līmeni.

Analizējot Rīgas strādnieka ģimenes budžeta izdevumu daļu, redzams, ka, tāpat kā Pēterburgas un Kijevas strādnieku ģimenes, lielākā ienākumu daļa tika tērēta iztikas un sadzīves prasību apmierināšanai. No strādnieka ģimenes budžeta Krievijas impērijā pašu lielāko izdevumu daļu veidoja maksājumi par pārtiku: no strādnieka ģimenes budžeta — 49—54 %, bet no tā strādnieka budžeta, kurš nebija precējies, — 33—46 %.¹⁵⁰ Līdzīga aina atklājās, analizējot Rīgas strādnieka ģimenes budžetu: 1895. gadā izdevumi pārtikai veidoja aptuveni 47 %, bet 1910.—1913. gadā — ap 48 % no budžeta (sk. 38. un 39. tab.). Rīgas neprecētā strādnieka izdevumi par pārtiku 1912.—1913. gadā veido ap 44 %.¹⁵¹ Šos divus rādītājus nav korekti salīdzināt un, autors to arī nedara. No trūcīgā avotu materiāla tiek izdarīti dažī aprēķini. Neprecētā strādnieka alga pienācās viena cilvēka izdevumiem, bet precējies strādnieks dalījās tēriņos ar ģimeni. Neprecētais strādnieks varēja lietot kvalitatīvāku, izmeklētāku pārtiku, un viņam vairāk naudas atlika nepārtikas izdevumiem. Kā var aptuveni spriest no Rīgas strādnieku ģimeņu 1911. un 1912. gada budžetu analīzes, izdevumi par pārtiku sīkāk iedalījās šādi: 29 % no pārtikas maksājumiem bija par gaļas produktiem; 22 % — par maizi, miltiem, putrainiem; 17 % — par piena produktiem; 10 % — par kartupeļiem, saknēm, augļiem; 8 % — par cukuru; 4 % — par tēju, kafiju; 4 % — par zivīm un 2 % — par olām.¹⁵²

No zināmiem Rīgas strādnieku ģimeņu budžetiem par 1910.—1912. gadu aprēķināts, ka 23—24 % no visiem izdevumiem bija par dzīvokļa īri, tā apkurināšanu un apgaismošanu.¹⁵³ Savukārt neprecējušies strādnieki par dzīvokli izdeva ap 12 % no budžeta.¹⁵⁴ Par Pēterburgas strādniekiem šie rādītāji ir līdzīgi: ģimenes strādniekiem no sava budžeta par dzīvokli bija jāizdod 20,7 %, bet neprecētajiem — 14,7 %.¹⁵⁵

PĒTERBURGAS, RĪGAS UN KIJEVAS STRĀDNIEKA
ĢIMENES MĒNEŠA BUDŽETS, RBL.*

Ienākumi un izdevumi	Pēterburgā 1907.—1908. g.**		Rīgā 1910.—1913. g.***		Kijevā 1912. g.**	
	vidēji uz vienu ģimeni	vidēji uz vienu cilvēku	vidēji uz vienu ģimeni	vidēji uz vienu cilvēku	vidēji uz vienu ģimeni	vidēji uz vienu cilvēku
Ienākumi						
Pamatizpeļņa	59,00	15,62	40,92	12,04	52,47	12,30
Papildpeļņa	0,49	0,13	2,53	0,74	—	—
No dzīvokļa izīrēšanas	2,58	0,68	—	—	1,76	0,42
Citi ienākumi	—	—	—	—	0,69	0,16
Ienākumi kopā	62,07	16,43	43,45	12,78	54,92	12,88
Izdevumi						
Pārtika	30,40	8,05	21,31	6,27	26,03	6,10
Dzīvoklis (īre, apkure, apgaismo- šana)	12,94	3,42	10,23	3,01	12,47	3,16
Drēbes un apavi	7,58	2,01	5,10	1,50	8,34	1,72
Drēbju mazgā- šana un higiēna	2,05	0,54	0,96	0,29	1,58	0,37
Kultūra un izglītība	2,05	0,54	2,35	0,71	1,92	0,45
Sabiedriski politiskie	0,75	0,20	1,19	0,36	0,26	0,06
Tabaka un alkohols	3,14	0,83	1,31	0,37	2,06	0,48
Ārstēšanās	0,78	0,21	0,87	0,26	0,80	0,19
Reliģiskais kults	0,17	0,04	0,05	0,01	0,10	0,02
Satiksmē	—	—	0,83	0,25	—	—
Citi izdevumi	2,53	0,67	—	—	1,72	0,41
Izdevumi kopā	62,39	16,51	44,20	13,03	55,28	12,96
Iztrūkums budžetā	-0,32	-0,08	-0,75	-0,25	-0,36	-0,08
Izdevumi visa gada laikā	748,68	198,12	530,40	156,36	663,36	155,52

* Sast. pēc: Arodnieks. — 1910. — 1. apr. — Nr. 10. — 151. lpp.; 1912. — 20. janv. — Nr. 3. — 42., 43. lpp.; 1914. — 18. janv. — Nr. 2. — 26. lpp.; Dzīves Balss. — 1913. — 26. janv.; Jaunā Dienas Lapa. — 1912. — 20. janv.; 1913. — 26. janv.; Крузе Э. Э. Положение рабочего класса России в 1900—1914 гг. — С. 218, 219.

** Pēterburgas un Kijevas strādnieku ģimeņu budžeti atsedza turīgāko strādnieku dzīves līmeni. Turklāt ģimenes galvas izpeļņai tajos bieži vien pieskaitīta arī sievas darba alga.

*** Divās ģimenēs četri, bet trijās — trīs locekļi. Budžeta ienākumu daļu pamatā veidoja tikai pieaugušā vīrieša — ģimenes galvas darba alga. Izdevumu sarakstā speciāli nav atzīmēti «citi», jo tie dažos budžetos aptvēra sīkākos izdevumu posteņus, kuri atsevišķi netika izdalīti.

Nākošais svarīgākais izdevumu postenis strādniekiem bija maksājumi par apģērbu un apaviem. Šie izdevumi, salīdzinot atsevišķu strādnieku budžetu, ir ļoti atšķirīgi. Rīgas ģimenes strādnieku budžetā izdevumi par apģērbu un apaviem svārstījās 9—19 % robežās, bet neprecētiem strādniekiem — 11—23 %. Krievijas impērijā šie divi rādītāji attiecīgi bija šādi: 10—25 % un 9—15 % no visiem tēriņiem.¹⁵⁶ Šajā izdevumu iedaļā lielas svārstības var konstatēt tāpēc, ka ģimene šos izdevumus varēja efektīvāk regulēt nekā izdevumus par pārtiku un dzīvokli. Ja naudas budžetā bija vairāk, varēja iegādāties jaunu apģērbu, apavus, bet, ja līdzekļu trūka, visiem spēkiem bija jāmēģina iztikt ar jau esošo garderobi. Parasti nelieli izdevumi bija paredzēti strādnieka ģimenes higiēnai un ārstēšanai. Vairākos budžetos konstatējams, ka, ja strādnieks saslimst, tad veidojas iztrūkums un ģimenei rodas grūtības segt citus nepieciešamos tēriņus.

Rīgas strādnieka budžeta izdevumi par alkoholu un tabaku, šķiet, būtiski neatšķīrās no Pēterburgas un Kijevas strādnieku līdzīgiem maksājumiem.

Strādnieku izdevumi par kultūru, izglītību, par sabiedriski politiskajām vajadzībām Rīgā atšķīrās no Krievijas rūpniecības centru strādnieku tēriņiem šajā jomā. Pēterburgā ģimenes strādnieka budžetā 4,5 % (t.i., 2,80 rbļ. mēnesī) no visiem izdevumiem bija paredzēti par kultūru, izglītību un par sabiedriski politiskajām vajadzībām, Kijevā — 3,94 % (2,18 rbļ.), bet Rīgā — 8,00 % (3,54 rbļ.). Šis salīdzinājums sevišķi jāievēro tāpēc, ka Pēterburgas un Kijevas strādnieku budžets bija ievērojami lielāks nekā Rīgas strādnieku budžets. Neskatoties uz to, izdevumi par kultūru, izglītību un par sabiedriski politiskajām vajadzībām bija mazāki ne tikai procentuālā ziņā, bet arī absolūtos skaitļos. Neprecēto strādnieku budžetā šīs izdevumu daļas atšķirība bija vēl jūtāmāka: Pēterburgā — 6,3 % (t.i., 2,33 rbļ. mēnesī), Kijevā — 3,9 % (1,27 rbļ.), bet Rīgā — 11,6 % (5,40 rbļ.).¹⁵⁷ Neprecējušies Rīgas strādnieki sabiedriski kulturālajām vajadzībām parasti tērēja vairāk nekā ģimenes strādnieki.

Nemot vērā Rīgas strādnieku izglītības līmeni un politiskās aktivitātes 1. pasaules kara priekšvakarā, kā arī balstoties uz šiem nedaudzajiem strādnieku budžetiem, var secināt, ka Rīgas strādnieku dzīvē izdevumi par kultūru, izglītību un par sabiedriski politiskajām vajadzībām bija vieni no visaugstākajiem Krievijas impērijas strādnieku vidū.

2.2.3. Strādnieku pārtika

Lai noteiktu strādnieku pārtikas pietiekamību, izpildot to vai citu darbu, tā tiek novērtēta kalorijās. Krievijas strādnieku vēstures pētnieki vadās pēc higiēnistu aprēķiniem, kas nosaka šādas pārtikas kaloriju normas dažādu darbu veikšanai:

- 1) 2400—2600 kalorijas — strādniekiem, kuru muskuļu darbs izpaudās, pārvietojot savu ķermeni;
- 2) 2870 kalorijas — personām, kas izpilda smagu darbu sēžot (kurpnieki), vai arī darbs ar mehānismu palīdzību stāvēt (atslēdznieki, galdnieki, strādnieki pie mašīnām);
- 3) 3360 kalorijas — kalējiem, mūrniekiem utt.;
- 4) 3870—5600 — krāvējiem, zemes racējiem un lauksaimniecības strādniekiem.¹⁵⁸

Latvijas Republikas pārtikas speciālisti 20. gs. 20. gadu sākumā vadījās pēc līdzīgiem strādnieku pārtikas normu aprēķiniem: viegla darba strādniekam diennakts laikā uzturam nepieciešamas 2450 kalorijas; vidējā darba strādniekam — 3024—3150 kalorijas; smaga darba strādniekam — 3500 kalorijas, bet ļoti smaga darba strādniekam — 6000 kalorijas.¹⁵⁹

Avoti, kas sniegtu ziņas par Latvijas strādnieku patērētās pārtikas kaloritāti, ir ļoti trūcīgi. Tāpēc aprobežosimies ar autora aprēķinātās strādnieku eksistences minimuma pārtikas daļas analīzi (40. tab.). 1913. gadā Rīgas strādnieka ģimenes — vīrs, sieva, divi bērni — viena mēneša patērētais pārtikas minimums saturēja 279 788 kalorijas, bet vienas dienas — 9173 kalorijas. Prof. E. Zariņš un Dr. A. Priedkalns, pētot strādnieku eksistences minimumu, ir pieņēmuši, ka ģimenē sievai pienācās 75 %, bet bērnam — 60 % no ģimenes galvas, t.i., strādnieka, pārtikas minimuma.¹⁶⁰ Varam aprēķināt, ka 1913. gadā Rīgas strādnieka ģimene — vīrs, sieva, divi bērni — ar eksistences minimumā paredzēto pārtiku ik dienas saņēma 9173 kalorijas. Ģimenes galva tērēja 3110 kaloriju, sieva — 2331 kaloriju un katrs bērns — 1866 kalorijas.¹⁶¹ Taču Latvijas statistiķiem ir zināms arī tāds pieņēmums, ka ģimenē 7—12 gadus veca bērna pārtikai varēja izmantot tikai 50 % no nekvalificēta strādnieka uztura.¹⁶² Vadoties no šīs procentuālās attiecības, Rīgas strādnieks 1913. gadā savā uzturā varēja saņemt 3335 kalorijas, viņa sieva — 2502 un katrs no diviem bērniem — 1668 kalorijas. Kā nolēma 20. gadu sākumā notikusī Latvijas Arod biedrību centrālbiroja organizētā apspriede, kurā bez centrālbiroja locekļiem piedalījās arī zinātnieki, starp kuriem bija prof. E. Zariņš un Dr. A. Priedkalns, vidēji smaga darba strādnieka pārtikas norma ir 3200 kaloriju.¹⁶³ Tātad aprēķinātais eksistences minimums šo kaloriju daudzumu pilnībā nodrošināja.

RĪGAS STRĀDNIKA ĢIMENES — VĪRS, SIEVA,
DIVI BĒRNI — EKZISTENCES MINIMUMA KALORIJU
DAUDZUMS MĒNESĪ 1913. GADĀ*

Pārtikas veids	Pārtikas daudzums, g	Kaloriju daudzums 100 g	Kaloriju daudzums mēnesī patērētajā pārtikā
140 mārciņas rudzu maizes	57 331,74	194,6	111 567,57
40 mārciņas liellopu gaļas	16 380,50	121,1	19 836,79
4 mārciņas speķa	1638,05	677,1	11 091,24
6 mārciņas sviesta	2457,07	760,4	18 683,56
30 stopi piena	36 898,20	66,7	24 611,10
240 mārciņas kartupeļu	98 282,98	89,0	87 471,85
4 mārciņas cukura	1638,05	398,4	6525,99
Kopējais kaloriju daudzums			279 788,10
Vidējais vienas dienas kaloriju daudzums			9173,38

* Sast. pēc: LVVA, 3076. f., 1. apr., 90. l., 1., 24., 27., 53. lp. Piezīme:

1 mārciņa = 409,51241 g; 1 stops — 1,22994 litri. (*Zemzaris J.* Mērs un svars Latvijā 13.—19. gs. — 230., 231. lpp.)

Neapšaubāmi, ka pārtikas devas barojošo vielu un to kaloriju daudzumu var noteikt samērā relatīvi. Bija gadījumi, kad strādnieki uzturā lietoja sliktākas kvalitātes pārtiku nekā to, pēc kuras aprēķināts kaloriju daudzums. Nepilnīgāku pārtikas devu saņēma strādnieki, kuru izpeļņa bija zemāka nekā tā, kas bija nepieciešama eksistences minimuma iegādei. Pārtikas devā tiem trūka olbaltumvielu un taukvielu. Nabadzīga pārtikas deva bija raksturīga Latvijas ķieģelrūpniecības strādniekiem un vispār strādniekiem, kas saņēma rūpnieka piedāvāto pārtiku pēc darba līguma. Plaši izplatījās nekvalitatīvie un «viltotie» pārtikas produkti, sevišķi tie, ko pārdeva par pašām lētākajām cenām. «Falsificēta» tika melnā maize, piens, piena produkti, arī gaļa un zivis. Piemēram, presē sastopami norādījumi, ka Liepājā pārdod nekvalitatīvu pārtiku.¹⁶⁴ Sevišķi izcēlās Daugavpils tirgotāji. Ar savu nekvalitatīvo pārtikas preci tie bija ievērojami visā Krievijas impērijā. 1910. gadā, impērijā izdarot pārtikas preču analīzi, neapmierinošas kvalitātes pārtikas produkti no visām pārbaudītajām precēm Pēterburgā veidoja 32 %, Maskavā — 35 %, bet Daugavpilī — pat 86 %.¹⁶⁵

Domājams, ka šis Daugavpils rādītājs nekādā gadījumā nav attiecināms uz Vidzemē un Kurzemē pārdodamo pārtiku. Gadījumā, ja nekvalitatīvi ir 86 % no piedāvātā pārtikas preču klāsta, iznāk,

ka nekvalitatīvas preces bija ne tikai par zemākajām, bet arī par vidējām cenām. Drošības pēc autors, aprēķinot pārtikas izmaksas Rīgā, vadās kā pēc zemākajām, tā arī pēc vidējām tirgus cenām. Gadījumā, ja produkta kvalitāte bija zemāka par vidējo, pēc kuras rādītājiem bija aprēķināts kaloriju daudzums, tad šādu produktu apjoms bija nepietiekošs, lai no tā iegūtu vajadzīgās kalorijas. Tādējādi smaga darba strādniekiem vajadzēja palielināt produktu daudzumu, lai saņemtu vajadzīgās 3200 kalorijas.¹⁶⁶

Svarīgi noskaidrot ne tikai to, kādas kvalitātes pārtiku lietoja strādnieki, bet arī analizēt pārtikas devas atsevišķu daļu attiecības. Viens no šādiem rādītājiem ir no augu valsts iegūtās pārtikas attiecība pret pārtiku, kura iegūta no dzīvnieku valsts. Par normālu tika atzīta attiecība 75:25, 80:20.¹⁶⁷ Spriežot pēc Rīgas pilsētas Statistikas biroja materiāliem, kuri atsedz 1914. gada Rīgas strādnieka ģimenes — vīrs, sieva, divi bērni — eksistences minimumu, šāda attiecība ir apmēram 76:24.¹⁶⁸ Analizējot autora rīcībā esošos Rīgas ģimenes strādnieku budžetos (1911. —1912. g.) izlietotās pārtikas devas, augu valsts un dzīvnieku valsts produktu attiecība ir šāda — 62:38; 62:38 un 68:32.¹⁶⁹ Šie aptuvenie skaitļi ļauj secināt, ka Rīgas strādnieku pārtikas deva ir viena no augstvērtīgākajām Krievijas impērijā.

Līdz ar šiem aprēķiniem, kas atklāj Latvijas strādnieku pārtikas sastāvu, var iegūt arī nelielu ieskatu strādnieku visizplatītākajās ēdienkartēs. Latvijas strādnieki pārtikā plaši lietoja rudzu maizi, kartupeļus, siļķes, biezeni, dažādas putas. No gaļas visvairāk bija izplatīta cūkgaļa, jo tā bija lētāka par liellopu, aitas un putnu gaļu.

Strādnieku ģimenes pārtika bija atkarīga no ģimenes rocības, kuru galvenokārt veidoja ģimenes galvas ienākumi. Profesionālā vēsturniece J. Ripa par šo jautājumu sniedz ļoti plašas un konkrētas atmiņas par savas ģimenes dzīvi Rīgā pirms 1. pasaules kara. Šīs ģimenes galva — metālstrādnieks strādāja Rīgas drāšu rūpnīcā par drāšu vilcēju. Ģimenē bija pieci cilvēki: tēvs, māte un trīs bērni. Dažreiz šinī ģimenē dzīvoja arī vecmāte. Rūpnīcā strādāja vienīgi tēvs. Ģimenei Bierīnos bija uzcelta neliela mājiņa un piederēja viena pūrvieta zemes. Māte strādāja dārzā, kopa vistas, cūku, šuva apģērbu bērniem, vīram, pati sev un, ja atlika laika, par samaksu arī kaimiņiem. Ģimenē valdīja liela taupība, taču tā dzīvoja samērā pārtikusi: «Mūsu ģimenes ēdienkarte sastāvēja galvenokārt no pašu dārzā izaudzētiem kartupeļiem, saknēm, ogām, ieskābētiem kāpostiem, iesālītiem gurķiem, olām, ko dēja pašu audzētas vistas, izaudzētās un nobarotās cūkas. Cūkas gaļu iesālīja un nožāvēja, un tās pietieka ilgam laikam. Ēdienkarti papildināja salasītās sēnes, brūklenes un dzērvenes. No pirktajiem produktiem mūsu uzturā lielu vietu ieņēma reņģes un siļķes. Pirka maizi, cukuru, konfektes — ledenes, visādus putraimus, paretam svaigu gaļu, kādreiz arī desas, bet tās galvenokārt bija domātas galvenajam maizes pelnītājam —

tēvam.[..] Parasti no rītiem dzērām kafiju ar pienu. Kafiju sagatavoja mūsu māmiņa pati: izaudzēja cigoriņus, nopirka miežus, drusku arī nograudzētu dabīgo kafiju. Pēc tam viss tika nograudzēts vajadzīgā kondīcijā, atdzesēts, un mēs, bērni, stājāmie pie kafijas malšanas. Parasti darbdienās pie kafijas ēdām rupjmaizi ar taukiem un sīpoliem vai arī sālītu Sibīrijas sviestu, jo tas bija lētāks nekā Latvijā ražotais. Reizēm māmiņa deva rupjmaizi ar ievārijumu, pagatavotu no pašu salasītām brūklenēm un dzērvenēm. Kādreiz brokastīs bija arī miežu, retāk mannā biežputra, ceptas vai žāvētas reņģes, jo tās bija samērā lētas. Mums, bērniem, ļoti garšoja piens, bet tas iznākot pārāk dārgi, un tāpēc pietika ar balto kafiju.

Pusdienās, kā likums, bija galvenokārt ar žāvētu cūkgaļu vārītas zupas: skābu un svaigu kāpostu zupa, zirņu, kartupeļu, grūbu zupas, bieži — miežu tauku putra.

Vakariņās bija jāēd tā pati pusdienu zupa. Dzērām piparmētru tēju, mūsu vakariņgaldā bija arī «pirktā» tēja, rupjmaize, arī saldskābmaize ar to pašu Sibīrijas sviestu vai taukiem. Vakaros māmuļa vārīja kartupeļus un piedevām bija vai nu siļķe, vai reņģes. Vasarās pie pusdienu un vakariņu galda daudz ēdām izaudzētos salātus, lokus, dilles, gurķus, redīsus. Kā piedeva bija rūgušpiens un kāda karote krējuma. Ziemā ēdām melnos rutkus. Tie arī bija izaudzēti mūsu dārzā.[..] Tomēr vislielākais prieks bija tas, ka svētdienās ēdienkartē bija paredzēta baltmaize, arī kliņģeri, kas toreiz maksāja 1 kapeiku gabalā. Ūdens kliņģeris bija vislielākais, bet sviesta kliņģeris — vismazākais, pārējo kliņģeru lielums bija starp nosauktajiem.[..] Bez tam māmiņa svētdienās gatavoja arī saldo ēdienu. Melleņu vai ābolu klimpas, kompotu no žāvētiem augļiem, «debesmannu» ar pienu, dažādas garšīgas krēpeles, eļļā ceptas, pareizāk — vārītas, u.c.

Bet īstās izēšanās bija svētku dienās: Lieldienās, Vasarsvētkos, Jāņos jeb Līgo svētkos, Ziemassvētkos un Jaungadā! Tad mūsu māmulīte izcepa pīrāgus, plātsmaizi ar āboliem un biežpienu. Izgatavoja no rupjmaizes garozām savdabīgu alu, drusku līdzīgu mūsdienu kvasam, bet tas bija saldāks un stipri putoja. Lieldienās[..] bija atļauts ēst olas, cik vien gribi! Vēl svētkos cepa cepeti un gatavoja sautētus kāpostus, vārīja galertu, pēc visdažādākām receptēm gatavoja reņģes un siļķes. Arī saldā ēdiena svētku reizēs netrūka.»¹⁷⁰

Zināms, ka Liepājas strādnieki 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā maltītēs kopā ar rupju maizi lietoja vārītus nemizotus kartupeļus, klāt ņemot siļķi vai speķa gabaliņu. Ļoti iecienītas strādnieku pārtikā bija zivis. Liepājas bijušais strādnieks M. Valters savās atmiņās atzīmējis: «Mencas! Jā, mīlās mencas, no kurām dzīvoja visa strādnieku Liepāja. Šūpojās tās vējā uz virvēm, lai kaltētos un žūtu. Darbā, smagā darbā tās bija nākušas, zvejas darbā. Tika rīkotas ziemai, iesālītas, lai būtu pie kartupeļiem, vai arī kūpinātas,

saldākas un garšīgākas. Bez tam — dievišķīgās plekstes! Kādu dzeju tām rakstīt! Kūpinātas — gardums nepiemirstams, un smarža, tā kairināja nāsis vai visai pilsētai... Ko ēdām? Gandrīz vienīgi mencas un strimalas. Tāda bija mūsu pārtika, un to cienu vēl vienmēr. Mencu cienīja visi, kas turpat tuvumā dzīvoja. Tās bija ēdiens.[..] Varbūt menca bija galvenais ēdiens Liepājas tumšo ielu iedzīvotājiem, bet arī pārtikušie to cienīja. Un jāpiemetina — arī pleksti, bet mazāk kā mencu. Lai dzīvo menca — tā gribētos gala-vārdu teikt —, šī Liepājas cēlāja un vairotāja.»¹⁷¹

Baltijas pilsētās strādnieku lietotā pārtika bija aptuveni vienāda. Tāpēc tikai atzīmēsim, ka Tallinas strādnieku pārtiku galvenokārt veidoja rudzu maize, kartupeļi un reņģes. Šo pārtikas devu samērā reti papildināja gaļa, sviests, piens un siers.¹⁷²

Un vēl neliels ieskats tādu strādnieku pārtikas jautājumā, kuriem pārtiku deva darba uzņēmējs pēc darba līguma. Šādas ziņas ir par būvstrādniekiem. Būvstrādnieku meistars, strādājot uz laukiem, saviem strādniekiem piedāvāja maizi, siļķi, kartupeļus, biežpienu un putru. Strādnieks vienā ēdienreizē saņēma vienu siļķi, 1/4 mārciņas biežpiena un 0,5 stopus salda piena visas dienas putas porcijai.¹⁷³ Bieži vien strādnieku visas dienas pārtika aprobežojās ar putras katlu, bet otrs katls bija ar novārītiem nemizotiem kartupeļiem. Reizēm deva melnu kafiju ar saharīnu un pavalgam biežpienu. Retāk strādniekiem pusdienās piedāvāja zupu.¹⁷⁴ Strādnieku pārtika nebija daudzveidīga, tomēr dažādām strādnieku grupām vērojamas savas īpatnības.

Balstoties uz visai trūcīgiem un fragmentāriem faktiem, var secināt, ka Latvijas rūpniecības strādnieki savas pārtikas devas nodrošināšanā lietoja dzīvē apgūtas praktiskas iemaņas. Visa darbība tika virzīta, lai nodrošinātu sevi un ģimeni ar pēc iespējas kvalitatīvāku, daudzveidīgāku un tajā pašā laikā lētāku pārtiku. Strādnieku sievas operatīvi izmantoja lielās pārtikas cenu svārstības tirgū un centās precī iegādāties par vislabvēlīgākajiem nosacījumiem. Starp populārākajām pārtikas precēm, ko Latvijas strādnieki iegādājās tirgū, vienmēr atradās zivis, kuras lielos daudzumos nozvejoja Baltijas jūrā. Tirgū, savā starpā konkurējot, tās piedāvāja liels daudzums tirgoņu. Tālaika zivju tirgotājas sievietes tēls tautas vēsturiskajā atmiņā saglabājies ar specifisku nosaukumu — «reņģu sieva». Tie strādnieki, kam pilsētas nomalēs piederēja savas mājiņas, lielu daļu no ģimenes patērētās pārtikas ieguva savos mazdārziņos. Tika audzēti dārzeņi, starp kuriem svarīga vieta bija ierādīta kartupeļiem. Latzīmē, kā kartupeļu cenas, vismaz Rīgas tirgos, gadu gaitā diezgan ievērojami pieauga. Nereti personisko mājiņu īpašnieki turēja vistas, kazas, un nobaroja spat puseciņi. Visas šāmlīdzīgās aktivitātes palīdzēja strādniekiem ievērojami uzlabot savu pārtikas devu un reizē veidot to pēc iespējas lētāku.

ATSAUCES

- ¹ *Кирьянов Ю. И.* Жизненный уровень рабочих России. — С. 96.
- ² LVVA, 104. f., 1. apr., 116. l., 165., 377., 492., 911. lp.
- ³ Turpat, 423. lp.
- ⁴ *Кирьянов Ю. И.* Жизненный уровень рабочих России. — С. 99.
- ⁵ Очерки экономической истории Латвии. 1900—1917. — С. 28.
- ⁶ Jaunā Dienas Lapa. — 1912. — 8. jūn.
- ⁷ Сīpa. — 1906. — 23. sept.
- ⁸ Jaunā Dienas Lapa. — 1913. — 24. aug.
- ⁹ Igaunijas Centrālais Valsts vēstures arhīvs (turpmāk ICVVA), 558. f., 1. apr., 1334. l., 4. lp.
- ¹⁰ Jaunā Dienas Lapa. — 1913. — 30. jūl.
- ¹¹ Analizēti 279 Vidzemes rūpniecības uzņēmumu iekšējās kārtības noteikumi, no kuriem 115 ir norādīti obligātie virsstundu darbi un fiksēti izcenojumi par tiem.
- ¹² Aprēķināts pēc: LVVA, 104. f., 1. apr., 116. l., 476., 834., 863., 865. lp.; 165. l., 53., 63., 78., 108., 120., 126., 137., 165., 229., 239., 372., 385., 411., 446., 453., 469., 481., 511., 542., 568., 574., 582., 588., 641., 649., 664., 700., 705., 733., 749., 783., 819., 826., 829., 834., 837., 869., 882., 897., 907., 914., 928., 930., 932., 946., 983. lp.; 166. l., 9., 15., 26., 38., 74., 79., 88., 106., 122., 131., 145., 147., 156., 161., 167., 171., 172., 181., 190., 197., 199., 210., 218., 265., 270., 283., 301., 307., 314., 328., 359., 377., 389., 424., 458., 491., 532., 542., 564., 595., 613., 624., 633., 653., 666., 691., 698., 707., 733., 741., 745., 751., 775., 793., 833. lp.; 205. l., 11., 35. lp.; 211. l., 2. lp.; 230. l., 7. lp.; 234. l., 69. lp.; 235. l., 14. lp.; 241. l., 6. lp.; 287. l., 14. lp.
- ¹³ Aprēķināts pēc tā paša avota.
- ¹⁴ *Кирьянов Ю. И.* Жизненный уровень рабочих России. — С. 97.
- ¹⁵ LVVA, 1770. f., 2. apr., 540. l., 1.—26., 48.—72., 95.—119., 157.—178., 205.—228., 253.—273. lp.; 541. l., 26.—45., 63.—79. lp.
- ¹⁶ Latvijas Nacionālā bibliotēka, A 66 / N 134, J. Zemzara fonds, 118.—136. lp.
- ¹⁷ LVVA, 1770. f., 2. apr., 540. l., 1.a, 95.a lp.
- ¹⁸ Sk. 14. tabulu.
- ¹⁹ *Бородкин Л. И., Ковальченко И. Д.* Промышленная типология губерний Европейской России на рубеже XIX—XX вв. // Математические методы в социально-экономических исследованиях. — М., 1981. — С. 116—127.
- ²⁰ Jaunā Gaita. — 1980. — Nr. 131. — 62. lpp.
- ²¹ Двинская мысль. — 1913. — 10 декабрь.
- ²² Jaunā Dienas Lapa. — 1911. — 4. janv.
- ²³ LVVA, 1770. f., 2. apr., 512. l., 7. lp.
- ²⁴ Turpat, 2765. f., 1. apr., 137. l., 33., 34. lp.
- ²⁵ Очерки экономической истории Латвии. 1900—1917. — С. 26, 27.
- ²⁶ Turpat.

- 27 Российский Государственный исторический архив (turpmāk РГИА), ф. 23, оп. 30, ед. хр. 28, л. 494.
- 28 Turpat.
- 29 Aprēķināts pēc tā paša avota, 502. lp.
- 30 Aprēķināts pēc tā paša avota, 503. lp.
- 31 Список фабрик и заводов Европейской России / Сост. В. Е. Варзар. — С. 198, 199.
- 32 РГИА, ф. 23, оп. 30, ед. хр. 30, л. 97.
- 33 Turpat, 41. l., 83.—85. lp.
- 34 Очерки экономической истории Латвии. 1900—1917. — С. 32, 33.
- 35 Aprēķināts pēc: Свод отчетов фабричных инспекторов за 1904 год. — С. 172, 173; Свод отчетов фабричных инспекторов за 1905 год. — С. 92—95.
- 36 Aprēķināts pēc: LVVA, 104. f., 1. apr., 303. l., 115., 116. lp.; 304. l., 63., 64. lp.; 307. l., 57., 58. lp.
- 37 Libausche Zeitung. — 1906. — 9. Aug.
- 38 Aprēķināts pēc: Свод отчетов фабричных инспекторов за 1913 год. — С. 28—78.
- 39 Aprēķināts pēc: LVVA, 104. f., 1. apr., 30. l., 121., 123., 125., 129., 131., 133. lp.
- 40 LVVA, 104. f., 1. apr., 25. l., 120., 121. lp.
- 41 Sk. 24. tabulu.
- 42 Aprēķināts pēc: LVVA, 1770. f., 2. apr., 512. l., 2. lp.
- 43 1907.—1910. g. Vidzemes rūpniecībā metālapstrādes, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošanas nozarē vidējais gada darba periods bija 292 dienas, tas ir, vidēji 24,33 dienas mēnesī. (Sk. nodaļas «Strādnieku darbalaika budžets» 3. apakšnodaļu «Gada vidējais darba periods».)
- 44 Aprēķināts, pieņemot, ka strādnieki darbu nekavēja.
- 45 Aprēķināts pēc: LVVA, 1770. f., 2. apr., 531. l., 1.—225. lp.; 333. l., 31.—89. lp.; 535. l., 1.—567. lp.; 538. l., 31.—104. lp.; 539. l., 7.—50. lp.
- 46 Aprēķināts pēc: turpat, 512. l., 2. lp.
- 47 Aprēķināts pēc: turpat, 104. f., 1. apr., 202. l., 2.—10. lp.
- 48 1907.—1910. g. Vidzemes rūpniecībā ķīmiskās ražošanas nozarē gada vidējais darba periods bija 310 dienas (sk. 3. nodaļas «Strādnieku darbalaika budžets» 3. apakšnodaļu «Gada vidējais darba periods»), t. i., vidēji 25,83 dienas mēnesī.
- 49 Aprēķināts, pieņemot, ka strādnieki darbu nekavēja.
- 50 Sk. 14. tabulu.
- 51 Aprēķināts pēc: LVVA, 104. f., 1. apr., 202. l., 2.—10. lp. Autora rīcībā nav materiāla, lai atsevišķi izdalītu pusaudžus vīriešus un pusaudzes sievietes. Pusaudzis vīrietis parasti saņēma augstāku darba samaksu nekā pusaudze sieviete.
- 52 Sīkāku vidējās darbadienas algas sadalījumu sk. 24. tabulā.
- 53 LVVA, 104. f., 1. apr., 545. l., 45., 63., 64. lp.
- 54 Aprēķināts pēc: turpat, 202. l., 2.—10. lp.
- 55 Turpat, 545. l., 46., 50., 54., 58. lp.

- ⁵⁶ Рижский вестник. — 1900. — 7 июль.
- ⁵⁷ Arodnieks. — 1912. — 10. jūn. — Nr. 16. — 254. lpp.
- ⁵⁸ Dzīves Balss. — 1914. — 4. janv.
- ⁵⁹ Arkopots materiāls par 18 Rīgas, 2 Jelgavas, 2 Liepājas un 1 Kuldīgas rūpniecības uzņēmumu. Tajos vidēji katrā strādāja ap 170 strādnieku.
- ⁶⁰ Aprēķināts pēc: Arodnieks. — 1910. — 20. okt. — Nr. 24. — 377. lpp.; 1912. — 10. febr. — Nr. 5. — 92. lpp.; Dzīves Atbalss. — 1914. — 10. janv., 4. marts; Dzīves Balss. — 1913. — 23. marts, 30. marts, 25. maijs, 22. jūn., 12. jūl., 16. okt., 25. okt., 2. nov., 22. nov., 5. dec.; 1914. — 12. febr.; Jaunā Balss. — 1914. — 15. marts, 17. marts, 11. apr., 24. apr., 29. maijs, 6. jūn.; Jaunā Dienas Lapa. — 1912. — 7. maijs; 1913. — 27. febr.
- ⁶¹ Arodnieks. — 1911. — 10. sept. — Nr. 26. — 415. lpp.; Dzīves Atbalss. — 1914. — 3. febr.; Jaunā Balss. — 1914. — 24. marts, 26. marts, 11. apr. Faktiskais materiāls ir par sešiem Vidzemes un Kurzemes provinces rūpniecības uzņēmumiem, kuros nodarbināts ap 50 strādnieku katrā.
- ⁶² Aprēķināts pēc: Liepājas Atbalss. — 1910. — 2. febr.
- ⁶³ Aprēķināts pēc: Arodnieks. — 1913. — 10. febr. — Nr. 5. — 74. lpp.
- ⁶⁴ Aprēķināts pēc: LVVA, 2765. f., 1. apr., 137. l., 39., 40. lp.
- ⁶⁵ Aprēķināts pēc: turpat, 104. f., 1. apr., 202. l., 2.—10. lp.
- ⁶⁶ Arodnieks. — 1912. — 10. jūn. — Nr. 16. — 254. lpp.
- ⁶⁷ Рижский вестник. — 1900. — 7 июля.
- ⁶⁸ Aprēķināts pēc: Liepājas Atbalss. — 1910. — 2. febr.
- ⁶⁹ Aprēķināts pēc: Arodnieks. — 1912. — 10. febr. — Nr. 5. — 74., 75. lpp.
- ⁷⁰ LVVA, 2765. f., 1. apr., 137. l., 39., 40. lp.
- ⁷¹ Свод отчетов фабричных инспекторов за 1912 год. — С. 234—237.
- ⁷² LVVA, 2765. f., 1. apr., 18. l., 34., 35. lp.
- ⁷³ Latvijas laukstrādnieks vīrietis, lietojot savu pārtiku, 1. pasaules kara priekšvakarā ražas novākšanas laikā vidēji dienā nopelnīja 2,61 rbl., ja darbā piedalījās ar savu zirgu, bet 1,36 rbl., ja bez zirga. (Очерки экономической истории Латвии. 1900—1917. — С. 206.)
- ⁷⁴ LVVA, 104. f., 1. apr., 116. l., 844. lp.; 165. l., 141. lp.; 166. l., 809. lp.; Фабрично-заводские предприятия Российской империи (искл. Финляндию) / Изд-е Путей сообщений. Д. П. Кандауров. — 1968—1987 К, 3027—3040 К, 231—263 Л.
- ⁷⁵ LVVA, 104. f., 1. apr., 165. l., 386., 555. lp.; 166. l., 80., 120. lp.; 105. f., 1. apr., 230. l., 7. lp.; Список фабрик и заводов Европейской России / Министерство Финансов. Сост. В. Е. Варзар. — С. 201—203; Фабрично-заводские предприятия Российской Империи. Сост. Л. К. Езиранский. — 229—250 Ж; Фабрично-заводские предприятия Российской империи (искл. Финляндию) / Изд-е Путей сообщений. Д. П. Кандауров. — 1676—1703 Ж.
- ⁷⁶ LVVA, 104. f., 1. apr., 49. l., 72., 75., 77. lp.; 116. l., 876. lp.; 166. l., 305. lp.; 105. f., 1. apr., 287. l., 12. lp.
- ⁷⁷ Turpat, 104. f., 1. apr., 49. l., 75., 76. lp.; 165. l., 337., 379. lp.; 166. l., 145., 359. lp.; 105. f., 1. apr., 204. l., 5. lp.

- ⁷⁸ Turpat, 104. f., 1. apr., 49. l., 71. lp.; 165. l., 432. lp.
- ⁷⁹ Turpat, 1. apr., 49. l., 85. lp.; 165. l., 141., 224., 240. lp.; 166. l., 12. lp.; Фабрично-заводские предприятия Российской империи (искл. Финляндию) / Изд-е Путьей сообщений. Д. П. Кандауров. — 1382—1401В.
- ⁸⁰ Strādnieki, kam pašiem nebija ģimenes, bieži vien vienojās ar viņiem izīrētās gultasvietas saimnieci, lai tiem par ipašu samaksu regulāri pasniegtu brokastis un vakariņas.
- ⁸¹ No vācu valodas *die Lohnzahlung* — algas izmaksas.
- ⁸² No vācu valodas *die Kost* — ēdiens, uzturs, barība.
- ⁸³ Deglavs A. Seltenīte. — R., 1935. — 113., 114. lpp.
- ⁸⁴ LVVA, 104. f., 1. apr., 605. l., 1. lp.
- ⁸⁵ Turpat.
- ⁸⁶ Turpat, 105. f., 1. apr., 67. l., 123. lp.
- ⁸⁷ Turpat, 140. lp.
- ⁸⁸ Turpat, 100. lp.; Jaunā Balss. — 1914. — 14. apr.; Balss. — 1906. — 4. jūl.
- ⁸⁹ LVVA, 104. f., 1. apr., 605. l., 2. lp. 1901. g. M. Kuzņecova porcelāna un fajansa rūpniecī strādāja 1936 strādnieki. (LVVA, 104. f., 1. apr., 49. l., 78. lp.)
- ⁹⁰ Jaunā Dienas Lapa. — 1912. — 9. janv.
- ⁹¹ Dzīves Balss. — 1914. — 17. janv.
- ⁹² Liepājas Atbalss. — 1911. — 22. jūl.
- ⁹³ *Rürup R.* Deutschland im 19. Jahrhundert. 1815—1871. — Göttingen, 1984. — S. 97.
- ⁹⁴ *Кирьянов Ю. И.* Жизненный уровень рабочих России. — С. 208.
- ⁹⁵ *Крузе Э. Э.* Положение рабочего класса России в 1900—1914 гг. — С. 218—219.
- ⁹⁶ Aprēķināts pēc: Dienas Lapa. — 1895. — 2. okt.; Arodnieks. — 1912. — 20. janv. — Nr. 3. — 42., 43. lpp.; 1914. — 18. janv. — Nr. 2. — 26. lpp.; Dzīves Balss. — 1913. — 26. janv., 30. marts; 1914. — 23. janv.; Jaunā Dienas Lapa. — 1912. — 20. janv., 4 febr.; 1913. — 26. janv. Autors pieļauj, ka 1895. g. rādītājs varēja būt vēl augstāks: avots, no kura izdarīts aprēķins, salīdzinājumā ar 1913. g. nav sevišķi reprezentabls.
- ⁹⁷ Aprēķināts pēc: Dienas Lapa. — 1897; Jaunā Dienas Lapa. — 1913; Dūna Zeitung. — 1897; Rīgaer Tageblatt. — 1897; Rigasche Hausfrauen-Zeitung. — 1897; LVVA, 104. f., 1. apr., 118. l., 88. lp.; 314. f., 3. apr., 288. l., 1., 2. lp.; 2791. f., 1. apr., 40. l., 17. lp.; 3076. f., 1. apr., 90. l., 61. lp.; РГИА, ф. 1290, оп. 6, ед. хр. 290, л. 1, 2.
- ⁹⁸ LVVA, 3076. f., 1. apr., 90. l., 1., 4., 17., 24. lp.
- ⁹⁹ Aprēķināts pēc: Dienas Lapa. — 1897; Dūna Zeitung. — 1897; Rigasche Hausfrauen-Zeitung. — 1897; Rīgaer Tageblatt. — 1897; Jaunā Dienas Lapa. — 1913. (Sīkākas norādes sniegtas 31. un 36. tabulas atsaucēs.)
- ¹⁰⁰ LVVA, 3076. f., 1. apr., 90. l., 146. lp.
- ¹⁰¹ Turpat, 49. lp.
- ¹⁰² Turpat, 183. l., 12. lp.

- 103 Vidēji mēnesi rēķinātas 30,5 dienas.
- 104 Pēterburgas Avīzes. — 1903. — 8. janv.
- 105 Balss. — 1904. — 28. janv.
- 106 Jaunā Dienas Lapa. — 1910. — 19. janv.
- 107 LVVA, 105. f., 1. apr., 395. l., 11. lp.
- 108 Рижский вестник. — 1903. — 19 май.
- 109 Turpat. — 1904. — 4. marts.
- 110 Turpat. — 1903. — 7. maijs.
- 111 Dzīves Balss. — 1913. — 22. nov.; 1914. — 16. janv.; Jaunā Dienas Lapa. — 1913. — 27. nov.
- 112 *Bērziņš J.* Strādnieku ekonomiskais stāvoklis Latvijā 19. gadsimta 90. gados. — 17. lpp.
- 113 Dienas Lapa. — 1898. — 10. sept.
- 114 Рижский вестник. — 1896. — 21 мая.
- 115 Baltijas Vēstnesis. — 1896. — 12. sept.
- 116 Aprēķināts pēc: LVVA, 2791. f., 1. apr., 147. l., 1., 2. lp.
- 117 Turpat.
- 118 Turpat, 3076. f., 1. apr., 90. l., 4. lp.
- 119 Turpat, 2791. f., 1. apr., 40. l., 172. lp.
- 120 Рижский вестник. — 1900. — 29 август.
- 121 Aprēķināts pēc: Baltijas Vēstnesis. — 1904. — 2. nov., 15. dec.; Dūna Zeitung. — 1905. — 21. Nov., 2. Dez.
- 122 1 stops = 1,22994 litri (*Zemzaris J.* Mērs un svars Latvijā 13.—19. gs. — 230. lpp.).
- 123 LVVA, 3076. f., 1. apr., 90. l., 1.a lp.
- 124 Aprēķināts pēc: turpat, 2791. f., 1. apr., 40. l., 17., 172. lp.; Jaunā Dienas Lapa. — 1913. — 18. nov.
- 125 Dienas Lapa. — 1905. — 27. aug.; Рижский вестник. — 1905. — 3 октября, 17 ноября.
- 126 Baltijas Vēstnesis. — 1900. — 4. dec.
- 127 LVVA, 3076. f., 1. apr., 90. l., 4., 24. lp.
- 128 Turpat, 1., 24. lp.
- 129 Dzīves Balss. — 1913. — 19. nov.
- 130 Turpat. — 25. okt.
- 131 Jaunā Dienas Lapa. — 1910. — 4. sept.
- 132 Turpat.
- 133 Центральный Государственный архив военно-морского флота России (turpmāk ЦГАВМФР), ф. 928, оп. 1, д. 2041, л. 338.
- 134 LVVA, 3. f., 5. apr., 1599. l., 224. lp.
- 135 Balss. — 1907. — 19. janv.

- ¹³⁶ Пихламяги М. Заработная плата рабочих фабрично-заводской промышленности Эстонской губернии в начале XX в. // Известия Академии наук Эстонской ССР. — 1984. — № 3. — С. 222.
- ¹³⁷ Нетесин Ю. Н. Промышленный капитал Латвии, 1860—1917 гг. — С. 166.
- ¹³⁸ Aprēķināts pēc 36. tabulas dotumiem.
- ¹³⁹ Aprēķināts pēc: Свод отчетов фабричных инспекторов за 1913 г. — С. 240—243; *Bērziņš J.* Strādnieku ekonomiskais stāvoklis Latvijā XIX gadsimta 90. gados. — 12. lpp. Turklāt netiek ņemts vērā, ka Rīgas rūpniecības strādnieku nominālā darba alga 1913. g. bija augstāka nekā vidēji visā Vidzemes guberņā.
- ¹⁴⁰ Скубневский В. А. Рабочие обрабатывающей промышленности Сибири (90-е гг. XIX в. — февраль 1917 г.) — С. 147.
- ¹⁴¹ Vidzemes rūpniecībā 19. gs. 90. gadu vidū strādāja 68, 93 % vīriešu; 23,26 % sieviešu; 4,49 % pusaudžu vīriešu; 2,19 % pusaudžu sieviešu; 0,63 % mazgadīgo vīriešu un 0,50 % mazgadīgo sieviešu. Savukārt 1913. g. — 63,07 % vīriešu; 30,44 % sieviešu; 3,20 % pusaudžu vīriešu; 2,87 % pusaudžu sieviešu; 0,20 % mazgadīgo vīriešu un 0,22 % mazgadīgo sieviešu. (Aprēķināts pēc: Перечень фабрик и заводов. Фабрично-заводская промышленность России / Сост. В. И. Михайловский и Н. П. Ланговой. — С. 1—313; LVVA, 104. f., 1. apr., 73. l., 1.—203. lp.)
- ¹⁴² Aprēķināts pēc: Продолжительность рабочего дня и заработная плата рабочих в 20 наиболее промышленных губерниях Европейской России. — С. 87, 88; *Bērziņš J.* Strādnieku ekonomiskais stāvoklis Latvijā 19. gs. 90. gados. — 10., 11. lpp.
- ¹⁴³ Jaunā Dienas Lapa. — 1913. — 8. jūl. Tas nozīmē, ka strādnieki vidēji varēja nopelnīt no 720 līdz 1200 rbļ. gadā.
- ¹⁴⁴ LVVA, 2791. f., 1. apr., 42. l., 62. lp.
- ¹⁴⁵ Aprēķināts pēc: turpat, 1770. f., 2. apr., 512. l., 2. lp.
- ¹⁴⁶ Aprēķināts pēc: turpat, 2. lp.; 531. l., 1.—225. lp.; 533. l., 31.—89. lp.; 535. l., 1.—567. lp.; 538. l., 31.—104. lp.; 539. l., 7.—50. lp.
- ¹⁴⁷ Arodnieks. — 1910. — 1. apr. — Nr. 10. — 151. lpp.
- ¹⁴⁸ No tiem divi bija četru ģimenes locekļu un trīs triju ģimenes locekļu budžeti.
- ¹⁴⁹ Прокопович С. Н. Бюджеты петербургских рабочих. — С-Петербург, 1909; Давидович М. Петербургский текстильный рабочий в его бюджетах. Отгиск из «Записок ИРТО», январь—март 1912 г. — С-Петербург, 1912; Крузе Э. Э. Положение рабочего класса России в 1900—1914 гг. — С. 221.
- ¹⁵⁰ Крузе Э. Э. Положение рабочего класса России в 1900—1914 гг. — С. 230.
- ¹⁵¹ Aprēķināts pēc: Arodnieks. — 1914. — 18. janv. — Nr. 2. — 26. lpp.; Dzīves Balss. — 1913. — 30. marts; 1914. — 23. janv.
- ¹⁵² Aprēķināts pēc: Jaunā Dienas Lapa. — 1912. — 20. janv., 4. febr.; Arodnieks. — 1912. — 20. janv. — Nr. 3. — 42., 43. lpp.; Dzīves Balss. — 1913. — 26. janv.
- ¹⁵³ Aprēķināts pēc: Arodnieks. — 1910. — 1. apr. — Nr. 10. — 151. lpp.; 1912. — 10. janv. — Nr. 3. — 42., 43. lpp.; Jaunā Dienas Lapa. — 1912. — 4. febr., 20. janv.; 1913. — 26. janv.; Dzīves Balss. — 1913. — 26. janv.
- ¹⁵⁴ Aprēķināts pēc: Arodnieks. — 1914. — 18. janv. — Nr. 2. — 26. lpp.; Dzīves Balss. — 1913. — 30. marts; 1914. — 23. janv.

- 155 *Крузе Э. Э.* Положение рабочего класса России в 1900—1914 гг. — С. 233.
- 156 Turpat. — 234. lpp.
- 157 Aprēķināts pēc: Arodnieks. — 1914. — 18. janv. — Nr. 2. — 26. lpp.; Dzīves Balss. — 1913. — 30. marts; 1914. — 23. janv.; *Крузе Э. Э.* Положение рабочего класса в России в 1900—1914 гг. — С. 218, 219.
- 158 *Кирьянов Ю. И.* Жизненный уровень рабочих России. — С. 191, 192.
- 159 LVVA, 1308. f., 2. apr., 13. l., 30. lp.
- 160 Sociāldemokrāts. — 1921. — 16. nov.
- 161 Aprēķināts pēc: LVVA, 3076. f., 1. apr., 90. l., 27. lp.; 183. l., 12. lp.
- 162 LVVA, 3076. f., 1. apr., 90. l., 91. lp.
- 163 Turpat, 25. lp.
- 164 Dienas Lapa. — 1903. — 2. okt.
- 165 *Кирьянов Ю. И.* Жизненный уровень рабочих России. — С. 196.
- 166 LVVA, 3076. f., 1. apr., 90. l., 25. lp.
- 167 *Кирьянов Ю. И.* Жизненный уровень рабочих России. — С. 190.
- 168 Aprēķināts pēc: LVVA, 3076. f., 1. apr., 90. l., 4. lp.
- 169 Aprēķināts pēc: LVVA, 2791. f., 1. apr., 42. l., 13. lp.; 40. l., 172. lp.; Dzīves Balss. — 1913. — 26. janv.; Jaunā Dienas Lapa. — 1911. — 7. janv., 18. febr., 18. marts, 22. apr., 6. maijs, 11. jūn.; 1912. — 7. janv., 4. febr., 10. febr., 9. marts, 13. apr., 11. maijs, 19. maijs, 8. jūn., 6. jūl., 14. jūl., 10. aug., 14. sept.
- 170 Jekaterinas Ripas un Helēnas Skujiņas (dzim. Ripa) atmiņas par bērnības gadiem XX gs. sākumā strādnieku ģimenē (uzrakstītas 1986. gada 12. septembrī) // Rīgas kuģniecības un vēstures muzejs. — 5.—7. lpp.
- 171 *Valters M.* Atmiņas un sarņi. — 75., 77. lpp.
- 172 *Пихлямаги М.* Заработная плата рабочих фабрично-заводской промышленности Эстонской губернии в начале XX в. — С. 221.
- 173 Jaunā Dienas Lapa. — 1910. — 18. sept.
- 174 Turpat.

3. nodaļa Strādnieku darbalaika budžets

3.1. Noteiktā darbadiena

Strādnieku darbadienu veidoja darbalaiks, kas norādīts rūpniecības uzņēmumu iekšējās kārtības noteikumos. Šo darbalaiku var iedalīt tā sauktajā tīrajā darbalaikā, kad strādnieks veic darba uzdevumus, un laikā, kas domāts rūpnieciskās ražošanas pārtraukumiem, lai paēstu brokastis, pusdienas, launagu un atpūstos. Autors galveno uzmanību pievērš tīrajam darbalaikam, paturot prātā visu strādnieka darbadienas garumu. Ne velti Vidzemes guberņas vecākais fabriku inspektors L. Bikovs ir atzīmējis, ka par strādnieka darbalaiku ir jāuzskata tas laiks, ko strādnieks pavada uzņēmumā, kamēr viņam nav tiesības no tā aiziet.¹ No oficiālās statistikas par darbadienas garumu grūti iegūt salīdzinošu materiālu. Pilnībā trūkst avotu, kas sniegtu apkopojošas ziņas par Kurzemi un Latgali. Tendenci izmainīties noteiktās darbadienas garumam pētāmajā laikā un atsevišķi pa ražošanas nozarēm izdevies konstatēt vienīgi Vidzemes rūpniecībā, izmantojot līdz šim nepamanītu avotu — atsevišķu rūpniecības uzņēmumu iekšējās kārtības noteikumus.

41. tabula

VIDZEMES GUBERNĀS RŪPNIČĪBAS STRĀDNIĒKU
TĪRAIS DARBALAIKS 1894./95. UN 1906. GADĀ*

Strādnieku skaits	Gads	Strādnieku darbalaiks, %								
		8 stundas un mazāk	no 8,1 līdz 8,9 stundām	9 stundas	no 9,1 līdz 9,9 stundām	10 stundas	no 10,1 līdz 10,9 stundām	11 stundas	no 11,1 līdz 11,9 stundām	12 stundas un vairāk
25 000	1894/1895	—	—	—	—	46,0	—	38,8	—	15,2
36 300	1906	—	1,4	—	65,7	6,7	20,3	—	—	5,9

* Sast. pēc: *Кирьянов Ю. И. Жизненный уровень рабочих России.* — С. 60, 61.

No 19. gs. beigām līdz 1914. gadam strādnieku darbadiena Latvijā saīsinājās. Daļēji tas redzams 42. tabulā, kur sakopoti zināmie dati par Vidzemes guberņu. (Līdzīgas pārmaiņas norisinājās Krievi-

jās impērijā un Rietumeiropas valstīs.) 41. tabulā šis process daļēji atspoguļots citā laika periodā. 1894./95. gadā ap 46 % rūpniecības strādnieku tīrā darbadiena ilga 10 stundu, bet jau 1906. gadā ap 66 % strādnieku darbadiena ilga no 9,1 līdz 9,9 stundām. Savukārt 1894./95. gadā 12 stundu strādāja ap 15 % strādnieku, bet 1906. gadā šis rādītājs bija vairs tikai 6 %.

42. tabula

VIDZEMES RŪPNIĒCĪBĀ NOTEIKTĀS DARBADIENAS
GARUMS STUNDĀS 19. GS. BEIGĀS — 1914. GADĀ*

Rūpnieciskās ražošanas nozares	Vidzeme			Krievija		
	19. gs. beigas — 1904. g.	1905.— 1914. g.	par cik % saīsi- nājās	1904. g.	1913. g.	par cik % saīsi- nājās
Tekstilrūpniecība	10,4	9,1	12,5	10,1	9,4	6,9
Papīra un kartona ražo- šana. Papīra un kartona izstrādāju- mi. Poligrāfijas rūpniecība	9,7	9,7	0,0	10,4	9,2	11,5
Koka mehāniskā apstrāde	10,1	9,7	4,0	10,7	10,0	6,5
Metālapstrāde, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošana	9,8	9,0	8,2	10,2	9,5	6,9
Minerālvielu apstrāde	9,6	9,6	0,0	10,5	10,0	4,8
Dzīvnieku produk- tu apstrāde	11,1	9,2	17,1	10,8	9,8	9,3
Pārtikas un garš- vielu ražošana	10,6	9,8	7,5	11,7	10,6	9,4
Ķīmiskā rūpniecība	10,1	9,4	6,9	10,6	9,7	8,5
Vidēji	10,2	9,4	7,8	10,5	9,7	7,6

* Sast. pēc: LVVA, 104. f., 1. apr., 116. l., 840.—946. lp.; 165. l., 23.—995. lp.; 166. l., 1.—830. lp.; 198. l., 6. lp.; 220. l., 5., 88., 194. lp.; 105. f., 1. apr., 186., 188. l., 16. lp.; 204. l., 5., 7. lp.; 205. l., 10., 35. lp.; 209. l., 10. lp.; 210. l., 17. lp.; 211. l., 2. lp.; 230. l., 6., 7. lp.; 234. l., 12., 69., 70. lp.; 235. l., 14., 18., 30. lp.; 241. l., 6., 7., 21. lp.; 242. l., 29., 54. lp.; 244. l., 101., 138. lp.; 281. l., 13. lp.; 287. l., 10., 13., 14., 31. lp.; *Круже Э. Э. Положение рабочего класса России в 1900—1914 годах.* — С. 258, 259.

Darbadienas garums dažādās ražošanas nozarēs ir atšķirīgs, un arī tā samazināšanās tendence pētāmajā laikā ir atšķirīga. 42. tabulā redzamas darbadienas garuma izmaiņas Vidzemes rūpniecībā, sākot ar 19. gs. beigām līdz 1. pasaules karam. Noteiktās darbadienas garumam ir tendence samazināties (tas saīsinās par 7,8 %). Šī tendence parādītos vēl reljefāk, ja izmantotā avota specifika ļautu salīdzināt 19. gs. beigas un 1913. gadu, nevis uzrādot vidējo rādītāju par vairāku gadu divām grupām: no 19. gs. beigām līdz 1904. gadam un no 1905. gada līdz 1914. gadam. Līdzīgus procesus apskatot visas Krievijas lielrūpniecībā, noteiktās darbadienas garums no 1904. līdz 1913. gadam tur saīsinājās par 7,6 %.²

Salīdzinot vidējo darbadienas garumu atsevišķi pa ražošanas nozarēm Vidzemē un visā Krievijā, Vidzemes rūpniecībā noteiktā darbadiena ir mazliet īsāka. Tā, piemēram, no 19. gs. beigām līdz 1904. gadam, aptuveni rēķinot, tas bija īsāks minerālvielu apstrādē (tīrais vidējais darbalaiks — 9,6 stundas). Šis skaitlis iegūts, aprēķinot aritmētisko vidējo lielumu no vienā maiņā un divās maiņās strādājošo darbalaika.³

Minerālvielu apstrāde Vidzemē notika lielajās Latvijas porcelāna un fajansa rūpniecās (J. Jesena porcelāna rūpniecā un M. Kuzņecova porcelāna un fajansa rūpniecā), stikla un cementa ražošanas uzņēmumos. Daudzās no tām darbs norisa maiņās. Cik var spriest no atsevišķiem faktiem par Kurzemes minerālvielu apstrādes nozari, kuru pārstāvēja ķieģeļu rūpniecās, tur darbadienas garums visos uzņēmumos aptuveni līdzīgs — un tas vidēji bija viens no garākajiem pārējo nozaru vidū. Visgarākā darbadiena Vidzemē bija dzīvnieku produktu apstrādē (tīrā darbadiena — 11,1 stunda). Laikā no 1905. līdz 1914. gadam noteiktās darbadienas garums saīsinājās. Darbadienas garuma rādītāji, kas iegūti no Vidzemes rūpniecības uzņēmumu iekšējās kārtības noteikumiem, parasti neatsedz šīs izmaiņas 1905. gada revolūcijas laikā. Taču šajā laikā darbadienas saīsināšana uz īsāku vai ilgāku laiku tika panākta visās ražošanas nozarēs. Nelielu ieskatu par šiem procesiem sniedz Rīgas rūpniecības materiāli (43. tab.). Rīgas rūpniecības uzņēmumos strādnieku darbadiena salīdzinājumā ar pirmsrevolūcijas gadu tikai 1905. un 1906. gadā saīsinājās vidēji par 6,8 %. Revolūcija pātrināja darbadienas saīsināšanu, taču nevar apgalvot, ka nosauktais skaitlis pēc revolūcijas netika samazināts.

No 1905. līdz 1914. gadam noteiktās darbadienas garums visvairāk saīsinājās tieši tajā rūpniecības nozarē, kurā pirmajā apskatāmajā posmā tas bija visgarākais, tātad dzīvnieku produktu apstrādē (no 11,1 uz 9,2 stundām jeb par 17,1 %). Visīsākā darbadiena otrajā posmā bija metālapstrādes, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošanā — 9 stundas tīrā darbadiena.

42. tabulai līdzīgus aprēķinus avotu trūkuma dēļ nav iespējams izdarīt par Kurzemes un Latgales rūpniecību. Šajā gadījumā var vienīgi atsaukties uz atziņu, ka tur, kur ir zema darba alga, vienmēr ir garāka darbadiena un strādnieku darbs mazāk produktīvs.⁴ Zinot, ka Kurzemes rūpniecībā bija zemākas darba algas nekā Vidzemē, bet Latgalē viszemākās, autora pieņēmums, ka Latgales rūpniecības strādnieku darbadiena visgarākā Latvijā, nav bez pamata.

43. tabula

DARBADIENAS GARUMA IZMAIŅAS RĪGAS RŪPNIECĪBĀ
1905. GADA REVOLŪCIJAS REZULTĀTĀ*

Rūpniecības nozares	Vidējais darbadienas garums pirms 1905. g., stundās	Vidējais darbadienas garums 1906. g., stundās	Darbadienas saīsinājums, stundās	Darbadiena saīsināta, %
Vagonbūves rūpnīcas	10,00	9,25	0,75	7,5
Mašīnbūves uzņēmumi	11,00	10,00	1,00	9,1
Sīkie mehāniskie uzņēmumi	11,00	10,00	1,00	9,1
Tekstilaušanas fabrikas	11,25	10,5	0,75	6,7
Kokapstrādes uzņēmumi	11,00	10,5	0,5	4,5
Papīra ražošanas fabrikas	11,5	10,5	1,00	8,7
Alus rūpniecība	11,00	10,5	0,5	4,5
Gumijas rūpniecība	11,00	10,25	0,75	6,8
Tabakas fabrikas	11,25	10,5	0,75	6,7
Ķīmiskā rūpniecība	11,5	10,5	1,00	8,7
Eļļas spiestuves	11,5	11,25	0,25	2,2
Vidēji	11,09	10,34	0,75	6,8

* Sast. pēc: Рижский торговый архив. 33-й год издания. 1906 год. — Вып. I. — Рига, 1906. — С. 235.

Lai arī darbadienas garums bija norādīts uzņēmumu iekšējās kārtības noteikumos, tomēr reālajā dzīvē ne jau visos gadījumos šie noteikumi tika ievēroti. Rīgas apavu strādnieku arodbiedrības strādnieku aptaujas materiāli liecina, ka apavu ražošanas lielajos uzņēm-

mumos 8 % aptaujāto strādnieku darbalaiks ir nenoteikts, bet 31 % aptaujāto atzīst, ka nenoteikti ir arī darba pārtraukumi atpūtai.⁵ Vēl pirms 1. pasaules kara sastopami rūpnieku visprimitīvākie paņēmieni darbadienas pagarināšanā. Piemēra pēc minēsim L. Goeģingera 1. Rīgas konservu fabriku, kurā no rīta uzņēmuma pulkstenis rādīja piecas — desmit minūtes vairāk, bet pusdienās atkal par tikpat ilgu laiku «aizkavējās».⁶

No 19. gs. beigām līdz 1. pasaules karam Vidzemes rūpniecībā tomēr ne tikai saīsinājās darbadiena, bet samazinājās arī strādnieku atpūtai paredzētais laiks.

44. tabula

VIDZEMES RŪPNIĒCĪBAS STRĀDNIĒKU DARBALAIKS
19. GS. BEIGĀS—1904. GADĀ, STUNDAS*

Rūpnieciskās ražošanas nozares	Darbs vienā maiņā						Darbs divās maiņās		
	darbdienās			sestdienās un pirmssvētku dienās			pirmajā maiņā		
	tīrais darba-laiks	darba-dienas garums	atpū-tas laiks	tīrais darba-laiks	darba-dienas garums	atpū-tas laiks	tīrais darba-laiks	darba-dienas garums	atpū-tas laiks
Tekstilrūpniecība	10,82	12,21	1,39	9,94	11,38	1,44	—	—	—
Papīra un kartona ražošana. Papīra un kartona izstrādājumi. Poligrāfijas rūpniecība	10,14	11,38	1,24	8,00	7,50	0,10	10,50	12,00	1,10
Koka mehāniskā apstrāde	11,05	12,59	1,54	9,57	11,33	1,76	11,08	12,67	1,59
Metālapstrāde, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošana	10,74	12,07	1,33	9,68	10,93	1,25	10,35	11,70	1,35
Minerālvielu apstrāde	11,25	12,75	1,50	10,00	11,50	1,50	8,50	10,00	1,50
Dzīvnieku produktu apstrāde	11,00	12,75	1,75	11,25	11,75	0,50	—	—	—
Pārtikas un garšvielu ražošana	10,60	12,10	1,50	9,45	10,93	1,48	12,25	13,00	0,75
Ķīmiskā rūpniecība	10,90	12,50	1,60	10,00	11,67	1,67	10,38	11,50	1,12
Vidēji	10,81	12,29	1,48	9,74	10,87	1,21	10,51	11,81	1,24

44. tabula (nobeigums)

Rūpnieciskās ražošanas nozares	Darbs divās maiņās								
	sestdienās un pirmssvētku dienās			otrajā maiņā			sestdienās un pirmssvētku dienās		
	tīrais darba laiks	darbadienas garums	atpūtas laiks	tīrais darba laiks	darbadienas garums	atpūtas laiks	tīrais darba laiks	darbadienas garums	atpūtas laiks
Tekstilrūpniecība	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Papīra un kartona ražošana. Papīra un kartona izstrādājumi. Poligrāfijas rūpniecība	—	—	—	10,25	11,75	1,50	—	—	—
Koka mehāniskā apstrāde	9,62	10,75	1,13	10,20	11,30	1,10	8,83	10,50	1,67
Metālapstrāde, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošana	8,73	10,00	1,27	9,90	10,70	0,80	9,25	10,25	1,00
Minerālvielu apstrāde	—	—	—	8,50	10,00	1,50	—	—	—
Dzīvnieku produktu apstrāde	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Pārtikas un garšvielu ražošana	10,00	11,50	1,50	11,50	12,00	0,50	10,00	11,00	1,00
Ķīmiskā rūpniecība	9,00	10,00	1,00	10,33	12,00	1,67	—	—	—
Vidēji	9,34	10,56	1,23	10,11	11,29	1,18	9,36	10,58	1,22

* Sast. pēc: LVVA, 104. f., 1. apr., 116. l., 840.—946. lp.; 165. l., 23.—995. lp.; 166. l., 1.—830. lp.; 198. l., 6. lp.; 220. l., 5., 88., 194. lp.; 105. f., 1. apr., 186., 188. l., 16. lp.; 204. l., 5., 7. lp.; 205. l., 10., 35. lp.; 209. l., 10. lp.; 210. l., 17. lp.; 211. l., 2. lp.; 230. l., 6., 7. lp.; 234. l., 12., 69., 70. lp.; 235. l., 14., 18., 30. lp.; 241. l., 6., 7., 21. lp.; 242. l., 29., 54. lp.; 244. l., 101., 138. lp.; 281. l., 13. lp.; 287. l., 10., 13., 14., 31. lp.

Spriežot pēc pieejamajiem uzņēmumu iekšējās kārtības noteikumiem, no 19. gs. beigām līdz 1904. gada beigām Vidzemes tekstilrūpniecībā un dzīvnieku produktu produktu apstrādes nozarē darbs bija tikai vienā maiņā (44. tabula). Pārējās ražošanas nozarēs tika strādāts gan vienā, gan divās maiņās. Bija arī tādi uzņēmumi, kur pēc vajadzības dažreiz strādāja vienā, bet dažreiz divās maiņās. Nav ziņāms, ka Vidzemes rūpniecībā no 19. gs. beigām līdz 1904. gadam strādātu arī trijās maiņās.

No 1905. gada līdz 1. pasaules karam maiņu darbam ir tendence paplašināties. Nav vairs nevienas rūpniecības nozares, kurās

darbs nebūtu organizēts divās maiņās (45. tab.). Pirms 1. pasaules kara Vidzemes rūpniecībā ķīmiskajā ražošanā, dzīvnieku produktu apstrādē, metālapstrādē, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošanā daži uzņēmumi jau strādāja trijās maiņās. Tātad katras maiņas darba cēliena garums bija 8 stundas. Pāreja uz triju maiņu darbu vispirms sākās to nozaru uzņēmumos, kur bija nepārtraukts darba process. Šī pāreja kļuva aktuāla pēc 1905. gada revolūcijas, kad impērijas pārvaldes līmenī tika apspiesti dažādi pasākumi, kā uzlabot strādnieku stāvokli. Triju maiņu darbalaika ieviešana rūpniecībā bija saistīta ar ievērojamām grūtībām: bija nepieciešams palielināt strādnieku un meistarū skaitu; bija jāsauglabā strādniekiem aptuveni tāda pati darba alga, kā kad tie strādāja divās maiņās. Šo papildu izdevumu dēļ paaugstinājās arī preces ražošanas izdevumi. 1907. gada otrajā pusē pret triju maiņu darba ieviešanu uzstājās daudzu Latvijas ievērojamu uzņēmumu administrācijas: ķīmiskās rūpnīcas «Glovers», E. Djuboska krāsošanas un miecvielu ekstraktu fabrikas, V. Jevtanoviča ķīmiskās rūpnīcas «Brāļi Jevtanoviči», A. G. Rutenberga ķīmiskās rūpnīcas, bij. Heflingera ķīmiskās rūpnīcas, a/s ķīmiskās rūpnīcas «Trampedahs un Ko», Krievu-Reinas svina krāsu rūpnīcas, L. Leverkuza un dēlu Krievu-Baltijas ultramarīna rūpnīcas, «A. Elrihs un Ko» naftas pārtvaicēšanas rūpnīcas, ķīmiskās rūpnīcas «K. Pihlau un Ko», stikla rūpnīcas «Kerkoviuss un Ko» administrācija un citu.⁷ Tāpēc arī Rīgas fabrikantu biedrības apspriedēs un arī augstākās instancēs par pāriešanu uz triju maiņu darbu izskanēja noraidoša attieksme.⁸

44. un 45. tabulā redzamas darbalaika garuma izmaiņas atkarībā no tā, vai tika strādāts vienā vai divās maiņās. Arī te konsekventi parādās noteiktās darbadienas saīsināšanas tendence. 19. gs. beigās — 1904. gadā vidējais tīrais darbalaiks vienā maiņā strādājošajiem bija 10,81 stunda (pirmajā maiņā — 10,51 stunda, otrajā maiņā — 10,11 stundu), bet 1905.—1914. gadā šie rādītāji attiecīgi bija 10,06, 10,11 un 9,81 stunda. Ja pētām darbadienas garumu pa atsevišķām ražošanas nozarēm (sk. 44. tab.), tad līdz 1905. gadam visgarākā darbadiena vienā maiņā strādājošajiem bija minerālvielu apstrādē — 11,25 stundas, bet visīsākā papīra, kartona ražošanas un poligrāfijas nozarē — 10,14 stundas. Pēc 1905. gada arī šīs ražošanas nozares saglabāja savas iepriekšējās vietas, vienīgi darbadienas garums abās nozarēs bija saīsinājies: minerālvielu apstrādē tīrais darbalaiks — 10,50 stundu, bet papīra, kartona ražošanā un poligrāfijā — 9,46 stundas. Vidzemes rūpniecībā no 19. gs. beigām līdz 1914. gadam tīrais darbalaiks parastajās darbdienu saīsinājās par 6,94 %, bet sestdienās un pirmssvētku dienās — par 8,11 %. Divās maiņās strādājošajiem pirmajā maiņā tīrais darbalaiks parastajās dienās samazinājās par 3,81 %, bet sestdienās un pirmssvētku dienās — par 3,75 %. Otrajā maiņā strādājošajiem līdzīgās

VIDZEMES RŪPNIECĪBAS STRĀDNIĒKU DARBALAIKS
1905.—1914. GADĀ, STUNDAS*

Rūpnieciskās ražošanas nozares	Darbs vienā maiņā						Darbs divās maiņās		
	parastajā darbdiēnā			sestdienās un pirmssvētku dienās			pirmajā maiņā		
	tīrais darba- laiks	dar- ba- die- nas ga- rums	atpū- tas laiks	tīrais darba- laiks	dar- ba- die- nas ga- rums	atpū- tas laiks	tīrais darba- laiks	dar- ba- die- nas ga- rums	atpū- tas laiks
Tekstilrūpniecība	10,32	11,67	1,35	8,98	10,15	1,17	8,60	8,86	0,26
Papīra un kartona ražošana. Papīra un kartona izstrādājumi. Poligrāfijas rūpniecība	9,46	10,96	1,50	8,96	10,39	1,43	10,50	11,43	0,93
Koka mehāniskā apstrāde.	10,32	11,77	1,45	9,22	10,66	1,44	10,31	11,91	1,60
Metālapstrāde, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošana	10,02	11,21	1,19	8,40	9,43	1,03	10,25	11,18	0,93
Minerālvielu apstrāde	10,50	12,00	1,50	9,20	10,70	1,50	10,13	11,63	1,50
Dzīvnieku produktu apstrāde	9,71	11,03	1,32	8,87	10,18	1,31	10,00	11,17	1,17
Pārtikas un garšvielu ražošana	10,09	11,44	1,35	8,99	10,17	1,18	10,55	11,93	1,38
Ķīmiskā rūpniecība	10,07	11,32	1,25	8,94	10,23	1,29	10,54	11,23	0,69
Vidēji	10,06	11,43	1,36	8,95	10,24	1,29	10,11	11,17	1,06

pozīcijās darbadiena saruka par 2,97 un 3,95 %. Sprotams, ka saruka arī kopējais darbadienas garums, kurā ietilpa tīrais darba-laiks kopā ar atpūtas laiku. Kas attiecas uz triju maiņu darbalaiku, ko pirms 1. pasaules kara ieviesa metālapstrādes, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošanā, dzīvnieku produktu apstrādē un ķīmiskajā ražošanas nozarē, tad viena darba maiņa ilga 8 stundas. Rūpniecības strādnieku darbadienas saīsināšanu veicināja vairāki faktori. Sava loma bija sabiedrības noskaņojumam pret pārmērīgi garu darba-laiku.

Kristīgās aprindas kategoriski nostājās pret svētdienas darbiem rūpniecībā. Dzīvē ienāca Rietumeiropas rūpniecības pieredze, plašāk izplatījās modernizācijas idejas. Rūpniecības strādniekiem bija negatīva attieksme pret garu darbadienu, bet vēl noraidošāka — pret

45. tabula (nobeigums)

Rūpnieciskās ražošanas nozares	Darbs divās maiņās								
	sestdienās un pirmssvētku dienās			otrajā maiņā			sestdienās un pirmssvētku dienās		
	tīrais darba-laiks	darbadienas garums	atpūtas laiks	tīrais darba-laiks	darbadienas garums	atpūtas laiks	tīrais darba-laiks	darbadienas garums	atpūtas laiks
Tekstilrūpniecība	—	—	—	8,40	8,83	0,43	—	—	—
Papīra un kartona ražošana. Papīra un kartona izstrādājumi. Poligrāfijas rūpniecība	—	—	—	9,93	10,80	0,87	—	—	—
Koka mehāniskā apstrāde.	9,30	10,78	1,48	10,10	11,41	1,31	8,81	10,22	1,41
Metālapstrāde, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošana	8,12	8,64	0,52	10,04	10,87	0,83	8,42	8,80	0,38
Minerālvielu apstrāde	9,43	10,86	1,43	9,63	11,04	1,41	8,90	10,30	1,40
Dzīvnieku produktu apstrāde	9,00	10,90	1,90	9,60	11,00	1,40	9,50	11,08	1,58
Pārtikas un garšvielu ražošana	9,29	10,86	1,57	10,26	11,55	1,29	9,50	11,16	1,66
Ķīmiskā rūpniecība	8,78	9,83	1,05	10,50	11,21	0,71	8,79	9,93	1,14
Vidēji	8,99	10,31	1,33	9,81	10,84	1,03	8,99	10,25	1,26

* Sast. pēc: LVVA, 104. f., 1. apr., 116. l., 840.—946. lp.; 165. l., 23.—995. lp.; 166. l., 1.—830. lp.; 198. l., 6. lp.; 220. l., 5., 88., 194. lp.; 105. f., 1. apr., 186., 188. l., 16. lp.; 204. l., 5., 7. lp.; 205. l., 10., 35. lp.; 209. l., 10. lp.; 210. l., 17. lp.; 211. l., 2. lp.; 230. l., 6., 7. lp.; 234. l., 12., 69., 70. lp.; 235. l., 14., 18., 30. lp.; 241. l., 6., 7., 21. lp.; 242. l., 29., 54. lp.; 244. l., 101., 138. lp.; 281. l., 13. lp.; 287. l., 10., 13., 14., 31. lp.

tās pagarināšanu. Šajā jautājumā strādnieku nostāja bija šāda: darbadiena jāsaīsina, bet jā saglabā iepriekšējā darba alga. Tomēr vairākums strādnieku aktīvāk interesējās par darba algas paaugstināšanu nekā par darbadienas saīsināšanu. Svarīga loma strādnieku aprindu noskaņojuma veidošanā par vēlamā darbadienas garuma noteikšanu bija LSDSP paustajiem uzskatiem par 8 stundu darbadienas nepieciešamību, kā arī 1905. gada revolūcijas un vēlāko gadu strādnieku streiku aktivitātēm. Šo procesu ietekmēja jauno arodbiedrību prasības saīsināt darbadienu un likvidēt virsstundu

VIDZEMES RŪPNIECĪBAS STRĀDNIĒKU ATTIECĪBA
 PRET VISU STRĀDNIĒKU SKAITU ATKARĪBĀ
 NO DARBA MAIŅĀM 1908. GADĀ, %*

Darba maiņu veidi	Virieši	Sievietes	Pus- audži	Pus- audzes	Maz- gadīgie	Maz- gadīgās	Kopā
Vienā maiņā	24,40	17,15	1,71	1,20	0,18	0,26	44,90
Divās maiņās	21,87	5,14	0,53	0,33	0,04	0,01	27,92
Trijās maiņās	4,71	5,11	—	0,21	—	—	10,03
Vienā un dažreiz divās maiņās	12,76	2,76	0,32	0,18	0,03	0,06	16,11
Divās un dažreiz trijās maiņās	1,00	0,04	—	—	—	—	1,04
Kopā	64,74	30,20	2,56	1,92	0,25	0,33	100

* Sast. pēc: LVVA, 104. f., 1. apr., 67. l., 1.—199. lp.; 68. l., 1.—181. lp.

darbu. Darbadienu saīsināja Krievijas impērijas fabriku likumdošana, bet domu par nepieciešamību saīsināt darbadienu rūpnieku vidū rosināja gan oficiālas, gan neoficiālas komisijas, kas nodarbojās ar strādnieku dzīves un darba apstākļu uzlabošanu.

46. tabulā redzams, ka 1908. gadā visvairāk strādnieku strādāja vienā maiņā — ap 45 %, divās maiņās — ap 28 %, vienā un dažreiz divās maiņās — ap 16 %, trijās maiņās — ap 10 %, divās un dažreiz trijās maiņās — 1 %. Vairāk nekā puse sieviešu un vēl vairāk pusaudžu un mazgadīgo strādāja vienā maiņā.

Cik maiņās strādnieki strādāja atsevišķās ražošanas nozarēs? Visvairāk no visiem Vidzemes rūpniecības strādniekiem (sk. 47. tab.) vienā maiņā strādāja metālapstrādes, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošanā (12,27 %), minerālvielu apstrādē (8,11 %) un tekstilrūpniecībā (7,08 %). Divās maiņās — visvairāk metālapstrādes, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošanā (8,54 %), koka mehāniskajā apstrādē (6,39 %) un tekstilrūpniecībā (4,17 %). Kā norāda izmantotais avots, 1908. gadā trijās maiņās Vidzemē strādāja vienīgi ķīmiskās ražošanas nozares strādnieki, un tas bija 10,03 % no visu strādnieku skaita. Taču bija gadījumi, kad uzņēmumi, kur strādāja vienā maiņā, kādu laiku strādāja divās, bet divās maiņās strādājošie — trijās maiņās. Visplašākā maiņu variēšana sastopama metālapstrādē, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošanas nozarē. Ja pētniecības darbā izdosies iegūt līdzīgu vēstures avotu, būs iespējams analizēt arī Kurzemes un Latgales rūpniecības noteiktās darbadienas garumu.

DAŽĀDĀS DARBA MAINĀS STRĀDĀJOŠO ATTIECĪBA
 PRET VISU STRĀDNIEKU SKAITU VIDZEMES RŪPNIECĪBĀ
 1908. GADĀ, %*

Rūpnieciskās ražošanas nozares	Vienā maiņā	Divās maiņās	Trijās maiņās	Vienā un dažreiz divās maiņās	Divās un dažreiz trijās maiņās	Kopā
Tekstilrūpniecība	7,08	4,17	—	3,25	—	14,50
Papīra un kartona ražošana. Izstrādājumi no kartona un papīra. Poligrāfijas rūpniecība	4,38	3,74	—	—	—	8,12
Koka mehāniskā apstrāde	4,14	6,39	—	2,51	—	13,04
Metālapstrāde, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošana	12,27	8,54	—	8,54	0,83	30,18
Minerālvielu apstrāde	8,11	0,51	—	0,76	—	9,38
Dzīvnieku produktu apstrāde	2,16	0,11	—	—	—	2,27
Pārtikas un garšvielu ražošana	4,88	1,56	—	0,73	0,21	7,38
Ķīmiskā rūpniecība	1,88	2,90	10,03	0,32	—	15,13
Kopā	44,90	27,92	10,03	16,11	1,04	100

* Sast. pēc: LVVA, 104. f., 1. apr., 67. l., 1.—199. lp.; 68. l., 1.—181. lp.

3.2. Virsstundu darbs

Darbalais, kuru strādnieki pavadīja uzņēmumos, ne vienmēr atbilda uzņēmumu iekšējās kārtības noteikumos paredzētajam, t.i., noteiktās darbadienas garumam. To bieži varēja pagarināt, un daudzos gadījumos tā arī notika, ar virsstundām. Uzņēmumu administrācijas centās dažādi paaugstināt ražošanas rentabilitāti. Viens no šādiem pasākumiem bija paaugstināt darba intensitāti, otrs — izmantot virsstundu darbu. Virsstundu darbs palielināja uzņēmuma ienākumus, ātrāk atmaksājās iegādātās jaunās, modernās mašīnas, uzņēmums kļuva konkurēt spējīgāks. Virsstundu darbs rūpniecībai bija izdevīgs, ja tā saņēma neplānotu pasūtījumu, kuru vajadzēja izpildīt īsā laikā. Šajā gadījumā administrācijas ietaupīja ievērojamus naudas līdzekļus: nevajadzēja pieņemt jaunus strādniekus, ne arī orga-

nizēt darbu vairākās maiņās. Bet bija arī tāds faktors kā nepietiekamā strādnieku darba alga.

Tā gan paaugstinājās, taču ievērojami atpalika no strādnieku prasībām. Sliktā materiālā nodrošinātība spieda strādnieku strādāt ilgāk, lai varētu vairāk nopelnīt.

Virsstundu darbus pirmo reizi reglamentēja 1897. gada 2. jūnija likums. Tie tika iedalīti obligātajos un neobligātajos. Obligātie virsstundu darbi bija tie, kas uzņēmumam bija nepieciešami, lai nodrošinātu ražošanas tehnisko pusi, un tie jau iepriekš bija reglamentēti fabriku un rūpnīcu iekšējās kārtības noteikumos — neparedzēti remontī, tvaika katlu, centrālapkures, apgaismojuma sistēmas un pretugungrēka ietaišu apkalpe svētdienās, tvaikakatlu, filtru tīrīšana utt. Par neobligātajiem virsstundu darbiem uzskatīja darbus, par kuriem uzņēmējs pēc brīvprātības principa vienojās ar strādniekiem. Pēc likuma šie neobligātie virsstundu darbi gada laikā vienam strādniekam nedrīkstēja pārsniegt 120 stundu. Vēlākajos gados no juridiskās puses virsstundu darba izmantošanā tika pieņemti gan atvieglinājumi, gan arī ierobežojumi.⁹ Kā viens no tādiem zīmīgiem juridiskiem aktiem sekoja 1903. gada 2. jūlija nolikums par darba-laika sadalījumu fabriku rūpniecībā. Rīgas Biržas komiteja uzskatīja, ka šis nolikums «ievērojami būtiski apgrūtina fabriku stāvokli»¹⁰. Lai uzņēmumā drīkstētu strādāt virsstundas, administrācijai vajadzēja saņemt vietējās fabriku lietu iestādes atļauju, bet ekstrēmos gadījumos vēl arī fabriku inspekcijas atļauju. Nolikumā bija sastopami formulējumi, kuri praktiskajā virsstundu darba sadalījumā radīja neskaidrības, pārpratumus un ļaunprātības.

Praksē likuma pants, kas paredzēja, ka rūpniekam par neobligātajiem virsstundu darbiem ar strādniekiem jāvienojas pēc brīvprātības principa, parasti tika pārkāpts. Kas gan to vēl labāk zināja kā fabriku inspektori? Tāpēc ieklausīsimies Vidzemes guberņas 3. fabriku inspekcijas iecirkņa inspektora 1903. gadā izteiktajā atziņā: «Neobligātie virsstundu darbi ļoti lielā gadījumu skaitā reducējās uz obligātajiem, tā ka, strādniekam atsakoties no neobligātajiem virsstundu darbiem, viņam pēc divām nedēļām tiek uzteikts darbs, un tādā veidā gribot negribot strādnieks ir spiests pildīt virsstundu darbu.»¹¹ Strādniekiem, ja tie gribēja saglabāt darbu, vajadzēja samierināties ar virsstundām. Ir piemērs, ka strādniekiem, kas iebilda pret virsstundām, F. Blumfelda konservu rūpnīcas īpašnieks paziņoja: «Jūs te nestrādā prekš sev, bet prekš man! Ja netik — var aisēt pavisam.»¹² Strādnieki visbiežāk samierinājās ar neobligātajiem virsstundu darbiem. Tā, piemēram, Daugavpilī vienā no ievērojamākām H. Dobrova tipogrāfijām burtliči pirms 1. pasaules kara mēnesī nostrādāja 100 un pat vairāk virsstundu. Turklāt «visi tik daudz ir sarāduši ar virsstundu darbiem, ka tos uzskata pat par obligātiem»¹³.

VIDZEMES GUBERŅAS
2. FABRIKU INSPEKCIJAS IECIRKNĪ OFICIĀLĀS
VIRSSTUNDAS STRĀDĀJOŠO STRĀDNIEKU SKAITS*

Rūpnieciskās ražošanas nozares	Strādnieku skaits	Strādnieku skaits uzņēmumos ar virsstundu darbu	Virsstundas strādājošo strādnieku attiecība pret visiem strādniekiem, %
Tekstilrūpniecība	1464	101	7
Papīra un kartona ražošana. Papīra un kartona izstrādājumi. Poligrāfijas rūpniecība	157	—	—
Koka mehāniskā apstrāde	2014	862	43
Metālapstrāde, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošana	7166	3730	52
Minerālvielu apstrāde	1596	1086	68
Dzīvnieku produktu apstrāde	159	—	—
Pārtikas un garšvielu ražošana	2724	1484	54
Ķīmiskā rūpniecība	4002	873	22
Kopā	19282	8136	42

* Sast. pēc: LVVA, 104. f., 1. apr., 118. l., 9., 10. lp.; 49. l., 74.—76. lp.

Rīgas apavu strādnieku arodbiedrības 1911. gadā izplatītajās anketās norādīts, ka, jo mazāks šīs nozares uzņēmums, jo tajā bija nenoteiktāks darbalaiks, jo nenoteiktāks atpūtas laiks, jo vairāk šādos uzņēmumos pieauga virsstundu darbs.¹⁴ Balstoties uz plašu pārējo vēstures avotu izpēti, var secināt, ka Latvijas rūpniecībā virsstundas sevišķi populāras bija nelielajos uzņēmumos. Šīs tendences attīstības skaidrojums ir vispārzināms: mazos uzņēmumos strādniekiem grūti dot pretsparu administrācijai. Un tomēr nav nekādas vajadzības šo jautājumu vienkāršot. Latvijas strādnieku nostāja pret virsstundu darbu nav viennozīmīga. Tie strādnieki, kas aktīvi atbalstīja LSD politiku šajā jautājumā, bija krasi noskaņoti pret virsstundām. Tajā pašā laikā var minēt uzņēmumus, kuru strādnieki pat pieprasīja virsstundu darbu: Rīgas drāšu rūpnīcas,¹⁵ ellas spiešanas rūpnīcas «K. H. Šmidts»,¹⁶ Daugavpils tipogrāfiju¹⁷ un vēl daudzu citu uzņēmumu strādnieki. Strādnieki samērā labvēlīgi pieņēma virsstundu darbus, jo par tiem maksāja no 25 līdz 100 % vairāk nekā par parastajā darbalaikā veiktajiem darbiem. Latgales

prese, piemēram, nosodīja tikai tos strādniekus, kas virsstundas strādāja par parastā darbalaika samaksu.¹⁸

Virsstundu darbs veicināja strādnieku ātrāku fizisko nolietošanos, jo lielāka kļuva darba spriedze, biežāki strādnieku invaliditātes gadījumi. Spēku izsikums strādniekiem Krievijas impērijā bija vērojams jau 40—45 gadu vecumā.¹⁹

Virsstundas samazināja strādnieku brīvo laiku bērnu audzināšanai, savai izglītībai, kultūrai un sabiedriskās dzīves aktivitātēm.

Pieauga arī bezdarbs. Vēstures avotu trūkuma dēļ nav iespējams konstatēt virsstundu izplatības kvantitatīvos rādītājus. Vidzemes, Kurzemes un Vitebskas guberņa ietilpa Pēterburgas rūpniecības apgabalā. Zināms, ka šajā apgabalā virsstundas rūpniecībā bija izplatītas Igaunijas un Vidzemes guberņā.²⁰ 1902. gadā Pēterburgas rūpniecības apgabala fabriku inspektors ir atzinis, ka «līdz šim apgabalā ne visur ir noteikta un ieviesta vajadzīgā attiecīgā kārtība virsstundu darba uzskaitē.[..] Pastāvošā kārtība ne tikai neatbilst likuma prasībai, bet arī būtībā noraida jebkādu iespēju pašreizējā laikā iepazīties ar to pielietošanas apmēriem apgabala fabrikās un rūpnīcās.»²¹

Cik rūpniecības strādnieku strādāja virsstundas? Tādu apkopojošu ziņu par Latvijas strādniekiem autora rīcībā nav. Zināms, ka 1902. gadā Pēterburgas rūpniecībā virsstundu darbu strādāja ap 70 % strādnieku.²² Par šo jautājumu pieejamais, lai gan ļoti fragmentārais materiāls ļauj izteikt domu, ka Rīgas rūpniecībā virsstundu darbs tomēr bija mazāk izplatīts. Tas redzams no 48. tabulā apkopotā materiāla. Visa Rīgas rūpniecība bija ietverta Vidzemes guberņas 1., 2. un 3. fabriku inspekcijas iecirknī. Fabriku iecirknī, par kuru tabulā doti dati, 1900. gadā strādāja ap 40 % no visiem Rīgas fabriku un rūpnīcu strādniekiem.²³ No šā strādnieku kopuma vidēji tikai 42 % strādāja virsstundas. Visplašāk virsstundas šajā iecirknī bija izplatītas minerālvielu apstrādes (68 %), pārtikas un garšvielu apstrādes (54 %), metālapstrādes, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošanas (52 %) nozarēs. No Rīgas apavu strādnieku arodbiedrības izpildītās anketas 1911. gadā aprēķināts, ka apavu lietrūpniecības uzņēmumos virsstundas strādāja 23 % no visiem strādniekiem.²⁴ Saprota, ka arī vienas ražošanas nozares uzņēmumos un pat atsevišķos cehos virsstundu darbs tika organizēts dažādi. Tā, piemēram, Latvijas lielākajā rūpniecības uzņēmumā — Krievu-franču sabiedrības gumijas rūpnīcā «Provodņiks» dažos cehos virsstundu nebija, bet lielajā galošu cehā bija strādnieki, kas strādāja pat 24 un 30 stundas bez pārtraukuma.²⁵ Kā rāda avotu izpēti par Krievu-Baltijas vagonu rūpnīcas marena krāšņu nodaļas strādnieku virsstundu darbiem no 1914. gada aprīļa līdz augustam, kvalificēto un mazkvalificēto strādnieku nodarbinātība nebūt nav vienāda. No visām dienas algas strādnieku nostrādātajām darba

stundām kvalificētajiem strādniekiem virsstundas bija 6,29 %, bet mazkvalificētajiem strādniekiem — 10,35 %.²⁶ Tā ir vēl viena liecība tam, ja strādnieka nominālā darba alga ir mazāka, tad lielāka nepieciešamība strādāt virsstundas. Krievijas vēstures pētnieks J. Kirjanovs, balstoties uz saviem aprēķiniem, ir secinājis, ka no 19. gs. beigām līdz 1913. gadam Krievijas impērijas rūpniecībā ir tendence nedaudz palielināt virsstundu skaitu. 19. gs. 70.—80. gados ik dienas virsstundu darbs ilga vidēji no 0,2 līdz 0,3 stundām, bet 1913. gadā — 0,3 stundas.²⁷

Par Latvijas rūpniecību autora rīcībā nav līdzīgam aprēķinam nepieciešamā vēstures materiāla. Ir vēsturnieka un ekonomista J. Ņetjosina aprēķins par to, ka Latvijas fabrikās un rūpniecās strādnieku darba stundu skaits ar virsstundu darbiem no 1900. līdz 1913. gadam ir palielinājies nedaudz — 2—3 %.²⁸ Cik var spriest, tad J. Ņetjosina dati ir ļoti aptuveni, jo, domājams, tie atspoguļo tikai stāvokli Rīgas rūpniecībā. Autors, balstoties uz savā rīcībā esošajiem fragmentārajiem faktiem par virsstundu darbu tajā vai citā uzņēmumā, var vienīgi izteikt atziņu, ka virsstundu darbs samazinājās 1905. gada revolūcijas laikā, bet pēc tam pakāpeniski atkal sasniedza iepriekšējo līmeni. Kā norādīts žurnālā «Arodnieks», virsstundu skaits sevišķi pieauga 1909. gadā, kad sākās rosība rūpniecībā.²⁹ Presē pirms 1. pasaules kara parādās daudz ziņu par virsstundu darbu Latvijas rūpniecībā. Daži uzņēmumi ir saņēmuši darba pasūtījumus no impērijas kara resora.³⁰ Sastopami pat tādi, šķiet, iepriekšējos gados jau izzuduši gadījumi, kad uzņēmums vai kāds tā cehs strādāja arī svētdienās: Krievu—franču sabiedrības gumijas rūpnīca «Provodņiks»,³¹ A. Dancigera krāsotava un ķīmiskā tīrītava,³² A. Heflingera celulozes fabrika,³³ Baltijas celulozes un papīra fabrika Slokā,³⁴ kuģu un mašīnbūves rūpnīca «Lange un dēls»³⁵ un vēl citi uzņēmumi.

Šādi atsevišķi fakti ir nepietiekami, lai Latvijas rūpniecībā pētāmajā periodā noteiktu virsstundu darba izmaiņu tendenci. Šis jautājums paliek vēl daļēji atklāts, taču nav noliedzams fakts, ka rūpniecības strādnieku kopējais darbadienas garums laikā no 19. gs. beigām līdz 1. pasaules karam pakāpeniski samazinājās.

3.3. Vidējais gada darba periods

Latvijas rūpniecības strādnieku darbadienas garuma analīze dod spilgtu strādnieku dzīves līmeņa raksturojumu. Bet, ja vēlamies uz zināt darbdienu skaitu visā gadā, strādnieku darbalaika izpēte kļūst sarežģītāka. Šajā sakarībā jāanalizē rādītāji gan par fabriku un rūp-

nīcu darba gada vidējo garumu, gan par šajos uzņēmumos strādājošo strādnieku darba gada vidējo garumu.

Pirmais rādītājs, lai gan visai aptuvens, iegūstams, ja no gada dienām atskaita svētdienas un strādniekiem paredzētās brīvdienas dažādos svētkos. Tas gan iespējams, tikai ja uzņēmums ir nepārtraukti visu gadu strādājis. Daudz sarežģītāk ir noteikt (bieži vien specifisku avotu trūkuma dēļ tas pat nav iespējams) strādnieku darba gada vidējo garumu. Šajā gadījumā jākonstatē, cik dienas gadā strādnieki vidēji neieradās darbā (slimības dēļ, esot atvaļinājumā, pēc algas saņemšanas un tamlīdzīgi), lai gan uzņēmums strādāja.

49. tabula

SVINAMO DIENU SKAITS VIDZEMES RŪPNIECĪBAS
UZŅĒMUMU STRĀDNIEMIEM 19. GS. BEIGĀS—1914. GADĀ*

Rūpnieciskās ražošanas nozares	19. gs. beigas—1904. g.			1905.—1914. g.		
	luter-ticīgajiem	pareiz-ticīgajiem un katoļiem	vidējais svētku dienu skaits	luter-ticīgajiem	pareiz-ticīgajiem un katoļiem	vidējais svētku dienu skaits
Tekstilrūpniecība	13,7	19,8	16,8	16,1	20,3	18,2
Papīra un kartona ražošana. Izstrādājumi no papīra un kartona. Poligrāfijas rūpniecība	15,1	21,0	18,1	13,5	19,5	16,5
Koka mehāniskā apstrāde	17,0	18,6	17,8	15,2	20,1	17,7
Metālapstrāde, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošana	16,5	18,2	17,4	15,5	20,4	18,0
Minerālvielu apstrāde	16,0	19,0	17,5	16,0	20,0	18,0
Dzīvnieku produktu apstrāde	16,3	18,5	17,4	15,7	19,9	17,8
Pārtikas un garšvielu ražošana	19,9	27,5	23,7	15,7	19,7	17,7
Ķīmiskā rūpniecība	13,0	16,6	14,8	15,1	19,3	17,2
Vidēji	15,9	19,9	17,9	15,4	19,9	17,6

*Sast. pēc: LVVA, 104. f., 1. apr., 166. l., 1.—830. lp.; 198. l., 6. lp.; 220. l., 5., 88., 194. lp.; 165. l., 23.—995. lp.; 116. l., 840.—946. lp.; 105. f., 1. apr., 186. l.; 188. l., 16. lp.; 204. l., 5., 7. lp.; 205. l., 10., 35. lp.; 209. l., 10. lp.; 210. l., 17. lp.; 211. l., 2. lp.; 230. l., 6., 7. lp.; 234. l., 12., 69., 70. lp.; 235. l., 14., 18., 30. lp.; 241. l., 6., 7. lp.; 242. l., 29., 54. lp.; 244. l., 101., 138. lp.; 281. l., 13. lp.; 287. l., 10., 13., 14., 31. lp.

1904. gadā fabriku un rūpnīcu darba gads Krievijas Eiropas daļā vidēji bija 287,3 dienas. Par šo vidējo rādītāju zemāks bija kokvilnas, linu un džutas apstrādes nozarēs — 282,8—285,7 dienas, bet augstāks — papīra, kartona un poligrāfijas rūpniecībā, pārtikas un garšvielu apstrādē, ķīmiskajā rūpniecībā, mehāniskās kokapstrādes un minerālvielu apstrādes nozarēs — 290,1—292,1 diena.³⁶ Šajos uzņēmumos nostrādātais darbdienu skaits gadā bija pat nedaudz mazāks par 296 dienām, t.i., mazāks, nekā tas bija noteikts 1897. gada 2. jūnija likumā.

Rūpniecības uzņēmumu darba gadā neieskaitīja svētdienas (48 dienas) un svētku dienas.

Mēģināsim vispirms aptuveni noteikt strādnieku svētku dienu vidējo skaitu Vidzemes rūpniecībā laikā no 19. gs. beigām līdz 1914. gadam (49. tab.). Tabulas aprēķiniem par pamatu ņemti Vidzemes rūpniecības uzņēmumu iekšējās kārtības noteikumi.

No aplēses gan nav izskaitītas tās svētku dienas, kuras sakrita ar svētdienām. Izmantojot 49. tabulu un svētdienu skaitu gadā, teorētiski aptuveni var pieņemt, ka pirms 1. pasaules kara Vidzemes rūpniecības uzņēmumos darba gads varēja būt 299 dienas.

Fabriku un rūpnīcu iekšējie kārtības noteikumi noteica arī svinamos svētkus. Raksturīgi, ka svinamo dienu skaits uzņēmumos ir diezgan dažāds. Dominēja reliģiskie svētki. Vai svētku dienu iekļaut vai neiekļaut uzņēmuma iekšējās kārtības noteikumos kā brīvdienu, tas bija atkarīgs no uzņēmuma īpašnieka gribas. Šeit liela loma bija arī īpašnieka nacionalitātei un viņa reliģiskajai piederībai. Dažreiz vērā tika ņemtas arī uzņēmuma strādnieku vēlmes. Vidzemes fabriku un rūpnīcu iekšējās kārtības noteikumos uzrādīto svinamo dienu skaits svārstījās no 11 dienām (R. Rueta konservu fabrikā Rīgā³⁷) līdz 20 (Š. Berlina kokzāģētavā Rīgā³⁸), bet atsevišķos uzņēmumos pat vēl vairāk dienu.³⁹ Kādas tad bija šīs svētku dienas? Piemēra pēc uzskaitīsim Baltijas celulozes un papīra fabrikas iekšējās kārtības noteikumos minētās, jo tādas pašas svētku dienas ir raksturīgas arī daudziem citiem Latvijas uzņēmumiem: Jaunais gads, Dieva parādīšanās diena, Lūdzamā diena, Jaunavas Marijas pasludināšanas diena, Klusās nedēļas Zaļā ceturtdiena, Lielā piektdiena un Klusā sestdiena, Svētās nedēļas svētdiena, pirmdiena un otrdiena, Debesbraukšanas diena, Vasarsvētku sestdiena, svētdiena, pirmdiena un otrdiena, Jāņu diena, Reformācijas svētki — 19. oktobrī, pirmie, otrie un trešie Ziemassvētki.⁴⁰ Šīs 20 svētku dienas varēja svinēt visi fabrikas strādnieki. Taču pareizticīgie un katoļticīgie varēja svinēt vēl sešas dienas: Tā Kunga pretīņemšanas dienu (Sveču dienu), Tā Kunga apskaidrošanas dienu (Kunga Jēzus pārveidošanas dienu) — 6. augustā, Dievmātes aizmigšanas dienu (Vissvētās Jaunavas Marijas debesīs uzņemšanas dienu) — 15. augustā, Dievmātes piedzimšanas svētkus (Vissvētās Jaunavas Marijas dzimšanas dienu) —

8. septembrī, Tā Kunga Krusta pacelšanas dienu (Svētā Krusta paugstināšanas dienu) — 14. septembrī un Dievmātes Marijas ievēšanu Dievnāmā — 21. novembrī.⁴¹ Visas strādnieku svinamās dienas saistītas gandrīz vienīgi ar reliģiskajiem svētkiem. Izņēmums ir Jāņu diena un Jaunais gads. Dažos uzņēmumos, kā, piemēram, parketa rūpnīcā «Lerovs un Arends» Rīgā, strādnieki varēja svinēt Umurkumuru.⁴² Raksturīgi, ka Vidzemē vismazāk svinamo dienu bija paredzēts luterticīgajiem, tāpat latviešu un vācu strādniekiem (sk. 49. tab.). Tā N. Minuta mehānisko ražojumu un aparātu fabrikas iekšējās kārtības noteikumos atzīmēts, ka gada laikā svinamas 19 svētku dienas un strādniekiem tās ir brīvdienas. Tālāk norādīts, ka luterticīgie strādnieki no visām minētajām svētku dienām nedrīkst svinēt trīs — Tā Kunga apskaidrošanas dienu, Dievmātes aizmigšanas dienu un Vissvētās Jaunavas Marijas dzimšanas dienu.⁴³ Lidzīgas piebildes sastopamas linu un džutas vērpšanas un aušanas fabrikas «Hertvigs un Peitāns» (Bolderājā), B. Zainera laku un krāsu fabrikas (Valkas apriņķa Vokluzē) un E. Djuboska krāsošanas un micvielū ekstraktu fabrikas (Mīlgrāvī) iekšējos noteikumos.⁴⁴ Daudzu uzņēmumu iekšējās kārtības noteikumos bija norādīts, ka pareizticīgie un katoļticīgie strādnieki papildu jau minētajām dienām var atzīmēt vēl dažus reliģiskos svētkus. Te svarīgāks bija psiholoģiskais klimats, kas veidojās starp dažādu ticību strādniekiem. Lielākajā daļā uzņēmumu ar valstisko prioritāti nodrošinātajai reliģiskajai konfesijai bija ierādītas dažādas priekšrocības. Tā bija pareizticība — lielkrievu ideoloģijas atbalstītāja. Taču netika ignorēti arī citām ticībām piederošie strādnieki.

Atsevišķos rūpniecības uzņēmumos, kuru īpašnieki bija ebreji vai arī starp strādniekiem bija daudz ebreju, svētāmās dienās bija ebreju reliģiskie svētki. Par to var pārliecināties, iepazīstoties ar Š. Berlina, Š. Šalita, F. Šapiro kokzāģētavu, celtniecības un māksliniecisko ražojumu darbnīcas «Molot», svina ražošanas sabiedrības rūpnīcas «Diana» (bij. M. Reisera), I. Kaplana pirmās apavu virsu izgatavošanas fabrikas, Z. Logaka un H. Ceitlina Krievu-Baltijas apavu virsu izgatavošanas fabrikas iekšējās kārtības noteikumiem. Šo uzņēmumu strādnieki — ebreji bez vispārtradicionālajām svētku dienām varēja svinēt vēl divas dienas — ebreju Jauno gadu un vienu ebreju Lūdzamo dienu.⁴⁵ No jau minētajiem uzņēmumiem mazliet atšķirīgi noteikumi bija celtniecības un māksliniecisko ražojumu darbnīcā «Molot». Te strādniekiem bija paredzētas 17 svinamās dienas, bet pareizticīgie un katoļticīgie strādnieki vēl papildus varēja svinēt sešas dienas. Savukārt ebreju strādniekiem bija atļauts nestrādāt arī sestdienās un jau minētajos ebreju reliģiskajos svētkos, taču viņiem vajadzēja strādāt svētdienās un citos kristiešu svētkos.⁴⁶ Neskaidrs paliek jautājums, kā lielajos rūpniecības uzņēmumos šīs paredzētās atšķirīgās svinamās dienas varēja izmantot

dažādu konfesiju strādnieki, netraucējot ražošanai. Domājams, ka uzņēmumā atkarībā no strādnieku sastāva bija izveidojušās savas tradīcijas svētku svinēšanā. Iespējams, ka pareizticīgie un katoļticīgie strādnieki papildu paredzētās svētku dienas bieži vien neizmantoja. Ja tās arī tika svinētas, tad tādā gadījumā arī luterāņi un citām ticībām piederšie strādnieki nestrādāja. Nav izdevies atrast datus, kas liecinātu, ka vienā uzņēmumā pareizticīgie un katoļi svinētu savus svētkus, bet citu konfesiju strādnieki tajā pašā laikā strādātu. No 49. tabulas redzams, ka Vidzemē vislielākais svētku dienu skaits ir pārtikas un garšvielu, minerālvielu un kokapstrādes uzņēmumos, tad seko metālapstrāde, tekstilrūpniecība, papīra, kartona un poligrāfijas rūpniecība, bet vismazāk svētku dienu paredzēts ķīmiskajā rūpniecībā. Ķīmiskajā un papīra rūpniecībā, kur darba procesus ir sarežģīti pārtraukt uz ilgāku laiku, svētku dienu skaits paredzēts ievērojami mazāks.

To, ka svētku daudzveidība un svinamo dienu lielais skaits tomēr traucēja rūpnieciskos procesus, liecina pasākumi, kurus rūpniecības uzņēmumos Krievijas impērijā uzsāka 1913. gadā.⁴⁷

Iepriekš jau minēts, ka pirms 1. pasaules kara Vidzemes rūpniecības uzņēmumos darba gada vidējais garums varēja būt 299 dienas. Šis rādītājs, lai arī aptuvenš, tomēr ir tuvu īstenībai.

Tajā pašā laikā Rīgas Biržas komiteja, aptaujājot uzņēmumu pārstāvjus, secināja, ka Rīgā atkarībā no strādnieku reliģiskās piederības darba gadā ir no 294,5 līdz 300,5 darbdiemām.⁴⁸

Precīzāk šo jautājumu skaidro 50. tabula. Dati par 1907., 1908. un 1910. gadu iegūti, apkopojot atsevišķu uzņēmumu administrācijas sniegtās ziņas atskaitēs gada beigās un no tām aprēķinot fabriku un rūpnīcu vidējā darba gada garumu. Šajos aprēķinos ņemts vērā to dienu skaits, kad uzņēmums nestrādāja arī kādu tehnisku iemeslu dēļ, sezonas ražošanas rakstura dēļ un tamlīdzīgi. Kā redzams tabulā, Vidzemes rūpniecībā visgarākais darba gads bijis ķīmiskajā rūpniecībā (306—312 dienas); papīra un kartona ražošanā un poligrāfijas rūpniecībā (296—300 dienas); vilnas apstrādāšanas un kokvilnas apstrādāšanas nozarē (attiecīgi 293—296 un 290—296 dienas); dzīvnieku produktu apstrādē (291—294 dienas); metālapstrādē, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošanā (290—294 dienas); linu, kaņepāju un džutas apstrādē (284—298 dienas); jauktās ražošanas, šķiedras izejvielu apstrādē (285—294 dienas); pārtikas un garšvielu ražošanā (271—288 dienas); minerālvielu apstrādē (267—285 dienas) un koka mehāniskās apstrādes nozarē (216—234 dienas).

Īsāks darba gads bijis uzņēmumos un ražošanas nozarēs, kur bija sezonas darbs. 1904. gada 5. novembrī Vidzemes guberņas 3. fabriku inspekcijas iecirkņa inspektors gan ir norādījis, ka Vidzemes guberņā darbdienu skaits gadā īstenībā nekad nav mazāks par 280 dienām.⁴⁹

DARBA GADA VIDĒJAIS GARUMS VIDZEMES RŪPNIECISKĀS
RAŽOŠANAS NOZARĒS 1907.—1910. GADĀ*

Rūpnieciskās ražošanas nozare	1907. g.		1908. g.		1910. g.		Krievijas Eiropas daļā 1904. g.	
	strād- nieku skaits	gadā vidēji no- strā- dāto dienu skaits	strād- nieku skaits	gadā vidēji no- strā- dāto dienu skaits	strād- nieku skaits	gadā vidēji no- strā- dāto dienu skaits	strādnie- ku skaits	gadā vidēji no- strā- dāto dienu skaits
Kokvilnas apstrādāšana	2469	295	2091	290	2938	296	353 100	283
Vilnas apstrādāšana	1846	296	2135	293	2286	293	110 100	287
Linu, kaņepāju un džutas apstrāde	2678	290	2711	298	2701	284	68 800	286
Jauktā ražošana. Šķiedras izejvielu apstrāde	1612	294	1325	293	977	285	23 900	289
Papīra un kartona ražošana. Izstrādājumi no papīra un kartona. Poligrāfi- jas rūpniecība	3764	300	4606	296	4268	296	60 100	292
Koka mehāniskā apstrāde	7719	216	7400	210	6614	234	71 100	290
Metālapstrāde, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošana	16 021	290	17 113	291	17 193	294	224 400	288
Minerālvielu apstrāde	4986	285	5320	284	5325	267	80 600	290
Dzīvnieku produktu apstrāde	763	294	1286	291	1146	294	40 700	288
Pārtikas un garšvielu ražošana	4572	271	4228	281	4324	288	105 400	292
Ķīmiskā rūpniecība	8183	312	8576	306	8861	311	36 500	292
Vidēji	54 613	286	56 791	285	56 633	286	1 174 700	289

*Sast. pēc: LVVA, 104. f., 1. apr., 62. l., 1.—191. lp.; 67. l., 1.—199. lp.; 68. l., 1.—181. lp.; 70. l., 1.—165. lp.; 71. l., 1.—181. lp.; *Кирьянов Ю. И.* Жизненный уровень рабочих России. — С. 74.

Salīdzinot šo vidējo darba gada periodu ar Krievijas Eiropas daļas rūpniecības vidējo darba gada garumu, var aprēķināt, ka Vidzemes fabrikās un rūpniecās, kurās darba gads vidēji bija 290 un vairāk darbadienu, 1907. gadā strādāja 68,3 %, 1908. gadā — 70,2 %, bet 1910. gadā — 64,8 % strādnieku. Bet apmēram tajā pašā laikā, t.i., 1904. gadā, Krievijas Eiropas daļas rūpniecības uzņēmumos, kur darba gads bija 290 un vairāk dienu, strādāja tikai 29,6 % strādnieku.⁵⁰

Pēc autora aprēķiniem, Vidzemes rūpniecībā visīsākais darba gads bijis koka mehāniskās apstrādes nozarē. Tas izskaidrojams ar to, ka daudziem kokapstrādes uzņēmumiem raksturīgs sezonas darbs. Tāpēc ne visai pārliecinošs šķiet Krievijas vēstures literatūrā sastopamais norādījums, ka Baltijas guberņās koka mehāniskās apstrādes nozarē strādāja ne mazāk par 290 dienām gadā.⁵¹ Domājams, ka šāds skaitlis ir aprēķināts vienkāršoti, t.i., no kopējā gada dienu skaita atskaitot svētdienas un aptuveni svētku dienas. 1907.—1910. gadā darba gada vidējais garums Kurzemes kokapstrādes uzņēmumos aptuveni bija apmēram 252, bet Latgalē — 255 dienas.⁵² Šis rādītājs ir ievērojami lielāks nekā Vidzemes kokapstrādes uzņēmumos. Tomēr salīdzināt šo triju novadu kokapstrādi ir sarežģīti, jo Vidzemē tā koncentrēta visvairāk. Šeit lielākā daļa uzņēmumu apstrādāja no Krievijas ievestos kokmateriālus, kurus pa dzelzceļu un ar plostiem pa Daugavu atgādāja uz Rīgu.

51. tabulā aprēķināts Vidzemes fabriku un rūpniecību vidējais darba gads un no darba brīvo dienu sadalījums. Parasti rūpniecības uzņēmumi bez svētdienām un svētku dienām gada laikā nestrādāja vēl dažas dienas, kad tika veikti dažādi ražošanas organizācijas pasākumi — ražošanas mehānisko centru un darba telpu remonts, tehnikas maiņa utt. Ķīmiskajā ražošanas nozarē vairāk nekā 10 dienas gadā strādnieki strādāja arī paredzētajās brīvdienās. Te gan var atzīmēt, ka gadā brīvdienas varēja būt nedaudz mazāk, nekā uzrādīts tabulā, jo bija gadījumi, kad svētdienas un svētku dienas sakrita.

Par Kurzemes un Latgales rūpniecībā nostrādāto vidējo darba gada garumu autora rīcībā ziņu nav, taču var izteikt domu, ka vismaz Kurzemē tas bijis līdzīgs darba gada garumam Vidzemē.

Un beidzot par Latvijas rūpniecības strādnieku darba gada vidējo garumu. Tas bijis mazāks nekā fabriku un rūpniecību vidējais darba gads. Rūpniecības strādnieku vidējo darba gada garumu aprēķina, no rūpniecību vidējā darba gada dienu skaita atskaitot strādnieku darba kavējumus: slimības dēļ, nokavētās dienas pēc algas izmaksas, atvaļinājuma dienas utt. Par Latvijas rūpniecības strādnieku darba gada garumu pagaidām zināmi ļoti trūcīgi vēsturiskie materiāli.

VIDZEMES FABRIKU UN RŪPNĪCU VIDĒJAIS DARBA GADS
UN BRĪVDIENU SADALĪJUMS 1907.—1910. GADĀ*

Rūpnieciskās ražošanas nozares	Fabriku un rūpnīcu vidējais darba gads	Svētku dienas	Svētdienas	Pārējās dienas, kurās nestrādāja
Tekstilrūpniecība	292	18,2	48	+6,8
Papīra un kartona ražošana. Izstrādājumi no papīra un kartona. Poligrāfijas rūpniecība	297	16,5	48	+3,5
Koka mehāniskā apstrāde	220	17,7	48	+79,3
Metālapstrāde, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošana	292	18,0	48	+7,0
Minerālvielu apstrāde	279	18,0	48	+20,0
Dzīvnieku produktu apstrāde	293	17,8	48	+6,2
Pārtikas un garšvielu ražošana	280	17,7	48	+19,3
Ķīmiskā rūpniecība	310	17,2	48	-10,2

*Sast. pēc: LVVA, 104. f., 1. apr., 62. l., 1.—191. lp.; 67. l., 1.—199. lp.; 68. l., 1.—181. lp.; 70. l., 1.—166. lp.; 71. l., 1.—181. lp.; 116. l., 840.—946. lp.; 165. l., 23.—995. lp.; 166. l., 1.—830. lp.; 198. l., 6. lp.; 220. l., 5., 88., 194. lp.; 105. f., 1. apr., 186. l.; 188. l., 16. lp.; 204. l., 5., 7. lp.; 205. l., 10., 35. lp.; 209. l., 10. lp.; 210. l., 17. lp.; 211. l., 2. lp.; 230. l., 6., 7. lp.; 234. l., 12., 69., 70. lp.; 235. l., 14., 18., 30. lp.; 241. l., 6., 7. lp.; 242. l., 29., 54. lp.; 244. l., 101., 138. lp.; 281. l., 13. lp.; 287. l., 10., 13., 14., 31. lp.

Latvijas rūpniecībā, līdzīgi kā visā Krievijas impērijā, atvaļinājumi strādniekiem mūsdienā izpratnē bija ļoti reta parādība. Taču tajā laikā šis jautājums netika risināts arī Rietumeiropas valstīs. Pētot Latvijas rūpniecības uzņēmumu iekšējās kārtības noteikumus, tajos var atrast dažas atzīmes par strādnieku atvaļinājumiem. Reti sastopama norāde, ka strādnieks var saņemt apmaksātu atvaļinājumu. Autora rīcībā šādi fakti ir tikai par diviem Rīgas uzņēmumiem: Hanzas tipogrāfiju un «L. Kasella un Ko» anilīnkrāsu fabriku.⁵³ Jebkurš strādnieks vai strādniece pēc divu gadu nepārtraukta darba Hanzas tipogrāfijā trešajā darba gadā varēja saņemt trīs dienas apmaksātu atvaļinājumu; ceturtajā, piektajā un sestajā gadā — četras, piecas un sešas dienas, bet, sākot ar septīto darba gadu, — katru gadu vienu nedēļu.⁵⁴ Noteikumi anilīnkrāsu fabrikā «L. Kasells un Ko» ir atšķirīgi: ik vasaru apmaksātu 6 dienu atvaļinājumu saņēma katrs strādnieks, kas uzņēmumā bija nostrādājis vairāk nekā 10 gadu.⁵⁵

Diemžēl darbs te bija smags un veselībai kaitīgs. Lielākā daļa strādnieku tik ilgu laiku fabrikā nemaz nebija spējīga nostrādāt.

Parasti norādījums uzņēmumu iekšējās kārtības noteikumos par strādnieku atvaļinājumiem bija šāds: strādnieks var saņemt atvaļinājumu, ja par to viņš vienojas ar uzņēmuma meistarū vai pārvaldnieku. Šajā sakarībā var minēt tādu uzņēmumu kā Strazdumuižas kokvilnas manufaktūras, metālizstrādājumu fabrikas «Rikvards un Vagners», Amerikāņu-Baltijas ādu rūpnīcas, a/s ādas un apavu rūpnīcas «Bufallo» iekšējās kārtības noteikumos.⁵⁶ Domājams, ka tādā pašā veidā atvaļinājuma jautājums tika risināts lielākajā daļā Latvijas rūpniecības uzņēmumu, arī tajos, kur par atvaļinājumu iekšējās kārtības noteikumos vispār nekas netika minēts. Par to liecina arī publikācijas presē, lai gan ziņas ir ļoti trūcīgas.⁵⁷ Tā kā strādnieku vienošanās ar uzņēmuma administrācijas pārstāvjiem par atvaļinājuma piešķiršanu galvenokārt notika mutiski, tad rakstisku liecību saglabāties maz. Vairāki strādnieku iesniegumi ar lūgumu piešķirt atvaļinājumu atrodami Imperatora Aleksandra III Liepājas kara ostas darbnīcu dokumentos. Strādnieki šajos iesniegumos ir pieprasījuši pat vairāku nedēļu garu atvaļinājumu. Darbnīcu galvenais inženieris, atbalstot strādnieku iesniegumus, uz tiem vienīgi ir piezīmējis: «Bez algas saglabāšanas.»⁵⁸

Vairāku uzņēmumu iekšējās kārtības noteikumos ir redzams, ka attiecīgais uzņēmums ik gadu vienā un tajā pašā laikā uz vairākām dienām tiek slēgts. Tā, piemēram, Krievu-franču sabiedrības gumiņas rūpnīca «Provodņiks» ik gadu slēgts no 23. decembra līdz 6. janvārim; korķu fabrika «A. Zengbušs un Ko» — no 20. decembra līdz 6. janvārim; a/s korķu fabrika «A. Krigsmans» — no 24. decembra līdz 6. janvārim; D. un A. Grinbergu korķu fabrika — no 24. decembra līdz 6. janvārim; L. Visora tabakas fabrika — no 16. līdz 31. decembrim.⁵⁹ No preses zināms, ka līdzīgi nedēļu un pat ilgāku laiku gada beigās nestrādāja arī Kurzemes uzņēmumi. Te var nosaukt Liepājas uzņēmumus: čugunliešanas un mehānisko rūpnīcu a/s «Plutons», tēraudliešanas un drāšu rūpnīcu bij. «Bekers un Ko», Liepājas—Romnu dzelzceļa darbnīcas, Vikandera un Larsona korķu fabriku u.c.⁶⁰

Šajos gadījumos var runāt par Ziemassvētku atvaļinājumu vai par «piespiedu atvaļinājumu». Saprotams, ka arī par to strādnieks samaksu nesaņēma. Izmantojot Rīgas rūpniecības uzņēmumu iekšējās kārtības noteikumos sniegto materiālu, autoram izdevies apmēram aprēķināt, ka no 1900. līdz 1913. gadam vismaz ap 8 % Rīgas fabriku un rūpnīcu strādnieku bija darba līgumi, kuros vismaz kaut kādā veidā oficiāli bija noteikts īsāks vai garāks atvaļinājums.⁶¹ Taču to strādnieku skaits, kas saņēma atvaļinājumu bez iepriekšēja tā juridiska noformējuma, bija ievērojami lielāks. Šo secinājumu apstiprina pētījumi par Maskavas guberņas fabriku un

rūpnīcu strādnieku atvaļinājumiem 1908. gadā. Ar iepriekš noslēgtu līgumu tikai 2,9 % strādnieku bija paredzēts atvaļinājums, bet to izmantoja 10,6 % strādnieku.⁶² Ja vadāmieš pēc šī aprēķina, tad var pieņemt, ka ap 30 % Rīgas strādnieku ik gadu dažas dienas bija atvaļinājumā. Taču pilnīgi iespējams, ka Rīgā šis rādītājs bija vēl lielāks. Maskavas guberņas rūpniecība impērijas ietvaros nekad neizcēlās ar strādnieku dzīves labiekārtošanu.

Par Latvijas rūpniecības strādnieku nenostādītajām darbdienu slimības vai nedisciplinētības dēļ nav pārliecinošu statistikas datu. Trūcīgās ziņas autors sakopojis 52. tabulā. Aprēķināts, ka vienam rūpniecības strādniekam gadā vidēji bija 72 no darba brīvas dienas. Tomēr, vērojot šī laika rūpniecību raksturojošos faktus, domājams, ka skaitlim jābūt lielākam. Tāpēc pievērsīsimies šim jautājumam, ņemot vērā analogiju ar vidējiem rādītājiem Krievijas impērijā. Strādnieku vēstures pētnieks J. Kirjanovs, rūpīgi analizējot visus iespējamus statistiskos rādītājus par Krievijas impērijas fabriku un rūpnīcu strādnieku darba gada vidējo garumu, ir secinājis, ka 1. pasaules kara priekšvakarā tas bija par 10—14,4 dienām īsāks nekā fabriku un rūpnīcu vidējais darba gads. Savukārt Pēterburgā tas bija par 14,4 dienām, bet centrālajā rūpniecības rajonā — par 10 dienām īsāks.⁶³

52. tabula

BRĪVO DARBDIENU SKAITS BALTIJAS* UN PĒTERBURGAS
GUBERŅAS RAŽOŠANAS NOZARĒS 1904. GADĀ**

Rūpnieciskās ražošanas nozares	Vidējais brīvo darbdienu skaits uz vienu strādnieku
Tekstilrūpniecība	72,12
Papīra un kartona ražošana. Izstrādājumi no papīra un kartona. Poligrāfijas rūpniecība	70,10
Koka mehāniskā apstrāde	71,40
Metālapstrāde, mašīnu, aparātu un instrumentu ražošana	74,00
Minerālvielu apstrāde	73,10
Dzīvnieku produktu apstrāde	72,50
Pārtikas un garšvielu ražošana	74,00
Ķīmiskā rūpniecība	69,10
Vidēji	72,04

* Baltija — Vidzemes, Kurzemes un Igaunijas guberņa.

** Sast. pēc: Данные о продолжительности рабочего времени за 1904 и 1905 г. — С-Петербург, 1908. — С. 78—81.

Kamēr šajā jautājumā, balstoties uz jauniem vēstures avotiem, nav veikti speciāli aprēķini, orientējoši var pieņemt, ka Latvijas rūpniecības strādnieku darba gada vidējais garums pirms 1. pasaules kara bija aptuveni pāris nedēļu īsāks nekā Latvijas rūpniecības vidējais gada darba periods.

Latvijas rūpniecības strādnieku darbalaika struktūrā no 19. gs. beigām līdz 1. pasaules karam notika vērā ņemami uzlabojumi. Taču reizē ar darbadienas un darba gada saīsināšanu, darba stundu izteiksmē pārejot uz divu un triju maiņu darbu, un strādnieku fiziskā darba atvieglošanu, mehanizējot ražošanas procesus, ievērojami pieauga darba intensifikācija un strādnieku uzmanības un nervu sasprindzinājums darba procesā.

ATSAUCES

- ¹ Dienes Lapa. — 1905. — 19. febr.
- ² Aprēķināts pēc: *Крузе Э. Э.* Положение рабочего класса России в 1900—1914 гг. — С. 262.
- ³ Vienā maiņā strādnieki strādāja vidēji 11,25 stundas, sestdienās un pirmssvētku dienās — 10 stundu; divās maiņās strādājošie katrā maiņā — 8,50 stundu. Turklāt minerālvielu apstrādes nozares strādnieku vislielākā daļa strādāja vienā maiņā.
- ⁴ *Дементьев Е. М.* О нормировке рабочего дня на фабриках. Доклад, читанный в заседании «Комиссии по формированию рабочего дня» 2 мая 1895 года. — С-Петербург, 1895. — С. 13.
- ⁵ Arodnieks. — 1912. — 10. marts. — Nr. 8. — 116. lpp.
- ⁶ Jaunā Dienes Lapa. — 1912. — 9. jūl.
- ⁷ LVVA, 2765. f., 1. apr., 131. l., 45., 53. lp.
- ⁸ Turpat, 26., 49., 67., 68., 72. lp.
- ⁹ Arodnieks. — 1912. — 1. jūn. — Nr. 15. — 225. lpp.
- ¹⁰ Рижский торговый архив. 31-й год издания. 1904 год. — Рига, 1904. — С. 322, 323.
- ¹¹ LVVA, 104. f., 1. apr., 22. l., 98. lp.
- ¹² Arodnieks. — 1910. — 1. okt. — Nr. 22. — 345. lpp.
- ¹³ Двинская мысль. — 1913. — 25 окт.
- ¹⁴ Arodnieks. — 1912. — 10. marts. — Nr. 8. — 116. lpp.
- ¹⁵ Turpat. — 1910. — 10. dec. — Nr. 29.
- ¹⁶ Jaunā Dienes Lapa. — 1913. — 24. dec.
- ¹⁷ Двинская мысль. — 1913. — 25 окт.
- ¹⁸ Turpat. — 17. sept.
- ¹⁹ *Кирьянов Ю. И.* Жизненный уровень рабочих России. — С. 64.
- ²⁰ *Крузе Э. Э.* Положение рабочего класса России в 1900—1914 гг. — С. 279.
- ²¹ LVVA, 104. f., 1. apr., 118. l., 1. lp.
- ²² *Кирьянов Ю. И.* Жизненный уровень рабочих России. — С. 67.
- ²³ Aprēķināts pēc: LVVA, 104. f., 1. apr., 49. l., 71.—80. lp.
- ²⁴ Arodnieks. — 1912. — 10. marts. — Nr. 8. — 116. lpp.

- 25 Dzīves Atbalss. — 1914. — 28. janv.
- 26 LVVA, 1770. f., 2. apr., 540. l., 1.—273. lp.; 541. l. 1.—11., 14.—20., 26.—45., 63.—79., 80.—91. lp.
- 27 *Кирьянов Ю. И.* Жизненный уровень рабочих России. — С. 71, 72.
- 28 *Нетесин Ю. Н.* Промышленный капитал Латвии (1860—1917 гг.). — С. 160.
- 29 Arodnieks. — 1912. — 1. jūn. — Nr. 15. — 226. lpp.
- 30 LVVA, 104. f., 1. apr., 205. l., 47. lp.
- 31 Arodnieks. — 1913. — 21. marts. — Nr. 8. — 141. lpp.
- 32 Turpat. — 1910. — 15. apr. — Nr. 11. — 172. lpp.
- 33 Turpat. — 1911. — 20. jūl. — Nr. 21. — 332. lpp.
- 34 Turpat. — 1. marts. — Nr. 7. — 109. lpp.
- 35 Turpat. — 10. maijs. — Nr. 14. — 220. lpp.
- 36 *Кирьянов Ю. И.* Жизненный уровень рабочих России. — С. 73.
- 37 LVVA, 104. f., 1. apr., 166. l., 466. lp.
- 38 Turpat, 165. l., 125. lp.
- 39 Turpat, 166. l., 80. lp.
- 40 Turpat, 165. l., 92. lp.
- 41 Turpat.
- 42 Turpat, 916. lp.
- 43 Turpat, 241. l., 6. lp.
- 44 Turpat, 165. l., 410., 588., 663. lp.
- 45 Turpat, 125. lp.
- 46 Turpat, 166. l., 678. lp.
- 47 Рижский торговый архив. 40-й год издания. 1913 год. — Рига, 1913. — С. 261, 262.
- 48 Turpat.
- 49 LVVA, 104. f., 1. apr., 117. l., 177. lp.
- 50 Aprēķināts pēc: LVVA, 104. f., 1. apr., 62. l., 1.—191. lp.; 67. l., 1.—199. lp.; 68. l., 1.—181. lp.; 70. l., 1.—166. lp.; 71. l., 1.—181. lp.; *Кирьянов Ю. И.* Жизненный уровень рабочих России. — С. 74.
- 51 *Кирьянов Ю. И.* Жизненный уровень рабочих России. — С. 74, 75.
- 52 РГИА, ф. 23, оп. 16, ед. хр. 12, л. 22—31; ед. хр. 42, л. 1—8.
- 53 LVVA, 104. f., 1. apr., 165. l., 367. lp.; Dzīves Balss. — 1913. — 20. jūl.
- 54 LVVA, 104. f., 1. apr., 165. l., 367. lp.
- 55 Jaunā Balss. — 1914. — 11. apr.
- 56 LVVA, 104. f., 1. apr., 165. l., 34., 254. lp.; 166. l., 470., 594. lp.
- 57 Arodnieks. — 1910. — 1. dec. — Nr. 28. — 443. lpp.
- 58 ЦГА ВМФР, ф. 928, оп. 1, д. 2055, л. 2, 7, 88.
- 59 LVVA, 104. f., 1. apr., 165. l., 484., 640., 760. lp.; 105. f., 1. apr., 204. l., 5. lp.
- 60 Liepājas Atbalss. — 1912. — 22. dec.; 1913. — 19., 20. dec.
- 61 Aprēķināts pēc: LVVA, 104. f., 1. apr., 50. l., 188. lp.; 116. l., 935. lp.; 165. l., 34., 254., 367., 484., 640., 760. lp.; 166. l., 283., 470. lp.; 105. f., 1. apr., 204. l., 5. lp.; Список фабрик и заводов Европейской России. Министерство Финансов / Сост. В. Е. Варар. — С. 201—203, 566, 737; Вся Россия. 1912. г. — С. 1248; Rīga: 1860—1917. — R., 1978. — 47., 158. lpp.; Dzīves Balss. — 1913. — 20. jūl.
- 62 Кирьянов Ю. И. Жизненный уровень рабочих России. — С. 77.
- 63 Turpat. — 78. lpp.

4. nodaļa Dzīvokļi un sadzīves apstākļi

4.1. Strādnieku īres dzīvokļi

Latvijas strādnieku dzīvokļu tipi apskatāmajā laika posmā bija šādi: no namu īpašniekiem īrētie, personiskās mājiņas, fabriku un rūpniecību administrāciju piedāvātie dzīvokļi un kazarmas. Jāatzīmē, ka 19. gs. beigās Latvijas lielākajos rūpniecības centros galvenā strādnieku masa jau dzīvoja no namu īpašniekiem īrētos dzīvokļos.

Pēc 19. gs. 80. gadu ekonomiskā sastinguma Latvijas lielākajās rūpniecības pilsētās — Rīgā, Liepājā, Daugavpilī, Jelgavā un Ventspilī — gadsimta beigās iestājās aktīvs dzīvokļu celtniecības periods, kas savu augstāko pakāpi sasniedza 1898. gadā. Apmēram 4/5 no 90. gados šajās pilsētās uzcelto dzīvojamo ēku kopskaita attiecas uz šīs desmitgades otro pusi.¹ Dzīvokļu celtniecības jautājums visuzskatāmāk atsedzās lielākajā Baltijas pilsētā Rīgā. Rīgas iedzīvotāju skaits 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā pieauguma tempa ziņā apsteidza Pēterburgu un Maskavu. Laikā no 1881. gada līdz 1897. gadam dzīvokļu skaits Rīgā bija pieaudzis par 24 %, iedzīvotāju skaits — par 43 %, bet strādnieku skaits — pat par 234 %² (neietilpinot sezonas strādnieku lielo skaitu). Šie fakti vien jau liecina, ka strādnieku dzīvokļu jautājums Rīgā bija ļoti sarežģīts un grūti risināms. Šajā laikā zīmīgs bija viens fakts — ne ar vienu saimniecisku operāciju nevarēja nopelnīt tik daudz, kā izīrējot dzīvokļus.³ Taču, kaut arī strādnieku dzīvokļi namu īpašniekiem deva vislielāko peļņu, tie tos būvēja nelabprāt. Šādu stāvokli noteica hipotekāro kredītu piešķiršanas specifika, kā arī strādnieku nespēja vienmērīgi maksāt īri. Galu galā prestīžam sabiedrībā: nebūt nebija vienāga, vai tam piederēja grezni vairākstāvu nami, kuros lepnus dzīvokļus īrēja bagāto aprindu pārstāvji, vai ļoti pieticīgās proletāriešiem izīrējamo mazo dzīvokļu mājas.

Krievijas impērijas rūpnieki lieliski saprata, ka strādnieku dzīvokļu jautājums ir arī sociālās politikas jautājums. Šis uzskats par strādnieku dzīvokļu apstākļu nozīmīgumu koncentrēti izteikts Krievijas rūpnieku kongresa padomes rakstiskajā paskaidrojumā M. Fjodorova vadītajai komisijai 1906. gadā, kas pārskatīja strādnieku likumdošanas jautājumus. Tajā bija atzīmēts: «Strādnieku tikumiskā un materiālā stāvokļa paaugstināšanā šim jautājumam ir gandrīz vai lielāka nozīme nekā jautājumam par darba algu un darbalaiku.»⁴

Vispirms izsekosim, kāds apskatāmajā periodā bija dzīvokļu piedāvājums un pieprasījums centrālajā rūpniecības pilsētā Rīgā. Par

piedāvājumu vispārīgākos vilcienos varam spriest pēc uzcelto dzīvojamo namu skaita dinamikas Rīgā no 1898. gada līdz 1913. gadam.

Salīdzinājumā ar 1898. gadu dzīvokļu celtniecība pirmsrevolūcijas gados viszemāk nokritās 1903. gadā, šāds stāvoklis vidēji turpinājās līdz 1907. gadam ar nelielu aktivizēšanos vienīgi 1904. gadā; tikai 1908. un 1909. gadā dzīvojamo māju celtniecība atkal sāka paplašināties. Beidzot, 1912. gadā, pat tika pārsniegts 1898. gada dzīvojamo māju celtniecības apjoms.⁵ Tas zināmā mērā liecina arī par to, ka pirmsrevolūcijas un revolūcijas gados pieprasījums pēc īres dzīvokļiem samazinājās.

1900. gadā iesākusies rūpniecības ekonomiskā krīze pakāpeniski sāka iespaidot strādnieku īres dzīvokļu jautājumu. Tās rezultātā samazinājās strādnieku darba alga, bet daudzi vispār zaudēja darbu. Līdz ar to sākās grūtības nomaksāt dzīvokļu īri. Rīgā 1900. gadā pieauga prāvu skaits, kurās dzīvokļu īpašnieki miertiesās iesūdzēja savus īrniekus par īres nesamaksāšanu. Tā, piemēram, laikraksts «Baltijas Vēstnesis» 1900. gadā rakstīja, ka kāds Rīgas miertiesnesis vienā dienā iztiesājis 16 šādas tiesas prāvas.⁶ 1900. gada sākumā presē parādījās ziņas, ka Rīgas priekšpilsētās vienā otrā vietā pie īres namu vārtiem un dzīvokļu logos sastopami ziņojumi, ka ir izīrējami dzīvokļi.⁷ Tā bija ekonomiskās krīzes atbalss — vēl taču pirms pāris gadiem Rīgā vispār nebija iespējams strādniekam noīrēt brīvu dzīvokli. Taču dzīvokļu īres cenas 1900. gada vidū vēl nebija kļuvušas zemākas.⁸ Par Liepāju gan zināms, ka 1900. gada nogalē dzīvokļu īres maksas sāka pazemināties.⁹ Jāatzīmē gan, ka Liepājā arī iepriekšējos gados bieži vien bija vērojams, ka pēc vasaras sezonas beigām vairākos namos, kuros dzīvokļus bija īrējuši vasarnieki, īres maksa samazinājās.

1901. gadā rūpniecības ekonomiskā krīze Latvijā tikai sāka pieņemt spēkā, kā rezultātā pieauga bezdarbnieku skaits. Daļa bezdarbnieku sāka izceļot uz laukiem jeb uz vietām, kur bija cerība dabūt darbu. 1901. gada sākumā Rīgā — Pārdaugavā, Jelgavas priekšpilsētā Āgenskalnā, Torņakalnā, kā arī Maskavas un Pēterburgas priekšpilsētā (sevišķi tādā strādnieku rajonā kā Sarkandaugava) — jau bija daudz neapdzīvotu dzīvokļu.¹⁰

Nākošajos ekonomiskās krīzes gados — 1902. un 1903. gadā — dzīvokļu piedāvājums bez atbilstoša pieprasījuma sasniedza augstāko pakāpi.

1901. gada pašās beigās un it sevišķi 1902. gada pavasarī notika plaša strādnieku aiziešana no dzīvokļiem, kuri atradās Sv. Pāvila baznīcas apkārtnē. 1902. gada vasarā šajā rajonā bija ap 600 brīvu dzīvokļu.¹¹ Sevišķi daudz šādu dzīvokļu bija Pērnavas, Zvaigžņu, Vārnu, Ērgļu, daļā Marijas, Artilērijas, Rēveles (tag. Tallinas) un vēl citās ielās. 1902. gada sākumā daudz brīvu dzīvokļu bija aiz Aleksandra vārtiem (aiz tagadējā Gaisa tilta)

abpus Pēterburgas šosejas. Tādā strādnieku apdzīvotā vietā kā «Struktora» kolonijā februārī tukši bija ap 100, bet maijā — jau ap 200 dzīvokļu. Purvciemā jau no 1901. gada vasaras vidus ap 200 dzīvokļu gaidīja īrniekus. Šreienbušā (tag. Čiekurkalnā) atrodami neapdzīvoti 300 dzīvokļi. Īres mājās, kuras bija uzceltas uz Monrepo muižas zemes (piecas verstis no pilsētas centra Juglas virzienā), tādu svarīgu rūpniecības uzņēmumu kā ķīmiskās rūpnīcas «Glovers», tēraudliešanas un velmēšanas rūpnīcas «Salamandra», Rīgas kokzāģēšanas un mucu rūpnīcas «Merkurijs» apkārtnē, tukši bija ap 500 dzīvokļu.¹² Daudz brīvu dzīvokļu sastopams arī Āgenskalnā un Zaslaukā. Šeit bez īrniekiem bija pat veseli nami.¹³ Mazliet labāks stāvoklis īres dzīvokļu izmantošanā bija aiz Jāņa vārtiem, Aleksandra augstumos un Mīlgrāvī.

Tik strauji samazinoties pieprasījumam pēc dzīvokļiem, arī īres maksu lielums sāka slīdēt uz leju. Taču šis process norisa ļoti lēnām un negribīgi. Tā 1902. gada vidū «Рижский вестник» atzīmēja, ka Rīgas iedzīvotājiem noīrēt dzīvokļus par maksu, kura «nekož», gandrīz nav iespējams.¹⁴ Bet jau augustā presē atzīmēts, ka dzīvokļu īres maksā vērojamas svārstības.¹⁵ Taču īres maksas pazemināšanos ekonomiskās krīzes perioda pirmajā pusē nevar uzvert vienkāršoti, jo Daugavpilī 1902. gada beigās dzīvokļu īres maksa pieauga.¹⁶

1903. gadā tukšu īres dzīvokļu pārpilnība Rīgā pieauga vēl vairāk. Ir ziņas, ka šī gada rudenī tādos Rīgas strādnieku apdzīvotajos rajonos kā Nordeķos, Zaslaukā, Bierīnos, Torņakalnā un Āgenskalnā iedzīvotāju skaits bija samazinājies aptuveni par 20 %.¹⁷

Sākot ar 1900.—1903. gadu, notika nepārtraukta, lai arī ne strauja strādnieku dzīvokļu īres maksas pazemināšanās. Balstoties uz faktu materiāla, ir svarīgi izsekot, kādā mērā šis process norisinājās. To tomēr nav vienkārši noteikt, jo nav atbilstošu statistikas datu. Izmantojot atsevišķas preses ziņas, var iezīmēt vienīgi ļoti aptuvenu īres maksu izmaiņas tendenci Rīgā. Tā uzzinām, ka salīdzinājumā ar 19. gs. 90. gadu otro pusi 1900.—1903. gadā Šreienbušā mazajiem dzīvokļiem (viena istaba ar virtuvi) īres maksa samazinājusies aptuveni par 30 %.¹⁸ Tādos strādnieku apdzīvotos rajonos kā Nordeķos, Bierīnos, Torņakalnā, Āgenskalnā tā bija pazeminājusies aptuveni par 40 %.¹⁹ Saprotais, ka, ja strādniekam sākās sarežģījumi ar darbu, bija jādoma par jaunas darbavietas sameklēšanu un tādām strādniekam, kurš irēja divistabu dzīvokli, bija daudz smagāk samaksāt īri nekā strādniekam, kuram bija vienistabas dzīvoklis. Tāpēc pieprasījums pēc divistabu dzīvokļiem samazinājās vairāk nekā pēc vienistabas dzīvokļa.

1904. gadā īres dzīvokļu jautājumā kardinālu izmaiņu nav. Turpinājās pazemināties īres maksas. Piemēram, šā gada rudenī Šam-

pētera apkārtņē īres dzīvokļu namu īpašnieki bija priecīgi, ja tukšos dzīvokļus varēja izīrēt par pašu lētāko samaksu, t.i., istabu ar virtuvi — par 2 rbl. mēnesī, bet nereti īres maksa sasniedza tikai 1 rbl. mēnesī.²⁰

Strādnieku dzīvokļu īrniekus ļoti iespaidoja 1905. gada revolūcijas notikumi. Revolūcijas laikā tukšo dzīvokļu skaits vairs nebija tik liels kā ekonomiskās krīzes kāpinājuma gados, taču revolucionāro notikumu ietekmē jau iepriekšējos gados iesākusies strādnieku dzīvokļu īres maksas samazināšanās joprojām turpinājās.²¹

Par šīm norisēm Rīgā saglabājušās vairākas spilgtas ziņas. Rīgas sociāldemokrātisko organizāciju Federatīvā komiteja organizēja strādnieku kustību par strādnieku dzīves apstākļu uzlabošanu, to skaitā arī par mērenas īres maksas noteikšanu. Domājams, tas tika darīts ne tikai tāpēc, lai palīdzētu strādniekiem kaut kādā veidā atvieglināt dzīvokļu jautājuma risināšanu, bet, zinot tā svarīgumu strādnieku dzīvē, ar šā jautājuma izvirzīšanu mēģinātu strādniekus vairāk iesaistīt revolucionārajā kustībā un nodrošinātu savu vadošo ietekmi.

Rīgas Federatīvās komitejas pārstāvju vadībā 1905. gada oktobrī, novembrī un decembrī tika sasauktas māju īrnieku — galvenokārt strādnieku — sapulces. Īrnieki izteica konkrētas prasības, ievēlēja savus delegātus, kuriem vajadzēja šīs prasības paziņot namu īpašniekiem un kontrolēt to izpildi. Un konkrēti — 13. decembrī Ģertrūdes ielas 115. nama dzīvokļu īrnieku sapulces izvirzītās prasības mājas īpašniekam E. Bergmanim bija šādas:

- 1) ja īrnieks laikā nenomaksā dzīvokļa īpašniekam īri, nevajag pret to uzsākt represijas, bet jautājums atrisināms pēc savstarpējās vienošanās;
- 2) īres nama īpašniekam nepieciešams algot naktssargu, kas būtu apbruņots ar šaujameroci;
- 3) pa vispārējā politiskā streika laiku neiekasēt no īrniekiem par divām nedēļām īres maksu. Par dzīvokli īres maksu īrniekiem maksāt tikai pēc nodzīvota mēneša;
- 4) mājas kāpņu telpas apgaismot, sākot ar krēslas iestāšanos, līdz plkst. 22.00 un no plkst. 5.00 rītā līdz pilnīgas gaismas uzaušanai. Mājas pagalmā gaismas lukturim jādeg visu nakti;
- 5) par īres nama pagalma, kāpņu utt. apkopšanu maksā saimnieks;
- 6) dzīvokļu īrnieku pases nav uzrādāmas policijā;
- 7) nemaksāt pilsētas valdei nekādus nodokļus;
- 8) īres mājas vārtus aizslēgt līdz plkst. 22.00 un nekādā gadījumā mājā neielaiest ne policiju, ne arī žandarmus;
- 9) dzīvokļus nedrīkst izīrēt huligāniem.²²

Oficiālajām iestādēm bija zināms, ka visas šīs prasības, kuras īrnieki bija izvirzījuši, tiem ir rekomendējis Rīgas Federatīvās komitejas pārstāvis.²³ Īrnieku sapulce par saviem delegātiem izvēlēja šīs komitejas norādītos mājas īrniekus — rakstvedi Pīlupu un melnstrādnieku E. Zeltiņu.²⁴ Šī strādnieku īrnieku cīņa norisinājās arī kulturālajā un politiskajā ziņā pašā atpalikušākajā Rīgas rajonā — Maskavas priekšpilsētā. Par to plašu liecību sniedz Maskavas priekšpilsētas 3. policijas iecirkņa pristava 1905. gada 22. decembra ziņojums Rīgas policijmeistaram. Tajā norādīts, ka Maskavas priekšpilsētas īrnieku delegāti namu īpašniekiem izvirzījuši prasību par 20 % samazināt dzīvokļu īres maksu, neņemot dzīvokļu īres maksu pa streiku laiku, nepierakstīt policijas iecirkņos savu īrnieku pasēs, neiekārtot māju grāmatas, trepju telpās noņemt tur atrodošos īrnieku sarakstus, aizliegt sētniekiem policijas iecirkņos sniegt par mājas īrniekiem jebkādas ziņas, norīkot uz ielas pie īres mājas vārtiem no plkst. 20.00 līdz 8.00 rītā regulāras īrnieku dežūras, rūpēties par īrnieku personas drošību un neaizskaramību, mājā neielaiest nevienu policijas ierēdni; ja ierastos vairāki policisti, tad īrnieku pārstāvjiem bija jāizziņo trauksme, kuras rezultātā atsteigtos apbruņoti īrnieki un nepieļautu mājā izdarīt policijai kratīšanu un arestus. Tika pieprasīts, lai namīpašnieki katrai mājai pieņemtu īpašus sargus, bet nelielajiem namīpašniekiem vajadzētu algot vienu sargu uz četrām vai piecām mājām. Tika rekomendēts īres māju sētās ierīkot speciālas ejas, kuras varētu izmantot gadījumā, ja policija mēģinātu kādu no meklējamiem nama īrniekiem arestēt.²⁵ Par to, lai šīs prasības tiktu izpildītas, rūpējās Maskavas priekšpilsētas īrnieku sapulcēs ievēlētie delegāti, precīzāk, no liela dzīvokļu īres nama — divi delegāti, no maziem — pa vienam delegātam.²⁶ Šāda īrnieku kustība bija masveidīga un aptvēra visas priekšpilsētas, kur strādnieku īrnieku skaits bija noteicošais, neskarot, protams, lielos centra namus, kurus apdzīvoja turīgie pilsētnieki. Rīgas strādnieku īrnieki sekoja Federatīvās komitejas norādījumiem, sevišķi starp tiem izdalot nepieciešamību pazemināt īres maksu par 20 % un pat vairāk. Ja mājas īpašnieks atteicās samazināt īri, tad īrniekiem tika rekomendēts vispār pārtraukt kārtot īres maksu.

Šai strādnieku kustībai bija savi panākumi. Namu īpašnieki, baidoties no revolucionāriem spēkiem, respektēja Rīgas Federatīvās komitejas lēmumus par īrnieku un namīpašnieku attiecību regulēšanu. Dzīvokļu īrnieki no tāda svarīga strādnieku rajona, kurā dzīvoja «Villa Novas», Strazdumuižas, Monrepo un Šreienbuša apkārtnes uzņēmumu strādnieki, pieņēma lēmumu, ka, sākot ar 1. decembri, īres namu īpašniekiem īres maksas apjoms jāpazemina apmēram par 13 %.²⁷ Īrnieki bija apsprieduši arī tādu variantu, ja namu īpašnieki mēģinātu pret viņu izvirzīto prasību vērsties ar tiesas palīdzību. Tādā gadījumā īrnieki šādu īpašnieku māju dzīvokļus

atbrīvotu un turpmāk boikotētu. Ir zināms, ka īrnieku prasībām pakļāvās ne tikai privāto namu īpašnieki. Pat tādas oficiālas iestādes kā Rīgas komercbankas vadība tai piederošajā īres dzīvokļu namā (Pērnavas ielā 23) revolūcijas notikumu iespaidā īri pazemināja par 20 % un atbrīvoja īrniekus no īres maksas pa streika dienām.²⁸

Lai kaut vai aptuveni sniegtu dzīvokļu īres maksas izmaiņas tendenci revolūcijas laikā salīdzinājumā ar pirmsrevolūcijas gadiem, izmantoju specifisku avotu materiālu. Tie ir Rīgas dzīvokļu īpašnieku piedāvātie izīrējamo dzīvokļu sludinājumi no 1901. gada līdz 1907. gadam, kuros norādīts ne tikai dzīvokļa istabu skaits, bet arī īres maksa.²⁹ Šāds materiāls masveidā sastopams tikai par šo periodu — laika posmu, kad dzīvokļu piedāvājums ievērojami pārsniedza pieprasījumu. Salīdzinot 1901.—1904. gada un 1905.—1907. gada īres maksas līmeni, izveidojas šāda aina: revolūcijas gados īres maksa par vienu istabu ar virtuvi pazeminājās apmēram par 12 %, par divām istabām ar virtuvi — par 32 % un par trijām istabām ar virtuvi — par 16 %. Te gan jāatzīmē, ka laikrakstos sludinājumus par dzīvokļu piedāvājumu galvenokārt ievietoja par centra dzīvokļiem, taču domājams, ka arī priekšpilsētu dzīvokļu īres maksas izmaiņās var rast līdzīgas tendences. Ļoti iespējams, ka tur īres maksas pazemināšanās ir vēl spilgtāk izteikta.

Īres maksas pazemināšanās Rīgā un arī citās Latvijas pilsētās sāka apstāties 1906. un 1907. gadā. 1906. gada sākumā presē ir vēl sastopamas ziņas, ka Rīgā tukšu dzīvokļu skaits nebūt nemazinās, bet pat vairojas.³⁰ Taču pirmie pretēja rakstura fakti parādījās jau šā gada jūnijā. Tika ziņots, ka Šreienbuša apdzīvotajā rajonā māju īpašnieki sākuši paaugstināt īres maksu.³¹ Tas ir signāls, ka tukšo dzīvokļu skaits samazinās. 1907. gada vasarā Rīgā jau vairākās vietās vērojams dzīvokļu trūkums.³²

1908. gadā dzīvokļu arvien vairāk sāka trūkt. Turklāt dzīvokļu pieprasījums un piedāvājums bija tieši atkarīgs no tuvumā esošo rūpniecības uzņēmumu ražošanas apjoma izmaiņām. Piemēram, tā kā Šreienbušam blakus esošās lielās mašīnbūves rūpnīcas — vagonu rūpnīca «Fenikss», elektrotehniskā fabrika «Unions», čugunliešanas un mašīnbūves rūpnīca bij. Felzers un Ko, G. Pivica un Ko mašīnbūves rūpnīca u.c. — pēdējos gados nestrādāja ar pilnu jaudu, strādnieki atstāja šeit īres māju dzīvokļus un devās uz Pārdaugavas uzņēmumiem, kur 1909. gadā bija pieprasījums pēc darbarokām.³³ Pēc gada, kad uzņēmumos, kas atradās ap Šreienbušu, ražošana aktivizējās, atkal parādījās dzīvokļu trūkums un augstas īres maksas. Ļoti aptuveni var teikt, ka 1910. gadā strādnieku dzīvokļu īres maksa salīdzinājumā ar 1907. gadu šeit bija pieaugusi par 32 %.³⁴ Strādnieku dzīvokļu masveida trūkums Rīgā atkal parādījās, sākot ar 1909. gadu. Līdz ar to cēlās īres maksas. 1910. gadā, pēc tādējiem pašiem ļoti aptuveniem aprēķiniem, šādu dzīvokļu īres maksas

salīdzinājumā ar revolūcijas gadiem bija pieaugušas no 20 līdz 40 %.³⁵ Dzīvokļu īres maksas pieauga arī citās Latvijas pilsētās. Starp tām jāatzīmē arī Daugavpils un Valka.³⁶ Šie paši procesi risinājās Liepājā. Pieprasījums pēc strādnieku dzīvokļiem strauji pieauga. Sakarā ar to 1909. gada vasarā Liepājas nomalēs bija sevišķi daudz jaunbūvju un īpaši cēla strādnieku dzīvokļus.³⁷

Tā kā Latvijas rūpnieciskās ražošanas aktivizēšanās istu sparū ieguva, sākot ar 1910. gadu, un turpinājās līdz pat 1. pasaules karam, strādnieku dzīvokļu problēma savā neatrisinātībā ieguva līdzīgu raksturu kā 19. gs. 90. gadu otrajā pusē. Šajā laika posmā arvien vairāk pieauga pieprasījums pēc strādnieku dzīvokļiem. Rīgā 1914. gada sākumā lielo dzīvokļu, kurus apdzīvoja turīgi iedzīvotāji, īres maksas samazinājās, bet mazākajiem dzīvokļiem to nepietiekošā skaita dēļ īres maksas joprojām bija augstas.³⁸ Tāpēc pat daži namu īpašnieki mēģināja daļu lielo dzīvokļu pārbūvēt mazākos, kurus tad varētu izīrēt strādniekiem. Līdzīgi kā Rīgā, arī Jelgavā pirms 1. pasaules kara bija daudz tukšu lielo dzīvokļu.³⁹ Savukārt tamlīdzīgu ziņu par strādnieku dzīvokļiem gan nav.

Skatot Latvijas lielāko pilsētu dzīvokļu īres maksas lielumu, jāsecina, ka visaugstākā tā bija Rīgā. Tā kā Rīgā bija koncentrēts vislielākais Latvijas strādnieku skaits, viņiem arī bija jāērķinās ar šo dzīvokļu dārdzību. Zināmu ieskatu dažādu pilsētu dzīvokļu īres maksas līmeņos dod 53. tabula. Dzīvokļu īres maksas līmeņa ziņā pēc Rīgas sekoja Liepāja, Daugavpils, Ventspils, Jelgava un Rēzekne.

53. tabula

DZĪVOKĻU GADA VIDĒJĀ ĪRES MAKSA
LATVIJAS PILSĒTĀS 20. GS. SĀKUMĀ, RBL.*

Pilsēta	Līdz 4 istabām		No 4 līdz 6 istabām	
	1904. g.	1910. g.	1904. g.	1910. g.
Rīga	līdz 300	100—400	750—900	400—1000
Liepāja	40—250	150—300	250—600	300—800
Daugavpils	50—200	—	200—500	—
Ventspils	80—150	100—300	450	300—600
Jelgava	80—120	150—200	250—300	240—360
Rēzekne	12—60	—	60—300	—

*Sast. pēc: Города России в 1904 году. — С-Петербург, 1906. — С. 94—96; Города России в 1910 году. — С-Петербург, 1914. — С. 108, 109; РГИА, ф. 1290, оп. 5, ед. хр. 264, л. 1; Ozoliņa Dz. Rīgas «pilsētas tēvi» un viņu komunālā politika. 1877—1913. — R., 1976. — 203. lpp.

DZĪVOKĻU ĪRES MAKSAS ATŠKIRĪBAS 1910. GADĀ, %*

Pilsēta	Pilsētas kategorija	Īres maksa par 1—4 istabu dzīvokliem
Rīga	I	100
Liepāja	II	80
Ventspils	II	80
Cēsis	II	80
Jelgava	III	60
Rēzekne	III	40
Valmiera	III	40
Limbaži	IV	35
Sloka	IV	31
Kijeva	I	120
Rēvele	I	105
Tērbata	III	50

*Sast. pēc: РГИА, ф. 1290, оп. 5, ед. хр. 264, л. 1—46.

53. un 54. tabula atsedz dzīvokļu īres maksu salīdzinošo ainu lielākajās Latvijas pilsētās. Šie rādītāji attiecībā uz īrniekiem strādniekiem ir aptuveni, jo tie sevī ietver īres maksas par dzīvokļiem, kuros istabu skaits bija, sākot ar vienu līdz četrām. Taču trīs un četru istabu dzīvokļi nebija raksturīgi Latvijas strādnieku ģimenei. Par Rīgas strādnieku īres dzīvokļu maksu ieskatu sniedz 56. tabula.

Svarīgs ir jautājums, cik strādnieka ģimenei vajadzēja nopelnīt, lai varētu noīrēt atsevišķu dzīvokli. Arī šādu statistisku rādītāju nav. Par Rīgas «Provodņika» strādnieku finansiālo stāvokli 1914. gadā no preses uzzinām šādas orientējošas ziņas: ja strādnieks dienā pelnīja 2 rbļ. un vairāk (t.i., ap 50 rbļ. mēnesī) un nebija alkohola cienītājs, tad tā ģimene varēja dzīvot atsevišķā dzīvoklī.⁴⁰

Ja strādnieks labi nopelnīja un varēja savai ģimenei noīrēt dārgāku dzīvokli, tad, sākot ar 13 rbļ. lielas īres maksas mēnesī (156 rbļ. gadā) un augstākas, viņam vajadzēja maksāt speciālu valsts nodokli. Pati zemākā nodokļa takse, ar kuru sākās maksājumi, bija 2,50 rbļ. gadā.⁴¹ Tātad, ja namīpašnieks pacēla īres maksu līdz norādītajai robežai, īrniekam vēl papildus bija jāsamaksā šis nodoklis. Presē tas tika nosaukts par vienu no «nejēdzīgākajiem nodokļiem»⁴².

Ja strādnieks pelnīja ne vairāk par 1 rbļ. dienā un neviens cits ģimenes loceklis nestrādāja, tad vienu dzīvokli spēja noīrēt tikai

vairākas ģimenes. Šādos gadījumos varēja noīrēt vienu istabu vai arī tā saukto apdzīvoto virtuvi (istaba, kurā uzmūrēta plīts). Šādas īres telpas, kā to rāda 55. tabula, bija mazliet lētākas nekā atsevišķs vienistabas dzīvoklis ar virtuvi.

55. tabula

DZĪVOKĻU GADA VIDĒJĀ ĪRES MAKSA RĪGAS PILSĒTAS
RAJONOS, KURUS APDZĪVOJA STRĀDNIKI,
1900.—1914. GADĀ, RBL.*

Dzīvokļu klasifikācija	1900. g.	1912. g.	1913. g.	1914. g.	Īres maksas pieaugums 1900.— 1914. g., %
Apdzīvota virtuve	39,68	54,17	52,65	52,07	31,22
Vienistabas dzīvoklis: a) bez virtuves	45,36	76,25	56,25	61,59	35,78
b) ar virtuvi	51,01	72,47	78,85	79,64	56,13
Divistabu dzīvoklis ar virtuvi	109,68	141,66	165,69	185,48	69,11
Trīsistabu dzīvoklis	166,33	203,61	213,84	196,21	17,96

* Sast. pēc: LVVA, 2791. f., 1. apr., 147. l., 1., 2., 5., 15. lp.

Strādniekam bez ģimenes jeb vientuļniekam bija liela greznība noīrēt atsevišķu istabu, kur nu vēl dzīvokli. Parasti vairāki neprecējušies strādnieki īrēja vienu kopīgu dzīvokli. Bieži sastopami gadījumi, kad dzīvokli īrējošā ģimene pieņēma vēl apakšīrniekus. Tad, piemēram, viena istaba tika izīrēta citai ģimenei vai vēl biežāk izīrēts kaks, t.i., gultasvieta, vientuļam strādniekam. 19. gs. beigū un 20. gs. sākumā Rīgas fabriku un rūpniecību strādnieku dzīves pazinējs latviešu rakstnieks A. Deglavs uzskatāmi atsedz šo vienkāršo īres mehānismu: īrnieks, gūstot no apakšīrnieka papildienākumus, var nomaksāt īri par dzīvokli.⁴³ Tā tika izīrēti ne tikai mazie strādnieku dzīvokļi. Raksturīgs bija arī tāds paņēmieni, ka mazu dzīvokļu trūkuma gadījumā daudzi strādnieki bija spiesti noīrēt vidēju vai pat palielu dzīvokli un tad tā atsevišķas telpas kā «mēbelētas istabas» izīrēt tālāk.⁴⁴ Prese liecina, ka 1910. gadā Rīgā šādu dzīvokļu izīrētāju bija saradies jau tik daudz, ka sāka trūkt to, kas savukārt no viņiem īrētu istabas.⁴⁵ Šādas darbības mērķis bija skaidrs — iegūt ienākumus sava budžeta papildināšanai.

DZĪVOKĻU GADA VIDĒJĀ ĪRES MAKSA RĪGAS PILSĒTAS
RAJONOS,
KURUS APDZĪVOJA STRĀDNIEKI, 1913. GADĀ, RBL.*

Policijas iecirkņi un to apakšnodaļas	Apdzīvota virtuve		Vienistabas dzīvokļi			
			bez virtuves		ar virtuvi	
	dzīvokļu skaits	vidējā īres maksa	dzīvokļu skaits	vidējā īres maksa	dzīvokļu skaits	vidējā īres maksa
Kapsētas	28	53,75	1	40,00	451	99,91
Ganiņu dambis	15	45,67	—	—	122	76,93
Vējzaķšala— Kundziņšala	—	—	—	—	—	—
Sarkandaugava	29	76,55	—	—	326	92,78
Milgrāvis	3	28,33	1	15,00	30	63,33
Krāmu tirgus	65	58,00	1	60,00	238	83,91
Zvirgzdu sala— Zaķu sala	1	20,00	—	—	9	71,11
Pāvila baznīca	94	67,37	2	80,00	1375	94,31
Purvciems	—	—	—	—	69	60,29
Krasnaja gorka	88	48,41	—	—	406	56,93
Libiešu sala	—	—	—	—	67	63,58
Ķengarags— Dreiliņmuiža	4	35,00	—	—	14	43,57
Klīversala—Mūku sala	3	46,67	—	—	39	79,87
Lucavsala	—	—	—	—	—	—
Torņakalns— Bišu muiža	22	32,05	—	—	392	70,44
Bieriņi—Numurmuiža	—	—	—	—	8	28,13
Āgenskalns	26	41,77	1	40,00	470	79,56
Ķīpsala	1	20,00	—	—	49	66,16
Iļģuciems— Zasulauks	19	33,68	1	60,00	355	58,76
Šampēteris—Zolitūde, Anniņmuiža, L. Muiža	19	34,42	—	—	142	48,26
Čiekurkalns	17	43,82	—	—	327	57,74
Vidzemes šoseja	8	32,75	5	60,00	267	72,45
Kopā	442		12		5156	
Vidējā īres maksa par dzīvokli		52,65		56,25		78,85

56. tabula (nobeigums)

Policijas iecirkņi un to apakšnodaļas	Divistabu dzīvokļi			
	bez virtuves		ar virtuvi	
	dzīvokļu skaits	vidējā īres maksa	dzīvokļu skaits	vidējā īres maksa
Kapsētas	—	—	373	194,21
Ganību dambis	1	60,00	42	144,52
Vējažsala— Kundziņsala	—	—	—	—
Sarkandaugava	—	—	12	123,33
Milgrāvis	1	30,00	10	104,00
Krāmu tirgus	1	280,00	155	160,64
Zvirgzdu sala— Zaķu sala	—	—	3	100,00
Pāvila baznīca	5	140,00	520	187,17
Purvciems	—	—	2	120,00
Krasnaja gorka	—	—	47	125,53
Libiešu sala	—	—	8	129,38
Ķengarags— Dreiliņmuiža	—	—	—	—
Kliversala— Mūku sala	—	—	7	131,43
Lucavsala	—	—	—	—
Torņakalns— Bišu muiža	—	—	95	122,22
Bieriņi— Numurmuiža	—	—	1	50,00
Āgenskalns	23	161,61	200	150,39
Ķīpsala	—	—	7	116,43
Iļģuciems— Zasulauks	—	—	46	98,48
Šampēteris— Zolitūde, Anniņmuiža, L. Muiža	—	—	26	82,92
Čiekurkalns	—	—	32	101,25
Vidzemes šoseja	—	—	39	131,18
Kopā	31		1625	
Vidējā īres maksa par dzīvokli		154,42		165,69

* Sast. pēc: LVVA, 2791. f., 1. apr., 147. l., 1., 2., 5., 15. lp.

Cik liels varēja būt šāds ienākums? Orientējoši paskatīsimies, kādu to noteikuši Pēterburgas dzīves zinātnieki. Pēc tālaika Pēterburgas ārsta N. A. Rubeļa novērojumiem, dzīvokļa izīrēšana «kaktos» bija viens no izdevīgākajiem paņēmieniem, kas deva līdz 50 % ienākuma. Pēterburgā ģimeņu strādnieki, kuri izdeva sava īrētā dzīvokļa daļu citiem strādniekiem, par šo operāciju saņēma ienākumus, kas vidēji veidoja 25,7 % no viņu gada darba algas.⁴⁶ Latvijas rūpniecības pilsētu strādnieku dzīvokļu īres maksa bija zemāka nekā Pēterburgā, zemāka bija arī nominālā darba alga un, domājams, ievērojami zemāks bija arī šādu ienākumu procents. Salīdzinājumā ar Krieviju un Pēterburgu Latvijā tomēr šāda dubulta dzīvokļu īrēšana nebija tik izplatīta. Kāda daļa no vienuļajiem strādniekiem izmantoja īrētos «kaktos», gultasvietas utt. Vēl reizi ieskatīsimies Pēterburgas strādnieku dzīvē. Tikai neliela daļa (0,8 %) Pēterburgas vienuļo strādnieku dzīvoja atsevišķā dzīvoklī vai arī dzīvoklī ar apakšīrniekiem. Pat atsevišķu istabu īrēja tikai 30—38 % strādnieku. Tādā veidā ne mazāk par 3/5 vienuļo strādnieku Pēterburgā dzīvoja mazākā platībā nekā viena istaba, aizņēma «kaktu» — gultasvietu vai pusgultasvietu.⁴⁷ Vienuļo strādnieku, kā arī ģimenes strādnieku dzīvokļu labklājības apstākļi Krievijā salīdzinājumā ar attīstīto Eiropas valstu strādnieku dzīvokļu apstākļiem bija vieni no vissliktākajiem. Latvijā, kur tie tomēr bija virs vidējā Krievijas impērijas līmeņa, bieži vien jau tā nelielā strādnieka dzīvoklītī dzīvoja arī vairāki neprecējušies strādnieki. Sastopami gadījumi, kad šādos dzīvokļos salika gultu pie gultas gar visām sienām. Bērņus guldināja virtuvē vai istabas vidū uz speciāli iekārtotām, dienā novācamām guļvietām. Kāda dzīve bija šiem vienuļajiem strādniekiem, varam izprast, lasot šādu tēlojumu: «Naktī caur elpošanu, netīru drēbju un citiem izgarojumiem gaiss tā tika sabojāts, ka no rītiem, tā sakot, vai cirvi var pakārt. Ziemā istaba netiek vēdināta, lai būtu mazāk jākurina un taupītos malka.»⁴⁸ 20. gs. sākumā par gultasvietu Rīgā bija jāmaksā no 1 līdz 2 rubļiem mēnesī.⁴⁹ Saprotais, ka arī šī veida īres maksas nav vienādas, bet tās tomēr svārstās pāris rubļu robežās. Uz to norāda presē ievietotie sludinājumi par gultasvietu piedāvājumiem. Tā, piemēram, 1902. gadā Rīgā, Ādmiņu ielā 6—17, gultasvieta tika izdota par 1 rbl. 50 kap., 1903. gadā Suvorova (tag. K. Barona) ielā 41/43—2 — par 3 rbl., bet 1905. gadā Daugavgrīvas ielā 18a—6 — par 1 rbl. 50 kap. mēnesī.⁵⁰ Šeit jāpiebilst, ka strādniekiem izdodamās gultasvietas bija, domājams, vēl lētākas. Ne jau vienkārši strādnieki, gribēdami izīrēt savā īrētajā dzīvoklī kādam citam strādniekam gultasvietu, to centās paziņot ar sludinājuma palīdzību avīzē. Presē acīmredzot parādījās sludinājumi, kuru mērķis bija iegūt apakšīrnieku, kas ir materiāli vairāk nodrošināts nekā vienkāršs strādnieks. Lai vēl vairāk paaugstinātu ienākumus no šiem apakšīrniekiem,

bieži vien dzīvokļa galvenais īrnieks tiem piedāvāja maksas pakalpojumus — izmazgāt drēbes, izsniegt gultas veļu, pasniegt brokastis vai vakariņas utt.

Laika posmā no 19. gs. beigām līdz 1914. gadam Latvijā, līdzīgi kā visā Krievijā, pakāpeniski samazinājās to strādnieku daļa, kas dzīvoja vairāki vienā istabā. Tas notika tāpēc, ka Latvijas strādnieku materiālais stāvoklis šajā periodā nedaudz bija uzlabojies un reizē bija pieaugušas strādnieku prasības pēc kulturālākas atpūtas.

Kā jau varējām pārliecināties, strādnieks īrnieks bija pilnīgi atkarīgs no nama īpašnieka. Ja pieprasījums pēc dzīvokļiem bija liels, tad namsaimnieki pret īrniekiem bija ļoti prasīgi. Tādās reizēs parasti nepieņēma ģimeni ar bērniem. Īrnieka pienākums bija pieņemt saimniekam malku, ūdeni u. tml. Īrniekiem aizliedza spēlēt mūzikas instrumentus, atļāva tīrīt paklājus, mēbeles tikai noteiktās dienās un stundās utt.⁵¹ Ja dzīvokļu piedāvājums kļuva lielāks par pieprasījumu, tad namu īpašnieki kļuva pieļāvīgāki un pat vairs neiebilda, ja īrniekam bija arī bērni.⁵²

Īrnieks ar nama īpašnieku nekādu rakstisku līgumu nenaslēdza. Līgums bija tikai mutisks, un tas juridiski nenodrošināja īrnieku. Tiklīdz namsaimniekam īrnieks nebija izdevīgs, viņš varēja dzīvokli uzteikt. Viens piemērs: 1900. gada septembrī Rīgā, Kalnciema ielā, kāds īrnieks noīrēja dzīvokli. Mutiski noslēgtajā īres līgumā līdz ar dzīvokli īrnieks saņēma tiesības lietot nelielu dārziņu, sakarā ar ko arī īres maksa par dzīvokli bija lielāka. Taču, kad pienāca pavasaris, namsaimnieks šo īres līgumu lauza.⁵³

Nama īpašnieks, redzot, ka pieprasījums pēc dzīvokļiem pieaug, īres maksu varēja paaugstināt. Atrast iemeslu šādai darbībai bija pavisam vienkārši. Par to runā arī prese: «Ja dzīvoklis atrodas zem pašām debesīm, maksu paaugstina par tieši no debesīm plūstošo svaigo gaisu. Ja no agra rīta līdz vēlai naktij dzīvoklī nevari atrast mieru no tramvaja zvana un kaukšanas, esi tik laipns — piemaksā par ērtu satiksmi. Ja katrs dikdienis var tev ieskatīties pa logu, piemaksā klāt par to, ka nav trepju. Ja ieeja un dzīvokļa logi noslēgti iekšējā sētā, attaisi maku par klusumu un mājīgumu.»⁵⁴

Dzīvokļa īres maksas lielumu noteica ne tikai dzīvokļa istabu skaits, istabu platība, bet arī tas, cik tālu dzīvoklis atradās no pilsētas centra, kāda bija satiksme, īres nama rajona labiekārtotības stāvoklis. Strādniekiem sevišķi svarīgs bija īres nama attālums no lielajiem rūpniecības uzņēmumiem. Liela daļa strādnieku, lai taupītu naudu, lielus attālumus uz darbu un atpakaļ gāja kājām.

Zināma nozīme bija arī dzīvokļa novietojumam daudzstāvu īres namā. Te vispirms jārunā par pagraba dzīvokļiem. Pavērosim šo dzīvokļu nozīmi Rīgas strādnieku dzīvē. Pagraba dzīvokļiem nav noteicoša vieta strādnieku īres dzīvokļu vidū, taču to skaits nav mazs. 19. gs. 90. gadu vidū Rīgā bija 1936 pagraba dzīvokļi jeb 6 % no

visu dzīvokļu kopskaita, kuros dzīvoja ap 12 000 cilvēku.⁵⁵ 1913. gadā pagraba dzīvokļu skaits bija pieaudzis 2,7 reizes, taču, tā kā dzīvokļu celtniecība bija ļoti strauji pieaugusi, no kopējā dzīvokļu skaita pagraba dzīvokļi veidoja tikai 4,4 %.⁵⁶ Vēsturniece Dz. Ozoliņa norāda, ka šajā laikā Rīgā strādnieki apdzīvoja 5135 pagraba dzīvokļus.⁵⁷ Ļoti iespējams, ka šis skaitlis ir mazliet pārspīlēts, kaut gan nevar teikt, ka pagraba dzīvokļos dzīvoja tikai strādnieki. Rīgai bija raksturīgi, ka pagraba dzīvokļi galvenokārt atradās pilsētas centra mājās. Turklāt daudzus pagraba dzīvokļus apdzīvoja sētnieki, sīkie amatnieki un siktirgotāji, kuri savos pagraba dzīvokļos bija ierīkojuši darbnīcas un pārdošanas. Salīdzinot Pēterburgas un Rīgas pagraba dzīvokļu nozīmi strādnieku dzīvokļu fonda kompleksā, var teikt, ka Rīgā tiem bija aptuveni tāda pati, varbūt pat mazāka loma. Par to liecina šāds rādītājs par Pēterburgas pagraba dzīvokļiem: 1900. gadā tajos dzīvoja 5,5 % pilsētas iedzīvotāju. Turklāt 40 % no visiem pagraba dzīvokļiem bija vienistabas dzīvokļi.⁵⁸ Izmantojot ļoti nepilnīgus statistikas materiālus, ir jāsecina, ka 1914. gadā Rīgas pagraba dzīvokļi lielā vairākumā sastāvēja no apdzīvotām virtuves vai vienas istabas ar virtuvi.⁵⁹

Rīgas pagraba dzīvokļos, kuru lielu daļu apdzīvoja strādnieku ģimenes, 1902. gadā piedzima 252 bērni, bet jumta dzīvokļos, kurus arī izmantoja strādnieki, — 542. Kopā Rīgā šajā gadā bija piedzimuši 10 338 bērni.⁶⁰ Tātad pagraba dzīvokļos auga 2,4 % no visiem jaundzimušajiem, bet jumta dzīvokļos — 5,2 %. Rūpniecības ekonomiskās krīzes gados raksturīgs, ka jaundzimošo skaits jumta dzīvokļos ir ievērojami samazinājies: 1900. gadā — 717 bērnu; 1901. gadā — 662; 1902. gadā — 542.⁶¹ Domājams, ka līdzīgs process risinājās arī pagraba dzīvokļos. Daļēji tas izskaidrojams ar to, ka daudzi strādnieki, kas ekonomiskās krīzes rezultātā dzīvoja pagraba un jumta dzīvokļos, izceļoja no Rīgas un, iespējams, pārcēlās uz labākiem strādnieku īres dzīvokļiem, kas bija atbrīvojušies. Teikt, ka pagraba dzīvokļi Rīgā būtu ievērojami lētāki nekā citi īres dzīvokļi, ir pārsteidzīgi. 57. tabula dod aptuvenu ieskatu šajā jautājumā.

Pagraba dzīvokļu īres maksas maz atšķirās no pirmā stāva istabām, domājams, ka sanitārais stāvoklis šajos dzīvokļos bija aptuveni vienāds. Viszemākā īres maksa tātad bija par pagraba un pirmā stāva dzīvokļiem.

1913. gadā istabas vidējā īres maksa dārgāka bija otrajā, piektajā, sestajā un visdārgākā — trešajā un ceturtajā stāvā. 1914. gadā dārgākās istabas atradās ceturtajā un piektajā stāvā.

Analizējot strādnieku dzīvokļu īres maksas izmaiņas un lielumu, nepieciešams atzīmēt šādu likumsakarību — jo dzīvokļa platība bija lielāka, jo vienas kvadrātass (= 4,5522 m²) telpas īre maksāja mazāk. Sniegsim piemēru no Stabu un Ādmiņu ielas krustojumā

jaunuzbūvētā nama (Rīgā), kurā bija vairāk nekā 40 dzīvokļu. Dzīvoklī, kas sastāvēja no vienas istabiņas un virtuves ar kopējo platību 4,5 kvadrātasis (20,5 m²), īres maksa par vienu kvadrātasi bija 1,33 rbļ. Dzīvoklī, kas sastāvēja no divām istabām, virtuves un priekšnama ar kopējo platību 12,0 kvadrātasis (54,6 m²), īres maksa par vienu kvadrātasi bija 0,85 rbļ. Dzīvoklī, kas sastāvēja no divām istabām, virtuves un priekšnama ar kopējo platību 17,0 kvadrātasis (77,4 m²), īres maksa par vienu kvadrātasi bija 0,47 rbļ.⁶² Tātad — jo lielāka platība, jo mazāka maksa par vienu kvadrātasi. Strādnieki, kas īrēja mazākos un sliktākos pilsētas dzīvokļus, par dzīvokļa vienu kvadrātūras vienību maksāja vidēji vairāk nekā bagātie pilsētnieki, kuru dzīvokļi aizņēma nesalīdzinoši plašāku kvadrātūru un bija labiekārtotāki.

57. tabula

ISTABAS GADA VIDĒJĀ ĪRES MAKSA RĪGĀ
1913. UN 1914. GADĀ ATKARĪBĀ NO DZĪVOKĻA
ATRAŠANĀS VIETAS, RBĻ.*

Istabas novietojums īres namā	1913. g.	1914. g.
Pagrabā	70,6	71,1
1. stāvā	69,5	71,2
2. stāvā	77,5	75,3
3. stāvā	94,1	85,8
4. stāvā	95,4	88,0
5. stāvā	93,3	86,1

* Sast. pēc: LVVA, 2791. f., 1. apr., 147. l., 14. lp. Tabula sniedz ziņas par Rīgas vienkāršajiem īres dzīvokļiem, kuros nav ne centrālapkures, ne vannas, ne arī lifta īres mājā.

Svarīgi noteikt, cik istabu dzīvoklis bija vistipiskākais Latvijas strādnieku dzīvē. Latvijas etnogrāfi ir secinājuši, ka visizplatītākais Latvijas pilsētu strādnieku mitekļis 19. gs. 80. gados un arī vēlākajos gados bija vienistabas dzīvoklis ar caurstaigājamu virtuvi. Vienā ēkā parasti bloķējās divi šādi dzīvokļi. Ar gadiem sāka veidoties šādu 6—8 dzīvokļu ēku plānojums, kur atsevišķi dzīvokļi tiek saistīti savā starpā vai nu ar iekšējo šķērskoridoru, vai ar ārējo garenkoridoru. Šī tipa ēkas bieži būvēja gan Rīgā, gan Daugavpilī, gan arī citās Latvijas pilsētās. Parasti tās bija vienkārša koka dzīvojamās mājas. No 20. gs. sākuma lieli kapitāli tika ieguldīti ienesīgo daudzstāvu māju celtniecībā. Šādu māju kāpņu telpai arhitekti centās pievienot 5—6 vienistabas dzīvokļus. Tieši šādas ēkas bija iz-

platītas fabriku un rūpnīcu rajonos, pilsētu nomalēs, kur nebija kanalizācijas.⁶³

Par vienistabas dzīvokļa ar virtuvi noteicošo lomu Latvijas strādnieku dzīvē ļauj spriest arī 56. tabulas dati, kur uzrādīta daļa no Rīgas strādnieku rajonu dzīvokļiem 1913. gadā. Šie skaitļi ir nepilnīgi, bet tie pārliciecināši rāda, ka mazo dzīvokļu vidū lielā pārsvarā ir dzīvokļi, kas sastāv no vienas istabas un virtuves. Vēsturniece Dz. Ozoliņa ir aprēķinājusi, ka 19. gs. 90. gadu vidū Rīgā 58,9 % no visa dzīvokļu fonda bija vienistabas dzīvokļi (36,5 tūkst.). Līdzīgi rādītāji par dzīvokļu fondu bija arī Liepājā. Vēl 20. gs. 30. gadu vidū vienistabas dzīvokļi te veidoja 41 % no visu dzīvokļu kopskaita.⁶⁴ Tas liek domāt, ka pirms 1. pasaules kara Liepājā šis procents bija vēl lielāks. Cik zināms no dažādu avotu fragmentārajām ziņām, tieši strādnieki pamatā irēja šos dzīvokļus. Par 19. gs. 90. gadu vidu zināms, ka Rīgā vidējais iemītnieku skaits vienistabas dzīvoklī bija 3,63 cilvēki, divistabu — tikai 2,21 cilvēks.⁶⁵ Manuprāt, arī šis vidējais rādītājs apstiprina secinājumu, ka 19. gs. beigās raksturīgākais strādnieku ģimenes īres dzīvoklis ir vienistabas.

Latvijas lielākās rūpnīcas «Provodņiks» strādnieki vēl pirms 1. pasaules kara parasti apdzīvoja dzīvokli, kurš sastāvēja no vienas istabas un virtuves.⁶⁶ Papildu liecību par to, ka 19. gs. beigās un pašā 20. gs. sākumā visizplatītākais strādnieku ģimenes dzīvoklis bija ar vienu istabu un virtuvi, sniedz arī 1907. gadā Rīgā sarīkotā strādnieku dzīvokļu un ļaužu uztura līdzekļu izstāde. Tās rīkotāji demonstrēja septiņus strādnieku dzīvokļu paraugmēbeļu komplektus, un tās visas bija domātas dzīvoklim, kas sastāvēja no vienas istabas un virtuves.⁶⁷

Pētāmajā laika posmā, lai arī ne visās Latvijas pilsētās vienādi, iezīmējās tendence strādnieku irētai apdzīvojamai platībai paplašināties. Rīgā šo procesu var parādīt ar skaitļiem. Līdz 1913. gadam Rīgā dzīvokļu celtniecības jomā bija notikušas nopietnas izmaiņas. 1913. gadā dzīvokļu skaits salīdzinājumā ar 1897. gadu palielinājās par 155,7 %. 1913. gadā dzīvokļu fonds sadalījās šādi: 11,9 % veidoja vienistabas, 51,2 % — divistabu dzīvokļi (kopā 72,7 tūkst.). Vēsturniece Dz. Ozoliņa pamatoti secina, ka šos abu veidu dzīvokļus galvenokārt apdzīvoja pilsētas proletāriešu slāņi.⁶⁸ Tātad pa šiem gadiem bija pieaudzis pieprasījums pēc dzīvokļiem ar divām istabām un virtuvi. Strādnieku ģimenes Rīgā sāka nomainīt vienistabas dzīvokļus ar divu istabu dzīvokļiem. Mūsu rīcībā nav pietiekoši daudz faktu, lai līdzīgu ainu parādītu par Liepājas, Jelgavas un Daugavpils strādnieku irētajiem dzīvokļiem. Var vienīgi pieņemt, ka vismaz Kurzemes lielākās pilsētās — Liepājā un Jelgavā — šis process varēja būt aptuveni tāds pats kā Rīgā.

4.2. Strādnieku personiskās mājas

Daļa Latvijas strādnieku dzīvoja personiskajās mājiņās, kuras atradās rūpniecības pilsētās. Tādēļ vispirms aplūkosim Latvijas rūpniecības koncentrētības īpatnības. 1900. gadā Latvijā vidēji tikai 25 % no rūpniecības uzņēmumiem, kuros strādāja 16 un vairāk strādnieku, atradās laukos (Vidzemē 13 %; Latgalē 35 %; Kurzemē 48 %). Šajos uzņēmumos strādāja vidēji 14 % no visiem rūpniecības strādniekiem (Vidzemē 8 %, Kurzemē 36 %, Latgalē 41 %).⁶⁹ Vidzemē bija ievērojami vairāk rūpniecības strādnieku nekā Kurzemē, taču Kurzemē rūpniecības uzņēmumos, kuri atradās laukos, strādāja vairāk strādnieku nekā Vidzemē. Tas izskaidrojams ar daudzajām ķieģelrūpniecībām Kurzemē. Savukārt Krievijas Eiropas daļā ārpus pilsētām atradās 59,0 % rūpniecības uzņēmumu ar 60,8 % strādnieku no visiem rūpniecības uzņēmumiem.⁷⁰ Tā kā Kurzemes ķieģelrūpniecībā bija sezonas darbs un pamatstrādnieku kontingents ieradās no Krievijas guberņām, kurš pa darba laiku tika izmitināts strādnieku kazarmās, tad rūpniecības strādnieku personiskās mājas galvenokārt atradās Rīgā, Liepājā, Jelgavā un Daugavpilī. Turpretī Krievijas Eiropas daļā vairākums strādnieku dzīvoja savās vai savu ģimenes locekļu lauku mājās, kuras atradās rūpniecības uzņēmuma apkārtnē. Ieskatīsimies 58. tabulā, kur uzrādīts Pēterburgas rūpniecības apgabala guberņu strādnieku skaits, kas dzīvoja pilsētās un uz laukiem.

Tādējādi Pēterburgas rūpniecības apgabalā ļoti augsts bija to strādnieku procents, kas dzīvoja pilsētās (vidēji 67,3 %). Savukārt no apgabala guberņām visaugstākais strādnieku procents pilsētās attiecas uz Vidzemes guberņu. Tajā pašā laikā, jo vairāk strādnieku bija koncentrēti lielajās rūpniecības pilsētās, jo vairāk bija to strādnieku skaits, kam piederēja savas personiskās mājas. No to skaita faktiski tika izslēgtas zemnieku mājas, un parādījās jauns strādnieku māju tips — mājas, kuras bija uzceltas lielajās rūpniecības pilsētās. 1897. gadā Krievijas Eiropas daļā 61,6 % rūpniecības strādnieku dzīvoja savās mājās vai īrētos dzīvokļos.⁷¹

Reizē ar rūpniecības straujo izaugsmi un koncentrāciju pilsētās arvien vairāk izzuda strādnieku sakari ar laukiem, līdz šim pastāvošo strādnieku lauku personisko māju skaits samazinājās. Pēc 1918. gada dotumiem, kurus aptuveni var attiecināt arī uz pirmskara Krieviju, Krievijas centrālajā rūpniecības rajonā savās personiskajās vai ģimenes mājās dzīvoja 29,8 % no visiem rūpniecības strādniekiem. Novgorodas guberņā, kur pilsētu rūpniecība bija ļoti vāji attīstīta, 40,2 % no visiem strādniekiem dzīvoja personiskās vai ģimenes mājās. Lielajās rūpniecības pilsētās šī aina jau ir pavisam citāda — Pēterburgā personiskajās un ģimenes mājās dzīvoja tikai 1,7 %, bet Maskavā — 0,7 % rūpniecības strādnieku.⁷²

Līdzīgi rādītāji ir par Kijeju 1913. gadā — savās mājās dzīvoja tikai 3 % strādnieku.⁷³ Par Latvijas pilsētām mums nav līdzīgu rādītāju. Šodien sarežģīti pat aptuveni noteikt, cik strādniekiem Latvijas pilsētās piederēja savas mājas. Par Rīgu un Daugavpili autoram nav izdevies atrast nekādu statistisku materiālu. Datus Kurzemes pilsētām iegūsim, salīdzinot 1870. gada pilsētu vēlēšanu nolikumu ar 1891. gada 1. marta pilsētu nolikuma projektu. Tādējādi mēs varam aprēķināt to vēlēšanu skaitu, kas ar 1891. gadu zaudētu vēlēšanu tiesības sava niecīgā nekustamā īpašuma dēļ. Liepājā šādu vismazāko māju īpašnieku bija 660, Ventspilī — 223, Jelgavā — 198, Jēkabpilī — 296, Tukumā — 37 un Kuldīgā — 10.⁷⁴ Pārsvārā tie bija sīktirgotāji, amatnieki un neapšaubāmi arī strādnieki, taču, cik to bija, — šis jautājums pagaidām paliek atklāts. Siko māju īpašnieku sevišķi daudz bija Liepājā; un kā gan var noliegt, ka tajā nav iekļauti arī Jaunliepājas rajonā uzbūvēto strādnieku namiņu īpašnieki?

58. tabula

PĒTERBURGAS RŪPNIECĪBAS APGABALA GUBERŅU
STRĀDNIĒKU SKAITS PILSĒTĀS UN ĀRPUS TĀM
1902. GADĀ*

Pēterburgas rūpniecības apgabala guberņas	Pilsētās		Ārpus pilsētām	
	skaits	%	skaits	%
Vidzemes	43 593	84,5	8000	15,5
Kurzemes	6209	63,7	3544	36,3
Vitebskas	9193	73,6	3291	26,4
Igaunijas	6918	49,2	7129	50,8
Arhangeļskas	1670	14,1	10 138	85,9
Novgorodas	586	3,7	15 301	96,3
Oloņecas	958	41,9	1326	58,1
Pleskavas	925	31,1	2049	68,9
Pēterburgas	130 479	83,9	24 990	16,1
Tveras	4685	16,4	23 805	83,6
Vidēji, %		67,3		32,7

* Sast. pēc: *Крузе Э. Э. Условия труда и быта рабочего класса России в 1900 — 1914 гг.* — С. 86. Strādnieku izvietojums Latvijas teritorijas novados bija atšķirīgs no šiem guberņu rādītājiem.

Bijušais Liepājas strādnieks M. Valters savās atmiņās sniedz šādu mūs interesējošu skaidrojumu par to, kas bija Liepājas proletariāts: «Tie bija stipri iebaudītāji pie kroga galda, bet domāja arī par sevi. Kas cēla mazos namiņus Jaunliepājā? Tie bija pa lielai daļai strādnieki — strādnieki ostmalā, pie dzelzceļa, un tā šie krogu cienītāji pievakarē bija arī īpašuma cienītāji — drusku buržuji... Mazās mājiņas Apšu ielā cēla strādnieki, kas kaut kā bija saņēmuši kādu zemes gabaliņu, un šie būvētāji nezināja neko par arhitektūru, tie cēla pēc veca paraduma. Mazas istabiņas un kupla krāsns, un mazie logi, lai paliktu siltums. Naktīm un dienās rītiem agriem bija jāredz, kā mokās ap tādām mājiņām. Kas te domā par stilu prasībām. Stils — tās strādnieku rūpes, stils — tas kopējs vīra un sievas lēmums. Ka stils jāpielaiko saules stariem vai dienvidiem un ziemeļiem — kas to būtu domājis.»⁷⁵

Izejot no apskatāmā jautājuma trūcīgās statistikas bāzes, kas radusies vienīgi no dažādiem pastarpinātiem, blakus rakstura avotiem, varam izteikt hipotētisku pieņēmumu, ka Rīgā un Liepājā strādnieku personiskās mājās dzīvoja lielāks strādnieku īpatsvars nekā Pēterburgā, Maskavā un Kijevā. Arī par Daugavpili nav iespējams dot kādus konkrētus aprēķinus, taču strādnieku māju institūts šeit eksistēja. Pēc jau pieminētās 1918. gada statistikas, visā Vitebskas guberņā strādnieku personiskajās un ģimenes mājās dzīvoja 21,5 % strādnieku.⁷⁶

Izsekosim strādnieku māju izveides procesam Rīgā. 19. gadsimta beigās Rīgas priekšpilsētas jau bija pārvērtušās par ievērojamiem rūpniecības centriem. «Dienas Lapa» rakstīja: «Caur to ātri no apkārtējām zemnieku mājām zeme tiek atpirkta, un starp pircējiem nereti sastopami fabriku strādnieki. Daži no pēdējiem, uzbūvējuši sev mājiņas, met darbu fabrikā pie malas un sāk nodarboties ar siktirdzniecību. Tomēr citi paliek vēl strādāt fabrikā..»⁷⁷ Presē nereti sastopami norādījumi, ka ārpilsētas namu īpašnieki pieder pie strādnieku šķiras un ka sevišķi Pārdaugavas un citu pilsētas nomalu māju īpašnieki nav nekādi kapitālisti, bet gan tādi paši strādnieki, «kuri sviedriem vaigā, grasi pie graša krādami, tikuši pie sava «zemes stūrīša»»⁷⁸. Tātad, lai strādnieks un viņa ģimene uzceltu šādu mājiņu, pat rēķinot to, ka pats strādnieks piedalās tās celtniecībā, vajadzēja iekrāt zināmu naudas summu. Vispirms jau bija nepieciešams nopirkt šo «zemes stūrīti» jeb apbūves gabalu.

Visaugstākās gruntsgabalu cenas Rīgā bija tās centrā. Iekšrīgā viena kvadrātass⁷⁹ gruntsgabala ar vecajām apbūvēm uz Kaļķu ielas maksāja ap 3000 rbl., uz Lielās Kalēju ielas — ap 2000 rbl.⁸⁰ 1914. gadā viena kvadrātass apbūves gabala uz Marijas ielas maksāja ap 600 rbl. Gruntsgabalu šajā gadā visgrūtāk bija nopirkt uz Tērbatas un Suvorova ielas.⁸¹ 1908. gadā viena kvadrātass gruntsgabala uz Aleksandra ielas maksāja 250 rbl.⁸² Augstas cenas bija

arī uz Nikolaja un Maskavas ielas. Par šādām gruntsgabalu cenām bija nopietni jāpadomā pat pašiem bagātākajiem Rīgas iedzīvotājiem. Ja strādnieks vēlējās iegūt gruntsgabalu, vienīgā iespēja viņam bija orientēties uz pilsētas nomalēm.⁸³

Sevišķi enerģiski gruntsgabalu iegāde norisa 19. gs. pēdējos gadu desmitos. Apskatīsim dažus Rīgas piepilsētas rajonus, kuros strādnieki sev uzcēla mājas. Par nozīmīgu strādnieku māju apbūves rajonu 19. gs. beigās izveidojās Šreienbušs (tagad Čiekurkalns). 19. gs. 90. gadu pašā sākumā vienu pūrvieta⁸⁴ lielu gruntsgabalu šeit varēja nopirkt par 200 — 250 rbl. (t.i., 0,25—0,31 rbl. par vienu kvadrātasi). Ap 1894. gadu jau prasīja līdz 2 rbl., 1897. gadā — no 3 līdz 3,5 rbl., bet 90. gadu beigās — jau no 5 līdz 10 rbl. par vienu kvadrātasi (atcerēsimies, ka 1898. gadā Rīgā bija vislielākais celtniecības druzis). Tātad gruntsgabalu cenas strauji pieauga, lai savukārt 20. gs. sākumā, sākoties rūpniecības ekonomiskajai krīzei, atkal pazeminātos. Tā 1900. gadā Šreienbušā viena kvadrātass gruntsgabala maksāja ap 4,5 rbl., bet 1902. gadā vairs tikai no 1,75 rbl. līdz 2 rbl.⁸⁵ 1903. gadā presē parādījā ziņas, ka Rīgas pilsētas nomalēs gruntsgabalu cenas ir pazeminājušās un tagad par vienu kvadrātasi jāmaksā ap 2,5 rbl.⁸⁶ Gruntsgabalu cenu paaugstināšanās atkal sākās pēc rūpniecības ekonomiskās krīzes. Šāds process bija vērojams arī Krievijā. No 1904. līdz 1914. gadam cenas uz zemes gabaliem tur paaugstinājās par 30 %.⁸⁷

Jauns apbūves rajons 19. gs. beigās veidojas apmēram 5 verstis no Rīgas pilsētas centra Juglas virzienā abpus Pēterburgas šosejas. 1900. gadā te bija jau uzcelts ap 200 māju. Var uzskatīt, ka daudzas no tām bija strādnieku mājas, jo šajā rajonā darbojās daudzi rūpniecības uzņēmumi. Minēsim dažus — vagonu rūpnīca «Fenikss», elektrotehniskā fabrika «Unions», tēraudliešanas un velmēšanas rūpnīca «Salamandra», G. Pīrvica un Ko mašīnbūves rūpnīca, Rīgas kokzāģēšanas un mucu rūpnīca «Merkurijs», linu un džutas manufaktūra, Strazdumuižas kokvilnas manufaktūra, L. Eihes virvju fabrika, ķīmiskā rūpnīca «Glovers» u.c.

Rīgas strādnieku personiskās mājas lielā skaitā atradās Purvcimā un Dreiliņu muižas, Biķernieku muižas un Rumpmuižas robežās, kā arī ap Mīlgrāvja dzelzceļa līniju. Vienu zemes pūrvieta te pārdeva pat par 225 rbl.,⁸⁸ tātad viena kvadrātass gruntsgabala maksāja tikai 0,28 rbl. 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā strādnieku mājas atrodamas arī Pārdaugavā, piemēram, Zasulauka dzelzceļa līnijas apkārtnē, kur atradās tādi rūpniecības uzņēmumi kā Zasulauka kokvilnas vērpšanas un aušanas manufaktūra, mašīnbūves un čugunliešanas rūpnīca «Motors», J. Beiera nažu fabrika «Unions», Krievu-Baltijas vīlu fabrika, K. Šmita mašīnbūves un čugunliešanas rūpnīca u.c. Strādnieku mājiņas atradās arī Nordeķu apkārtnē. 1900. gadā te jau bija uzbūvētas 350 mājas, no kurām lielākā daļa

bija vienstāva koka celtnes. Dažās no tām tika izīrēti arī dzīvokļi. Īres maksas bija samērā zemas. Vienu istabu ar virtuvi izdeva par 3—5 rbļ. mēnesī, par divistabu dzīvokli ar virtuvi prasīja no 6 līdz 7 rbļ. mēnesī.⁸⁹

Svarīgs strādnieku apdzīvots rajons bija Sarkandaugava, kur darbojās Latvijas lielākā rūpnīca «Provodņiks». Tās stādniekiem pirms 1. pasaules kara radās iespēja sākt būvēt mājiņas Kundziņsalā. Tur atradās arī citu apkārtējo fabriku un ostas strādnieku personiskās mājiņas. Uz nomātiem zemes gabaliem strādnieki 5—6 gados bija uzcēlušī viena—trīs dzīvokļu namiņus.⁹⁰ Arī F. Šapiro kokzāģētavas dažiem stādniekiem Bolderājā bija uzceltas savas mājiņas.⁹¹

Mēģināsim kaut aptuveni noteikt, kādas naudas summas strādniekam vajadzēja izdot, lai iegādātos gruntsgabalu un uz tā uzceltu nelielu mājiņu, teiksim, ar divām istabām un virtuvi.⁹² 1907. gadā Rīgas Arhitektu biedrības rīkotajā konkursā par labāko strādnieku mājas projektu bija atzīts tāds, kuram ir 200 kvadrātasis liels apbūves gabals un kurš teorētiski varētu maksāt 500 rbļ.,⁹³ tātad 2,50 rbļ. par vienu kvadrātasi. Te gan jānorāda, ka gruntsgabals strādnieka mājas celtniecībai varēja arī būt ievērojami mazāks, teiksim, ap 100 kvadrātasu liels.

Tagad atbildēsim uz otro jautājumu, cik varēja izmaksāt strādnieku mājiņas — divas istabas un virtuve — celtniecība. Rīgas Arhitektu biedrības rīkotajā konkursā kā veiksmīgākie strādnieku māju projekti tika atzīti divi: pirmā prēmija bija piešķirta arhitektam K. Pēkšēnam un E. Laubem, otrā — arhitektam E. Kupferam. Katra projektētā māja bija domāta divām strādnieku ģimenēm (katrai ģimenei izolētas divas istabas un virtuve). Pēc šī projekta mājas kopējās celtniecības izmaksas bija 1800 rbļ. Tātad 900 rbļ. vienai ģimenei. Pieskaitot klāt izdevumus par gruntsgabala iegādi, palīgceltnēm, aku, sētu utt., kopējā summa uz vienu ģimeni — 1500 rbļ.⁹⁴ Šie ir teorētiski aprēķini par strādnieka ģimenes mājas celtniecības izdevumiem, kas salīdzinājumā ar vidējo strādnieka darba algu Latvijā tomēr ir samērā lieli.

Taču, ja strādnieks iegādājās nelielu apbūves gabalu, kurš atradās pilsētas nomalē, turklāt pats piedalījās savas mājas celtniecībā, tad šī summa varēja būt ievērojami mazāka. Šo secinājumu apstiprina izteikumi presē sakarā ar pieminēto Rīgas Arhitektu biedrības konkursu. Runājot par strādnieku māju celtniecības izdevumiem, atzīmēts, ka «saprātīgi strādnieki, apskatot šos «paraugus», liecina, ka viņi tādus uzceltu par daudz lētāku summu, tikai ja darba apstākļi atļautu uz vietas dzīvot, nebūtu jābaidās, ka nebūs darba»⁹⁵. Vislabākā liecība, ka strādnieki savas mājiņas varēja uzcelt arī lētāk, ir tā, ka Latvijas pilsētu strādnieku daļa, kaut arī neliela, tomēr bija to realizējusi dzīvē. Minēsim atsevišķus faktus, kas liecina, ka mājiņu cenas, kuras strādnieki spēja iegūt savā īpašumā,

bija ļoti dažādas. Tā, piemēram, 1905. gadā presē ievietots paziņojums par to, ka Šampētera muižas teritorijā, kas atradās Rīgas nomalē, par 850 rbļ. pārdodama māja ar 0,75 pūrvietām (ap 610 kvadrātasīm) neapstrādātas zemes.⁹⁶ Zināms, ka Kurzemē pie Aizputes brāļu Lindenbergu kartonāžas fabrikas administrācija sava uzņēmuma strādniekiem plānoja uzcelt speciālu māju koloniju. Bija aprēķināts, ka strādnieka ģimenes mājas — divas istabas ar virtuvi — celtniecība izmaksās ap 500 rbļ.⁹⁷

Ceļot savu mājiņu, strādniekiem vispirms vajadzēja būt zināmiem finansiāliem ietaupījumiem. Kā rāda avoti, strādniekiem šādos gadījumos bieži vien bija nepieciešams saņemt naudas aizdevumus. Bagātie namu īpašnieki naudas aizdevumus nākošo namu celtniecībai varēja saņemt, garantējot tos ar saviem pilsētas nekustamajiem īpašumiem, no Rīgas pilsētas jeb namīpašnieku kredītbiedrības, Rīgas hipotēku biedrības un Vidzemes pilsētu hipotēku biedrības.⁹⁸ Domājams, ka rūpniecības strādniekiem dabūt kredītus šajās biedrībās bija aprūtināši to nelielā materiālā nodrošinājuma dēļ. Presē sastopami apgalvojumi, ka fabriku strādnieki Rīgas nomalēs ir uzceluši mājas, ņemot palīgā savu biedru ietaupījumus.⁹⁹ Runa te ir par aizdevumiem, kas saņemti no mazajām krājkasēm, kurās atsevišķi strādnieki noguldīja savus ietaupījumus. Kredītus savu māju celtniecībai strādnieki pamatā varēja saņemt mazajās krājkasēs un arī no auglētāja. Tāpat ir zināms, ka mazās krājkasēs savus kapitālus lielākoties aizdeva māju celtniecībai pret otrās, trešās utt. kategorijas obligācijām.¹⁰⁰ To apliecina arī fakts, ka Šreienbušā lielākā daļa jauno māju uzcelta par naudu, kura aizņemta no kredītiestādēm un privātpersonām, maksājot tām no 6 līdz 8,5 % gadā.¹⁰¹ Taču bija sastopami arī daudz lielāki aizdevuma procenti. Liepājā 19. gs. beigās t.s. būvdraudža gados no privātajām personām aizņemtajām naudas summām prasīja dažreiz pat 50 %.¹⁰²

Saprotams, ka strādniekiem bieži vien bija sarežģīti norēķināties par saviem finansiālajiem aizņēmumiem. Minēsim vienu raksturīgu piemēru. 1904. gada 3. janvārī Krievu-Baltijas vagonu rūpnīcas strādnieks K. Vartuns uzņēmuma direktoram iesniedza lūgumu izmaksāt viņam 100 rbļ. lielu avansu. Lietas būtība bija šāda: strādnieks, pēc specialitātes kalējs, jau 18 gadu bija strādājis šajā uzņēmumā. Pirms desmit gadiem K. Vartuns pilsētas nomalē bija nopircis 940 kvadrātasu lielu zemes gabalu (4279 m², t.i., nedaudz vairāk par vienu pūrvietu) un ar laiku uz tā uzbūvējis mājiņu.¹⁰³ To strādnieks panācis, «katrā ziņā izdarot aizņēmumu». Viņam pa šiem gadiem nebija izdevies dzēst parādu. Ģimenē bija 7 bērni, turklāt viena meita slimīga, jādodomā par tās ārstēšanu. Paša strādnieka izpeļņa pēdējos gados, t.i., ekonomiskās krīzes laikā, bija samazinājusies. Avanss tātad nepieciešams, lai varētu samaksāt procentus par naudas aizņēmumu un nokārtot citas saimnieciskās

vajadzības.¹⁰⁴ Kvalificēts strādnieks, kura alga salīdzinājumā ar citu specialitāšu strādnieku algu bija samērā augsta, varēja, pat ja tam bija liela ģimene, uzcelt savu personisko māju. Bez šaubām, šāds pasākums nebija viegli realizējams. Ja strādniekam bija sava specialitāte un viņam izdevās netālu no uzņēmuma uzcelt savu mājiņu, tad viņš centās tieši šo darbavietu saglabāt. Tā, piemēram, F. Šapiro kokzāģētavas strādnieki, kuriem turpat Bolderājā bija savas mājas, darīja visu iespējamo, lai tikai nebūtu jāiet prom no uzņēmuma.¹⁰⁵ Atsevišķu uzņēmumu administrācija, lai ciešāk piesaistītu strādniekus speciālistus fabrikām un rūpnīcām, deva viņiem materiālu palīdzību mājiņu celtniecībā. Tā 1913. gadā Krievu-franču sabiedrības gumijas rūpnīcas «Provodņiks» administrācija katram strādniekam, kas būvēja Kundziņsalā māju, šim nolūkam avansā izmaksāja 300 rbl.¹⁰⁶

Kā tad šis strādnieku māju izveides process Latvijā norisa? Ir zināms, ka Krievijā ar laiku samazinājās to strādnieku daļa, kas dzīvoja pašu mājās, un palielinājās tā strādnieku daļa, kas dzīvoja rūpniecības uzņēmumu un privātajos dzīvokļos.¹⁰⁷ Par Latviju jāizsaka pieņēmums, ka lielākajās rūpniecības pilsētās Vidzemē un Kurzemē strādnieku personisko māju skaits un reizē ar to arī strādnieku daļa, kas dzīvoja savās personiskajās mājās, lai arī lēnām, bet tomēr pieauga.

Enerģiskākajiem Latvijas strādniekiem 19. gs. beigās kļuva skaidrs, ka viņi nevarēs nodrošināt sev normālus dzīves apstākļus bez dzīvokļa jautājuma atrisināšanas. Visideālāk bija uzcelt savu māju, taču atsevišķam strādniekam to izdarīt nebija vienkārši. Zemes gabali, īpaši lielajās Latvijas rūpniecības pilsētās, kā redzējām, bija dārgi, un to cenas apskatāmajā laika periodā nepārtraukti pieauga. Rūpnieki pret strādnieku dzīvokļu celtniecību izturējās atturīgi. Cariskā valdība ne tikai neveicināja lēto dzīvokļu celtniecību strādniekiem, bet pat aplika celtniecību ar daudziem nodokļiem: bija jāmaksā nodoklis par nekustamo īpašumu, ražošanas nodoklis no visām summām, kas iztērētas celtniecībai, pilsētas nodoklis par kanalizācijas izbūvi, ūdensapgādi un apgaismošanu. Ar dzīvokļu celtniecību nodarbojās galvenokārt privāto zemes gabalu īpašnieki. Strādnieki sāka meklējumus — kā atrast iespējas un izveidot strādnieku savstarpējo būvniecību. Sākumā šis, kā likās, ne visai neiespējams mērķis Latvijas strādniekiem izrādījās praktiski nesasniedzams. Lieta tā, ka Latvijas strādnieki, līdzīgi kā Krievijas strādnieki, apvienoties dažādos būvniecības kooperatīvos un celtniecības sabiedrībās dzīvokļu celšanai nevarēja savas zemās darba algas dēļ. Taču mēģinājumi tika veikti. Ar šāda strādniekiem tik svarīga jautājuma risināšanu nodarbojās nedaudzas un būtībā mazspējīgas labdarības biedrības Pēterburgā, Kijevā un Varšavā.¹⁰⁸

Pirmie tāda veida meklējumi Latvijas strādnieku vidū parādījās 19. gs. 90. gados Rīgā, kad sakarā ar straujo rūpniecības apjoma pieaugumu palielinājās pieprasījums pēc strādnieku dzīvokļiem. Rīgas strādnieki šī jautājuma risināšanā padomu meklēja Rietumeiropas strādnieku pieredzē. Interesenti analizēja Kopenhāgenas savstarpējās strādnieku dzīvojamo māju celtniecības biedrības darbu 19. gs. otrajā pusē.¹⁰⁹ 1896. gada oktobrī vairāki Rīgas fabriku un rūpnīcu strādnieki no policijas dabūja atļauju sapulcēties, lai apspriestu savstarpēju lētu dzīvokļu celšanas lietu.¹¹⁰ Ap 200 cilvēku lielā strādnieku grupa iepazinās ar Kopenhāgenas strādnieku biedrības statūtiem. Taču šīs biedrības dibināšanas ideja realitātē nepārvērtās.

Rūpniecības ekonomiskās krīzes un revolūcijas gados, kad pieprasījums pēc strādnieku dzīvokļiem samazinājās, šādu dzīvokļu celtniecības jautājums zaudēja savu aktualitāti. Rīgas strādnieku dzīvokļu būvbiedrības organizēšanas jautājums no jauna izvirzījās 1909. gadā¹¹¹ un bez panākumiem turpināja funkcionēt sabiedrībā līdz pat 1. pasaules karam. Tātad strādnieku dzīvokļu celtniecības biedrību izveidošanas ideja Latvijā risinājumu neguva.

Dzīvokļu celtniecības kooperatīvu organizēšanas domu praktiskajā dzīvē pārņēma pilsētnieku vidējie slāņi, cerot uz veiksmīgu peļņu. 1899. gadā Rīgas priekšpilsētā pie Biķernieku ielas būves biedrība «Struktors» uzbūvēja 15 koka mājas ar aptuveni 250 dzīvokļiem un 3 preču veikaliem.¹¹² Šeit dzīvoja daudz rūpniecības strādnieku no vagonu rūpnīcas «Fenikss» un no čuguna izstrādājumu rūpnīcas «Siriuss». Dzīvokļu cenas arī šajos namos bija ļoti svārstīgas. Tā 1900. gadā par vienu istabu un virtuvi mēnesī bija jāmaksā pat ap 9 rbļ., tātad samērā daudz. Te piebildīsim, ka ekonomiskās krīzes gados par divām labām istabām un virtuvi mēneša īres maksa sniedzās tikai no 4 līdz 7 rbļ.¹¹³

Pēc vietējo vācu arhitektu E. Hartmaņa, V. Unzerhanza un R. Šmēlinga iniciatīvas Rīgā īsi pirms 1. pasaules kara parādījās pāris kooperatīvo dzīvojamo namu.¹¹⁴ Taču šie centieni, domājams, Rīgas strādniekiem kalpoja maz.

4.3. Uzņēmumu dzīvokļi un kazarmas

Arī daži Latvijas rūpniecības uzņēmumi saviem strādniekiem piedāvāja nelielu skaitu dzīvokļu. Tie parasti sastāvēja no vienas istabas un virtuves. Dažreiz pat vairākiem vienistabas dzīvokļiem bija tikai viena virtuve. Un tomēr salīdzinājumā ar Krieviju fabriku un rūpnīcu dzīvokļu skaits Latvijā bija neievērojams. 1897. gadā Vidzemes gubernā tikai 6,6 % strādnieku dzīvoja fabrikantu dzīvokļos, Pēterburgas apriņķī — 10,1 %, Varšavas gubernā — 25,0 %, bet Krievijā vidēji 2/5 rūpniecības strādnieku dzīvoja fabriku un rūpnīcu dzīvokļos un 3/5 — no privātām personām īrētos dzīvokļos un

savās personiskajās mājās.¹¹⁵ Apkopojot faktu par Latvijas fabriku dzīvokļiem nav. Autoram pašreiz zināms, ka Vidzemē 35 fabrikām un rūpnīcām bija savi strādnieku dzīvokļi. Tomēr šis skaits nav visaptverošs. Fabriku un rūpnīcu strādnieku dzīvokļu institūts aptvēra visas rūpniecības nozares, taču visvairāk tas sastopams papīra, kartona, celulozes ražošanas un minerālvielu apstrādes nozarēs. Kurzemē savukārt ievēribu pelna pie ķieģeļrūpnīcām iekārtotās strādnieku mītnes, kuras gan nenāktos dēvēt par dzīvokļiem, bet gan vienkāršāk — par strādnieku kazarmām vai barakām.

Īrēt fabriku un rūpnīcu dzīvokļus strādniekus piespieda mazo un lēto dzīvokļu trūkums rūpniecības centros. Latvijā lielāko tiesu šajos dzīvokļos uzņēmumu administrācija iekārtoja tādu specialitāšu strādniekus, kuru nomaiņa ražošanas procesam bija nevēlama, piemēram, mašīnistus, kurinātājus, smērētājus utt. Tātad vispirms strādniekus, kuri pārzināja ražošanas tehnisko pusi. Tādā veidā uzņēmumu administrācija strādniekus ciešāk piesaistīja pie fabrikām un rūpnīcām. Šajos dzīvokļos dzīvojošie strādnieki bija daudz atkarīgāki no administrācijas. Ja strādnieku atbrīvoja no darba vai ja strādnieks pats bija nolēmis mainīt darbavietu, tad viņam tūlīt vajadzēja atbrīvot arī dzīvokli. Attiecības ar strādniekiem īrniekiem stingri reglamentēja fabriku inspekcijas apstiprinātie uzņēmumu iekšējās kārtības noteikumi. Piemēram, Strazdumuižas kokvilnas vērpsšanas manufaktūras 1909. gada 23. decembrī apstiprinātajos iekšējās kārtības noteikumos bija teikts, ka strādniekam pēc aprēķina saņemšanas uzreiz jāatbrīvo uzņēmuma dzīvoklis.¹¹⁶ Dažu uzņēmumu administrācija paredzēja, ka strādniekam pēc viņa atbrīvošanas no darba uzņēmuma dzīvoklis jāatstāj triju dienu laikā (O. Mitkes papīra ražošanas fabrika).¹¹⁷ Citu uzņēmumu īpašnieki atlaistajiem strādniekiem deva mazliet lielāku dienu skaitu. Šajā sakarībā bija arī citi nosacījumi. Zaslauka kokvilnas un vērpsšanas manufaktūras 1899. gadā uzceltajās abās divstāvu strādnieku mājās istabu un virtuvi saņēma tikai tāda strādnieku ģimene, kuras visi locekļi strādāja šajā uzņēmumā. Pietika vienam no ģimenes aiziet no manufaktūras strādāt citur, un dzīvoklis bija jāatstāj.¹¹⁸

Fabrikantu dotajiem dzīvokļiem piemita vēl viena negatīva iezīme — uzņēmumu iekšējās kārtības noteikumi ierobežoja īrnieku personisko brīvību. Strādnieks pēc saviem uzskatiem nevarēja izmantot savu brīvo laiku. Tā Strazdumuižas kokvilnas manufaktūrā bija noteikts, ka strādniekiem īrniekiem jānodrošina uzraudzība pār saviem vecajiem radniekiem un bērniem. No plkst. 22.00 līdz 8.00 dzīvokļos bija aizliegts dziedāt, spēlēt mūzikas instrumentus un citādā veidā traucēt mieru. Strādnieku apdzīvotās mājas parādes durvīm bija jābūt aizslēgtām no plkst. 24.00 līdz plkst. 4.00. Šajā laikā strādniekam bija jāatrodas dzīvoklī un no mājas varēja iziet tikai īpašos nepieciešamības gadījumos, turklāt izešanas iemesls bija jā-

paskaidro mājas sargam.¹¹⁹ Arī G. Kuncendorfa un «Valdšleshena» alus rūpnīcu strādniekiem norādītajā laikā vajadzēja atrasties uzņēmuma dzīvokļos.¹²⁰ Parasti visos fabriku un rūpnīcu dzīvokļos īrniekiem bija noliegts bez administrācijas atļaujas atstāt pa nakti nepiederošas personas. Strādniekiem, kas dzīvoja fabriku dzīvokļos, aizliegumu bija daudz, bet tiesību — maz.

Sevišķi atkarīgā situācijā atradās tie strādnieki, kas dzīvoja uzņēmuma dzīvokļos ārpus lielajiem rūpniecības centriem — mazpilsētiņās, miestos vai pat laukos. Minēsim dažus šādu uzņēmumus, kuriem bija, lai arī neliels, strādnieku dzīvokļu fonds. Tā bija Līgatnes rakstāmpapīra fabrika, Feila papīra fabrika pie Juglas ezera, J. Lauvas kokzāģētava, Baltijas celulozes un papīra fabrika Slokā, a/s Baltijas papīra—kartona fabrika Staišelē, L. Šablovska mantinieku kartona fabrika «Hohenfichte» Ikšķilē, H. Lihtenšteina stikla rūpnīca Štokmanshofā (Pļaviņās), stikla rūpnīca «Mariengutte» Madlienās muižā.¹²¹ Aplūkojot strādnieku īrnieku stāvokli rūpnieku piedāvātajos dzīvokļos, izbrīnu neizsauc vietējā presē izteiktā doma, ka rūpnieku dotie dzīvokļi strādniekiem ir kā «valgs ap kaklu».¹²² Tāpēc arī bija vērojama tendence, ka strādnieki, ja vien tiem bija iespējams, centās dzīvot privātos īrētos dzīvokļos vai arī savās personiskajās mājīnās. Zināms, ka it sevišķi izglītotākie un labāk apmaksātie strādnieki centās aiziet no fabrikantu dzīvokļiem.¹²³

Plašus plānus 1914. gadā strādnieku dzīvokļu celtniecībā paredzēja Aizputē atrodošās brāļu Lindenbergu kartonāžas fabrikas administrācija. Netālu no Aizputes uzņēmuma īpašnieki nopirka 180 pūrvietu lielu zemes gabalu. Te bija nodomāts par fabrikantu līdzekļiem uzcelt strādnieku mājiņu koloniju. Uz apmēram 0,5 pūrvietas liela apbūves gabala bija ieplānots uzcelt vienu vai divas nelielas strādnieku mājiņas ar divām istabām un virtuvi, pie katras mājiņas paredzot nelielu dārziņu.¹²⁴ Par šādu strādnieku dzīvokli administrācija plānoja saņemt 40 rbļ. īres maksas gadā.

Pakāpeniski esam nonākuši pie fabriku un rūpnīcu dzīvokļu īres maksām. Apgalvot, ka fabriku un rūpnīcu administrāciju izīrētie dzīvokļi būtu lētāki par privātajām personām piederošajiem īres dzīvokļiem, kuri bija domāti vienkāršajiem pilsētniekiem, nav pamata. To daļēji pierāda 59. tabula. Fabrikanti vadījās pēc viena saprotama nosacījuma, lai strādnieku dzīvokļu celtniecība un uzturēšana viņiem nenestu zaudējumus.

Presē sastopamas ziņas, kas liecina, ka fabrikanti, būvējot strādniekiem dzīvokļus, nereti sev par mērķi izvirzīja pat peļņas iegūšanu. L. Šablovska mantinieku kartona fabrikā «Hohenfichte», kas atradās Ikšķilē, par strādnieku dzīvokli (domājams, viena istaba un virtuve) gada laikā bija jāmaksā 32 rbļ., kaut gan pie vietējiem lauku saimniekiem strādnieki varēja noīrēt ērtāku dzīvokli, saņemot papildu zemes gabaliņu kartupeļu audzēšanai un par to gada laikā maksāt

LATVIJAS FABRIKU UN RŪPNĪCU DZĪVOKĻU ĪRES MAKSU
LIELUMS NO 1895. LĪDZ 1905. GADAM*

Gads	Rūpniecības uzņēmuma nosaukums	Dzīvokļu skaits	Istabu skaits dzīvoklī		Gada vidējā īres maksa, rbļ.			
			viena istaba	divas istabas	dzīvokļi, kuriem istabu skaits nav norādīts	viena istaba	divas istabas	trīs istabas
1895	Baltijas audeklu manufaktūra (Rīgā)	39	—	—	31,85	—	—	—
1898	M. Kuzņecova porcelāna un fajansa rūpnīca (Rīgā)	16	—	—	63,0	—	—	—
1898	J. Beka stikla rūpnīca (Rīgā)	22	—	—	43,64	—	—	—
1898	A. Nikolajeva mākslinieciski virpoto celtniecības izstrādājumu fabrika (Rīgā)	—	—	—	—	43,71	—	—
1901	Krievu-franču sabiedrības gumijas rūpnīca «Provodņiks» (Rīgā)	—	—	—	—	54,0	108,0	162,0
1902	Zasulauka kokvilnas vērpšanas un aušanas manufaktūra (Rīgā)	—	—	—	—	no 66,0 līdz 72,0	—	—
1902	H. Lihtenšteina stikla rūpnīca „Štokmanshofā” (Pļaviņās)	22	16	6	—	86,25	100,0	—
1904	Rīgas atsperu un resoru rūpnīca «Resors» (Rīgā)	23	20	3	—	49,14	92,0	—
1905	Krievu-franču sabiedrības gumijas rūpnīca «Provodņiks» (Rīgā)	—	—	—	—	48,0	84,0	150,0

* Sast. pēc: LVVA, 104. f., 1. apr., 170. l., 10. lp.; 554. l., 2., 14., 18. lp.; 555. l., 3., 5., 16. lp.; 105. f., 1. apr., 67. l., 64. lp.; 217. l., 19. lp.; 395. l., 10. lp.; Sociāldemokrāts. — 1902. — Febr. — Nr. 5.—7. lpp.

** Īres maksā ierēķināti arī izdevumi par apkuri.

tikai 25 rbļ.¹²⁵ Lielajās Krievijas impērijas rūpniecības pilsētās Pēterburgā, Maskavā, Rīgā, Kijevā, Harkovā nevarēja vairs sastapt tādu pusfeodālo ražošanas attiecību formu, kād rūpnieks strādnieka algā ieskaitīja tā saukto bezmaksas dzīvokli.¹²⁶ Tādi uzņēmēju «bezmaksas» dzīvokļi Latvijā apskatāmajā laikposmā sastopami tikai atsevišķos gadījumos un gandrīz tikai ārpus lielajiem rūpniecības centriem, t.i., laukos, tā ka runāt par kaut kādu nopietnu otrreizējo ekspluatācijas formu Latvijā nav pamata. Te atzīmēsim vairākas Kurzemes ķieģelrūpnicas, kā arī dažus uzņēmumus Vidzemē. 1902. gadā a/s Baltijas papīra—kartona fabrika Staicelē par uzņēmuma dzīvokļiem pieprasīja maksāt tikai tiem strādniekiem, kas uzņēmumā strādāja neilgi. Lielākā daļa veco, pieredzes bagāto strādnieku dzīvokļus saņēma par brīvu.¹²⁷ Līgatnes rakstāmpapīra fabrikas administrācija vēl 1911. gadā uzsvēra, ka uzņēmuma strādnieku dzīvokļi, to apkure, neliels dārziņš pie dzīvokļa un pagrabs strādniekam tiek dots par velti.¹²⁸ Strādnieku dzīvokļi parasti sastāvēja no 6 kvadrātasis lielas istabiņas (27,3 m²) un virtuves.¹²⁹

Taču vispirms jāuzsver, ka Līgatnes rakstāmpapīra fabrikas strādnieku vidējās algas līmenis bija zemāks nekā Rīgas fabriku un rūpnīcu strādniekiem.¹³⁰ Pēc tam jānorāda uz faktu, ka par piedāvātajiem dzīvokļiem no fabrikas strādnieku algas galu galā tomēr atvilka ap 10 %.¹³¹ Un, jo vairāk strādnieks pelnīja, jo viņam bija lielāki atvilkumi par dzīvokli, lai gan dzīvokļi visiem strādniekiem bija vienādi. Turklāt šajos izslavētajos strādnieku dzīvokļos lielākoties kopā dzīvoja vairākas strādnieku ģimenes.¹³² Tātad par velti, lai arī tā tas tika reklamēts, strādniekiem nekas netika dāvināts. Pasiāvot šādai kārtībai, strādnieks pat nezināja, cik viņš kopumā ir nopelnījis. Tāpēc nav brīnums, ka KSDSP preses izdevumā «Pravda» parādījās aicinājums, ka strādniekiem jācīnās par šādu rūpniecību dzīvokļu likvidēšanu un jāpieprasa, lai šo ieturēto dzīvokļu īres maksu izmaksātu strādniekiem.¹³³

Lai arī fabriku un rūpnīcu dzīvokļiem piemita šīs daudzās negatīvās iezīmes, tie vienmēr bija izīrēti. Strādniekiem izīrējamo mazo dzīvokļu gandrīz vienmēr trūka. Sprototams, ka šādā situācijā fabriku un rūpnīcu dzīvokļi neizcēlās ar savām labiercībām. Minēsim presē doto dažu šādu Rīgas dzīvokļu raksturojumu: «Un tad paliek fakts, ka gandrīz visur, kur pie fabrikām ierīkoti tā sauktie fabriku dzīvokļi, tie ir līdzīgi lapsu alām vai sīkspārņu mitekļiem, zemiem griestiem, mazi, ķēķis un istaba vienā telpā, vai atkal kaut kādi agrāki spīķeri bijuši un tagad pārvērsti dzīvokļu veidā, ir auksti un mitri, vai atkal kaut kur līdzās zirgu staļļiem ierīkoti vai virs tiem pašobelēs un ir padoti visiem fabrikas tvaiku izgarojumiem un smakai. Dzīvo tā strādnieki un prēcājas, ka ir «kungu dots» dzīvoklis, kurš, zināms, ir algā ierēķināts.»¹³⁴

Fabriku un rūpnīcu dzīvokļu īres maksas bija pakļautas vispārējām dzīvokļu īres maksas svārstībām pilsētā, miestā vai laukos,

kur atradās rūpniecības uzņēmumi. Rūpnīcas administrācijai nebija sarežģīti vajadzības gadījumā dzīvokļu īres maksas paaugstināt. Fabriku inspekcijai oficiāli tika iesniegti jauni dzīvokļu īres maksas tarifi un pamatots, ka līdzšinējā īres maksa ir jāpaaugstina. Ja dzīvokļu uzturēšana rūpnīcas administrācijai vairs nedeva ienākumus, no tiem varēja jebkurā laikā atsacīties. Tādu lēmumu, piemēram, pieņēma Latvijas lielākā rūpniecības uzņēmuma — Krievu-franču sabiedrības gumijas rūpnīcas «Provodņiks» administrācija. Jau 1901. gadā tā norādīja, ka ienākumi no strādnieku dzīvokļu īres mājām pat daļēji nesedz to celtniecības izdevumus. Kapitāls, kas ielikts šajā pasākumā, ir «pilnīgi miris», un tāpēc nav iespējams strādniekiem samazināt dzīvokļu īres maksas lielumu.¹³⁵ Tomēr 1905. gadā acīmredzot revolūcijas cīņu rezultātā uzņēmuma dzīvokļu īres maksas bija ievērojami pazeminājušās (sk. 59. tab.). 1906. gada 27. maijā «Provodņika» akciju sabiedrības kopējā sapulcē tika atzīmēts, ka strādnieku īres dzīvokļu uzturēšana firmai sagādā materiālus zaudējumus, un tāpēc akcionāri nolēma strādnieku dzīvokļu telpas pārbūvēt par tautas ēdnīcu, ierīkot tajās vairākas ķeģļu līnijas, biljarda zāles, telpas, kur varētu spēlēt šahu, dambreti, loto, kā arī bibliotēku, zāli dažādām publiskām izglītojošām pārrunām, telpas, kurās varētu strādniekus apmācīt lasīšanā.¹³⁶

60. tabula

PĒTERBURGAS RŪPNIĒCĪBAS APGABALA KAZARMĀS
DZĪVOJOŠO STRĀDNIĒKU SKAITS 1902. GADĀ*

Pēterburgas rūpniecības apgabala gubernas	Kazarmās dzīvojošo strādnieku skaits			Kopējais rūpniecības strādnieku skaits	Kazarmās dzīvojošo gubernas strādnieku īpatsvars, %
	par īres maksu	par brīvu	kopā		
Kurzemes	4928	704	5632	12 474	45,15
Vidzemes	4172	596	4768	49 280	9,68
Vitebskas	38	337	375	7430	5,05
Igaunijas	4	45	49	15 219**	0,32
Pēterburgas	871	8710	9581	158 324	6,05
Pārējās	824	8242	9066	61 535**	14,73
Kopā	10 837	18 634	29 471	304 262	9,69

* Sast. pēc: Свод отчетов фабричных инспекторов за 1902 год. — С-Петербург, 1904. — С. 28; Крузе Э.Э. Условия труда и быта рабочего класса России в 1900—1914 гг. — С. 90

** 1903. gada dati. Sk.: Свод отчетов фабричных инспекторов за 1903 год. — С-Петербург, 1906. — С. 34, 35.

Kopumā varam secināt, ka fabriku un rūpnīcu strādnieku dzīvokļu skaits Latvijā bija neliels un tam bija tendence samazināties. Daļa Latvijas strādnieku, it sevišķi no minerālvielu un kokapstrādes nozarēm, ostās nodarbinātie un dažādi citi sezonas strādnieki, dzīvoja arī kazarmās un barakās.¹³⁷ Autoram nav zināmi fakti, ka vieni no vislabāk apmaksātajiem strādniekiem, t.i., mašīnbūves un metālapstrādes nozarē nodarbinātie, izmantotu strādnieku kazarmu pakalpojumus. Pēterburgas rūpniecības apgabalā, kurā ietilpa arī Vidzeme, Kurzeme un Latgale, kazarmām kā strādnieku dzīvokļu aizvietotājām salīdzinājumā ar pārējiem Krievijas impērijas rūpniecības rajoniem bija ievērojami mazāka loma. Ieskatu par Pēterburgas rūpniecības apgabala kazarmās dzīvojošo strādnieku skaitu 20. gs. sākumā sniedz 60. tabula. Pēc šiem rādītājiem, visvairāk Latvijas rūpniecības strādnieku kazarmās dzīvoja Kurzemē, un šis rādītājs bija visaugstākais visā Pēterburgas rūpniecības apgabalā. Kurzemē šo īpatnību noteica lielais ķieģelrūpnīcu skaits. Ķieģelrūpnīcas atradās laukos, un uz šejieni sezonas darbā ieradās parasti Iekškrīvijā nolīgtie strādnieki, un to vienīgais mitekļis varēja būt rūpnīcu kazarmas.

Atsevišķos gadījumos kazarmu tipa dzīves telpas bija sastopamas arī lielākajā Latvijas rūpniecības pilsētā — Rīgā. Tā var minēt K. Šmita cementa rūpnīcas kazarmas. Šī uzņēmuma administrācija pieņēma darbā zemniekus no Iekškrīvijas, jo tiem varēja maksāt mazāk nekā vietējiem strādniekiem. Šie strādnieki — tā dēvētie išvici — šajā uzņēmumā strādāja no pavasara līdz rudenim. Rūpnīcas administrācija, nolīgšot strādniekus, tiem paredzēja dot pārtiku un dzīvokli. Kā rakstīja «Sociāldemokrāts»: «Par dzīvokli noderēja gari šķūņi, kuros tos saliek iekšā pa simtiem.»¹³⁸ E. Šefera desu fabrikas 10—15 strādnieki dzīvoja vienā telpā. Tā kā šajā istabā varēja novietot tikai 8 gultas, tad guļamvietas bija ierīkotas divos stāvos. Strādniekiem šeit pat bija jāguļ pa diviem vienā gultā. «Jaunajā Balsī» ievietots šāds apraksts: «Gultas salmi tikpat kā nemaz nav, jāguļ uz kailiem dēļiem. Gultas veļa ļoti netīra. Krāsnis ir saplīsušas. Kurinot istaba pildās dūmiem. Logu stikli saplīsuši, lai nenāktu par daudz aukstums iekšā un lai glītāki izskatītos, tad uzņēmēja kundze kā īsta vācu madāma likusi priekšā aizklāt vecu lupatu. Durvis arī bieži izgāzušās, un caurvējš, no kura mums jau darbnīcās jācieš, arī naktīs mūs netaupa.»¹³⁹ Tomēr jānorāda, ka šādas kazarmas Rīgā ir uzņēmuma gadījums. Arī padomju laika vēsturnieki atzīst, ka Pēterburgas un Rīgas kazarmās 20. gs. sākumā gandrīz nav sastopamas nāras gulēšanai.¹⁴⁰ Liepājā barakas koncentrējušās komercostas un kara ostas darbnīcu rajonā. 20. gs. sākumā te atradās 6 lielas kazarmas un 15 barakas strādniekiem.¹⁴¹ Dzīvokļu nodrošināšanas ziņā vissmagākā situācijā atradās tieši Rīgas un Liepājas kokzāgētavās un ostās nodarbinātie sezonas

strādnieki. Tiem bieži vispār netika ierīkoti nekādi mitekļi. Tā, piemēram, Š. Berlina kokzāģētavā Zvirgzdu salā šādi sezonas strādnieki nakšņoja piesmakušajos malkas palieņos, un par šādu mītni no to izpeļņas mēnesī vēl tika atvilkti 4 rbl.¹⁴² Apskatāmajā laika posmā kazarmu tipa mājvietas arvien vairāk sāka zaudēt savu nozīmi profesionālo strādnieku dzīvē.

4.4. Naktspatversmes

Latvijas lielākajās rūpniecības pilsētās Rīgā, Liepājā, Daugavpilī, kur strādnieku dzīvokļu jautājums bija visaktuālākais, īpašu vērību ieguva bezpajumtnieku problēma. Tāpēc jārunā arī par naktspatversmju izplatību. Zināmā mērā naktspatversmes var pieskaitīt īpatnējam «izdomamo dzīvokļu» tipam, kuru viens no Maskavas dzīvokļu jautājuma pētniekiem ir nosaucis par «pašu lētāko dzīvokļu surogātu»¹⁴³.

Sāksim ar Rīgu. No 1881. gada Rīgā sāka darboties pirmā naktspatversme Marijas ielā 49, kuru uzturēja un pārzināja Rīgas literāri praktiskā pilsoņu savienība. Līdz pat 1912. gadam šī naktspatversme bija lielākā Rīgā. Šajā naktspatversmē gada laikā pārnakšņoja tūkstošiem cilvēku. Minēsim apmeklētāju skaitu atsevišķi pa gadiem: 1896. gadā — 17 001 apmeklētājs; 1897. gadā — 16 745; 1898. gadā — 16 539; 1900. gadā — 17 754; 1903. gadā — 8114; 1905. gadā — 11 392; 1908. gadā — 13 877; 1909. gadā — 15 515; 1910. gadā — 15 862; 1911. gadā — 16 861.¹⁴⁴ No šiem rādītājiem varam secināt, ka naktspatversme visvairāk bija apmeklēta ekonomiskās krīzes un rūpniecības stagnācijas laikā.

Zīmīgi, ka vislielākais naktspatversmes apmeklētāju skaits atzīmēts 1900. gadā, tātad laikā, kad ekonomiskā krīze Rīgas rūpniecībā tikai sākās. Strādnieki sāka zaudēt darbu, Rīgā strauji palielinājās to iedzīvotāju skaits, kas nevarēja vairs samaksāt par īrēto dzīvokli. Jāatceras, ka 1900. gadā Rīgā dzīvokļu īres maksa vēl nebūt nepazeminājās. Bezdarbnieki 1900. gadā bija pilni cerību dabūt darbu un savos darba meklējumos neatstāja vēl Rīgu. Gandrīz visi naktspatversmes apmeklētāji bija vecumā no 18 līdz 60 gadiem. 1895. gadā tādu bija 91,7 %; 1909. gadā — 93,6 %; 1911. gadā — 95,2 %.¹⁴⁵

Par naktspatversmes apmeklētāju sociālo sastāvu «Dienas Lapā» izteiktas šādas atziņas: «Nav domājams, ka [...] visi būtu negēli, drīzāk būtu domājams, ka tie būtu palikuši godīgi cilvēki, ja tiem aiz vietas trūkuma nebūtu bijis jāiet naktspatversmē.»¹⁴⁶ Kāds naktspatversmes viesu īpatsvars bija strādnieki, nav iespējams aprēķināt. Mēs vienīgais varam atsaukties uz Pēterburgas un Maskavas datiem, kur strādnieki veidoja lielāko daļu naktspatversmju apmeklētāju. Pēterburgā 1910. gadā 2/3 vīriešu, kas apmeklēja naktspatversmi, bija fabriku strādnieki, amatnieki un melnstrādnieki. 1911.

gadā 85 % no Maskavas naktspatversmju iemītņiem bija melnstrādnieki un darbu zaudējušie strādnieki.¹⁴⁷

Domājams, ka no Rīgas strādniekiem, kas apmeklēja naktspatversmi, vislielākais skaits bija ostas strādnieku, kokapstrādes nozares sezonas strādnieku un melnstrādnieku. Fabriku un rūpniecības strādnieki, turklāt kvalificētie, šeit bija sastopami retāk.

Vislielākais naktspatversmes apmeklētāju skaits ieradās šeit rudens un ziemas mēnešos (61. tabula). No naktspatversmju izmantotajiem tikai nelielu daļu veidoja sievietes. Vietu trūkuma dēļ šī Rīgas naktspatversme visus bezpajumtniekus apmierināt tomēr nevarēja. Ir zināms, ka šī iemesla rezultātā un pārāk biežu apmeklējumu dēļ (naktspatversmē pēc kārtas varēja pārgulēt ne vairāk par 5 naktīm) daļa cilvēku tika atraidīta. Tā telpu trūkuma dēļ 1905. gadā atraidīja 0,36 %, 1909. gadā — 0,48 %, bet 1911. gadā — 1,59 % apmeklētāju.¹⁴⁸ Pārāk biežu apmeklējumu dēļ 1909. gadā no kopējā bezpajumtnieku skaita tika atraidīti 0,58 %.¹⁴⁹ Un, beidzot, par naktspatversmes lietošanu tomēr bija jāmaksā 10 kap. par nakti, un ne katram atradās arī šī nauda.

1912. gada beigās Rīgā, Maskavas priekšpilsētā, atvēra speciālu pilsētas vīriešu naktspatversmi. Tā atradās Frīdriha un Harkovas ielas stūrī netālu no Lielās Maskavas ielas. Šī naktspatversme bija izveidota pēc līdzīgas iestādes parauga, kas atradās Berlīnē. Četrstāvu namā bija iekārtotas 5 guļamzāles ar 40 gultām katrā, tātad kopā 200 personām. Īsumā raksturosim šo jauno pilsētas naktspatversmi. Ieeja tajā veda uz priekšistabu, kur atradās kase, aiz tās plaša uzgaidāmā telpa un garderobe. Naktspatversmes apmeklētājam vajadzēja savas drēbes iebāzt audekla maisā un to novietot šim nolūkam paredzētā vietā (drēbes bija iecerēts dezinficēt). Pēc šīs procedūras apmeklētājs no uzgaidāmās istabas nonāca dušu telpā. Te katram viesim iedeва divi un nakts halātu. Pēc nomazgāšanās tas devās augšējos stāvos, kur atradās guļamistabas. Ceturtajā stāvā varēja pārnakšņot pat ģimenes, pirmajā stāvā atradās ēdamzāle. Pilsētas patversme no 1. oktobra līdz 1. aprīlim pieņēma apmeklētājus no plkst. 19.00 līdz 20.00, bet vasaras mēnešos — no plkst. 19.00 līdz 21.00. Nakts viesim patversme ziemas mēnešos bija jāatstāj no plkst. 6.00 līdz 7.00, bet vasarā — no plkst. 5.00 līdz 6.00.¹⁵⁰ Par vietu uz nakti šajā naktspatversmē bija jāmaksā 10 kap.

Bez šīm apskatītajām divām lielajām naktspatversmēm 20. gs. sākumā Rīgā pastāvēja arī nelielas privātas naktspatversmes, tā sauktie ļaužu mitekļi (народные помещения), kuras vasarā parasti izmantoja no Krievijas peļņā ieradušās strādnieku grupas (artēļi). Pilsētā funkcionēja arī vairākas iebraucamās sētas. 19. gs. 90. gadu vidū Rīgā bija ap 10 privāto naktspatversmju un vairāk nekā 60 ļaužu mitekļi.¹⁵¹ Saprotams, ka daudzas no šīm iestādēm un vēl no jauna izveidotās darbojās Rīgā arī 20. gs.

RĪGAS NAKTSPATVERSMES (MARIJAS IELĀ 49)
APMEKLĒTĀJU SKAITS 1900.—1905. GADĀ*

Mēnesis	Vīrieši			Sievietes			Kopā pa atsevišķiem gadiem		
	1900. g.	1903. g.	1905. g.	1900. g.	1903. g.	1905. g.	1900. g.	1903. g.	1905. g.
Janvāris	1701	1076	1558	121	93	123	1822	1169	1681
Februāris	1603	823	1122	117	83	146	1720	906	1268
Marts	1692	593	1040	148	72	139	1840	665	1179
Aprīlis	1313	482	523	131	76	109	1444	558	632
Maijs	996	314	320	115	95	67	1111	409	387
Jūnijs	817	272	284	125	53	53	942	325	337
Jūlijs	748	333	292	112	58	70	860	391	362
Augusts	1040	286	365	143	92	79	1183	378	444
Septembris	1390	387	446	109	49	92	1499	436	538
Oktobris	1693	2440	893	153	437	118	1846	642	1011
Novembris	1634		1562	141		138	1775	991	1700
Decembris	1624		1698	88		155	1712	1244	1853
Kopā	16 251	7006	10 103	1503	1108	1289	17 754	8114	11 392

*Sast. pēc: Dienas Lapa. — 1900. — 26. aug., 14. okt.; 1901. — 20. janv., 16. apr.; 1903. — 26. apr., 17. aug., 27. okt.; Baltijas Vēstnesis. — 1905. — 25. janv., 10. maijs; Balss. — 1906. — 6. febr.; Рижский вестник. — 1905. — 26. окт.

Naktspatversmju jautājums līdzīgi risinājās arī otrajā lielākajā rūpniecības pilsētā — Liepājā. Blakus privātajiem iestādījumiem darbojās te 1905. gada beigās atvērta pilsētas naktspatversme ar 80 vietām, kura atradās Jaunliepājā Aleksandra (tag. Brīvības) ielā 27.¹⁵² 1911. gadā naktspatversmi pārcēla uz jaunām plašākām telpām Vecliepājā, Alejas laukumā. No sākuma par vietu naktspatversmē bija jāmaksā 3 kap., 1911. gadā taksi paaugstināja līdz 5 kap.

Liepājas naktspatversmes apmeklētāju skaits bija ievērojams. Ir zināms, ka 1910. gadā to kopumā apmeklēja 20 494 cilvēki, 1911. gadā — 38 081, bet 1913. gadā — 39 516 cilvēki.¹⁵³ Apmeklētāju sociālais sastāvs un dzimumvecumstruktūra Rīgā un Liepājā neatšķīrās. Arī šajā iestādē mēģināja ierobežot pārāk biežu vienu un to pašu cilvēku uzturēšanos.

Asa nepieciešamība pēc pilsētas naktspatversmes izvirzījās Daugavpilī un Ventspilī, kur šādu iestādījumu 20. gs. sākumā vēl nebi-

ja. Šajās pilsētās pastāvēja dažāda tipa nelielas privātas naktspatversmes. Daugavpilī šādām pārnakšņošanas vietām bija pat savs nosaukums — «slepenās viesnīcas». ¹⁵⁴ Saprotams, ka bezpajumtniekus šādā veidā nodrošināt nevarēja. Tie, kuriem Daugavpilī nebija jumta virs galvas, vasarās mitinājās pilsētas nomales šķūņos un zemnīcās, bet ziemā savukārt lūdza policiju, lai tos ielaistu nakti pārgulēt arestantu kamerās, vai arī, lai tur nonāktu vienkāršāk, izdarīja kādu nelielu noziegumu. ¹⁵⁵ Taču šāds, galīgi nenokārtots bezpajumtnieku stāvoklis nepiespieda Daugavpils pilsētas pārvaldi iekārtot pilsētas naktspatversmi.

Arī Ventspilī šis jautājums nebija atrisināts. 1905. gadā avīzē «Latvietis» parādījās raksts, kurā uzsvērta sabiedrības prasība pēc naktspatversmes nepieciešamības Ventspilī. Tajā norādīts, ka naktspatversme varētu palīdzēt bez darba palikušajiem strādniekiem nodrošināt pajumti. ¹⁵⁶ Bezpajumtnieku jautājums Latvijas lielākajās pilsētās tātad palika daļēji atklāts.

4.5. Strādnieku dzīvokļu iekārtojums un sanitārais stāvoklis

Latvijas strādnieku dzīvokļu iekārtojums vispirms bija atkarīgs no strādājošā materiālajām iespējām, tad no ģimenes locekļu pašām elementārākajām vajadzībām, pašās beigās atstājot strādnieka ģimenes estētiskās prasības. Runāt par kaut kādu savas atpūtas vietas iekārtojumu strādniekam kazarmās ir grūti. Šo jautājumu var attiecināt vienīgi uz fabriku, rūpnīcu un personiskajiem īres dzīvokļiem un it sevišķi jau uz strādnieku personisko mājiņu dzīvojamo telpu iekārtojumu. Strādnieks šim mērķim varēja izdot tikai nelielu daļu no savas algas. Pētot 1908.—1913. gada Krievijas strādnieku budžetu, vēsturnieki ir aprēķinājuši, ka kopējie izdevumi sadzīves saimnieciskajiem priekšmetiem vientuļam strādniekam veidoja 0,5—1,0 %, bet ģimenes strādniekam — 1,5—3,8 % no kopējās izdevumu summas. ¹⁵⁷

Latvijas strādnieku ģimenes dzīvokļa iekārtojums bija pieticīgs, bet reizē arī daudzveidīgs.

Aplūkosim dzīvokļa (viena istaba ar virtuvi) inventāru, ko 1907. gadā piedāvāja Rīgā iekārtotā strādnieku dzīvokļu un ļaužu uztura līdzekļu izstāde. Strādnieka dzīvojamajā istabā visizplatītākās mēbeles bija divvietīga gulta, izvelkams ēdamgalds, darba galds, divviru drēbju skapis, bērna gultiņa, mazgājamais galds, daži krēsli, atzveltnes sols. Kā mazizplatīti dzīvokļa iekārtojuma priekšmeti norādīti: kumode, grāmatu plaukts, sienas širmis, drēbju pakaramais un divieļu turētājs.

Virtuves iekārtas galvenie priekšmeti — virtuves galds, trauku skapis, plaukti, malkas kaste, sēdekļi. Lietojamām mēbelēm izvirzīta

viena raksturīga prasība, lai tās nelielajā dzīvoklī aizņemtu pēc iespējas mazāk vietas. Bieži sastopams izvelkamais ēdamgalds, speciāla kaste dažādu mantu glabāšanai, kura iekārtota zem atzveltnes sola, izvelkamā bērnu gultiņa, kuru var dienā pabāzt zem pieaugušo gultas.

Izstādē demonstrētā vienistabas dzīvokļa un virtuves iekārta izmaksāja aptuveni 180 rbl.¹⁵⁸ Prese atzīmēja, ka iekārtas jau ir skaistas, bet tomēr dārgas, jeb «par augstu ķertas tās katrā ziņā ir priekš mūsu strādnieku nospiedošā vairuma materiālās spējas un rīcības»¹⁵⁹. Nevajag pat pierādīt, ka daudziem strādniekiem šādu uzskaitīto dzīvokļa iekārtas elementu nebija. Ja strādnieka ģimene zaudēja darbu vai to piemeklēja nelaime, tad daļa iegādāto dzīvokļa iekārtojuma lietu tika pārdota. Minēsim vienu piemēru par Krievu-franču sabiedrības gumijas rūpnīcas «Provodņiks» ģimenes dzīvokļa iekārtojumu: «Ieejot pie kādas slimas sievietes, nespēj iedomāties, ka te dzīvotu kāds cilvēks, istaba gluži tukša, ne gultas, ne galda, ne krēslu, pat ķēķa piederumu nav. Divi veci matračī uz grīdas, uz kuriem līdz ar slimnieci vāļājās puika ar meiteni, 7—8 gadus veci, nākošie proletārieši, bāli, netīri, tikai acīs vien spīd, un ar neuzticību raugās svešajā miera traucētājā.»¹⁶⁰ Tomēr, neņemot vērā šādus izņēmuma gadījumus, Latvijas vidēji pelnošu strādnieku dzīvokļa iekārtojums, gadu gaitā uzlabojoties strādnieku materiālajiem apstākļiem un pieaugot strādnieku kultūras līmenim, arvien vairāk uzlabojās.

Viens no galvenajiem strādnieku dzīvokļu kvalitātes raksturojošiem rādītājiem ir iedzīvotāju skaits uz vienu istabu, dzīvokļa platības lielums un gaisa kubatūra uz vienu iedzīvotāju. 20. gs. sākumā Krievijā par minimālo telpas sanitāro normu uz vienu cilvēku sanitārie ārsti un higiēnisti uzskatīja no 1 līdz 1,5 kubikasim gaisa (9,7—14,55 m³). Taču pastāvēja arī pieticīgāki aprēķini. Pēc Krievijas pilsētu domju un zemstu obligātajiem noteikumiem, par minimālo normu uz vienu ģimēni tika atzīta 1 kubikass gaisa, bet policijas noteikumi naktspatversmēm uz vienu cilvēku paredzēja 0,76 kubikasis gaisa (7,37 m³). Padomju laika vēsturnieki atzinuši, ka 1908. gadā Pēterburgas tekstilstrādnieku dzīvojamās telpas kubatūra uz vienu iedzīvotāju bija no 0,84 līdz 0,97 kubikasim.¹⁶¹ Viņi secinājuši, ka dzīvokļa apdzīvojamās platības vidējais lielums Krievijā uz vienu strādnieku ir ap 3 m². Lielajās Krievijas pilsētās Pēterburgā, Maskavā, kā arī Maskavas guberņā strādnieku dzīvokļos vienā istabā vidēji dzīvoja no 6 līdz 9 cilvēkiem.¹⁶²

Par Latvijas strādnieku dzīvokļiem šādu statistisku rādītāju autoram nav. Taču plašais preses materiāls ļauj izdarīt pieņēmumu, ka Latvijas strādnieku dzīvojamo telpu vidējā gaisa kubatūra un kvadratūra uz vienu cilvēku bija lielāka, bet tomēr būtiski neatšķīrās no attiecīgajiem vidējiem rādītājiem Krievijā.

Latvijas strādnieku apdzīvotie dzīvokļi nevarēja lepoties ar elementāro sanitāro normu ievērošanu. 19. gs. 90. gadu lielais pieprasījums pēc dzīvokļiem bija izsaucis īres māju celtniecības drudzi. Bieži mājas tika celtas pavirši, lai tik ātrāk tās īpašnieks no īrniekiem sāktu saņemt peļņu. Daudzi dzīvokļi bija mitri, grūti apkurināmi, griesti zemi, tumši. Māju pirms nodošanas ekspluatācijā gan vajadzēja pārbaudīt un pieņemt dažādām komisijām — būves, sanitārai un ugunsdzēsēju komisijai.¹⁶³ Taču šīs komisijas lielu vērību sanitārajam stāvoklim nepievērsa. Daudziem namīpašniekiem veiksmīgi izdevās no šīm komisijām vispār izvairīties. Īrnieku veselības stāvokli kaitīgi ietekmēja namīpašnieku ļoti iemīļots paņēmiens — tiklīdz mūra nams bija uzcelts, tūlīt tajā ievietoja īrniekus. Šādos, vēl mitros dzīvokļos daudziem īrniekiem bija eventuāla iespēja iegūt kādu nopietnu slimību. Rīgā pat sastopami atsevišķi gadījumi, kad sanitārā komisija bija spiesta no šādiem tikko uzceltiem īres namiem īrniekus izlikt.¹⁶⁴ Sevišķi bēdīgs sanitārais stāvoklis bija pagraba dzīvokļos un kazarmās. Bija atsevišķi gadījumi, kad pilsētu sanitārie ārsti cīnījās ar māju īpašniekiem, lai uzlabotu pagraba dzīvokļu sanitāro stāvokli, taču būtībā īrniekiem tie nevarēja daudz palīdzēt, kaut gan bija noteikts, ka tad, ja dzīvokļi īrnieku veselībai bija kaitīgi un tajos maz gaisa kubatūras, pilsētas valde tos varēja slēgt.¹⁶⁵ Labākajā gadījumā šādu pagraba dzīvokli uz kādu neilgu laiku slēdza. Tomēr presē izteiktie novērojumi liecina, ka Rīgas pilsētas tēvi un viņu sanitāro komisiju locekļi neuzskatīja par vajadzīgu spert savu kāju pilsētas strādnieku kvartālos.¹⁶⁶

Neko iepriecinošu nevar teikt arī par strādnieku īres dzīvokļu apgaismojumu. Dzīvokļa dienas apgaismojuma norma Krievijas impērijā bija pieņemta ar speciālu nolikumu jau 19. gs. 80. gados. Šis nolikums paredzēja, ka logu gaismas virsmas attiecībai pret istabas grīdas laukumu jābūt 1:10. Apgaismojumu, kur šī attiecība bija 1:15, skatīja par nepietiekošu, ja tā bija vēl lielāka — par sliktu. Tomēr Krievijā 1. pasaules kara priekšvakarā 50—70 % strādnieku apdzīvojamās telpās apgaismojums vispār bija zem noteiktās minimuma normas.¹⁶⁷ Domājams, ka arī Rīgā, Liepājā un citu Latvijas pilsētu strādnieku dzīvokļos un sevišķi jau pagraba dzīvokļos apgaismošana nebija ievērojami labāka. Par šī atzinuma pamatotību Rīgā liecina 20. gs. sākumā izdotie administratīvie nosacījumi, kas pieprasīja jaunu pagraba dzīvokļu iekārtošanas gadījumā ievērot sanitārās normas. Pēc jaunajiem Rīgas būvju noteikumiem, pagraba dzīvokļu logi nedrīkst būt zemāki kā divas pēdas virs ielas trotuāra.¹⁶⁸ Noteikumi bija, bet tie jau nebija pirmie, kas paredzēja dzīvokļu celtniecībā un ekspluatācijā ievērot dažādas sanitārās normas. Tos vajadzēja realizēt dzīvē, bet tas jau bija cits, pavisam sarežģīts jautājums.

Apgaismojuma ziņā no pagraba dzīvokļiem maz atšķirās arī dažu fabriku un rūpnīcu strādniekiem izīrējamie dzīvokļi. Laikraksts «Jaunā Balss» par Sarkandaugavā, Tilta ielā 12, «Provodņika» strādnieku apdzīvoto plašo īres māju, kurā bija vairāk nekā 100 dzīvokļu — galvenokārt viena istaba un virtuve —, rakstīja: «Pa visu lielo namu ar vairāk kā simts dzīvokļiem tikai vienas trepes. Pa vidu šauri, tumši gaņģi no viena nama gala līdz otram, kuri pastāvīgi pildīti ar atmosfēru, līdzīgi cietuma vai kazarmas atmosfērai. Pa gaņģa pusēm pāra desmit durvju, kuras ved dzīvokļos. Bet dienā tik tumšs, ka nevar saredzēt dzīvokļa numuru, ne uzrakstu.»¹⁶⁹ Līdzīga aina vērojama strādnieku īres namā Pērnavas ielā 29. Lielākoties šeit bija dzīvokļi, kuri sastāvēja no istabas un virtuves. Dzīvokļi bija slapji un auksti. Ziemā te aizsala pat ūdensvads. Ventilācija notika caur durvīm, jo logus nevarēja ne attaisīt, ne aiztaisīt. Un tomēr par šādu dzīvokli bija jāmaksā no 7 līdz 10 rbļ. mēnesī.¹⁷⁰

Par Liepājas strādnieku dzīvokļiem varam sniegt līdzīgus tēlojumus: «Vai mēs atradīsim daudz tādu saimnieku, kuri būtu gādājuši par ērtu un labu dzīvokļu ierīkošanu, kuri ievērotu visas elementārākās higiēniskās un sanitārās prasības? Še visbiežāk sastopami mazi kambarīši zemiem griestiem, kopēju aukstu kukņu, kopējām, arī aukstām un netīrām atejas vietām, sliktu ūdeni utt. Šos netīros, piesmakušos caurums jau nevar saukt par kulturālu cilvēku dzīvokļiem šī vārda mūsdienu nozīmē. Bet kas saimniekam gar to daļas! Viņš rūpējas tikai par vienu: ka īrnieks laikā samaksātu savu īri, un bez tam katru gadu paaugstina īres naudu. Ja tas notiktu sakarā ar dzīvokļu uzlabošanu (ūdensvada, vaterklozeta utt. ierīkošana). Bet dzīvokļi paliek tie paši vecie, tiek celti arī pēc tā paša vecā šablona, sevišķi nabadzīgajos kvartālos.»¹⁷¹

Sevišķi smags sanitārais stāvoklis bija kazarmās. Rīgā K. Šmita cementa rūpnīcas kazarmas būtībā bija netīri šķūņi, kuros vasarā dzīvoja līdz pat 100 no Iekšējās ieradušos strādnieku.¹⁷² Arī pārējās Latvijas rūpniecības pilsētās strādnieku dzīvokļi nevarēja lepoties ar sanitāro normu ievērošanu. Daugavpils avīzes rakstīja: «Lūk, piemēram, liela, gara koka māja, tanī vairāki dzīvokļi, kuru cena ir apmēram 7—8 rbļ. Zemi griesti, vecas, netīras tapetes, visur netīrumi, putekļu kārtas, sienās un grīdā šķirbas, netīri logi. Ar vienu vārdu sakot, tas nav cilvēku dzīvoklis, bet mikrobu audzētava. Pagalmā pie ieejas dzīvokļos netīrumi, jo atkritumu bedru un atēju pie mūsu dzīvokļiem vai nu nepietiekoši, vai arī atrodas tāda stāvoklī, ka pie tām nevar pat tūjumā pieiet.»¹⁷³

Nav speciāli jāpaskaidro, ka dzīvojamā telpu sanitārās normas nebūt netika ievērotas arī daudzo Kurzemes krieglīdņu barakās. Svarīgs sanitārā stāvokļa rādītājs strādnieku apdzīvotajos pilsētu rajonos bija ūdensapgāde un kanalizācija. Neattīrītā ūdens dēļ pil-

sētās bieži uzliesmoja holeras un tīfa epidēmijas. Visefektīvāk nō visām Latvijas pilsētām ūdensapgādes jautājums risinājās Rīgā. Šeit jauno ūdensvadu sāka būvēt jau 19. gs. beigās un šis darbs turpinājās gandrīz līdz 1. pasaules karam. Taču arī tad ūdensvadam bija pieslēgti tikai 39 % no visiem ar dzīvojamām mājām apbūvētajiem gruntsgabaliem (Pārdaugavā 12 %); 54,4 % gruntsgabalu bija cita veida ūdensapgāde — lokāli ūdensvadi, artēziskās, visbiežāk — parastās akas, bet 6,6 % gruntsgabalu ūdens apgāde neeksistēja.¹⁷⁴ Droši var teikt, ka strādnieku apdzīvotajos rajonos tikai nedaudziem dzīvokļiem jaunais Rīgas ūdensvads pievadīja ūdeni. Taču Liepājā, Jelgavā un Daugavpilī šāda labierīcība strādnieku dzīvokļos bija vēl retāk sastopama.

Neapmierinošs stāvoklis Latvijas pilsētu strādnieku rajonos bija ar kanalizāciju. Pat Rīgā un Liepājā strādnieku apdzīvojamie rajoni pilsētas kanalizācijas kopējā sistēmā netika iekļauti. Strādnieku īres namos parasti bija iekārtotas sausās, neapsildītās tualetes, kuras nereti atradās kāpņu telpā vai pat pagalmā. Arī šajā jautājumā Latvija varēja izcelties tikai uz Krievijas pilsētu fona.¹⁷⁵

Latvijas strādnieku dzīvokļu problēma bija sarežģīta un grūti risināma. Tomēr, analizējot to kopumā ilgākā vēsturiskās attīstības periodā, vērojamas lēnas izmaiņas progresa virzienā.

ATSAUCES

- ¹ Очерки экономической истории Латвии. 1860—1900. — С. 460, 461.
- ² Rīga. 1860—1917. — 103. lpp.
- ³ Dienas Lapa. — 1901. — 4. dec.
- ⁴ Крузе Э. Э. Условие труда и быта рабочего класса России в 1900—1914 гг. — С. 80.
- ⁵ Aprēķināts pēc: Ozoliņa Dz. Rīgas «pilsētas tēvi» un viņu komunālā politika. 1877—1913. — R., 1976. — 195. lpp.
- ⁶ Baltijas Vēstnesis. — 1900. — 28. apr.
- ⁷ Dienas Lapa. — 1900. — 15. janv., 14. marts.
- ⁸ Рижский вестник. — 1901. — 19 июнь.
- ⁹ Dienas Lapa. — 1900. — 12. sept.
- ¹⁰ Turpat. — 1901. — 3. febr.
- ¹¹ Рижский вестник. — 1902. — 22 июнь.
- ¹² Turpat. — 13. febr., 28 maijs.
- ¹³ Turpat. — 23. jūl.
- ¹⁴ Turpat. — 1902. — 14. jūn.
- ¹⁵ Turpat. — 24. aug.

- ¹⁶ Двинский листок. — 1902. — 27 ноябрь.
- ¹⁷ Рижский вестник. — 1903. — 8 ноябрь.
- ¹⁸ Aprēķināts pēс: Рижский вестник. — 1900. — 14 июль; 1902. — 21 март.
- ¹⁹ Aprēķināts pēс: turpat — 1903. — 8. nov.; Dienas Lapa. — 1903. — 17. nov.
- ²⁰ Рижский вестник. — 1904. — 20 окт.
- ²¹ Baltijas Vēstnesis. — 1905. — 23. dec.
- ²² LVVA, 117. f., 1. apr., 246. l., 41. lp.
- ²³ Turpat, 90. lp.
- ²⁴ Turpat.
- ²⁵ Turpat, 51. f., 1. apr., 26913.^e l., 651. lp.
- ²⁶ Turpat.
- ²⁷ Aprēķināts pēс: Latvietis. — 1905. — 17. dec.
- ²⁸ Pēterburgas Latvietis. — 1905. — 21. dec.
- ²⁹ Aprēķini izdarīti, izmantojot «Baltijas Vēstnesī», «Dienas Lapā», «Balsī» un «Рижский вестник» ievietotos dzīvokļu piedāvājumu sludinājumus: 18 par dzīvokli ar vienu istabu un virtuvi, 26 par dzīvokli ar divām istabām un virtuvi un 28 par dzīvokli ar trijām istabām un virtuvi.
- ³⁰ Latvija. — 1906. — 29. marts.
- ³¹ Turpat. — 19. jūn.
- ³² Рижский вестник. — 1907. — 11 июнь.
- ³³ Turpat. — 1909. — 10. apr.
- ³⁴ Aprēķināts pēс: Рижский вестник. — 1910. — 30 июнь.
- ³⁵ Aprēķināts pēс: Jaunā Dienas Lapa. — 1910. — 9. janv.; 1909. — 23. sept.
- ³⁶ Двинское эхо. — 1913. — 19 авг.; Рижский вестник. — 1911. — 26 май.
- ³⁷ *Ozoliņa Dz.* Liepājas pašvaldība un pilsētбūвniecība 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā // Latvijas Vēstures Institūта Žurnāls. — 1994. — Nr. 1. — 80. lpp.
- ³⁸ Liepājas Atbalss. — 1914. — 22. febr.; Dzīves Balss. — 1914. — 4. janv.
- ³⁹ Liepājas Atbalss. — 1910. — 21. okt.
- ⁴⁰ Jaunā Balss. — 1914. — 4. jūn.
- ⁴¹ Dzīves Spēks. — 1914. — 29. apr.
- ⁴² Turpat.
- ⁴³ *Deglavs A.* Seltenīte. — R., 1935. — 120. lpp.
- ⁴⁴ Liepājas Atbalss. — 1910. — 26. janv.
- ⁴⁵ Jaunā Dienas Lapa. — 1910. — 29. okt.
- ⁴⁶ *Крузе Э. Э.* Условие труда и быта рабочего класса России в 1900—1914 гг. — С. 81, 92.
- ⁴⁷ Рабочий класс России 1907—февраль 1917 г. — С. 100.
- ⁴⁸ Pēterburgas Avīzes. — 1903. — 12. janv.
- ⁴⁹ Turpat. — 1902. — 9. febr.

- 50 Baltijas Vēstnesis. — 1905. — 1., 21. marts; Dienas Lapa. — 1903. — 3. janv.
- 51 Рижский вестник. — 1901. — 23 янв.
- 52 Baltijas Vēstnesis. — 1900. — 29. jūn.
- 53 Dienas Lapa. — 1901. — 7. maijs.
- 54 Рижский вестник. — 1902. — 24 авг.
- 55 *Ozoliņa Dz.* Rīgas «pilsētas tēvi». — 200. lpp.
- 56 Aprēķināts pēc: turpat. — 198., 201. lpp.
- 57 Turpat. — 201. lpp.
- 58 *Крузе Э. Э.* Условие труда и быта рабочего класса России в 1900—1914 гг. — С. 88, 89.
- 59 Aprēķināts pēc: LVVA, 2791. f., 1. apr., 147. l., 23. lp.
- 60 Baltijas Vēstnesis. — 1903. — 23. maijs.
- 61 Turpat.
- 62 Dienas Lapa. — 1903. — 18. jūl.
- 63 Latviešu etnogrāfija. — 351. lpp.
- 64 *Ozoliņa Dz.* Rīgas «pilsētas tēvi». — 200. lpp.; *Ozoliņa Dz.* Liepājas pašvaldība un pilsēt būvniecība. — Nr. 1. — 81. lpp.
- 65 *Ozoliņa Dz.* Rīgas «pilsētas tēvi». — 200. lpp.
- 66 Jaunā Balss. — 1914. — 4. jūn.
- 67 Mājas Viesis. — 1907. — 3. jūl.
- 68 *Ozoliņa Dz.* Rīgas «pilsētas tēvi». — 201. lpp.
- 69 Aprēķināts pēc: Список фабрик и заводов Европейской России. Министерство Финансов / Сост. В. Е. Варзар. — С. 13—738.
- 70 *Ушаков А. В.* Борьба за единство рабочего класса России. — М., 1981 — С. 20.
- 71 *Кирьянов Ю. И.* Экономическое положение рабочего класса России на кануне революции 1905—1907 гг. — С. 170, 171.
- 72 *Кирьянов Ю. И.* Жизненный уровень рабочих России. — С. 230, 231.
- 73 Рабочий класс России 1907 — февраль 1917 г. — С. 100.
- 74 Aprēķināts pēc: LVVA, 412. f., 6. apr., 1327. l., 163. lp.
- 75 *Valters M.* Atmiņas un sapņi. — 41., 128. lpp.
- 76 *Кирьянов Ю. И.* Жизненный уровень рабочих России. — С. 232.
- 77 Dienas Lapa. — 1900. — 15. marts.
- 78 Baltijas Vēstnesis. — 1905. — 6. dec., 23. dec.
- 79 Viena kvadrātass = viens kvadrātsažens = 4,5522 m². (*Zemzaris J.* Mērs un svars Latvijā 13.—19. gs. — 230. lpp.)
- 80 Рижский вестник. — 1912. — 20 дек.
- 81 Rīgaer Tageblatt. — 1914. — 6. Apr.
- 82 Рижский вестник. — 1908. — 7 окт.

- 83 1907. gadā Rīgas Arhitektu biedrības rīkotajā konkursā par labāko strādnieku mājas projektu par optimālāko apbūves gabala lielumu bija atzītas 200 kvadrāt-tasis (ap 910 m²). Pie mājas bija paredzēts iekārtot arī nelielu dārziņu (Рижский вестник. — 1907. — 19 июль).
- 84 Viena pūrvieta = 0,37 ha = 3700 m² = 812,8 kvadrāt-tasis.
- 85 Baltijas Vēstnesis. — 1900. — 15. janv.; Рижский вестник. — 1900. — 14 июль; 1902. — 21. март.
- 86 Рижский вестник. — 1903. — 8 ноябрь; Dienas Lapa. — 1903. — 17. nov.
- 87 Крузе Э. Э. Условие труда и быта рабочего класса России в 1900—1914 гг. — С. 83.
- 88 Рижский вестник. — 1909. — 13 янв.
- 89 Turpat. — 1900. — 22. dec.
- 90 Dzīves Balss. — 1913. — 16. okt.; Dzīves Atbalss. — 1914. — 8. janv.
- 91 Arodnieks. — 1911. — 10. sept. — 413. lpp.
- 92 Pēc preses ziņām varam izdarīt aptuvenu secinājumu, ka liela daļa šo strādnieku mājiņu sastāvēja tieši no divām istabām un virtuves. Ap mājiņu bieži vien atradās arī neliels dārziņš.
- 93 Рижский вестник. — 1907. — 19 июнь.
- 94 Turpat.
- 95 Jaunā Dienas Lapa. — 1909. — 26. janv.
- 96 Рижский вестник. — 1905. — 3 дек.
- 97 Liepājas Atbalss. — 1914. — 28. apr.
- 98 Ozoliņa Dz. Rīgas «pilsētas tēvi».. — 191. lpp.
- 99 Baltijas Vēstnesis. — 1905. — 3. dec.
- 100 Turpat. — 6. dec., 23. dec.
- 101 Рижский вестник. — 1905. — 21 март.
- 102 Ozoliņa Dz. Liepājas pašvaldība un pilsētбүвniecība.. — Nr. 1. — 76. lpp.
- 103 LVVA, 1770. f., 2. apr., 9. l., 6. lp.
- 104 Turpat.
- 105 Arodnieks. — 1911. — 10. sept. — Nr. 26. — 413. lpp.
- 106 Dzīves Balss. — 1913. — 16. okt.
- 107 Курьянов Ю. И. Жизненный уровень рабочих России. — С. 225.
- 108 Крузе Э. Э. Условие труда и быта рабочего класса России в 1900—1914 гг. — С. 83.
- 109 Rigasche Rundschau. — 1897. — 28. Mai.
- 110 Dienas Lapa. — 1900. — 22. sept.
- 111 Dzīves Balss. — 1913. — 26. janv.
- 112 Dienas Lapa. — 1900. — 14. janv.
- 113 Turpat; Рижский вестник. — 1902. — 28 май.
- 114 Ozoliņa Dz. Rīgas «pilsētas tēvi».. — 209. lpp.
- 115 Курьянов Ю. И. Жизненный уровень рабочих России. — С. 227.

- 116 LVVA, 104. f., 1. apr., 166. l., 599. lp.
- 117 Turpat, 64 lp.
- 118 Turpat, 114. l., 22. lp.; Sociāldemokrāts. — 1902. — Nr. 5. — Febr. — 7. lpp.
- 119 LVVA, 104. f., 1. apr., 166. l., 599. lp.
- 120 Turpat, 165. l., 298., 870. lp.
- 121 Turpat, 224., 883., 992. lp.; 555. l., 12., 16. lp.; Baltijas Vēstnesis. — 1904. — 30. jūl.; Dzīves Balss. — 1913. — 6. jūl.
- 122 Jaunā Dienas Lapa. — 1909. — 23. sept.
- 123 Рабочий класс России: 1907—февраль 1917 г. — С. 99.
- 124 Liepājas Atbalss. — 1914. — 28. apr.
- 125 Dzīves Balss. — 1913. — 6. jūl.
- 126 Крузе Э. Э. Положение рабочего класса России в 1900—1914 гг. — С. 183—186.
- 127 LVVA, 104. f., 1. apr., 555. l., 12. lp.
- 128 Turpat, 321. l., 46. lp.
- 129 Arodnieks. — 1910. — 15. aug. — Nr. 19. — 302. lpp.
- 130 Рижский вестник. — 1901. — 15. янв.
- 131 Dzīves Atbalss. — 1914. — 19. febr.
- 132 Jaunā Dienas Lapa. — 1911. — 12. janv.
- 133 Рабочий класс России: 1907 — февраль 1917 г. — С. 99.
- 134 Jaunā Dienas Lapa. — 1909. — 23. sept.
- 135 LVVA, 105. f., 1. apr., 67. l., 64. lp.
- 136 Turpat, 104. f., 1. apr., 544. l., 2. lp.
- 137 Starp kazarmu un baraku autors nekādu būtisku atšķirību nesaskata.
- 138 Sociāldemokrāts. — 1903. — Febr. — Nr. 11. — 31. lpp.
- 139 Jaunā Balss. — 1914. — 10. apr.
- 140 Крузе Э. Э. Условие труда и быта рабочего класса России в 1900—1914 гг. — С. 91.
- 141 Ozoliņa Dz. Liepājas pašvaldība un pilsētībūvniecība.. — Nr. 1. — 79. lpp.
- 142 Jaunā Dienas Lapa. — 1912. — 21. apr.
- 143 Кирьянов Ю. И. Жизненный уровень рабочих России. — С. 224.
- 144 Bērziņš J. Strādnieku ekonomiskais stāvoklis Latvijā XIX gadsimta 90. gados. — 84. lpp.; Jaunā Dienas Lapa. — 1910. — 15. janv.; 1912. — 4. apr.
- 145 Aprēķināts pēc: Bērziņš J. Strādnieku ekonomiskais stāvoklis Latvijā XIX gadsimta 90. gados. — 84. lpp.; Jaunā Dienas Lapa. — 1910. — 15. janv.; 1912. — 4. apr.
- 146 Dienas Lapa. — 1894. — 15. okt.
- 147 Рабочий класс России: 1907 — февраль 1917 г. — С. 99.
- 148 Aprēķināts pēc: Baltijas Vēstnesis. — 1906. — 12. janv.; Jaunā Dienas Lapa. — 1910. — 15. janv.; 1912. — 4. apr.

- 149 Jaunā Dienas Lapa. — 1910. — 15. janv.
- 150 Liepājas Atbalss. — 1912. — 7. nov.
- 151 *Ozoliņa Dz.* Rīgas «pilsētas tēvi».. — 204. lpp.
- 152 *Ozoliņa Dz.* Liepājas pašvaldība un pilsēt būvniecība.. — Nr. 1. — 83. lpp.
- 153 Liepājas Atbalss. — 1911. — 8. janv.; 1912. — 4. janv.; 1914. — 8. janv.;
Libausche Zeitung. — 1914. — 7. Jan.
- 154 Двинский листок. — 1911. — 11 июнь.
- 155 Turpat. — 1906. — 13. dec.
- 156 Latvietis. — 1905. — 28. maijs.
- 157 Рабочий класс России: 1907 — февраль 1917 г. — С. 104.
- 158 Aprēķināts pēc: Mājas Viesis. — 1907. — 3. jūl.
- 159 Turpat.
- 160 Jaunā Dienas Lapa. — 1914. — 4. jūn.
- 161 Рабочий класс России: 1907 — февраль 1917 г. — С. 102; *Крузе Э. Э.*
Условие труда и быта рабочего класса России в 1900—1914 гг. — С. 88.
- 162 Рабочий класс России: 1907 — февраль 1917 г. — С. 101, 102.
- 163 Baltijas Vēstnesis. — 1900. — 19. janv.
- 164 Рижский вестник. — 1902. — 19 дек.
- 165 Dienas Lapa. — 1901. — 1. jūn.
- 166 Jaunā Balss. — 1914. — 4. jūn.
- 167 Рабочий класс России: 1907—февраль 1917 г. — С. 103.
- 168 Dienas Lapa. — 1901. — 1. jūn.
- 169 Jaunā Balss. — 1914. — 4. jūn.
- 170 Dzīves Balss. — 1914. — 4. janv.
- 171 Dzīve. — 1909. — 15. sept.
- 172 Sociāldemokrāts. — 1903. — Febr. — 31. lpp.
- 173 Двинский листок. — 1905. — 15 янв.
- 174 *Ozoliņa Dz.* Rīgas «pilsētas tēvi».. — 258. lpp.
- 175 Turpat. — 261. lpp.

Nobeigums

No 1900. līdz 1913. gadam rūpniecības strādnieku skaits Latvijas teritorijā vairāk nekā divkāršojās. Rūpniecības strādnieki veidoja ap 5—6% no visiem Latvijas teritorijas iedzīvotājiem. Kopā ar ģimenes locekļiem šis rādītājs bija ievērojami lielāks.

20. gs. sākumā pakāpeniski pieauga ražošanas energoietilpība, palielinājās darba intensifikācija un cēlās darba ražīgums.

Strādnieku dzīves līmeņa svarīgākie rādītāji saistās ar strādnieku darba algu, darbalaiku un dzīvokļu jautājumu. Latvijas rūpniecības strādnieku dzīves līmeni raksturoja ģimenes patēriņa budžeta lielums par pirmās nepieciešamības izdevumu posteņiem — par pārtiku un dzīvokli. Šis tēriņš laika posmā no 1897. līdz 1913. gadam veidoja apmēram 2/3 no visiem strādnieku ienākumiem. Pārējo vajadzību apmierināšanai — drēbju, apavu iegādei, izdošanām par drēbju mazgāšanu, higiēnai, kultūrai, izglītībai, medicīniskajai palīdzībai, sabiedriski politiskiem mērķiem, satiksmei un vēl citiem izdevumu posteņiem — atlika tikai pārpalikums.

Neskatoties uz ekonomiskās krīzes un depresijas negatīvo ietekmi uz dzīves līmeni, tam bija tendence paaugstināties. Šo virzību noteica sociālekonomiskā un ražošanas spēku attīstība. Attīstoties ražošanas sarežģītībai, darba intensifikācijai, darbaspēka vērtības pieaugumam, strādnieku apzinīguma un organizētības izaugsmei, kura veicināja strādnieku aktīvu nostāju par savu interešu aizstāvību, reālā darba alga pieauga. Uzlabojās strādnieku pārtikas devu struktūra, dzīvokļu un sadzīves apstākļi. Visi šie procesi norisa uz darbadienas saīsināšanas fona. Saīsinājā tīrais darbadienas garums, palielinājās maiņu darbs, un strādniekiem tika piešķirti pirmie apmaksātie atvaļinājumi.

Latvijas rūpniecības strādnieku dzīves līmenis lēnām cēlās, un salīdzinoši tas bija augstāks nekā vidēji Krievijas impērijā, bet zemāks nekā Vācijā.

Rūpniecības uzņēmumu rādītājs

- Amerikāņu-Baltijas ādu rūpnīca — 152
- G. Armitsteda kaulu malšanas rūpnīca — 76
- Rīgas mašīnbūves un čugunliešanas rūpnīca «Atlas» — 83
- Baltijas audeklu manufaktūra — 182
- Baltijas celulozes un papīra fabrika — 144, 146, 181
- A/s Baltijas papīra—kartona fabrika — 181, 183
- F. Bartuševica čuguna un tērauda liešanas rūpnīca — 83
- J. Beiera nažu fabrika «Unions» — 175
- J. Beka stikla rūpnīca — 182
- Tēraudliešanas un drāšu rūpnīca bij. «Bekers un Ko» — 152
- K. Bergmaņa naudas skapju fabrika — 87
- Š. Berlina kokzāģētava — 146, 147, 186
- E. Blumfelda konservu rūpnīca — 141
- O. Brigera ādu rūpnīca — 89
- E. Bruns un Ko papīra fabrika — 87
- A/s ādas un apavu rūpnīca «Bufallo» — 152
- K. Cizes kuģubūves rūpnīca — 43
- A. Dancigera krāsotava un ķīmiskā tīrītava — 144
- R. Deiča mēbeļu fabrika — 87
- Svina ražošanas sabiedrības rūpnīca «Diana» (bij. M. Reisera) — 147
- E. Djuboska krāsošanas un micvielu ekstraktu fabrika — 136, 147
- H. Dobrova tipogrāfija — 141
- Daugavpils a/s sērkociņu fabrika «Dvina» — 66, 81
- L. Eihes virvju fabrika — 175
- «A. Elrihs un Ko» naftas pārtvaicēšanas rūpnīca — 136
- A/s Oto Erbes vīļu rūpnīca — 58, 84
- Metālapstrādes rūpnīca «Etna» — 67, 90
- Feila papīra fabrika — 181
- Čugunliešanas un mašīnbūves rūpnīca bij. Felzers un Ko — 76, 83, 84, 161
- Vagonu rūpnīca «Fenikss» — 56, 59, 67, 69, 161, 175, 179
- T. Firta un dēlu vīļu fabrika — 90
- J. Fogesa stikla fabrika — 69
- R. Geizermana galdniecības rūpnīca — 87
- Ķīmiskā rūpnīca «Glovers» — 136, 158, 175
- L. Goeingera 1. Rīgas konservu fabrika — 43, 87, 134
- M. Grebnera vaskadrānu fabrika — 50, 81
- D. un A. Grinbergu korķu fabrika — 152
- Hanzas tipogrāfija — 151
- Hatkeviča ģipša ornamentu darbnīca — 59
- A. Heflingera celulozes fabrika — 144

- Bij. M. Heflingera ķīmiskā rūpnīca — 136
- Linu un džutas vērpšanas un aušanas fabrika «Hertvigs un Peitāns» — 147
- K. Heses korķu un kapseļu fabrika — 87
- Sērkociņu fabrika bij. L. Hiršmaņa «Vulkāns» — 81
- E. Jākabsona kokzāģētava — 67, 68
- J. Jesena porcelāna rūpnīca — 66, 132
- V. Jevtanoviča ķīmiskā rūpnīca «Brāļi Jevtanoviči» — 136
- I. Kaplana pirmā apavu virsu izgatavošanas fabrika — 147
- «L. Kasells un Ko» anilīnkrāsu fabrika — 151
- A/s «Kaučuks» gumijas izstrādājumi fabrika — 55
- Stikla rūpnīca «Kerkoviuss un Ko» — 136
- Brāļu Kleinu mašīnbūves rūpnīca — 83, 84
- L. Krāmera un dēlu atslēgu, durvju un logu piederumu fabrika — 81, 82
- Krievu-Baltijas vagonu rūpnīca — 55, 61, 62, 66—68, 76—79, 91, 112, 143, 177
- Krievu-Baltijas vīļu fabrika — 175
- Krievu-Reinas svina krāsu rūpnīca — 76, 90, 136
- A/s korķu fabrika «A. Krigsmans» — 152
- T. Krona veļas fabrika — 87
- G. Kuncendorfa alus rūpnīca — 181
- M. Kuņņecova porcelāna un fajansa rūpnīca — 90, 126, 132, 182
- Kuģu un mašīnbūves rūpnīca «Lange un dēls» — 144
- J. Lauvas kokzāģētava — 181
- A. Leitnera un Ko velosipēdu fabrika — 43
- Parketa rūpnīca «Lerovs un Arends» — 147
- L. Leverkuza un dēlu Krievu-Baltijas ultramarīna rūpnīca — 136
- Imperatora Aleksandra III Liepājas kara ostas darbnīcas — 108, 152, 185
- Liepājas—Romnu dzelzceļa darbnīcas — 42, 43, 152
- Līgatnes rakstāmpapīra fabrika — 61, 181, 183
- H. Lihtenšteina stikla rūpnīca — 87, 181, 182
- Brāļu Lindenbergu kartonāžas fabrika — 177, 181
- Linu un džutas manufaktūra — 55, 175
- Z. Logaka un H. Ceitlina Krievu-Baltijas apavu virsu izgatavošanas fabrika — 147
- N. Maksimova kokzāģēšanas un sērkociņu skaliņu fabrika — 87
- A/s «R. Mantels» mašīnbūves rūpnīca — 83, 84
- Stikla rūpnīca «Mariengutte» — 87, 181
- F. Meijera un Ko mehāniskā iestāde — 84
- G. Merka un Ko krievu sabiedrības ēvelēšanas iestāde — 87
- Rīgas kokzāģēšanas un mucu rūpnīca «Merkurijs» — 158, 175
- H. Mihelona kokzāģētava — 87
- K. Mindeļa tabakas un cigāru fabrika — 87
- N. Minuta mehānisko ražojumu un aparātu fabrika — 147
- O. Mitkes papīra ražošanas fabrika — 180
- Celtniecības un māksliniecisko ražojumu darbnīca «Molot» — 147

- Mašīnbūves un čugunliešanas rūpnīca «Motors» — 83, 84, 175
- E. Natera koka kastu rūpnīca — 90
- A. Nikolajeva mākslinieciski virpoto celtniecības izstrādājumu fabrika — 100, 182
- H. Ostvalda čugunliešanas un mašīnbūves rūpnīca — 83
- Ķīmiskā rūpnīca «K. Pihlau un Ko» — 136
- G. Pirvica un Ko mašīnbūves rūpnīca — 83, 161, 175
- Čugunliešanas un mehāniskā rūpnīca a/s «Plutons» — 152
- R. Poles mašīnbūves rūpnīca — 83, 84
- Krievu-franču sabiedrības gumijas rūpnīca «Provodņiks» — 41, 42, 50, 55, 77, 78, 80—82, 143, 144, 152, 163, 171, 176, 178, 182, 184, 190, 192
- J. Rāšes mehāniskā iestāde — 87
- Rīgas atsperu un resoru rūpnīca «Resors» — 182
- Rīgas drāšu rūpnīca — 120, 142
- Rīgas gramofonu ražošanas sabiedrība — 58
- Rīgas sabiedrības kokvilnas vērpsšanas un lentu aušanas manufaktūra — 55
- F. Rīgerta šokolādes fabrika — 87
- Metālizstrādājumu fabrika «Rikvards un Vagners» — 152
- G. Rozenkranca mašīnbūves un čugunliešanas rūpnīca — 59, 84
- R. Ruetca konservu fabrika — 146
- A. G. Rutenberga ķīmiskā rūpnīca — 136
- Tēraudliešanas un velmēšanas rūpnīca «Salamandra» — 158, 175
- Čuguna izstrādājumu rūpnīca «Siriuss» — 83, 179
- Mašīnbūves rūpnīca «Stella» — 84
- Strazdumuižas kokvilnas manufaktūra — 152, 175, 180
- L. Šablovskā mantinieku kartona fabrika «Hohenfichte» — 181
- Š. Šalita kokzāģētava — 147
- F. Šapiro kokzāģētava — 147, 176, 178
- E. Šefera desu fabrika — 185
- J. Šmita lenšu fabrika — 87
- K. Šmita cementa rūpnīca — 185, 192
- K. Šmita mašīnbūves un čugunliešanas rūpnīca — 175
- Elļas spiešanas rūpnīca «K. H. Šmits» — 142
- A. Štrauha un M. Krūmiņa mašīnu un kuģubūves rūpnīca — 87
- K. Šveinfurta 1. Rīgas pievadsiksnu, ugunsdzēsēju šļūtenju un presētā tūka rūpnīca — 87
- Rīgas akciju sabiedrība «Tekstils» — 55, 58, 81
- A/s ķīmiskā rūpnīca «Trampedahs un Ko» — 136
- Elektrotehniskā fabrika «Unions» — 55, 76, 84, 161, 175
- «Valdšleshena» alus rūpnīca — 181
- Vikandera un Larsona korķu fabrika — 152
- L. Visora tabakas fabrika — 87, 152
- B. Zainera laku krāsu fabrika — 147
- Zaslauka kokvilnas vērpsšanas un aušanas manufaktūra — 55, 81, 175, 180, 182
- Korķu fabrika «A. Zegenbušs un Ko» — 152

Das Lebensniveau der Industriearbeiter Lettlands in den Jahren 1900—1914

Zusammenfassung

Die Forschung ist der Analyse des Lebensniveaus der Industriearbeiter Lettlands gewidmet. Darin werden die zahlenmäßige Dynamik und die Zusammensetzung der Industriearbeiter, ihr Arbeitslohn, Arbeitsbudget, ihre Wohnungs- und Lebensverhältnisse charakterisiert. Es wurden Materialien aus den Fonds des Staatlichen Historischen Archivs Lettlands, des Staatlichen Historischen Archivs Estlands, des Staatlichen Historischen Archivs Rußlands und des Staatlichen Archivs der Seestreitkräfte Rußlands genutzt. Es sind veröffentlichte statistische Sammlungen, im Territorium Lettlands erschienene periodische Ausgaben und historische Literatur verwendet.

Zu Ende des 19. Jh. und Beginn des 20. Jh. erfolgte rasches Heranwachsen der Industrie Lettlands. Von 1900—1913 hat sich die Anzahl der Industriearbeiter Lettlands mehr als verdoppelt (1900 — 62 300 Arbeiter; 1913 — 135 000). Die Bauern und Arbeiter gehörten zu den ansehnlichsten gesellschaftlichen Strukturen, die ihren Beitrag zur Produktion der materiellen Werte leisteten und in entsprechenden Wendepunkten der historischen Entwicklung wichtige Rolle bei Einwirkung auf das politische und gesellschaftliche Leben und seine Umgestaltung spielten.

Von der Gesamtbevölkerung des Territoriums Lettlands betrug die Anzahl der Industriearbeiter um 5—6%. Diese Kennziffer wächst aber beim Hinzuzählen der Familienmitglieder der Industriearbeiter merklich heran.

1913 war die größte Anzahl der Industriearbeiter in den Zweigen Metallbearbeitung, Maschinen-, Apparat- und Instrumentebau (29,8%), chemische Industrie (16,5%) und Textilindustrie (11,4%) zu beobachten. 87,9% der gesamten Industriearbeiter wirkten in den Städten, davon allein in Riga — 74,2%. Die energetische Kapazität der Industrie stieg allmählich, und 1913 betrug die Leistung der Triebwerke 1,05 PS pro 1 Werk tätigen. Die Intensifizierung der Arbeit hat sich erhöht, die Arbeitsproduktivität ist gestiegen.

Es erfolgten Änderungen in der Geschlechts- und Altersstruktur der Arbeiter: der Prozentsatz erwachsener Frauen stieg ein wenig, während der Prozentsatz von Jugendlichen und minderjährigen Arbeitern etwas zurückging. Vergleichsmäßig wurde in Lettland die

Arbeit von Frauen, Jugendlichen und minderjährigen Arbeitern weniger als in Rußland, dafür aber mehr als in Deutschland gebraucht.

Die Dauer der Arbeitsperiode einer werktätigen Frau lag niedriger als dieselbe eines Mannes: die Teilnahme der Männer am Produktionsprozeß ging nach Erreichung von 40 Jahren rasch zurück, während dieser Prozeß bei den Frauen bereits im Alter von 30 Jahren einsetzte.

Die Zusammensetzung der Industriearbeiter Lettlands war multinational. In der größten Industriestadt Riga machten im Jahre 1908 48,9% aller Industriearbeiter Letten aus, 14,6% — Russen, 22,5% — Litauer, 5,0% — Polen, 5,9% — Deutsche, 2,8% — Esten und sonstige. Wesentlich ist, daß der Prozentsatz lettischer Arbeiter nach der Revolution von 1905 zurückgeht: in der Industrie Lieflands betrug dieser 1908 48,9%, 1913 dagegen 43,7%. Gleichzeitig stieg der Prozentsatz russischer Arbeiter von 14,6% auf 24,8% heran.

Der Industrie Lettlands ist der Übergang zur Stückerarbeit bei gleichzeitiger Verwendung der Akkordarbeit und weiterer Enthohnungsarten charakteristisch. Der Nominallohn der Arbeiter Lieflands war einer der höchsten im Russischen Reich, in Kurland lag diese Kennziffer weitaus über dem Durchschnittsniveau des Russischen Reichs, in Latgale glich der Durchschnittslohn den niedrigsten Löhnen im Russischen Reich.

Der Nominallohn der Industriearbeiter erhöhte sich in Lettland von 1900—1913. Prozentuell am schnellsten erfolgte der Anstieg des Durchschnittslohnes in absoluten Zahlen in der Industrie Kurlands, darauf folgte die Industrie Lieflands und zuletzt die Industrie der Latgale. In Latgale war der Lohnzuwachs niedriger als durchschnittlich im Russischen Reich.

Die Wirtschaftskrise von 1900—1903 hat die Einfrierung und Verringerung des Arbeitslohnes direkt beeinflußt. Die Revolution von 1905 aber hat die in der Industrie Lettlands eingesetzten Prozesse der Wiederbelebung der Produktion unterbrochen. Die 1905 erreichte Erhöhung des Arbeitslohnes hat im Zusammenhang mit andauernden Streiks, großem Verlust an Arbeitstagen negativen Einfluß auf das Durchschnittsniveau des Jahresarbeitslohnes der Werktätigen ausgeübt. Der Nominallohn ist in den Jahren 1906, 1907 und 1908 merklich gestiegen. Das Niveau des Arbeitslohnes unterschied sich wesentlich in verschiedenen Produktionszweigen der Industrie. Merkliche Unterschiede gibt es auch zwischen verschiedenen Betrieben eines Produktionszweiges, zwischen Werktätigen in verschiedenen Werkabteilungen eines Betriebes und sogar zwischen Werktätigen einer Spezialität derselben Werkabtei-

lung. Die Arbeitslöhne der werktätigen Frauen, Jugendlichen und Minderjährigen lagen gleichwie im Russischen Reich und den entwickelten westeuropäischen Industrieländern niedriger als bei Männern. Eine beträchtliche Differenz im Arbeitslohniveau gab es zwischen qualifizierten und wenig qualifizierten Arbeitern. Das Arbeitslohniveau der Schwarzarbeiter war in allen Produktionszweigen am niedrigsten.

Vor dem I. Weltkrieg sind in der Industrie Lettlands die Bestrebungen der Unternehmer zu beobachten, Arbeitslöhne der Werk tätigen einzelner Produktionszweige und unterschiedlicher Spezialisierung allmählich auszugleichen.

Das Problem des Reallohnes der Arbeit ist mit Änderungen der Teuerkeit von Bedarfsartikeln des Existenzminimums aufs engste verbunden. Die das jährliche Existenzminimum einer Rigaer Arbeiterfamilie (Mann, Frau, zwei Kinder) deckende Kennziffer (in Rubeln) ist ungefähr folgend: von 379—410 Rbl. im Jahre 1897, 1913 bereits von 448—510 Rbl. Von 1897—1913 waren die Ausgaben für das Existenzminimum um 18—25% gestiegen. Der durchschnittliche Nominallohn hatte sich derzeit um 35% erhöht.

Der Reallohn der Industriearbeiter Rigas erhöhte sich in der Zeitperiode von 1897—1913. Ähnlich verlief dieser Prozeß in der Industrie Lieflands und Kurlands. Wegen Mangel an historischen Quellen bleibt das Problem der Entwicklungstendenzen des Reallohnes der Industriearbeiter in Latgale zeitweilig offen.

Laut sehr ungefähren Berechnungen waren im Jahre 1913 in Riga zumindest 30% aller männlicher Industriearbeiter bei Alleinbeschäftigung imstande, das Existenzminimum für ihre Familien (Mann, Frau, zwei Kinder) zu sichern.

Die zugänglichen Budgets der Rigaer Arbeiter von 1895 und 1910—1913, die die Einkünfte und Ausgaben materiell mittelmäßig gesicherter Familien aufdecken, übertreffen das vom Verfasser ermittelte Existenzminimum. Das Lebensniveau der Arbeiter wurde am deutlichsten durch die Größe des für erstrangige Ausgaben — für Lebensmittel und Wohnung — verwendeten Konsumanteiles am Familienbudget charakterisiert. Diese Ausgaben machten in der Zeitperiode von 1897—1913 ca. 2/3 des Gesamteinkommens der Arbeiter aus. Nur der Rest blieb für die Befriedigung weiterer Bedürfnisse übrig: zur Anschaffung von Kleidung, Schuhwerk, für Kosten der Kleidungswäsche, Hygiene, Kultur, Bildung, der medizinischen Hilfe, für gesellschaftlich—politische Zwecke, für Verkehrskosten und sonstigen Verbrauch. Die Ausgaben der Arbeiterbudgets Lettlands sind denjenigen der Arbeiter in St. Petersburg und Kiew ähnlich. Der einzige Unterschied ist bei Ausgaben für Kultur, Bildung und gesellschaftlich—politische Zwecke zu

beobachten. Im Leben der Rigaer Arbeiter waren diese Ausgaben im Vergleich zu den Arbeitern des Russischen Reichs am umfangreichsten. Die Budgets vor dem I. Weltkrieg bieten ein Zeugnis davon, daß die Ration der Rigaer Arbeiter zu den hochwertigsten Rationen der Arbeiter im Russischen Reich zählt.

Vom Ende des 19. Jh. bis 1914 verkürzte sich der Arbeitstag der Arbeiter in Lettland. Wenn 1894/1895 der reine Arbeitstag bei etwa 46% aller Industriearbeiter im Gouvernement Liefland 10 Stunden dauerte, so schwankte schon 1906 der Arbeitstag bei etwa 66% der Arbeiter zwischen 9,1 und 9,9 Std. Wenn aber 1894/1895 um 15% aller Arbeiter 12-Stunden-Arbeit verrichteten, so waren es 1906 nur 6%. In der Industrie Lieflands hat sich in der Zeitperiode von 1904—1915 die bestimmte Dauer des Arbeitstages am merklichsten in denjenigen Industriezweigen reduziert, in denen sie am längsten war. Der kürzeste Arbeitstag hat sich in jenen Jahren in der Metallbearbeitung, im Maschinen-, Geräte- und Instrumentebau festgesetzt — der reine Arbeitstag von 9 Stunden.

Vom Ende des 19. Jh. bis zum Ausgang 1904 war in der Textilindustrie und der Bearbeitung von Tierprodukten die Arbeit in nur einer Schicht verbreitet. In den übrigen Zweigen wurde sowohl in einer Schicht als auch in zwei Schichten gearbeitet. Von 1905 bis zum I. Weltkrieg weist die Schichtarbeit eine Erweiterungstendenz auf. Es gibt keinen Industriezweig mehr, in dem Zwei-Schichten-Arbeit unbekannt wäre. In der Industrie Lieflands wirkten in der Chemieproduktion, Bearbeitung von Tierprodukten, Metallbearbeitung, im Maschinen-, Apparate- und Instrumentebau einige Unternehmen bereits in drei Schichten. 1908 arbeiten die meisten Arbeiter in einer Schicht— um 45 %, in zwei Schichten— um 28 %, in drei Schichten— um 10 %, in einer und manchmal zwei Schichten— um 16 %, in zwei und manchmal in drei Schichten— um 1% der gesamten Arbeiterzahl. Mehr als eine Hälfte der Frauen und noch mehr der Jugendlichen und Minderjährigen arbeiten in einer Schicht.

Die Administration der Betriebe bemühte sich verschiedenartig, die Rentabilität der Produktion zu steigern. Eine von derartigen Maßnahmen war die Nutzung der Überstundenarbeit. Ungeachtet der Nutzung der nicht obligatorischen Überstundenarbeit verkürzte sich jedoch die Gesamtdauer des Arbeitstages der Arbeiter allmählich.

Das Problem der Erforschung des Arbeitszeitbudgets wird vertieft, wenn man die Jahresarbeitsperiode der Fabriken und Werke und dieselbe der Arbeiter bestimmen will. Die Jahresarbeitsperiode der Fabriken und Werke bildet sich mittels Abzug der Feiertage,

der Festtage und der Stillstandzeit des Betriebes aus jeglichen technischen Gründen oder wegen saisonmäßiger Produktionsart. Im Jahre 1907 waren in liefländischen Fabriken und Werken, in denen die Jahresarbeitsperiode 290 und mehr Arbeitstage betrug, 68,4% aller Arbeiter beschäftigt.

Die Jahresarbeitsperiode der Industriearbeiter war geringer als dieselbe der Fabriken und Werke. Sie bildet sich mittels Abzug der Arbeitsausfälle wegen Krankheit, der Fehltage nach Lohnzahlungen, der Urlaubstage u.dgl. von der Jahresarbeitsperiode der Fabriken und Werke. Um 30% der Arbeiter Rigas haben jährlich einige Tage auf Urlaub verbracht. Die Jahresarbeitsperiode der Industriearbeiter Lettlands war vor 1914 ca. um ein paar Wochen kürzer als diejenige der Industrie.

Im Arbeitszeitetat der Industriearbeiter Lettlands erfolgten vom Ende des 19. Jh. bis 1914 wesentliche Besserungen. Aber gleichzeitig mit der Verkürzung des Arbeitstages, der Erleichterung der physischen Arbeit der Werkstätigen und der Mechanisierung von Produktionsprozessen wurde beim Übergang zur Zwei- und Dreischichten-Arbeit die Intensifizierung der Arbeit, die Konzentration und nervliche Beanspruchung der Arbeiter beim Arbeitsprozeß merklich gesteigert.

In der wissenschaftlichen Arbeit wird mit Stützung auf umfangreiche periodische und Archivmaterialien versucht, eine allgemeine Übersicht über das Problem der Arbeiterwohnungen mit Verweis auf inzwischen eingetretene Änderungen zu bieten. Die Aufmerksamkeit wird der Höhendynamik der Mietkosten gewidmet. Während der Wirtschaftskrise von 1900—1903 sanken die Kosten für Mietwohnungen. Unter Einfluß der revolutionären Ereignisse von 1905 schritt in allen Industriestädten Lettlands die bereits früher eingetretene Senkung der Mietkosten für Arbeiterwohnungen fort. In Riga sanken die Mietkosten im Vergleich zur Miethöhe von 1901—1904: für ein Zimmer/Küche — um 12%, für 2 Zimmer/Küche — um 32%. Ab 1908 setzte wieder ein Zuwachs von Mietkosten ein. Im Jahre 1914 waren in Riga die Mietkosten im Vergleich mit dem Jahr 1900 für eine 1-Zimmer-Wohnung/Küche bereits um 56,13% gestiegen, für eine 2-Zimmer-Wohnung/Küche — sogar um 69,11%. In der Forschung werden die wesentlichsten Merkmale der Arbeitermietwohnungen ermittelt.

Viele Arbeiter bauten kleine Eigenhäuschen an den Stadträndern von Riga, Libau, Mitau und Dünaburg. Sie wurden vorwiegend von den geringen Ersparnissen der Arbeiter gebaut, manchmal auch auf Darlehen von Kreditanstalten und Privatpersonen. Für solche Darlehen wurde in der Regel 6—8,5% Zins angerechnet. Es werden Versuche der Bildung von Arbeiterwohnungsbauvereinen analysiert.

Die Anzahl von fabrik- und werkeigenen Mietwohnungen war gering, am häufigsten gab es solche in den Branchen Papier- / Karton- / Zellstoffproduktion und Rohstoffbearbeitung. In Liefland verfügten mindestens 35 Industriebetriebe über solche Arbeitermietwohnungen. Eine charakteristische Tendenz war der Rückgang der Anzahl von fabrik- und werkeigenen Wohnungen.

Es wird die Rolle von Kasernen im Arbeiterleben aufgedeckt, die Tätigkeit von Nachtasylen in den größten Industriestädten Lettlands — in Riga und Libau — analysiert, die meistcharakteristische Einrichtung von Arbeiterwohnungen sowie ihr Sanitätszustand angegeben.

Das Lebensniveau der Industriearbeiter Lettlands stieg allmählich und war durchschnittlich höher als im Russischen Reich, jedoch niedriger als in der Industrie Deutschlands.

93-100

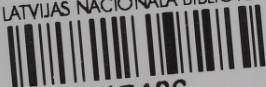
103, 115, 116, 118.

112

**OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀRS**

Ls. 2,-

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0304017486

974
L 60

Jānis Bērziņš dzimis 1941. gadā Cesvainē. 1965. gadā beidzis LU Vēstures un filoloģijas fakultātes Vēstures nodaļu. Kopš 1971. gada strādā LU Latvijas vēstures institūtā, vēstures doktors. Pētniecības darba galvenie virzieni — Latvijas vēstures problemātika 19. gs. otrajā pusē, rūpniecības un strādnieku vēsture 19. gs. un 20. gs. sākumā, Latvijas Republikas transporta un sakaru vēstures jautājumi. Darbs «Latvijas rūpniecības strādnieku dzīves līmenis. 1900—1914» uzrakstīts, balstoties uz plaša arhīvu, statistikas krājumu un preses materiāla.